
WADE PIA
Sheila Rowbotham
Yeni Bir Çağ Hayali*
Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar
Türkçesi: Suğra Öncü
Sheila Rowbotham • Yeni Bir Çağ Hayali
*SEL

YENİ BİR ÇAĞ HAYALİ
Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar*

SHEILA ROWBOTHAM, 1943 yılında İngiltere'nin Leeds şehrinde doğdu. Oxford St. Hilda's College'de ve University of London'da eğitim gördü. İşçi Partisi'nin gençlik kollarında ve çeşitli sosyalist oluşumlarda görev aldı. Bu esnada Marx'ın fikirleriyle tanıştı. 1983-36 yılları arasında *Jobs For Change* isimli gazetenin editörlüğünü yaptı. Ayrıca *New York Times, Guardian, Times, Independent, New Statesman* gibi gazetelerde yazıları yayımlandı. Sosyalist-feminizmin önde gelen isimlerinden olan ve feminist teoriye pek çok konuda katkıda bulunan Rowbotham, şu anda Manchester Üniversitesi Sosyoloji departmanında fahri araştırma görevlisi, Bristol Üniversitesi'nde konuk araştırmacı ve Royal Society of Arts'ta araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Türkçede yayımlanan kitapları: *Kadının Gizlenmiş Tarihi* (Payel, 1994); *Kadınlar, Direniş ve Devrim* (Payel,1994); *Kadın Bilinci Erkek Dünyası* (Payel, 1987); *Feminizm, Sosyalizm ve Eylemde Birlik* (Hillary Wainwright ve Lynne Segal ile birlikte, İletişim, 1984).

*SEL YAYINCILIK / KADIN KİTAPLIĞI

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

Satış - Dağıtım: Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu - İstanbul
E-mail: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 597
KADIN KİTAPLIĞI: 12
ISBN 978-975-570-613-9

YENİ BİR ÇAĞ HAYALİ
Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar
Sheila Rowbotham
Türkçesi: Suğra Öncü

Özgün Adı:
Dreamers of a New Day:
Women Who Invented the Twentieth Century

© Sheila Rowbotham, 2010
© Verso (The Imprint of New Left Books) aracılığıyla
Sel Yayıncılık, 2010

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Editör: Ayça Akarsu
Kapak Tasarımı: Savaş Çekiç
Teknik Hazırlık: Ulaş Kantemir

Birinci Baskı: Mart 2013

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

Sheila Rowbotham

Yeni Bir Çağ Hayali

Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar

Türkçesi: Suğra Öncü

İçindekiler

Giriş	9
1. Günlük Yaşam Maceracıları	29
2. Nasıl Olmalı	53
3. Cinsellik Sorunu	77
4. "Her Genç Kızın Bilmesi Gerekenler"	107
5. Annelik	129
6. Yeni Ev İşi: Yeni Evler	153
7. Tüketicinin Gücü	179
8. Emek Sorunları	205
9. Çalışmayı Yeniden Ele Almak	229
10. Gündelik Yaşamı Demokratikleştirmek: Demokrasinin Yeniden Tasarımı	247
Sonuç	275
Teşekkür	283
Notlar	287
Yararlanılan Arşivler	327
Kaynakça	328
Yararlanılan Gazete ve Dergiler	341
Dizin	343

Görsel Listesi

1 Birmingham Hanımlar Birliği Dergisi
2 Ida B. Wells-Barnett
3 Charlotte Perkins Gilman'ın Konferanslarını Duyuran El İlanı
4 Emma Goldman, 1885
5 Jane Addams
6 Mary Church Terrell
7 Fabian Kadınlar Kitapçığı
8 Margaret Morris, 1921
9 Nella Larsen
10 Sosyalist Pazar Okulu üyelik kartı
11 Voltairine de Cleyre
12 Edith Ellis
13 Elsie Clews Parsons
14 Angela Heywood
15 Margaret Sanger kız kardeşi Ethel Bryne ile mahkemede, 1916
16 Stella Browne, Dora Russell ve Bertrand Russell, 1923
17 Eleanor Rathbone
18 Margaret McMillan
19 Margaret McMillan Çocuk Yuvası Kampı
20 Ellen Swallow Richards, Jamaica gölünde yosunları inceliyor, Boston 1901
21 Hannah Mitchell
22 Cyrstal Eastman, yaklaşık 1910–1915, fotoğraf Arnold Genthe
23 Christine Frederick
24 Sarah Lees
25 Oldham bahçeli evler
26 Maggie Lena Walker
27 "Bunty İpleri Eline Alıyor"
28 Mary McArthur, Keir Hardie ile
29 Rose Schneiderman
30 Elizabeth Gurley Flynn
31 İş Arayan Kadın Memurlar
32 Cronwright ve Olive Schreiner, 1894
33 Ellen Gates Star, Peter Verburg ile Hull House ciltevinde
34 Vida Dutton Scudder, 1884
35 Beatrice Webb, yaklaşık 1900
36 Anna Julia Cooper
37 "Sepetli Kadın"
38 "Hayat Ağacı"

Giriş

Amerikalı kadın hakları savunucusu ve romancı Winifred Harper Cooley, 1902'de büyük petrol şirketlerinin, kötü koşullarda işçi çalıştıran işyerlerinin ya da yoksul mahallelerin olmadığı bir yirmi birinci yüzyılın hayalini kurdu. Böyle bir gelecek, yüz yıl içinde evsiz sokakta gezinen ya da işsiz kimse kalmayacağını anlatan, üzerine "zarif dökümlü bir elbise" giymiş "çevresine ışık saçan" bir kadın tarafından ileri sürülüyordu. O zamana kadar dünyada herkes eşit ölçüde emek verecek ve böylece her birey günde yalnızca beş saat çalışacaktı.[1] Bundan birkaç yıl sonra İngiltere'de Crewe giyim sanayii işçisiyken sonradan bir sosyalist ve feminist olan Ada Nield Chew şöyle açıkladı: "Karşılaştığımız güçlüklerin çoğu halihazırda varolan ile bugüne kadar varolagelenleri çok eskiden beri kesinlikle arzulanması gereken şeyler gibi görme alışkanlığımızdan kaynaklanır."[2]

Böyle olumlu düşünebilme yeteneği, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında hem Amerika'da hem İngiltere'de reformcular ve radikaller arasında yaygın bir özellikti. Günlük yaşamı değiştirme konusunda kadın hakları kampanyalarıyla aynı doğrultuda gelişen ve feministlerle feminizm karşıtlarını ilgilendiren yoğun ama aynı zamanda esnek bir girişim başlamıştı. 1880'den itibaren düşünce ile eylem; varsayımlardan, önerilerden, politikalardan ve ütopyacı görüşlerden oluşan bir sarmalda birbirine geçmişti. Keşif ve macera hayalleri yalnızca kitaplarda ve makalelerde değil; hareketler, düzenlemeler, yerel gruplar ve tasarılar yoluyla da dile geliyordu. Erkeklerin yanı sıra kadınlar da günlük yaşamın değişme hızına kapılmışlardı. Toplumsal koşulların ve tıpkı yaşam biçimleri gibi bakış açılarının da değiştirilebileceğine duyulan inanç, Amerika'ya özgü etkili "başarabilme" etosuna katkıda bulundu.

Bu heyecan; şaşkınlık veren teknolojik gelişmeler, paradigmaları değiştiren bilimsel buluşlar ve geleneğe meydan okuyan yeni sanat biçimleriyle ateşlendi. Bütün bunlar eşi benzeri görülmemiş seviyede küresel ticaret ve yatırım, üretim ve tüketim konusundaki yeni düzenlemeler, iletişimdeki değişimler ve kent yaşamının büyüyerek gelişmesi ile birlikte geçmişten kesin bir kopuş yaşandığına duyulan inancı besledi. Öte yandan, değişim hızı beraberinde ürkütücü sorunlar getirdi. Artan rekabet ve düşen kârlar 1870'ler ile 1880'lerde başlayarak 1890'ların ortasına kadar devam eden buhran dönemlerine yol açtı; 1890'ların sonuna doğru enflasyon baş gösterdi. Büyük ölçekli kuruluşların dizginlenemeyen gücü, kentlerde mantar gibi büyüyen gecekondu semtleri ve kırsal yaşamın yok edilişi karşısında işçiler yeni bir mücadele ruhu geliştirirken, yoksulların vaziyetinden rahatsız olan orta sınıfın kimi kesimleri de sınıfsal eşitsizliği sorguladı. Kadınlar da erkekler gibi, ekonomi ve toplum konusunda beliren muhalif görüşlere müdahale etmek için kendi deneyimlerinden yararlanarak olaylara el atmaları gerektiğine dair ahlaki bir zorunluluk duydu. Kamu alanına karışmalarına karşı çıkılınca, işçi sınıfı ve orta sınıf kadınları kendilerine uygun görülen "kadınca" dünyanın dışına adım atışlarını haklı çıkarmak için annelik şefkatine, ahlak temizliğine ve sınıfsal bağlılığa başvurdu.

Aynı zamanda kadınların iş ve siyasal hak talepleri de dışlanmalarına yol açıyor; erkeklere bağımlılıklarını ve boyun eğişlerini sorgulanır hale getiriyordu. Kadın hakları hareketi kimi kadınlara diğer haksızlık ve eşitsizliklere direnme, toplumsal ve ekonomik yaşamı daha geniş biçimde etkileme konusunda esin kaynağı oldu. Hem de kendi isteklerini gerçekleştirmeye ilişkin içsel bir vaat taşıyor, kişisel varoluş biçimlerini değiştirme çabalarını destekliyordu. Kamu alanında yeni bir role yönelen feministler, kadınların nasıl olabileceği ve kendi yaşamlarında neler yapabilecekleri konusundaki kültürel varsayımları altüst etti.

Bisiklet, bedensel ve ruhsal alanın mücadelesini veren; itici gücü kendinden alan lider ruhlu kadının simgesi haline geldi. İngiliz toplumsal reformcu Clementina Black 1895'te *Woman's Signal*'da "Bisiklet kadınların özgürlüğüne, özellikle bu amaca yönelik ola-

rak tasarlanmış bir şeye kıyasla daha fazla katkıda bulunuyor" diye açıklıyordu. "Kimse bir kadının refakatçi, hizmetçi ya da uşak eşliğinde bisiklete binmesini beklemez."[3] Kadınların geleneksel olanı reddetmesi ve toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlarının zorlanması; eril ve dişil kamusal etkinliklerin ayrılığına ilişkin gerilimin yoğunlaşması demekti. Kadınların toplumsal ve siyasal açıdan daha kapsamlı bir rol edinmelerini engellemek isteyenler, belden aşağı vurmakta aceleci davranarak asi kadınları cinsellikten yoksun ve tuhaf; ya da seks düşkünü ve delirmiş göstererek gülünçleştirdiler. 1894'te *Punch* dergisinde, yeni İngiliz kadını "kağıt kalem" ile uğraşmaktan başka işe yaramadığı iddiasıyla alaya alınırken, New York'ta "Bohem kızlar" ahlaksal yönden kuşku uyandırıyordu.[4] İster bisikletli ister bisikletsiz, kadınlar onları koruyacak erkekler olmadan mahvolmaya mahkum görülüyordu.

Dışarıdan gelen değişim talepleri, gerisingeri varolmanın ve ait olmanın kişisel dünyasına dönme eğilimiyle, özel yaşam ile kamusal yaşam arasındaki farkı daha da belirginleştiriyordu. Eğitim yoluyla ilerleme ya da bir iş bulup çalışabilme, önceden görülmemiş yeni kültürel ve psikolojik engeller yarattı; radikal hareketlerle bunların uyandırdığı ani tepki birleşerek, bir alandaki direnişi başka alanlardaki başkaldırıyla ilişkilendirdi. 1880'lerden 1920'lere kadar hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de İngiltere'de, üç kuşaktan kadınların hemcinslerinin boyun eğişinin birçok farklı yönüne karşı çıktıkları ve insanlık deneyiminin özelliklerinin nasıl ayrıldığını; alanlarının nasıl tanımlandığını sorguladıkları görülebilir. Amerikalı toplumsal reformcu Mary Beard 1912'de, bu bütünleştirilmiş görüşü şöyle özetledi: "Günlük yaşamda geçerli olan her şey politiktir."[5]

Gündelik yaşam ve kültürün yanı sıra kendi yazgılarını da değiştirmeye çabalayan kadınlar, hem hayalci hem de maceracıydılar, çünkü en kabataslak haritalardan yararlanarak keşfe çıktılar ve bilinmeyene doğru yola çıkarak, kişisel ilişkilerde ve toplumda öngörülen davranışları cesurca sorguladılar. Toplumsal cinsiyet ayrımlarına, cinsel tutumlara, aile düzenlerine, ev işi ve annelik yapma biçimlerine, var olan tüketim ve ücretli emek koşullarına karşı çıktılar. Bedene ilişkin yeni yaklaşımlar, farklı giysiler ve yiyecek-

ler önerdiler; dikkatlerini kentsel mekanın kullanımına, uğraşlara ayrılacak boş zamana, çalışmanın amaçlarına çevirdiler. Alışılmış olan şeyleri reddetmeleriyle birlikte, yerleşik gelenekleri yıkan tasarılar; talepler ve kavramlar doğdu. Bu yolda var olan eğitim yöntemlerini eleştirdiler, yeni bilgi alanları belirlediler ve kültüre ilişkin yerleşik varsayımları yıktılar. Amerikalı yazar Kate Chopin 1899 tarihli *The Awakening* adlı "yeni kadın" romanında kadınların yeni kimlikler, yeni ilişkiler ve yeni töreler konusundaki olağanüstü önerilerine ışık tuttu.

Yeni bir çağ hayal eden bu asiler ve reformcular grubu, tutarlı bir topluluk ya da bir "eğilim" bile oluşturmuyordu. Başkaldırıları farklı kaynaklardan çıkıyordu: Ahlaksal ve toplumsal çözülme korkusuyla, haksızlığa duyulan öfkeyle, ütopya hayalleriyle ve gündelik yaşam ile ilişkileri düzeltme kararlılığıyla motive olmuşlardı. Görüş ya da niyet konusunda da birleşmiyorlardı. Kimileri var olan kültürü değiştirmek, kimileri de dünyayı dönüştürmek istiyordu; kimileri düzenlemeyi ve düzeltmeyi, kimileri de kurtarmayı ve özgürleştirmeyi diliyordu. Dahası birbirine benzemeyen toplumsal ortamlarda yetişmişlerdi. Kimileri orta sınıfın üst kesimindendi ve ayrıcalıkları kaldırmakta kararlıydı; kimileri de giderek büyüyen arada kalmış kesimdendi, eğitimliydiler ama tam birer "hanımefendi" değildiler; köklerinden kopmuş, hareket halinde ve gelenekleri yıkmaya yatkındılar. Bu kadınların saflarında dayanışma mücadelesi veren işçi sınıfına mensup kadınlar, Afro-Amerikan kadınları destekleyerek toplumsal cinsiyeti ırk olarak özgürleşmelerine bağladılar.

Yeni bir çağ hayal eden Amerikalılar ve İngilizler de karşıt politik kültürlerden geliyordu. Kadındılar ama aynı zamanda özgür düşünür, anarşist, sosyalist, feminist, komünist, ahlaksal ve toplumsal reformcu, liberal, ilerici, işçi hareketi mensubu, bohem, cinsel radikal ya da soy geliştirme meraklısıydılar. Kimileri içsel değişim peşindeki mistiklerdi, kimileri ise dışsal reformlara odaklanmak istiyordu. Aralarında, cinsiyetlerinin eril kamusal alanı düzeltebilecek özel değerler taşıdığına inanan kadınlar da vardı, kimliğin sürekli gelişim içinde olduğunu düşünenler de. Kimileri kadın hakları yerine toplumsal değişimi vurguluyordu, diğerleri ise

kadın haklarının daha geniş reformlara yol açacağına inanıyordu. Kimileri devlet planlamasına, öbürleri kendiliğinden oluşuma ve doğrudan eyleme inanıyordu. Aralarında yaygınlaştırılmış üretim ve tüketim savunucuları olduğu gibi, tutumluluk ve kendine yetme çarelerine tutunan kadınlar da vardı. Kimileri teknolojinin günlük yaşamı ele geçirdiğini düşünürken, diğerleri yaşamı sadeleştirmeyi öneriyordu.

Çelişen bakış açılarından yola çıkıp karşıt yollardan ilerlemelerine ve çözümler konusunda anlaşamamalarına rağmen, hayalcilerin zihinlerini meşgul eden başlıca meselelerin çoğu kesişiyor ve birbirleriyle etkileşime geçiyordu. Bu yakınlaşma en çok kişisel ve kamusal sınırlar çevresinde belirgindi. Hem İngiltere'de hem de Amerika'da, kamusal çatışma alanına cesaretle göğüs geren kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı varsayımları yıktıklarını gördüler. İster beyaz ister siyahi olsun, kötülükle ve yoksullukla baş etmeyi amaçlayan orta sınıf mensubu ahlaki ve toplumsal reformcular, kasten olmasa da, kentsel gecekonduların yaşam ortamına bir kadınlık rolü yüklediler. Bu süreçte kadınlar, yapabilecekleri konusundaki varsayımları değiştirdiler. Anarşizm, sosyalizm ya da Afro-Amerikanların özgürleştirilmesi gibi hareketlere katılan daha radikal kadınlarla birlikte, kamusal alanlarda etkin olmanın birçok kişisel soru uyandırdığını keşfettiler. Kimileri, toplumsal cinsiyet meselelerinin neden belirsiz bir geleceğe ertelendiğini ve bu hareketlerin içindeki erkeklerin çoğunlukla kendilerine istedikleri özgürlükleri neden kadınlara uygun saymadığını merak etmeye başladı.

Kişisel ilişkilerde kadınca davranışa ilişkin kültürel beklenti kaygıları, dış güçler günlük yaşamın sınırlarını zorlayınca görülen, daha geniş bir başkaldırının parçası olarak ortaya çıkabiliyordu. Bu kaygılar çok sarsıcıydı. Büyük çaplı işlerin ve çağdaş sanayinin dış dünyası, kırdaki ve kentteki kadınların her sıradan ev yaşamının içinden geçerek alışılmış ve bilinen şeyleri yerle bir etti: Öte yandan Afro-Amerikanlara yönelik şiddetli saldırılar, bu toplulukların kadınlarını örgütlenmeye yöneltti. Direnişe itilenler toplu eyleme katılmanın gücünü tattı; kimileri kadın hakları davasında eylemde bulundu.

Kadınların konumundaki değişimler, kabul edilen görüşlerin zıttı görüşlere yeni alanlar açtı. Yirminci yüzyılın başında, feminist

hareketin radikal uçlarındaki kadınlar kişisel serbestlik konusunda kaygılandırıcı fikirler üretiyordu ve isyankar bohem kadınlar, makul miktardaki dişiliklerinin sınırlarına karşı koyup başka bir cinsel kimlik belirliyordu. Bütün bu başkaldırıların sonuçlarının yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'nın sarsıntısını miras alan 1920'lerin "modern" kadınları, eşitlik görüşüyle kadınların farklı gereksinimlerini birbirine bağlamaya, kişisel duyguları ve arzuları yeni bir bakış açısından rahatça ifade etmeye ve kadın olarak deneyimlerini, günlük yaşamın daha geniş bir biçimde demokratikleştirilmesine aktarmaya çabaladılar.

Gruplaşmalar ve kuşaklar arası ayrımlar hiçbir şekilde kesin değildi. Görünüşte oldukça farklı olan kamplar arasında bile şaşırtıcı ölçüde bir bağ kuruldu; öte yandan kadınların on dokuzuncu yüzyılın sonunda kurdukları güçlü bağlantılar, onlarca yıl dayanan kayda değer bir dizi çapraz ağ oluşturdu. Tasarladıkları politik önerilerin ve toplumsal politikaların çoğu onların yaşamlarında gerçekleştirilemese de, ütopyalarından bölümler daha sonra ana görüşün içine sızdı. Yeni bir çağ peşindeki bu hayalciler, çok çaba harcadıkları kişisel başkaldırıları yoluyla, kadınların nasıl var oldukları-na ve yaşadıklarına ilişkin tutumların değişmesine yardımcı oldu. Her şeyin daha iyi olabileceğine ilişkin heyecan verici inançlarının yarattığı dalgalar, sonuçları her zaman önceden düşündükleri gibi çıkmasa da, kültürün her yanına yayıldı. Birbiriyle çelişen deneyimlerinin arasından kadın olmanın yeni yolları oluştu.

Hem İngiltere'de hem de Amerika'da benzer bir değişim dürtüsü görülse de, hareket ettikleri bağlamlar açıkça farklıydı. 1880'de İngiltere dünyadaki en büyük ekonomik güçtü; ama Amerika hızla öne geçiyordu ve 1920'de artık tamamen üstün olacaktı. Aristokrasi kalıntıları tarafından engellenmemiş yeni Amerikan kapitalizmi hem yenilikçiydi hem de Avrupalı benzerlerinden daha açgözlüydü. Amerika'nın yeni, genç ve çaresiz işçilerin sonsuz kaynağından yararlanan beklenmedik ekonomik gelişimi; rekabeti ve bireyin kendi kendine yetme değerlerini pekiştirdi. İngiltere'de asla olmayan bir yetenek hareketliliğini olası kıldı. Madalyonun öbür yüzündeyse büyük sermayenin dizginsiz gücü, emekçi çatışmalarındaki şiddet ve Amerikalı işverenlerin sendikalarla uzlaşmaktaki isteksizlikleri

vardı. Öte yandan Amerika'daki işçiler ırk ve etnik köken bakımından İngiltere'de olduğundan çok daha fazla bölünmüştü.[6]

Orta sınıf mensubu çağdaş beyaz gözlemciler, dalgalar halinde Amerika'nın büyük kentlerine akın akın gelmeye başlayanları dehşetle seyrediyordu. Güney'in yükselen toplumsal ayrımcılığından ve zulmünden kaçan siyahi göçmenler, kendilerini Avrupa'dan, Suriye'den, Japonya'dan ve Porto Riko'dan yırtılmış torbalarına, kutularına ve bolluk ülkesinde iyi bir yaşam kurma hayallerine sarılıp gelmiş büyük göçmen kalabalıklarıyla bir ölüm kalım savaşında buldular. Afro-Amerikanlar, ırkların geçirdiği aşamalara ilişkin evrim kuramları popülerleştikçe, kuzey'de sinsi bir önyargıyla karşı karşıya kaldılar. Booker T. Washington ve W. E. B. Du Bois gibi aydın önderler, bu tezlere karşı çıkmaya çalıştılar ama Afro-Amerikanların benimsemesi gereken stratejiler konusunda anlaşamadılar. Booker T. Washington temkinli biçimde siyahilerin becerilerini geliştirmeyi önerirken, Du Bois beyazların entelektüel üstünlüğüne karşı koymak için geniş kapsamlı bir liberal eğitim ile yetenekli siyahi seçkinler yaratılmasını savundu. Siyasi temelde Afro-Amerikanlar kendi hareketlerini oluşturdu ve kendilerini geliştirme konusunda ustaca tasarılar yarattı.

Söz konusu iki ülkedeki örgütlerin ve hareketlerin yapısı ile izledikleri yol farklı yönde gelişti. İngiltere'de 1880'lerin ve 1890'ların sosyalist ve anarşist toplulukları ile, yirminci yüzyıl başında kurulup işçi sendikalarıyla işbirliğine giren İşçi Partisi birbirlerini tamamladılar. Amerika'da Sosyalist Parti, 1901 ile 1912 arasında seçimlerde destek görmesine rağmen bu bütünleşme olmadı. Amerika'da on dokuzuncu yüzyıl sonunda açıkça işbirlikçi seçenekleri savunan, sosyalist topluluklar yerine Halk Hareketiydi; öte yandan 1890'lardan itibaren "İlericiler"den oluşan etkin bir ortak yönetim, iş ve yaşam koşullarını devletin düzenlemesini talep etmeye başladı. İlericilerin itici gücünün toplumsal anlamları çok tartışılıyordu, oysa genel konuşmak gerekirse, bu gücün yandaşları uzun vadede düzenlemeler getirilen kapitalizmin daha faydalı olacağına inanarak rekabetin sert belirtileri konusunda reform yapmayı denediler. Bu ılımlı değişim için yapılan baskıda, kadınlar önemli rol oynadı ve oy hakkı elde edememiş olmalarına rağmen belediyelerin ve devletin politikalarını dışarıdan etkilediler.

İngiltere'de Liberal Parti'nin radikal kanadında ya da devlet eliyle yavaş yavaş gelen reforma inanan Fabian sosyalistler arasında buna benzer düşüncelere rastlanıyordu. Liberaller, radikaller, sosyalistler ve sendikacıların hepsi, devlet yasaları için kampanya yürütmenin yanında yerel değişimlerin kulisini yaptı. Bunun sonucunda kadınların kapsamlı bir işbirliğine girmesi mümkün oldu. Orta sınıftan radikal kadınlar ile işçi sınıfından erkekler okul idarelerinde birlikte çalışmaya başladı ve 1890'lardan itibaren Liberal Parti ile işçi hareketindeki kadınlar Yoksulluk Yasası reformu konusunda birleşti. 1907'den itibaren kadınlar il ve ilçe kurullarında hizmet gördü. Yerel hükümet, politika uygulamalarına giriş ile tasarılar için devletin kaynaklarına erişme olanağı sağlıyordu. 1888'de, kadın adayların yerel yönetimlere seçilmesini desteklemek için kurulan Yerel Yönetim Kadın Cemiyeti (Women's Local Government Society), kadınların belediye reformu taleplerine ilişkin bilgi yaydı.[7] İşçi sınıfının emekçi kadınları yerel kurullar sayesinde hamam ve umumi çamaşırhaneler gibi cazip kamusal olanaklardan yararlanabiliyordu. 1920'lere gelindiğinde kadınlar temel gereksinim maddelerinin fiyatından ve hizmetinden faydalanmayı umuyordu: 1926'da Yorkshire'daki Shipley'den Bayan Grundy, kadınların Türk hamamından erkeklerle aynı fiyata yararlanması konusunda yerel hamam kurulu başkanından teminat aldı.[8]

Kadınlar, farklı kurumsal yapılara sahip her iki ülkede de, yaşadıkları çevrede kendilerini geliştirmek adına çeşitli eylemlere katıldılar. Resmi politikaların alanı dışında, kadınların yardımıyla oluşan gönüllüler sektörü birçok kadının toplumsal sorunlar konusunda fikir sahibi olmasını sağladı. Bunların en önemlisi, 1880'lerden itibaren birçok kentin ve kasabanın yoksul semtlerinde ortaya çıkan yardım kurumlarıydı. Sayıları giderek artan her iki cinsiyetten orta sınıf mensubu reformcular, gezici vaizlerin ve hayırseverlerin bireyin ahlaki sorumluluğuna verdiği ağırlığın gerçekçi olmadığı görüşüne vardı. Anglikan Kilisesi'nin pratik toplumsal eylemi vurgulamasından etkilenen ve felsefi açıdan T. H. Green'in yeni Hegelci idealizminden beslenen bu kişiler, yoksulluğun düşük ücret ve kentsel gecekondulaşma gibi yapısal nedenlerinin üzerinde durdular. Dünyevi amaçlara sahip olmalarına rağmen Hıristiyanlık

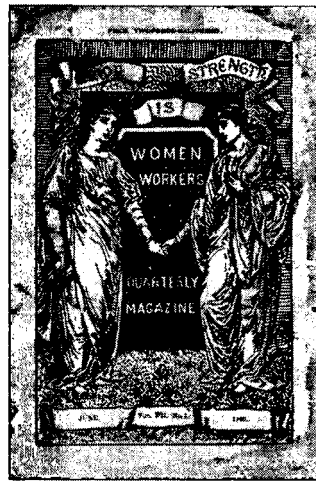
zihniyetini terk etmediler. Orta sınıfa mensup eğitimli yatırımcılar ile reformcular, 1888'de Londra'nın doğusunda ilk sosyal yardım kurumunu açtığında, yoksul semtleri sömürgeleştiren toplumsal "misyonerler" benzetmesi İngiltere'de yaygındı. Reformcu Arnold Toynbee'nin adıyla anılan ilk soysal yardım kurumu Toynbee Hall, kısmen, Amerikalı ütopyacı cemaatlerden esinlenmişti. Toynbee Hall Amerika'daki sosyal yardım kurumu hareketini doğrudan etkiledi, reformcu Jane Addams'ı 1889'da Chicago'da Hull House adlı bir kadın sosyal yardım kurumu açmaya yöneltti.[9] Kendinden önceki İngiliz örneğinden daha demokratik olan Hull House, kadın sendikalarından ortaklaşa kullanılan mutfaklara kadar bir dizi davanın merkezi haline geldi. Her iki ülkede de yardım kurumları, kadınların yeni kamusal rolünün önünü açtığı gibi, toplumsal refah ve istihdam ile ilgili politikalar ve yasalar için fikirler üretti.

Yardım kurumları ile üniversitelerin sosyal bilimler bölümleri arasında bağlar oluştu. Kadın toplumsal araştırmacılar, erkek benzerleriyle aynı entelektüel etkilerin altında olmalarına ve aynı kentsel sorunlardan rahatsızlık duymalarına rağmen, kadın olarak deneyimlerinden de yararlandılar. Chicago Üniversitesi, sosyoloji, ekonomi ve vatandaşlık bilgisi konularına odaklanan ve Hull House ile yakın ilişki içinde olan, çalışan kadınlardan oluşan güçlü bir ağ yarattı: Florence Kelley, Julia Lathrop, Alice Hamilton ve Sophonisba Breckinridge bu topluluğa dahildi. Bu kadın araştırmacılar çalışma koşulları, çocuk işçiler, göç ve annelik konularında yenilikçi çalışmalar üretti. Bulgularını pratik eyleme bağlamakla kalmadılar, insan gereksinimlerini kârdan üstün tutan bir toplumsal ekonomi görüşünü paylaştılar; 1920'lerde Amerika'nın kimi kız yüksek okulları bu karşıt görüşten yanaydı.[10] İngiltere'de bazı üniversitelerle işçi sınıfı çevreleri arasında benzer bağlantılar kuruldu. Liverpool'da reformcu Eleanor Rathbone, hem kadın hakları hareketinde hem de yardım kurumlarında etkinlikte bulunuyordu. Rathbone daha sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Ulusal Eşit Vatandaşlık Cemiyetleri Birliği'nin (National Union of Societies for Equal Citizenship) başkanı olunca, politik ve toplumsal reformları birleştirerek aile ödenekleri kampanyasına öncülük etti.[11]

Kadınların toplumsal eylem yoluyla karşı karşıya kaldıkları pratik meseleler yalnızca politikalara değil, yeni türden kültürel araştırmalara da esin kaynağı oldu. 1908'de toplumsal araştırmacı Maud Pember Reeves, kadınların sosyalizm bağlamında ekonomik bağımsızlığını ve eşitliğini incelemek için Fabian Kadın Topluluğu'nu (Fabian Women's Group) kurdu. Bu toplulukta, London School of Economics ile bağlantılı birçok öncü ekonomi ve toplum tarihçisi vardı: Barbara Drake, Mabel Atkinson, Bessie Leigh Hutchinson ve Alice Clark kadınların iş hayatının şimdiki ve geçmişteki durumunu yazdı ve meslek sahibi kadınların iş ile evliliği bir arada yürütme hakkını savunanlardan oldu.[12] İlgi alanları toplumsal varoluşun bütününe yayıldığı için, alışılmış bilgi alanlarını aşıp bir dizi bilim dalını kapsayan çalışmalar yaptılar. Yalnızca kadınların mevcut hayatlarını nasıl yaşadıklarını değil, karşı çıkışın yarattığı kültürel sonuçları da ele aldılar. Gündelik yaşama toplumsal cinsiyet merceğinden bakarak; kadınların koşullarına özgü olan ne varsa öne çıkarıp, erkeklerin deneyiminin mutlaka evrensel sayılmasını sorguladılar.

Kadınların, cinsiyete özgü deneyimin belirlediği hayali alternatifler tasarladıkları da görülür. Bu sebeple 1891'de Ulusal Kadın İttifakı'nı (National Woman's Alliance) kuran Amerikan Halk Hareketi (American Populist Movement) mensubu kadınlar, "İşbirliğine Dayalı Halk" olabilmek için "cinsiyetler arası tam politik eşitliğin" sağlanması gerektiğini açıkladı ve "insan toplumunun yapısına ilişkin bütün soruları modern buluşların, keşiflerin ve düşüncenin ışığında araştırma" kararı aldı.[13] Halk hareketindeki kadınlar, politik ve toplumsal vatandaşlık talebinde bulunmanın yanı sıra, kız kardeşlik açısından da düşünerek; değerleri ve günlük yaşamı içki karşıtlığı ve işbirliğine dayalı ev idaresi yoluyla nasıl değiştireceklerini tartıştı. Halkçılık hareket olarak dağılıp gitmiş de olsa, toplumsal cinsiyete dayalı radikal ahlak, 1900'lerde Amerikan Sosyalist Partisi'nde yeniden belirdi.[14]

İngiltere'de Kadın Kooperatif Birliği (Women's Co-operative Guild) ve İşçi Partisi Kadın Kolu, iş yaşamını ve toplumu kapsayan kampanyalarda, sınıf ve toplumsal cinsiyet bilincini birleştirmeyi hedefledi. Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal düzeyde ben-

Birminghamlı Hanımlar Derneği Dergisi

zer politik örgütler yoktu ama yerel emekçi kadın topluluklarında benzer bir bakış açısı görülmekteydi. Her iki ülkede de kadınlar, çalışma koşullarını iyileştirmek için kendi sınıflar arası örgütlerini kurdu. İngiltere'de, Birleşik Devletler'deki kadın sendikaları cemiyetlerinden esinlenen, orta sınıftan bir kadın olan Emma Paterson 1874'te Kadın Sendika Birliği'ni (Women's Trade Union League) kurdu. Bu kuruluş, kadın işçilerin birçok sendikadan dışlandığı bir ortamda, kadınların iş yaşamına ilişkin yasaları düzenleyip değiştirmeyi amaçlıyordu. Kadın Sendika Birliği'nde eylemci olan toplumsal araştırmacı Clementina Black 1894'te Kadın Sanayi Kurulu'nun (Women's Industrial Council) oluşturulmasına yardım etti. Kurul "kadınların çalışma koşullarını düzenli biçimde araştırmak, bu konularda doğru bilgiler sağlamak ve koşulların iyileştirilmesine yardımcı olabilecek eylemler başlatmak" üzere harekete geçti.[15] Anneler Birliği gibi Hıristiyan örgütleri, yerel olarak, din dışı hayırseverlik girişimleriyle birleşti; Birmingham'da böyle bir ortak yönetim -Birminghamlı Hanımlar Kadın ve Çocuk İşçi Derneği (Birmingham Ladies' Union of Workers Among Women and Children)- kadın sendikalarını, eğlence kulüplerini, eğitim ve

tutumluluk konularını destekledi. Yirminci yüzyıl başında Sylvia Pankhurst'ün daha aşırı Sol'daki (daha sonra Sosyalist olan) Kadınlara Oy Hakkı İşçi Federasyonu (Workers' Suffrage Federation), kendini geliştirme hizmetleri sundu; bir taraftan da Birinci Dünya Savaşı'nda ve ondan hemen sonra kadınların toplum yaşamını iyileştirici politikalarla yasalar için mücadele verdi.[16]

Amerika Birleşik Devletleri'nde beyaz orta sınıf kadınları, güçlü kadın kulüplerine ya da İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği (Woman's Christian Temperance Union) ve toplumsal reformun annelik niteliklerini vurgulayan Ulusal Anneler Meclisi (National Congress of Mothers) gibi örgütlere katılmaya yöneldi. İçki karşıtlığı ABD'de son derece güçlü bir hareketti ve söz konusu derneğin başkanı Frances Willard ahlak reformuyla toplumsal değişim arasında bağlantı kurmayı amaçlıyordu.[17] Ev yaşamına ilişkin etkinlikler çerçevesinde birçok yenilikçi örgüt de kuruldu. Ev ekonomisi öğretmeni Ellen Swallow Richards ve yoksulluğa karşı kampanya yürüten Helen Campbell, 1893'te Chicago'daki Expo Kadınlar Meclisi'nden (World's Columbian Exposition) doğan Ulusal Ev Ekonomisi Derneği'nde (National Household Economics Association) çalıştı. Her iki kadın da aşevleri açılması için. uğraştı. Richards bakterilere karşı Boraks kullanımı, güneş ışığı ve saf su; Campbell ise çocukların gereksinimlerine göre tasarlanmış evler için mücadele verdi. Campbell aynı zamanda ahlaka uygun tüketim hareketini yürüten Ulusal Tüketici Birliği'nde (National Consumers' League) de etkindi. 1890'ların başından itibaren Tüketici Birlikleri, mal üretim koşullarını iyileştirmek için tüketici gücünü örgütledi; daha radikal bir kanat ise kadınların çalışma koşullarının üzerinde duruyordu. Birlikler çok güçlü bir kişisel sorumluluk ahlakı ile toplumsal değişim vaadini birleştirdi. Amerikalı Kadın Sendika Birliği'nde de benzer değerler bir araya geldi. 1903'te İngiltere'deki aynı ismi taşıyan oluşumun etkisiyle kurulan Birlik, işçi sınıfından ve orta sınıftan kadınları etkileyici bir ağ içinde bir araya getirdi.[18] ABD'de kadın örgütleri devletin refah ve iş hayatı konusunda reformlar yapmasında önemli rol oynadı; kimi öncü reformcular 1930'da New Deal politikalarına etki etmek için mücadele verdi.

Afro-Amerikan kadınlar İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği, Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu (General Federation of Women's Clubs) ve Ulusal Amerikan Kadın Oy Hakkı Derneği (National American Woman Suffrage Association) gibi örgütlerde çalışmalarına rağmen beyaz kadın örgütleri gereksinimlerini hemen dile getirmedi. Dahası, beyaz reformcular siyahi kadınlarla çalışıp çalışmamak konusunda bölünmüştü; kimi durumlarda siyahileri kendi topluluklarına almayı reddediyorlardı. Siyahi kadınlar, ırksal şiddet politikasını beyaz kadın hareketlerinin gündemine getirmeye çabaladı; öte yandan 1896'da Ulusal Siyahi Kadınlar Derneği'ni (National Association of Colored Women) kurdular. Siyahi kadınların eylemi, tüm sınıflardan Afro-Amerikan kadınların karşı karşıya kaldığı artan ırkçılık yüzünden sertleşti; Ulusal Siyahi Kadınlar Derneği'nin kurucularından biri, çok iyi eğitimli ve Mary Church Terrell'in bir hakim eşi olan arkadaşı linç edilmişti. On dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren Terrell ve gazeteci Ida B. Wells-Barnett gibi siyahi kadınlar, ırkçı şiddet *ve* oy hakkı konusunda mücadele verdi. Protesto hareketlerinin yanı sıra Afro-Amerikan kadınlar, ekonomik becerileri

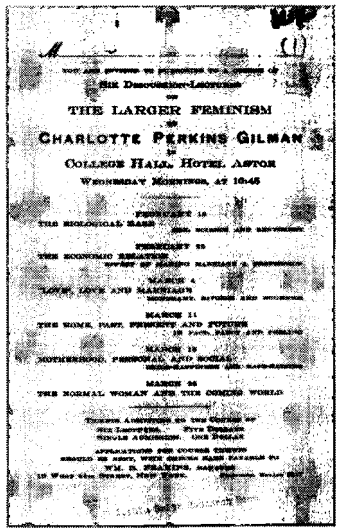
Ida B. Wells-Barnett (Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College)

geliştirip refah hizmeti sunan karşılıklı yardımlaşma tasarıları hazırladı.[19] Siyahi Amerikalıların gördüğü baskıdan daha geniş özgürlük hayalleri doğdu: 1893'te Chicago'daki Dünya Temsilci Kadınlar Kongresi'nde (World's Congress of Representative Women) Frances Ellen Harper, kadınları linçe karşı çıkmaya ve siyahi çocukların eğitim hakkını savunmaya çağırmakla kalmadı, aynı zamanda "altın konusunda açgözlülük ve iktidar hırsı" hakimiyetinde olmayan bir toplum yaratılmasına yardım etmeye zorladı.[20] 1890'larda, deneyimli bir eylemci olan Harper hem kölelik karşıtı hem de kadınlara oy hakkını savunan harekette yer almıştı ve İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği'ne katkıda bulunmuştu. Harper'ın ahlakçı, açgözlü olmayan bir toplum hayali, Halkçıların ütopyacılığını yansıtıyordu.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki toplumsal ve kültürel çalkantının belirgin özelliği, kurmaca alegorilerin ve ütopyaların pratik sonuçlar doğurmasını sağlayan yaratıcı akışkanlıktı. Edward Bellamy'nin ütopyacı romanı *Geçmişe Bakmak* devletleştirilmiş sanayinin ve ortaklaştırılmış ev yaşamının var olduğu bir gelecek sunuyordu. Kitabın etkisi o kadar büyük oldu ki, birçok Amerikan kentinde "Devletçi" kulüpler kuruldu. Bellamy'nin ideal geleceğinden herkes memnun değildi: Kitaptaki otoriter kolektivizmden dehşete düşen İngiliz özgürlükçü sosyalist William Morris, insiyatifi ele alıp, devlet karşıtı bir seçenek sunan *News from Nowhere* adlı kitabı yazmak zorunda hissetti. 1890'da Morris'in Sosyalist Birlik gazetesi ***Commonweal***'de tefrika edilen kitap, devletin tamamen ortadan kalkarak yerini müşterek günlük yaşama ve bireysel yaratıcı ifadeye bıraktığı bir toplumu yansıttı. İlk zamanların ütopyaları arasındaki bu çekişme, hem kadınlar hem de erkekler arasında devletin günlük yaşama yeniden biçim vermesi konusunda derin bir bölünmenin habercisi oldu. İngiltere'de hem reformcular arasında hem de Sol'un bazı kesimlerinde devletçi çözümler geçerliydi; İlerici Amerikalılar da devlet gücünü artırmayı amaçlıyordu. Oysa bireyci anarşistler ile Dünya Sanayi İşçileri (Industrial Workers of the World – IWW) mensubu anarşist sendikacı solcular, devlete şiddetle karşıydı.

Amerikalı sosyalist feminist Charlotte Perkins Gilman, Bellamy'nin piyasa kapitalizmi eleştirisinden ve kadınların eşitli-

ğine verdiği önemden esinlenen, orta sınıf mensubu ilerici birçok Amerikalıdan biriydi. Ulusalcı kulüplere katılması Gilman'ı, halka adanmış macera dolu ve etkili bir yaşama yöneltti. Mutsuz bir evlilik sonunda acılı bir ayrılık yaşayan Gilman, yaşamını yeni kadınlar gibi ders vererek ve yazı yazarak kazandı. 1890'lardan itibaren günlük yaşamın ekonomik ve toplumsal yönden düzenlenmesi konusunda önemli kitapların yanı sıra, yeni toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve yeni yaşama biçimlerini anlatan bir dizi kısa öykü ve roman yazdı. Gilman ütopyacı dönüşümün hayalini kuran radikallere olduğu kadar, koşullara göre davranan reformculara da seslenmeyi akıl etti; ütopyayı yeni bir sağduyu gibi gösterip, kadınların yaşamındaki olağan dertleri inceden inceye ele alarak, entelektüel bir tartışma konusu haline getirme becerisine sahipti. *Harper's Bazaar* ya da *Woman's Home Companion* dergilerinin yanı sıra, editörlüğünü yaptığı *Woman's Journal* gibi gözde dergilerde yazarak geniş okur kitlesine ulaşabildi. 1909'da, hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde okunan kendi dergisi *Forerunner*'ı çıkardı. Gilman okurlarını, 1909'dan itibaren kadınlara ve ekonomiye

THE LARGER FEMENISM

CHARLOTTE PERKINS GILMAN

COLLEGE HALL, HOTEL ASTOR

Charlotte Perkins Gilman'ın konferanslarını duyuran el ilanı
(Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College)

ilişkin yazılara tartışma alanı sağlayan *English Woman* gibi İngiliz dergilerindeki yazılara başvurmaya yönlendirdi.[21]

Dergiler, asilerin ve baş belalarının hayalleri ve tertipleriyle çevresinde vızıldadıkları arı kovanı yerini tutuyordu. Bunlardan biri de, Ezra Heywood'un 1872'de çıkan *The Word* adlı dergisiydi; dergi, kararlı biçimde ifade özgürlüğünü ve özgür aşkı savunuyordu. Moses Harman ve Harman'ın kızı Lillian tarafından çıkarılan Amerikan özgür düşünce dergisi *Lucifer: The Light Bearer* 1880'lerden itibaren cinsiyetler arası değişen ilişkiler de dahil olmak üzere, "ileri" görüşlerin alışveriş alanı yerine geçti. Özgür aşk yanlılarının insanın kendisinin sahibi ve hakimi olmasına verdiği önem, özellikle toplumsal cinsiyeti seslendiren bir telden çalarak, İç Savaş'tan önce her yere yayılan baş döndürücü ütopyacı hareketlerden etkilenen bir grup gözü pek kadının ilgisini çekti. Bu kadınlar arasında, bir Shaker vaizinin kızı olan ve özgürlükçü düşünceleri yüzünden görevden uzaklaştırılan Elmina Drake Slenker'in yanı sıra, Ezra Heywood'un karısı ile köleliğin kaldırılması ve özgür aşk yanlısı Lucy Tilton'ın kızı Angela da vardı. Slenker, *Water-Cure Journal* adlı dergide eşitlikçi bir koca reklamı yapmıştı; burada erkeklerin orgazmı geciktirmesini sağlayan "erkeğin kendini tutması"na dayalı kuramları savunarak sevişmeyi "çekici bir alışveriş" diye tanımladı.[22] Slenker'in arkadaşı Lois Waisbrooker 1826'da işçi sınıfından bir ailede dünyaya gelmişti ve ev hizmetinde çalıştıktan sonra siyahilerin okullarında öğretmenlik yapmıştı. Kadın hakları, özgür aşk ve tinselcilik bir arada Waisbrooker'ın ilgisini Amerika'da gelişen bireyci anarşizme çekti. Kadınların toplumsal safiyet reformcularına ve kimi sosyalistlerle feministlere de özgü, arındırıcı görevine karşı mistik bir inanç duyuyordu.

Dergiler çevresindeki küçük topluluklar kampanyalarda etkili olabiliyordu. İngiltere'de, Amerika'daki bireyci anarşizm ile bağlantılı Meşrulaştırma Birliği (Legitimation League) mensubu radikal cinsellik yanlılarınca çıkartılan *The Adult* dergisi, işçi sınıfından sevgilisiyle özgür bir birliktelik içinde yaşamayı seçmesi yüzünden ailesi tarafından akıl hastanesine yatırılan sosyalist Edith Lanchester'in salıverilmesi için mücadele başlattı.[23] Genel dergiler ve kurumların yayımladığı dergiler politik gruplar tarafından çıka-

rılmakla kalmadı, yerleşik kültüre meydan okuyan dışlanmış grupların sesini duyurmaya yaradı. Yüzyıl başında Afro-Amerikanlara ait birçok yayın, kendine güvenli yeni bir ırk bilincini dile getirmeye başlamıştı. Yazar Pauline Elizabeth Hopkins, 1899'da siyahi kültürü kabul ettirmek için kurulan *Colored American Magazine* adlı derginin kurucu üyelerinden biriydi. Hopkins'in "Zenci Irkı"na mensup ünlü erkeklere ve kadınlara ilişkin yazıları siyahilerin tarihine ilgi uyandırdı.[24]

1890'lardan itibaren New York'taki Greenwich Village'da, her iki cinsiyetten asilerin ilgisini çeken bohem bir kültür gelişti. Village'da oturanlar, özgür aşk yanlılarının bireysel özerklik savını kendini ifade etmeye gösterilen Romantik bağlılıkla birleştirdiler ama aynı zamanda birçok radikal toplumsal davanın da içindeydiler. 1900'lerde kadınların cinsel özgürlük hakkını savunan anarşist Emma Goldman *Mother Earth* adlı bir dergi çıkardı. Doğum kontrolü için mücadele veren Margaret Sanger'in editörlüğünü yaptığı *Women Rebel* gibi, Goldman'ın dergisi de kişisel özgürlük ile toplumsal eylemi birleştirdi. İngiltere'de *New Age* ve *Freewoman* adlı iki küçük dergi, felsefi egoizme ve vitalizme ilişkin öncü kuramların olduğu kadar, cinsel özgürlük ile komün yaşam konusundaki isyancı fikirlerin de tohumlarının atıldığı yer oldu. Daha sonra Paris'e taşınıp, Dadacı ve Gerçeküstücü harekette yer alan "Beatrice Hastings" (Emily Alice Haigh'in takma adı) geleceğin romancıları Katherine Mansfield'ın ve Storm Jameson'ın yanı sıra, adı *New Age* ile birlikte anılan kadın yazarlardan biriydi. *Freewoman* da, 1910'larda yerleşik inançları yıkan keskin fay hattında yer alıyordu. 1911'de militan Sosyal ve Politik Kadın Birliği (Women's Social and Political Union) mensubu karşıt görüşlü feministler tarafından çıkarılan dergi, Christabel Pankhurst'ün oy hakkını başlı başına bir mesele olarak ele almasını kabul etmedi ve özgürleşme hareketinin birçok kişisel ve toplumsal yanını araştırdı. *New Age* gibi, *Freewoman* da toplumsal yönden "ortada kalmış" birçok Kuzeyli kadının ilgisini çekti. Derginin editörü Dora Marsden, babası terk edince yoksulluğa gömülen orta sınıftan bir Yorkshire ailesine mensuptu. Manchester'daki Owen College'da burs kazanmış, Leeds'de öğretmenlik yaptıktan sonra 1905'te Manchester'a dön-

müştü. İşçi sınıfından gelip, üst sınıflara yükselen sosyalist ve feminist başka bir öğretmen olan Leedsli Mary Gawthorpe'un ve on yedi yaşında Blackburn'deki evinden Manchester'a gelip Ancoats yardım kurumunda çalışan Teresa Billington-Greig'in de kısa bir süre dergiyle ilişkileri oldu.[25]

İngiltere'deki ve Amerika'daki bu azimli entelektüeller, kulüplerde ve kendi yazılarında hem kendilerini hem de politik bakış açısını büyük bir gayretle yeniden icat ediyor, sendika örgütlenmesini, soyun geliştirilmesini, boşanma kanunu reformunu, bekareti ve mastürbasyonu tartışıyordu. *Freewoman*'ın Londra Tartışma Grubu (*Freewoman*'s London Discussion Circle), kadınların tabuları yıkmasına yarayan, kadınlarca tanımlanan yeni bir alan yarattı. Erkekler de buraya katılmaya çağrılıyordu ama koşulları kadınlar belirliyordu. Bunun Greenwich Village'daki Amerikalı ikizi Karşıt Görüş Kulübü (Heterodoxy Club); sanat, entelektüel çalışma ve radikal politika ile ilişkili "ilerici" kadınları bir araya getirdi. Bu kulübe dahil olanlar arasında, Greenwich Village'daki evinin salonu toplantıların odağı haline gelen Mabel Dodge Luhan, cinsellik ile doğum kontrolü konusunda yazılar yazıp sonradan antropolog olan Elsie Clews Parsons ve de IWW üyesi anarko-sendikalist Elizabeth Gurley Flynn vardı.[26]

Yirminci yüzyıl başında radikal hayaller kuranlar, tepeden tırnağa bir dönüşüm için açılmadık kapı bırakmadı. 1912'de Whitby'li bir kaptanın kızı olan Storm Jameson, Londra'daki University College'da araştırma bursu kazandı ve bir yurt odasında Yorkshire'dan iki genç adam ile birlikte kaldı. Jameson, özyaşamöyküsünde, kendisi ve arkadaşları gibi taşralı solcuların saygısız tavrını anlatır. Geçmişin dogmalarından nefret eden bu kişiler, bilerek geçmişten koparak "yeni bir çağın eşiğinde" olduklarına inandılar.[27] Amerikalı anarşist Adeline Champney de, 1903'te benzer bir uzlaşma içinde, üremenin ve kültürün olduğu kadar üretimin de değişmesinde diretiyordu: "Mevcut ekonomik sisteme dayanan her kurumun ve geleneğin yıkılması gerektiği açıkça anlaşılmalıdır." Champney bunun için "toplumsal davranışlarımızı ve ahlak kurallarımızı" yeniden gözden geçirmek gerektiğine inanıyordu. "Yaşamın ekonomik gereklerinin toplumsallaştırılması" ile birlik-

te "yeniçağ erkeklerinin ve kadınlarının üretimi ile dağıtımı" da değişmeliydi. Artık patates çuvalı gibi oturmak yoktu. Champney okurlarına, "Siz, ben, hepimiz yerimizden kımıldamalıyız," diye sesleniyordu.[28]

Herkes gerçekten de "yerinden kımıldadı": Yeni çağı şık giysiler ve ısmarlama ceketler giyerek karşıladılar, ya da toplumsal yardım kurumlarında ve anarşist komünlerinde yaşamaya gittiler. Sendikalara katıldılar, grev gözcülüğü yaptılar. Yerel yönetim kurullarına üye oldular, geceleri bohem kahvelere gitmeyi göze aldılar, ırklara göre ayrılmış tren vagonlarına karşı çıktılar, yoksullar için ucuz ve sağlıklı yemek tarifleri yaptılar, evlenmeden çocuk doğurdular, erkeklere olduğu gibi kadınlara da aşık oldular, ekonomiyle ilgili ciltlerce kitap yazdılar ve saçlarını kestiler. Yeni, "ileri-ci" ve modern; anaç, dediği dedik, çekici, becerikli ve öfkeliydiler.

Birinci Dünya Savaşı onların iyimserliğini yok etmese de dizginledi. 1918'de Amerikalı toplumsal reformcu Mary Parker Follet *The New State: Group Organization, The Solution of Popular Government*'ta şu gözlemi yapıyordu:

> Bizler artık yaptığımız işin, o işin koşullarının, içinde yaşadığımız evlerin, içtiğimiz suyun, yediğimiz yemeğin, çocuk büyütme olanaklarının, aslında bütün günlük yaşam alanımızın politikayı oluşturması gerektiğini giderek daha net görmeye başlıyoruz. Ev yaşamının bitip, kent yaşamının başladığı yerde çizgi yok. Özel yaşamım ile toplumsal yaşamım arasında duvar yok.[29]

Günlük yaşamı değiştirecek böylesine büyük hayaller gerçekleşmeyecekti ama işe yeni atılan maceracılar tarafından üretilen birçok öneri ve yaklaşım, modern yaşamı tanımladı ve daha soyut biçimde, gündelik ilişkilerin nasıl görülmesi gerektiği konusuna ışık tuttu.

1

Günlük Yaşam Maceracıları

Farklı bakış açılarına sahip bu kadar çok kadını günlük yaşamı değiştirmeye iten ne olmuştu? Bu bir bakımdan koşulların zoruyla oldu. Birey olarak kadınların yaşamı, büyük değişikliklere ve sıkıntılara yol açan geniş ölçekli ekonomik değişimlerle yüzyüze kalmıştı. Kazanılmış büyük haklar, hem kırsal alanda hem de kent ve kasabalarda günlük yaşama müdahale ediyordu. Sonradan anarşist olan Kate Austin, Des Moines River Basin'de güçlü River Şirketi'nin, evlendiği çiftçi ile kendisini tahliye etmesine direndi. Federal hükümet, işlenmesi koşuluyla şirkete toprak vaat etmişti. Şirket bunun yerine toprağı çabucak vurgunculara sattı.[1] Lizzie Holmes 1877'de demiryolu işçilerinin şiddet içeren grevinden sonra Ohio'daki evinden uzaklaştırılmıştı. Geriye dönüp bakınca şunları anlatıyordu:

> "İşçi sınıfı" yeni duyulmaya başlayan bir terimdi ve ben belirli bir kasta ait oluşlarıyla ortaya çıkan bu insanlar hakkında daha çok şey bilmek istiyordum ... Ablamla birlikte bir palto fabrikasında çalışmaya başladım ve bundan sonraki iki yılda dikişçi bir kadının mücadelelerle dolu yaşamının her evresinden geçtim ... Bütün mücadeleleri, yoksulluğa düşmüş kibarların çabalarını, çalışan kızların yoksunluğunu ve yaptıkları angarya işleri gizlemeye yarayan acınası gururu bilirim.[2]

Chicago'ya gelince Austin, genç işçi kadınları örgütlenmeye ikna etmek için uğraşan Çalışan Kadınlar Birliği (Working Women's Union) adlı küçük bir grup buldu. Bu grup 1881'de Amerikan sendika kuruluşu Emek Şövalyeleri (Knights of Labour) tara-

fından tanındı. Şövalyeler bütün "üretici" sınıflara sesleniyordu ve kendilerini kadınların ve siyahilerinki de dahil olmak üzere sözde eşitliğe adamışlardı. 2 Mayıs 1886'da kısa süre önce anarşist William Holmes ile evlenen Lizzie Holmes, kentin moda merkezinde sekiz saatlik iş günü talebinde bulunan kadınların yürüyüşüne gururla öncülük etti; *Chicago Tribune* gazetesinin bildirdiğine göre kadınlar, "yorgun yüzlerine ve aşınmış giysilerine" rağmen "bağırıp şarkı söylüyor ve coşku seli içinde gülüyordu."[3]

Karnaval havasının rahatlığı kısa sürdü. 3 Mayıs'ta Haymarket Meydanı'nda bir gösteride ateş açan polise bomba fırlatıldı: 200 kişi yaralandı ve bilinmeyen sayıda kişi öldü. Polis, aralarında Lizzie Holmes'un da bulunduğu eylemcileri rastgele tutukladı, fakat Holmes sonradan serbest bırakıldı. Daha sonra idam edilenler arasında, sekiz saatlik iş günü konusunda doğrudan eylemi savunan *Alarm* adlı gazetede Holmes'un yardımcı editörlüğünü yapan Albert Parsons da vardı. Parsons'ın yarı Afro-Amerikan, yarı Amerikan yerlisi olan karısı Lucy Parsons da Holmes ile Emek Şövalyeleri'nde çalışmıştı. Holmes'un Parsonslar ile arasındaki bağ, Haymarket'ın etkisinin hem kişisel hem de politik olduğu anlamına geliyordu. Değişim için sabırsızlanan ve başkaldırı eksikliği yüzünden umutsuzluğa kapılan Holmes, *Alarm*'da şöyle yazıyordu: "Eğer varsa, adalet ve intikam duygusu çok derinde yatıyor çünkü günümüzde toplumda görünürde hiçbir dalgalanmaya yol açmıyor."[4] Holmes buna karşılık anarşizme kayarak, *Alarm, Lucifer, Labor Enquirer, Our New Humanity* gibi özgürlükçü dergilerde düzenli yazılar yazmaya başladı. Haymarket'ın bu olayla kişisel ilişkisi olmayanlar üzerinde de büyük etkisi vardı. Rusya'dan henüz gelen göçmen konfeksiyon işçisi Emma Goldman, idam haberleriyle sarsılmış ve bu sebeple anarşizme yönelmişti. Chicago Şehitleri (Chicago Martyrs) orta sınıfın vicdanını da rahatsız ediyordu; idamlar, ileride Hull House yardım kurumu mensubu ve reformcu Julia Lathrop'u toplumsal düzeni sorgulamaya itti.[5]

İngiltere'de çalışma ilişkileri o kadar şiddet içermiyordu. Yine de 1880'lerin sonunda ve 1890'ların başında militan işçilerin direnişi, hem orta sınıftan hem de işçi sınıfından kadınları radikal olmaya itti. "Yeni sendikalar" erkek zanaat işçilerinin haricinde de

kapsamlarını genişleterek, fabrikalardaki niteliksiz ve yarı nitelikli işçilere de ulaşmayı; bazen de dağınık halde evlerde çalışan işçileri örgütlemeyi amaçladı. Toplum araştırmacısı Clementina Black, Karl Marx'ın kızı Eleanor ile birlikte Londra'daki yeni sendikacıları destekledi ve Bristol'deki Barton Hill pamuk fabrikasındaki kadınlar Ekim 1889'da greve gidince, iki yerel "yeni kadın" Helena Born ve Miriam Daniell işçi kadınların grev komiteleri kurmalarına yardım etti. Grevciler, Londra ve Liverpool liman işçilerinin yardımıyla kazandılar ama yeni sendikalarla ilgisi olan birçok kadın işçi açısından militanlığı ve sendikalaşmayı sürdürmek zordu.

Emma Goldman, 1885 (Emma Goldman Belgeleri)

Fabrika işçisi Ada Nield Chew, 1894 yazında *Crewe Chronicle* dergisine yazdığı bir dizi makalede, çalışma koşullarına karşı çıkınca kamunun gözü önüne itilmiş oldu. Kadınların geçimlerine yetecek parayı kazanamadıklarından yakındı ve boş kaldıkları zamanlarda bütün gün iş bekledikten sonra iş çıkınca da işe alınma mücadelesi veren kadınların yaşadığı hayal kırıklığını anlattı.

Fabrikadaki kadın işçilerin kendi kullandıkları malzemeleri karşılamaya ve hatta çay yapmak için gereken sıcak suyun parasını bile üreticilere ödemeye zorlandığını açıkladı. O yılın Ağustos ayında Chew ve Eleanor Marx Aveling, kadınları üye kabul eden ve sekiz saatlik iş gününü savunan Ulusal Havagazı İşçileri ve Genel İşçiler Sendikası (National Union of Gasworkers and General Labourers) adlı "yeni sendika"nın toplantısında konuşma yaptı.[6] Chew daha sonra Bağımsız İşçi Partisi'ne girdi ve yoksullara yardım sağlayan Nantwich Vasiler Kurulu'na (Nanwitch Board of Guardians) üye oldu; kadınlara oy hakkı hareketini ve *Freewoman*'ı destekledi.

Chew'un karşı çıkışı, kadınların "kötü koşullarda" çalışmak diye bilinen; yoğun çalışmayı gerektiren işlerde düşük ücret alması sorununa dikkat çekti. "Kötü koşullarda" çalışmak, hem fabrikaları hem de evden çalışmayı niteliyordu ve İngiltere'de olduğu gibi Amerika'da da kadın reformcular, bunun ne boyutlarda olduğunu belgelemek için kararlı bir biçimde toplu konutların merdivenlerini tırmandı, karanlık dar sokaklara girme cesareti gösterdi. Chicago'da Florence Kelly kötü koşullarda çalıştırmaya karşı bir kampanyaya öncülük etti ve 1900'lerde Clementina Black ile Gertrude Tuckwell, Londra'da Kötü Koşullarda Çalışma Karşıtı Birlik (Anti-Sweating League) yoluyla geniş bir işbirliği sağlayabildi. Reformcuların ve sendikacıların yanı sıra Birlik, ağır çalışma gerektiren işlerin yaygınlığından rahatsız olan özgürlükçü işverenleri de kapsamına aldı; işverenler, bu tip işlerin rekabetçi ekonomiye zarar verdiğini düşünüyordu.

Öfke ve suçluluk kadınları toplumsal eyleme yönlendirirken, dini ve ahlaki görev duygusu da oldukça etkili oldu ve kadınları cinsel safiyeti destekleyen ve fahişelikle mücadele eden hareketlerin içine çekti. İngiltere'de kadınlar Kurtuluş Ordusu* ile yürüdü ve toplumun ahlak değerlerini gözetmek için 1886'da kurulan Ulusal Gözetim Derneği'ni (National Vigilance Association) destekledi. Pornografinin ve fahişeliğin tehlikelerine karşı uyarıda bulunan ahlak reformcusu kadınlar, işçi kızları Kardelen Çiçeği Birlikleri'ne (Snowdrop Bands) katılıp "her türlü kötü konuşmadan, hafifmeş-

* Yoksullar için para toplayan Protestan grup. (ç.n.)

rep ve uygunsuz davranıştan, aptalca ve kötü kitaplar okumaktan kaçınmaya"[7] teşvik etti. Amerika günahkarları yola getirmek için militan evangelist haçlı seferleri başlatmaya çok yatkındı; kadınlar, ayaklar altına alınan toplumsal cinsiyet adabını geri getirmek amacıyla bu haçlı seferlerinde etkin rol oynadı. Kurtuluş ve kurtarma; kadın kulüpleri hareketini ve alkol, şiddet ve yoksulluk arasındaki bağlantının altını çizen İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği gibi güçlü kuruluşları da içine aldı.

Bazı açılardan ahlaki gayretler toplumsal ve politik yükümlülüklerle birleşebilirdi. Frances Willard 1891'de, kadınlarla işçiler birlikte hareket edince "savaş canavarının öldürüleceğini, yoksulluk yılanının yok edileceğini, borçların altınla ödenmesi anlamına gelen altın böceğin gümüş iğneyle mıhlanacağını, meyhanelerin içkiye batıp yok olacağını, son beyaz kölenin Wisconsin'in ormanlarından ve Chicago ile Washington'ın randevuevlerinden kurtarılıp özgürleştirileceğini" açıkladı ve İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği'ni kadınlara oy hakkını, toplumsal refahı ve işçi örgütlenmesini desteklemeye itti.[8] Willard gibi Amerikalı kadın reformcular, kadınları kurtuluş davasında ön plana çıkarmakla kalmadı; aynı zamanda kadınların kültüre, iş hayatına ve hükümete, ev yaşamına ilişkin daha saf değerler getireceğini de öngördü. Kadınlara özgü ahlaki görevin bu biçimi, hem beyaz hem siyahi Amerikalı yardımsever kadınların ve toplumsal reformcuların üzerinde güçlü ve sürekli bir etki sağladı. Bu kişiler, kadınların evdeki sorumluluklarını ortaya çıkarıp kamu yaşamına katarak ve yardımseverlik işinin alanını genişleterek, anneliği ve ev idaresini bir güç kaynağı haline getirmeye çalıştılar.

Oysa Siyahi Amerikalı reformcular, ev yaşamının kurtarıcısını ırkı "yüceltmek" ile de ilişkilendiriyordu. 1896'da kurulan ve Mary Church Terrell'ın öncülük ettiği Ulusal Siyahi Kadınlar Derneği (National Association of Colored Women) kadınlara özgü rol kavramı ile ırkın yüceltilmesini birleştirdi. 1898'deki Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği (National Woman Suffrage Association) konferansında Terrell, hem siyahi hem de beyaz dinleyicilerin anlayacağı manevi bir dille bundan söz etti: "Böylece tırmandıkça yükseklere çıkıp mücadele edip çabalayarak arzu tomurcuklarımızın ve çiçek-

lerimizin çok geçmeden zafer meyvelerini vermesi umuduyla ileriye ve yükseğe ulaşacağız."[9] Terrell kişisel başarıyı, öbür Afro-Amerikanlar ile kurulacak bilinçli ilişkiyle bir tuttu. Dahası Terrell'ın sözleri, siyahi kadın reformcuların fiili uygulamalarından kaynaklanıyordu. Beyazların yardımseverlik tasarılarından büyük ölçüde dışlanan Güneyli siyahi Amerikalılar, hayatta kalabilmek için kendi seçeneklerini oluşturmakta önemli beceri sergiledi. 1890'da Virginia'daki Hampton'da Janie Porter Barrett Locust Street Sosyal Yardım Kurumu (Locust Street Social Settlement) adlı, siyahilere ait kurumunun temellerini attı. Bu kurum, Afro-Amerikanlara ait birçok toplumsal refah tasarısı gibi kendini geliştirmeyle yardımlaşmayı birleştirdi. Gündelik gereksinim hizmeti sağlamak, değişim mücadelesiyle bağlantılı olabilirdi. 1908'de Lugenia Burns Hope'un kurduğu Atlanta Mahalle Derneği (Atlanta's Neighborhood Union) daha iyi okullar ve sağlık imkanları arayışında araştırma ve lobi faaliyetleri yürüterek eğitim ve sağlık hizmetlerini kapsamına dahil etti.[10]

Geniş kapsamlı bir ahlak bilinci, toplumsal cinsiyet gözetmeksizin hem kadınlarda hem de erkeklerde sosyal eylemi tetikleyecek bir esin kaynağı olabilirdi. Öte yandan, kimi alanlar kolayca "kadınlara özgü" diye tanımlanabilirdi. İngiltere'de üst sınıftan kadınların Yoksulluk Yasası Koruyucuları olarak çocuk bakımına, kızların eğitilmesine ve evli olmayan annelerin "kurtarılması"na olduğu kadar, yaşlıların ve acizlerin bakımına karışmaları, makul düzeydeki hayırseverliğin bir devamı gibi sunulabilirdi. İngilizlerin Yoksulluk Yasası'nın reformcu öncülerinden olan Louisa Twining 1886'da şunu savunuyordu: Kadınlar "yararlı görevleri üstlendiğine" göre, onların "bu konuda iz bıraktığını ve kadınlarla çocukların çok büyük bölümünü oluşturduğu yoksul ve çaresiz kimselerin davasına çok yararlı olduğunu içtenlikle söyleyebiliriz."[11]

Dinsel bir görev ve hizmet duygusu sosyalizme de çevrilebilirdi. Kansas City'deki Florence Crittenton Görevi ve Evi'nde (Florence Crittenton Mission and Home) Evangelist bir Hıristiyan olarak fahişeleri kurtarma göreviyle işe başlayan Kate Richards O'Hare, Amerikan Sosyalist Partisi'nde eylemci oldu. O'Hare hizmet yoluyla kurtuluş sağlama fikrini korumanın yanında, bu fikre

annelik boyutu kattı. 1919'da militaristleri, kadınları savaş çarkına insan üretir düzeye indirgemekle suçladığı için Casusluk Yasası uyarınca hapse mahkum olan O'Hare, coşkulu bir elveda konuşması yaptı:

> Neyim var neyim yoksa işçi sınıfının hizmetine verdim; kimse bundan fazlasını yapamaz. Genç kızlığımı, genç kadınlığımı, eş olarak kadınlığımı ve anneliğimi verdim. Doğmamış bebekleri sınıf savaşının ortasına soktum; emzirdiğim bebeğimle siperlerde yer aldım.[12]

Hizmet verme gücü, sınıf ayrımından duyulan kişisel rahatsızlıktan da geliyordu. Denison House yardım kurumunda yoksul göçmenlerle çalışan Boston'lu reformcu Vida Scudder, sınıflar arasındaki uzaklığı "içten ve ciddi ilişkiler" kurarak aşmayı arzu ediyordu.[13] Sosyalist feminist Isabella Ford Leeds'deki, ahlaki sorumluluklarına bağlı ilerici bir Quaker ailesinden geliyordu. Isabella'nın kız kardeşi Emily, fabrikada işçi olarak çalışan genç kadınlar için düzenlenen bir kursun, Isabella'nın ileride vereceği sosyalist olma kararını biçimlendirdiğine inanmıştı: "Farklı koşullarda yetişmiş yaşıtımız kızlarla sürekli ilişki içinde olmak ... Isabella'nın yaşamın aksayan yanını görmesinin ve ... o kızların daha iyi yaşam koşullarına kavuşmalarına yardım etmeyi istemesinin başlangıcı oldu."[14] Kişisel ilişki sınıfsal ayrımı azaltmakla kalmamıştı, aynı zamanda eğitici bir deneyimdi.

Hıristiyan inançlarının mutlak doğruluğuna yönelik sorular bir bakımdan Darwin'in evrime ilişkin buluşları sonucunda çoğalınca, erkekler ve kadınlar gecekondu mahallelerinde toplumsal yardım kurumları oluşturarak, ablukaya alınan dini inançlarını din dışındaki bağlamlara yöneltti. Bu toplumsal fedakarlık kadınlar açısından çoğunlukla daha anlamlı işler bulmak için duyulan kişisel gereksinimlerle bir arada gidiyordu. Chicago'nun gecekondu mahallelerinde Hull House yardım kurumunu kurmadan önce, Jane Addams ile yoldaşı Ellen Gates Star hayatta ne yapacaklarından pek emin değildiler. Star, kız kardeşine, Addams'ın yardım kurumu işini işçi sınıfının yararından çok, "bu işi yapanların yararına"

gördüğünü söyledi. Addams, orta sınıf mensubu eğitimli kadınların yapabilecekleri şeylerin kısıtlılığından duydukları kişisel memnuniyetsizliğin, bu kadınların birçoğunu sonradan yardım kurumunda çalışmaya yönelttiğinden emindi.[15] Toplumsal yardım kurumları, kadınların geleneklerin dışında yaşayıp aynı zamanda saygınlıklarını korumaya devam edebildikleri sığınma evleri yerine geçti; Hull House, Addams'ın sevgilisi Starr ile yaşamasını sağladı ve devrimci bir Rus ile yaptığı mutsuz evlilikten kaçan Florence Kelley'ye barınak sundu. Vida Scudder da aynı yoldan; Boston'daki Denison House sayesinde Beacon Hill'deki ayrıcalıklı geçmişini geride bırakıp, kentin yoksul bölgesi olan Güney Yakası'na girebildi. Toplumsal yardım kurumu mensupları araştırmalarını yaparken çevredeki gecekondu mahallelerinin gerçek anlamda haritasını çıkardılar ama aynı zamanda kendi çalışma yaşamlarının ve kişisel ilişkilerinin yeni sınırlarını belirlerken de mecazi anlamda haritacılık yapıyorlardı.

Jane Addams (Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College)

Hizmet ahlakı yalnızca Hıristiyanlıktan kaynaklanmıyordu; "dava" uğruna kişisel yaşamları feda etmeyi vurgulayan devrimci Rus geleneğinin de temel ilkesiydi. Emma Goldman genç bir

kadınken, bu kendinden vazgeçme inancıyla mücadele etti ve kendi yaşamında kişisel tatmin ile politik sorumluluk arasında denge kurmaya çalıştı. Goldman'ın ikilemi, başka birçok kadın maceracının da canını sıkan şeydi. Devrimciler, reformcular, feministler ve Afro-Amerikan kadın eylemciler, özerklik gereksinimleri ile toplu dayanışma görevi çağrısı arasında çelişki yaşadı. Bu gerilim kadınların günlük yaşama ve adetlere meydan okuyuşlarını biçimlendirmeye yaradı. Rahatsızlık yaratan ve sorgulamayı teşvik eden birçok tutarsızlıktan biriydi.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, daha önceki kuşağın kampanyaları, kadınların yüksek eğitime katılmasının yaygınlaşmasıyla meyvesini veriyordu. Bu durum özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde belirgindi ama İngiltere'de de kadınlar on dokuzuncu yüzyılın sonunda Oxford ve Cambridge gibi erkek ayrıcalığının kalesi olan okullara giriyor, dışarından üniversite bitirme kurslarına devam ediyor ve taşra üniversitelerine yazılıyordu. Öğrenci olarak çok bariz abesliklerle karşılaşıyorlardı: 1880'lerde ve 1890'larda Manchester'daki Owens College'da kütüphaneye girmeleri yasaklandı ve kitap ödünç almak için hizmetçilerini göndermek zorunda kaldılar.[16] Üniversiteden mezun olan kadınların bazıları, geçinme çabasıyla öğretmenlerin, memurların, "daktilocuların", çevirmenlerin, gazetecilerin ve toplumsal araştırmacıların saflarına katıldı ama daha iyi kazanç getiren erkek işlerinin çoğu hâlâ onlara kapalıydı. Kadınların özerklik hamlesindeki aykırılıklar daha çok baş kaldırıya yol açtı; artan sayıda orta sınıf kadını bir ayağının geleneksel dünyada öbürünün keşfedilmemiş "yeni kadınlık" alanında olduğunu gördü. Sınıfların ve toplumsal cinsiyetin çizili sınırları arasında gidip gelen bu "tuhaf kadınlar" ortaya çıkınca, yerleşik düzen sarsıldı: Toplumun kurulu yapısına uymuyorlardı ve gariplikleri muhalif kalmalarına sebep oldu.

1889'da Norveçli oyun yazarı Henrik Ibsen'in bireysel başkaldırı çağrısından etkilenen Eleanor Marx Aveling, romancı Olive Schreiner ve sonradan kendisi de romancı olan Edith Ellis, *A Doll's House* oyununun İngiltere'deki ön gösteriminden sonra Londra'daki Novelty Theatre'ın önünde toplandılar. Ellis, Nora'nın ev

yaşamına meydan okuyuşu karşısında arkadaşlarıyla birlikte nasıl "heyecandan nefeslerinin kesildiğini" anlatır. "Fikrimizi tez canlı, taşkın ve neredeyse vahşice savunuyordu. Bu ya dünyanın sonuydu ya da kadınlar için yeni bir dünyanın başlangıcıydı."[17] 1896'da Amerikalı anarşist Lizzie Holmes kadınları, cesur bireyler olarak iftiraya göğüs germeye çağırdı: "Gerçeği söylemek zorunda kalınca, kadınların 'kadınca' sayılmamak korkusunu geride bırakmaları gerekir."[18]

Öte yandan, geleneklere uymayan davranışlar kadınları tehlikeli duruma sokuyordu: Bu ayrılığın ve sapmanın sonuçları kadınlar için erkekler için olduğundan çok daha ciddiydi. Edith Lupton, feminizmden ve yerel yönetim politikalarından, William Morris'in 1890'larda anarşistlerin de etkisinde kaldığı devrimci Sosyalist Birlik hareketine kaydı. O yılın Ağustos'unda Lupton, kendiliğinden gelişen türden bir "önderlik" inancını dile getirince, arkadaşları onu susturdu. Eylül'de, muhtemelen ifade özgürlüğü mücadelesinde kadınların yeri konusunda bir açık hava konuşmacısı olarak atılganlığını kanıtlamak hevesindeyken, sarhoş olmak ve asayişi bozmak suçundan tutuklandı. Mahkemede bu suçu inkar edince, polis onun sarhoş değildiyse "deli" olduğunu belirtti.[19] Koyu muhalefet yalnızca azınlığa hitap ediyordu; başkaları kendi yollarını daha stratejik olarak çizmeye kararlıydı. İskan alanında reformcu Octavia Hill'den ve Toynbee Hall'daki toplumsal yardım mensuplarından esinlenen, geleceğin Fabian sosyalisti Beatrice Webb özerkliğini ustalıkla ele geçirdi. 1885'te hayalindeki yaşamı babasına sakince anlattı: "Kişi en zararlı damga olan 'Tuhaflık' ile damgalanmadıkça, içinde *yalnızca* bir tutam macera bulunan, çok çalışmaya dayalı ilginç bir yaşam ne kadar harikadır."[20]

Nasıl tanındıkları hakkında duyulan kaygı, üst orta sınıfa özgü bir şey değildi. İşçi sınıfından kadınlarla siyahi kadınlar da farklı biçimlerde, toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel davranışlara uymamanın yol açacağı ağır sonuçların bilincindeydi. Amerikan işçi sınıfı göçmenlerinden, yazar olmayı arzulayan Anzia Yezierska kendini gerçekleştirme arayışında yetiştiği çevreden kopup sonunda kendini Hollywood'da buldu. Acı bir şekilde şöyle soruyordu,

"Düşünceler yetmez mi? ... Amerika benden yalnızca bedenen çalışmamı mı istiyor?"[21] Annesi köle olan Afro-Amerikan yazar ve kampanyacı Anna Julia Cooper, daha geniş bir entelektüel dünyaya duyduğu özlemi görsel biçimde anlattı: "Ben sürekli olarak (birçok hevesli kız gibi) içimde, dışarıdan gelen hiçbir çağrıdan karşılık görmeyen bir gümbürtü duydum."[22]

Bu gibi duygular kimi maceracı kadınları, "dışarıdan gelen bir çağrı" için gereken koşulları yalnızca resmi eğitim kurumlarıyla değil, toplumsal eylemlerle de yaratma çabasına soktu. Jane Edna Hunter, 1911'de Cleveland'da gönüllü kadınların işbirliğiyle düşük üyelik aidatlarıyla yürütülecek Çalışan Kızlar Evi Derneği'ni (Working Girls' Home Association) kurdu. Hunter'in anne babası hizmetçiydi ve kendisi 1925'te hukuka yönelmeden önce hemşire oldu. Afro-Amerikan kadınlara yararlı olma konusundaki bağlılığını şöyle açıklıyordu:

> Bir şey beni ... yaptıklarımdan memnun kalmamaya zorluyor ve daha geniş anlamda yararlı olmaya çağırıyordu ... Sonra belki de benimle aynı koşullarda Cleveland'a gelen, yabancılık ve yalnızlık çeken; büyük bir kentte kendilerini kabul ettirmeye çalışırken aynı zorluklara katlanan başka kızlar olduğu aklıma geldi.[23]

Her ne kadar bu kişisel mütekabiliyet özellikle siyahi kadın toplumsal reformculara özgü bir his olsa da orta sınıftan daha radikal bazı kadınları da etkiliyordu. Hull House'da çalışmadan önce Friedrich Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı yapıtını çeviren Florence Kelley, 1887'de Engels'e yazdığı bir mektupta arkadaşı Helen Campbell'ın yoksulluk anlayışının, tamamen Amerikalılara özgü biçimde, kuram yerine "kişisel ilişki" yoluyla oluştuğunu söylüyordu.[24] Aslında böyle bir yaklaşım Amerikalı reformcularla sınırlı değildi. Ne de olsa Engels'in Manchester'da kendi kurduğu ilişkiler de kişiseldi ve genç Beatrice Webb 1883'te günlüğünde biraz sert bir biçimde şöyle diyordu: "Yoksulların arasına karışmak bizim için kesinlikle çok yararlı."[25] Sosyalist bir Hıristiyan din adamının kızı olan Margaret Llewelyn Davies 1880'lerin

sonlarından itibaren yaşamını öncelikle işçi sınıfının Kadın Kooperatif Birliği'nin kuruluşuna adamıştı ve kişisel ilişkilerin değerine inanıyordu. İşbirliğini, bireyin kendini geliştirmesini karşılıklı yeni ilişkilerle birleştirmenin bir yolu gibi görüyordu. Birlik üyelerinin yazdığı bir deste solmuş mektubu arkadaşı Virginia Woolf'a verirken tedirgin bir biçimde, çekilen güçlükleri ve umutları anlatan bu hikayeler sayesinde "kadınların birer simge olmaktan çıkıp birey haline geleceğini" umduğunu söylemişti.[26] İşbirliği içindeki kadınların dokunaklı yaşam öyküleri sonunda 1930'da *Life as We Have Known* başlığıyla Hogarth Press tarafından yayımlandı.

Birçok kadın maceracının daha geniş anlamda yararlı olma dürtüsünün ve kişisel özerkliklerini daha çeşitli hareketler dahilinde kabul ettirme çabalarının ardında, yeni bir çağa dair belli belirsiz hayaller gizliydi. Bu hayallerin bazıları bireysel radikalliğin ve işbirliğine dayalı ilişkilerin çok daha eski olan mirasına uzanıyordu. Amerikalı anarşist Kate Austin, on sekizinci yüzyılın radikal aydını Tom Paine'e saygı duyulan bir ailede yetişmişti. Bir başka anarşist ve Paine yandaşı Voltairine de Cleyre tam anlamıyla Aydınlanma çocuğuydu – babası ona Voltaire'in adını vermişti. Doğum kontrolü savunucusu Margaret Sanger, Amerikalı özgür düşünür Robert Ingersoll'u kahramanı sayan İrlanda kökenli bir taşçının kızıydı. 1880'lerin ortalarında "ilerici" İngiliz kadını Jane Hume Clapperton, on dokuzuncu yüzyıl başında kooperatifçiliğin öncülüğünü yapan Robert Owen'in yapıtlarına bir yakınlık sergiledi. Oysa önce evdeki ilişkilerin değişmesi gerektiğini savunuyor; Owen'ın "uyum sağlamaya hazır olmayan insanları birlikte yaşamaya zorlamak" gibi bir yanılgıya düştüğüne inanıyordu.[27] Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği'nin 1898'deki konferanslarında Mary Church Terrell, hem ortak hem de ayrı bir miras ileri sürerek dikkatli ve diplomatik davrandı. Kölelik karşıtı ve kadın hakları savunucusu Lucretia Mott, Elizabeth Cady Stanton, Lucy Stone ve Susan B. Anthony gibi yürekli beyaz kadınların yanı sıra, Owen yandaşı ve kadın hakları savunucusu Ernestine Rose'dan olduğu gibi on sekizinci yüzyılın siyahi şairi Phillis Wheatley'den de söz etti.[28]

Mary Church Terrell (Library of Congress)

Robert Owen ve Charles Fourier'in, bireyin topluma karşı sorumluluğuna ve ailenin toplumsal önemine dayanan ütopyacı görüşü, Amerika'da ortaklaşa ev idaresiyle ilgili tasarılarda olduğu gibi, İngiliz Kadın Kooperatif Birliği'nde de sürdürülüyordu. 1893'te Catherine Webb kooperatif mensubu kadınları, "dünyayı 'gelecek güzel günler' konusunda uyandıran yeni ufukların habercisi" diye adlandırıyordu. Webb'in kooperatifleşmiş gelecek hayali, 1825 kadar erken bir tarihte kadınların toplumsal ve politik haklarına ilişkin etraflı bir çağrıda bulunan İrlandalı radikal William Thompson'ın düşüncesini yansıtıyordu. Thompson gibi Webb de, yaşamın bütün aşamalarında "'birlik ve karşılıklı yardımseverlik' gününün, bireyciliğin karanlık gecesini sona erdirmek için yavaşça ama emin adımlarla dünyanın üzerinde doğduğuna" inanıyordu.[29]

On dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında hem anarşizmin hem de sosyalizmin güçlü akımları, Catherine Webb'in şu inancını paylaşıyordu: Bireyler eyleme geçmeliydi ama aynı zamanda ütopyacı bir geleceğin kaçınılmaz olduğuna inanmalıydı. Fabian Cemiyeti'nde (Fabian Society) anarşist bir hizip oluşturan Charlotte Wilson, inançlarından dolayı hapiste uzun yıllar geçiren anarşist-komünist Prens Peter Kropotkin'den çok etkilenmişti. 1886'da ileri sürdüğüne göre, amaç "doğrudan kişisel eylemle insan varoluşunun toplumsal, politik ve ekonomik bütün alanlarında devrim yaratmak" olmalı-

dır.[30] Kimi sosyalistler ise o kadar aşırı olmayan bir tutumla, bireylerin mevcut zaman için farklı yaşam biçimleri seçmeleri gerektiğini savunuyordu. Leeds'de Isabella Ford, Olive Schriener ve Edith Ellis gibi yazarların yanı sıra, kadın pamuk işçilerini örgütleyen ve aralarında Helena Born ve Miriam Daniell'ın da bulunduğu Bristol'lü sosyalistler, İngiliz sosyalist Edward Carpenter'ın ortaya attığı "yeni yaşam" fikrinden etkilenmişti. 1880'de toplumsal eşitsizlikten ve kendi sınıfının işçilere asalakça bağımlılığından rahatsız olan Carpenter, gereksinimlerini azaltmaya ve doğaya yakın yaşamaya karar verdi. O da sırasıyla, kendini geliştirmeyi ve insanın kendi "doğası" ile olduğu kadar dış dünyayla da uyumunu vurgulayan Amerikalı yazarlar Walt Whitman'ın ve Henry David Thoreau'nun etkisinde kaldı. Eşcinsellik ve kadınların özgürlüğü üzerine yazılar yazan Carpenter da özgürlükçü sosyalist William Morris gibi, kişisel bağımsızlık ile toplumsal sorumluluğu dengelemeye çabalayan kadınlara önemli bir esin kaynağı oldu.[31] Aynı şekilde Amerikalı Transandantalistler ve Whitman da kadınları etkiliyordu.

1890'da Helena Born ve Miriam Daniell Bristol'den Amerika'ya gitmek için yola çıktılar. Daniell'in 1894'teki erken ölümünden sonra Born, Boston'a yerleşerek anarşist çevrelerde dolaşmaya başladı ve Walt Whitman Demeği'ne üye oldu. Geçimini topraktan sağlamak konusunda başarısız bir girişim içindeydi ve sevgilisi anarşist William Bailie'ye, "Duvarda Morris'in resmi var ve Emerson ile Whitman'ınkiler de göze çarpıyor," demişti.[32] Charlotte Perkins Gilman Transandantalistlerle daha kişisel bir bağlantı içindeydi: 1880'lerde William Ellery Channing'in torunu Grace ile iyi ilişkiler içindeydi. Gilman 1896'da İngiltere'yi ziyaret ettiğinde, Carpenter'in onun için yaptığı sandaletlerle gururlanıyordu ve Carpenter'ın *Love's Coming of Age* (1896) adlı yapıtını hevesle okuyordu.[33] Sosyalist ve feminist İngiliz Mary Gawthorpe, hem Carpenter'ın hem de Whitman'ın yirminci yüzyılın başında Leeds'deki emekçi sosyalistlerden nasıl da hâlâ saygı gördüğünü anımsıyordu.[34] Ibsen, Carpenter, Whitman ve Transandantalistler bireysel eylem ve kişinin içsel dönüşümü için esin kaynağı olmaya devam ediyorduysa da, kimi maceracılar aynı zamanda John Ruskin'in birbirine bağlı ev yaşamlarından oluşan organik toplum görüşünden

de yararlanıyordu. Kadınların rolüne ilişkin ataerkil bakış açısını görmezden gelerek Ruskin'in fikirlerini çeşitli biçimlerde yorumladılar. Devlet müdahalesinden çok bireylerin çabasına inanan konut reformcusu İngiliz Octavia Hill, konut tedariki için yaptığı planlarda Ruskin'den yararlandı ve Ruskin'in düşüncelerini Hayırseverler Derneği'yle ilgili planlarına uyguladı. Öte yandan Ruskin'in laissez-faire (bırakınız yapsınlar) anlayışına ve rekabetçi toplumsal ilişkilere getirdiği eleştiri, okullara sağlık gözetimini ve çocuk yuvalarını savunan Bağımsız İşçi Partisi üyesi Margaret McMillan'a, ayrıca Lancashire'daki Nelson'da sosyalist işçi sınıfı eylemcisi Selina Cooper'a yakın geldi. 1897'de Selina Cooper yeni bebeğine, bir bakımdan Ruskin'den esinlenerek "John" adını koydu. Amerika Birleşik Devletleri'nde yoksulluğa karşı kampanya yürüten ve ev yaşamına yenilik getiren Helen Campbell da Ruskin'den son derece etkilendi. Campbell, 1894'te "Ev Ekonomisi" konulu köşe yazılarını yazdığı *Impress* adlı dergide Charlotte Perkins Gilman ile yakın bir çalışma içindeydi. Daha sonra yaratıcı biçimde "Yaşama Sanatı" başlığını alan köşe, Ruskin'den bir alıntıyla sunuldu ve Gilman'ın ileride geliştirdiği birçok temanın habercisi oldu.[35]

1890'ların sonunda Boston yardım kurumu mensubu Vida Scudder, Ruskin'in yapıtlarının reformcu çevrelerce beğenilmesinin, "'ekonomik insan' denen gerçekdışı ve nahoş hayal ürünü" kişiyi "bütün nitelikleri ve arzularıyla birlikte ahlaksal içgüdüleri de tam insan" lehine gözden çıkarmasına bağlı olduğunu savundu.[36] Ruskin yaşamın parçalanan yönlerini yeniden birleştirmeyi vaat ediyordu ve kapitalist üretimi estetik yönden eleştirmesi William Morris'in sosyalizmi yoluyla sanatlara ve zanaatlara yansıdı. Boston'lu "yeni kadın" Mary Ware Dennett gibi birçok sanat ve zanaat meraklısı açısından sanat, yeni ahlaki yaşam biçimlerinin ayrılmaz parçasıydı.[37]

Bireylerin ahlaki etkinliğine verdikleri öneme bakmaksızın kadın maceracılar, daha deterministik toplumsal kuramları da özümsedi. Hem Charlotte Perkins Gilman hem de Helen Campbell, Amerikan toplumbiliminin kurucularından Lester F. Ward'a hayrandı. Ward'un toplumsal evrim yorumu, toplumun bir bölümündeki değişimin mutlaka öbür bölümleri de etkileyeceğini varsayan

siyasi teşkilatın yaşayan bir benzetmesini sunuyordu. Bu birleşik bakış açısı Gilman'a cazip geldi çünkü toplumsal dokunun bir tarafındaki reformu bir başkasına bağlayacak çerçeveyi sağlıyordu. Ward'un, kadınları, evrimle hayatta kalma açısından yalnızca üreme aracı olan erkeklerden daha önemli sayan görüşü de Gilman'a ve öbür feministlere cazip gelmişti.[38] Ward'un biyolojik zorunluluk kavramlarının çeşitli biçimleri yirminci yüzyıl başına kadar sürdü çünkü annelerin daha iyi çalışma koşullarına ve toplumsal refah tedarikine gereksinimleri olduğu savına ağırlık kazandırdı.

Görünürde çelişen fikirlere aynı anda sahip olmak, yalnızca kadın maceracılara özgü değildi. Determinist Toplumsal Darwinizm ortaya çıkmakta olan toplum bilimlerini epeyce etkiledi ama çoğu zaman aydınlanmacı toplum bilimcilerin toplumun sorunlarını çözebileceği kanısını içeriyordu. 1880'lerden itibaren kapitalizmin açgözlülüğünün en kötü sonuçlarını sınırlama çabasıyla daha çok devlet yönetmeliği isteyen reformcular, Herbert Spencer'ın toplumsal evrime ilişkin bireyci fikirlerine karşı çıkıyordu. Toplumun kolektivizme doğru evrim geçirdiği düşüncesi liberallerle sosyalistleri aynı biçimde etkiliyordu. Bu kimseler, farklı biçimlerde kendi rollerinin bu süreci hızlandırdığına inanıyordu.

Tarihin teleolojik gelişimi ile insan edimi ve etkinliği arasındaki gerilim Marx'ın yapıtlarında da mevcuttu; oysa on dokuzuncu yüzyılın sonunda bunların ikincisinden çok, ilkinin üzerinde duruldu. Marx, Engels ve sosyalist Alman August Bebel kadınların bağımsızlığını destekliyordu fakat yalnızca Bebel kadınların bilinçli biçimde etkin olmasının önemini vurguladı. Marksist topluluklarda kapitalizmin çözülmesine yarayan güç olarak her zaman proletaryaya öncelik tanınıyordu; bu, Amerikan reformcu çevrelerin kadına verdiği öneme kesinlikle karşıt bir görüştü. Kişisel bağlantı da göze batan bir noktaydı. Örneğin Jane Addams, Marx'ın yapıtlarına aşinaydı ama farklı sınıflardan ve ırklardan insanlar arasındaki ilişkilerin öznel yanına ilişkin duyarlılığı, Marx'ın ve Engels'in kuramcılığına yabancıydı. Eleanor Marx Aveling, Annie Besant ve Dora Montefiore gibi Marksist İngiliz kadınlar, erkek-kadın ilişkilerinden duydukları hoşnutsuzluğu ifade etmekte zorlanıyordu. Tıpkı kişisel annelik deneyimi ve çocuk yetiştirme gibi, bu konular da "politika"nın dışında kaldı.[39]

Yeni bir çağın hayalini kuran kadın maceracılar geri dönüp radikal düşünce mirasına bakarak erkek çağdaşlarından kavramlar seçip aldılar; ama aynı zamanda birbirlerinden de bir şeyler öğrendiler. Jane Addams, Beatrice Webb'in *The Co-operative Movement in Great Britain* adlı kitabını 1891'de basıldıktan hemen sonra okudu. Daha sonra Webb'in yapıtı Chicago'lu kadın toplum kuramcılarını da etkiledi.[40] Sanat ve zanaat meraklısı Mary Ware Dennett avangard İngiliz gazetesi *Freewoman*'ın okuyucusuydu.[41] Emekçi kadınlar da başka ülkelerdeki kitapların ve fikirlerin farkındaydı. 1911'de Seattle'da sendikasız malları boykot eden Kadınların Kart ve Marka Birliği'ndeki (Women's Card and Label Union) Amerikalı işçi kadınlar, Güney Afrikalı sosyalist ve "yeni kadın" Olive Schreider'ın yazılarını okuyordu.[42]

Kadın maceracıların oluşturduğu ağlar çeşitli meseleleri ele alıyor ve bu meselelerde şaşırtıcı biçimde birleşiyordu. Aynı zamanda bireyler tartışmaları Atlantik ötesine taşıdıkça sınırları aşıyordu. Kadınların oy hakkı savunucularından, linç karşıtı Afro-Amerikan Ida Wells-Barnett, 1893'te bir konferans turnesi için İngiltere'yi ziyaret ettiğinde, onu radikaller, sosyalistler ve feministler ağırladı. Konferanslarından birini Annie Besant'ın davetiyle, Londra'da kadınlara mahsus Öncüler Kulübü'nde (Pioneer Club) verdi. Frances Willard'ın Güneyli oy hakkı savunucularıyla uzlaşma konusundaki kaygısı yüzünden Willard ile karşıt görüşte olan Weels-Barnett feminizm ve hayvan deneylerine, aşılamaya ve alkole karşı hareket konularını tartışan; adını Whitman'ın "*Pioneers! O Pioneers*" (Öncüler! Ey Öncüler) şiirinden alan kulüpte yandaşlar buldu. Aralarında Eleanor Marx Aveling, Dora Montefiore, Olive Schreiner ve "yeni kadın" yazar Mona Caird ile Besant'ın da bulunduğu kulüp üyeleri, Mayfair'de eskiden Lord Byron'un evi olan şık bir kurum binasında toplandı.[43]

Özgür düşünürler ve anarşistler kesinlikle enternasyonalizm yandaşıydı. *Lucifer*'in editörünün kızı Lillian Harman 1898'de İngiltere'ye geldi. Harman özgür aşkı savunan Meşrulaştırma Birliği adlı bir topluluğa seslendi; birlik ona kahraman gözüyle bakıyordu çünkü evlilik dışı ilişki yaşadığı için hapse girmişti. Emma Goldman birçok kez İngiltere'yi ziyaret ederken Voltairine de Cley-

re de, 1897'de Fransız anarşist Louise Michel ile buluşmak üzere Londra'ya gitti. Doğu Yakasından Yahudi anarşist Rose Witcop, Margaret Sanger'in *Woman Rebel* dergisine makaleler yazdı ve 1920'de Londra'da doğum kontrolü konusunda Sanger ile görüştü.[44]

Fikir paylaşımı açısından kişisel ilişkiler hayati önem taşıyordu. Tanınmış Amerikalı radikal feminist Elizabeth Stanton'ın kızı Harriot Stanton Blatch, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İngiltere'de yaşıyordu ve Fabianlar ile ilişki içerisindeydi. 1902'de Amerika Birleşik Devletleri'ne dönünce, İngiltere'deki toplum hareketleriyle kişisel bağlarını korudu. Sonradan Amerika Birleşik Devletleri'nde belediye reformcusu ve tarihçi olan Mary Beard da, 1899'da Oxford'da yaşarken İngiliz kadın hakları hareketiyle karşılaştı. Beard'in kocası Charles, Oxford'da sendika yüksek okulu Ruskin Hall'ı kurmuştu. İş seyahat etmeye gelince kız kardeşlik çok yararlıydı. Hull House yardım kurumunda sanayide kurşun zehirlenmesini araştıran Alice Hamilton, 1919'da İngiltere'yi ziyaret ettiğinde onunla Kadınların Yerel Yönetim Derneği'nde çalışan yerel feminist Margaret Ashton ilgilendi. Uluslararası feminist ağları; Uluslararası Kadın İşbirliği ve Birinci Dünya Savaşı'na karşı çıkan Uluslararası Barış ve Özgürlük Birliği gibi resmi kuruluşlarca desteklenmekle birlikte, bireyler arasındaki bu bağlantılar, fikirlerin ve politikaların yayılması açısından hayati önem taşıyordu.[45]

Radikal cinsel görüş sahipleri de, resmi ve resmi olmayan yollardan uluslararası birlik içinde çalışıyordu. İngiltere'de doğum kontrolünü savunan Stella Browne, gebelikten korunmaya ilişkin bilgileri açıklamakla suçlanıp Amerika Birleşik Devletleri'nden kaçtıktan sonra Margaret Sanger ile tanıştı. İki kadın ayrıldıktan sonra mektuplaştı; Browne 1916'da, cinsellik ve doğum kontrolü konularında yazan Amerikalı Elsie Clews Parsons'a mektup yazarak onu ısrarla Sanger'i desteklemeye çağırdı.[46] Mektuplar doğrudan kişisel karşılaşmaları tamamlıyordu; fikirlerin yayılması için basılı materyaller kadar önemliydi.

Göreceli olarak sık seyahat edebilen orta sınıf kadınları bu şekilde sağlam ve doğrudan ilişkiler kurabiliyordu ama bu kişisel bağlar sosyalist ve anarşist çevrelerde işçi sınıfından kadınlara da

uzanabilirdi. "Crewe'lu Fabrika İşçisi Kız" Ada Nield Chew, Charlotte Perkins Gilman'ın emekçi ve kooperatif yanlısı çevrelerde gözde olan yazılarına hayrandı.[47] İşçi kadınlar da örgütlenme konusunda fikir alışverişinde bulunuyordu. Amerikalı sendikacı Fannia Cohn, 1927'de İngiliz İşçi Partisi başkanı Marion Phillips'e şöyle demişti:

> Sendikacıların eşlerinin aynı orta sınıftan kadınların, iş ve meslek sahibi kadınların örgütleri yoluyla işlevlerini yerine getirdiği gibi işlevlerini yerine getirmeyi sağlayacak bir örgüte sahip olmalarıyla yoğun olarak ilgileniyorum. Orta sınıftan kadınlar, Amerika Birleşik Devletleri'nde mükemmel örgütlere sahipler; ve toplumsal yaşamımızda öylesine güçlüler ki, hiçbir siyasi parti ya da önder onları görmezden gelemez.[48]

Maceracıların yaratıcılığı, kurdukları canlı ağlar sayesinde devam ediyordu. Birleşen, çatışan ve sürekli devinimde olan kadın kümeleri arasında fikirler dolaşıp duruyordu. Akış içinde hareket ederken düşünmekle kalmıyorlardı, aynı zamanda radikal ya da reformcu örgütlere ya da birlikte çalışan topluluklara yakın bulunmakla son derece akışkan olabiliyorlardı. Bireyler çoğunlukla birçok davayı birden savunuyor ve kadınlar hayat boyunca bakış açılarını değiştiriyorlardı. Başlangıçta oy hakkına karşı çıkan Beatrice Webb, 1900'lerde fikrini değiştirdi. İngiliz anarşist Charlotte Wilson'ın izlediği yol, kuramsal ve örgütlü Katolikliğin aşırı bir örneğidir. 1880'lerde Londra'da bulunan Erkek ve Kadın Kulübü'nde (Men and Women's Club) cinselliğe ve topluma ilişkin bilinçli bir "ilericilikle" yürütülen tartışmalara katıldı ve devrimci Rus göçmen Stepniak'ın çevresindeki Ruslara Özgürlük Dostları Cemiyeti (Society of the Friends of Russian Freedom) adlı topluluğun da üyesiydi. Wilson derhal Marksist Sosyal Demokrat Federasyonu ve ondan sonra Fabian Cemiyeti'ne katılarak anarşist bir hizip oluşturdu. 1885'te Benjamin Tucker'in Boston'daki bireyci anarşist gazetesi *Liberty* ile bağlantılı ilk İngiliz anarşist gazete *Anarchist*'i çıkarmaya yardım etti. Ertesi yıl Kropotkin ile birlikte, anarşist komünist dergi *Freedom*'ın editörlüğünü yapıyordu. 1890'larda poli-

tikadan çekilen Wilson, 1900'larda yeni bir politik kimlikle tekrar ortaya çıkarak Yerel Yönetim Kadın Cemiyeti'ne, oy hakkını savunan Kadın Bağımsızlık Birliği'ne (Women's Freedom League) ve bir araştırma grubu olan Kadınların Sanayi Kurulu'na katıldı. 1908'de tekrar Fabian'lara katılarak, Fabian Kadın Grubu'nun (Fabian Women's Group) kurulmasında rol oynadı.[49]

Charlotte Wilson eşine az rastlanır biriydi ama tek de değildi. Başka maceracılar da hareketlerin birinden öbürüne geçti; görünürde karşıt olan etkileri özümseyerek görüşlerini değiştirdi. Annie Besant özgür düşüncenin etkisiyle radikal olduktan sonra, hem Marksist Sosyal Demekrasi Federasyonu (SDF) hem de Fabianlar ile çalıştı. 1893'te maneviyatçı bir felsefe olan Teozofiye dönerek, yıllarını geçirdiği Hindistan'da Ulusalcı hareketi destekledi. "SDF" mensubu başka bir feminist Dora Montefiore ise aynı zamanda bir Teozofistti ve Öncüler Kulübü, Kadın Yerel Yönetim Derneği ve oy hakkı hareketi mensubuydu.[50]

Farklı kuşaktan kadın maceracılar dönemin başlıca uğraşlarından etkilendi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkan harita çıkarma ve keşif tutkusu, 1900'lerin başında da sürdü ama buna, yoğun biçimde kendini gözden geçirme uğraşı de dahildi. Toplumsal yardımlaşma önderi Mary Kingsbury Simkhovitch ile çalışan Elsie Clews Parsons, antropolog Franz Boas'ın etnografiye verdiği önemden de etkilendi. Başkalarını mercek altına almak, kişinin kendine belge muamelesi yapmasından pek uzak değildi ve Parsons'ın bir dizi özel dergide kişisel ilişkilerini incelerken yaptığı tam da buydu.[51] Parsons yeni bir sabırsızlık halinin habercisiydi. Yirminci yüzyılın başında "modern" kadınların öncü birliği, yaşça büyük kuşağın genel olarak tedbiri elden bırakmadan konuşup tartıştığı cinsel tabulara kafa tutmaya hazırdı.

1914'te Greenwich Village Karşıt Görüşlüler Kulübü'nün kurucusu Marie Jenny Howe avangard dergi *New Review*'daki yazısında kadınların içsel ve dışsal deneyimlerinin boyutlarını politik, ekonomik, kültürel ve psikolojik dönüşümlere bağlayarak birbirine uydurmayı hedefledi:

> Feminizm kadının özgürlük mücadelesidir. Bunun politik yüzü kadınların oy kullanma arzusudur. Ekonomik yüzü kadının es-

> kimiş adetleri ve ölçütleri yeniden değerlendirmesidir ... Feminizm, değişmiş bir dünyadan daha fazlasıdır. Değişmiş bir psikoloji, yeni yaratılan bir bilinç demektir.[52]

1880'lerde Londra Erkek ve Kadın Kulübü'nün üyeleri cinsellik hakkında nasıl konuşacakları konusunda bocalıyorlardı.[53] Yirminci yüzyıl başındaki benzerlerinin psikolojik bakımdan daha bilinçli olmaları beklenirken, onlar da kadınların cinsel arzularını bütün çeşitliliğiyle anlatacak bir dil geliştirmekte zorlandılar.[54] Bu çaba; birçoğunun feminist, sosyalist ve reformcu olarak toplumdaki dışsal değişimi kendini keşfetmek ve ifade etmekle birleştirme isteğinden ötürü daha da zorlaştı. En ayrıcalıklılar açısından bile uzlaşma her zaman mümkün olmuyordu. Mabel Dodge Luhan, Greenwich Village'daki ruhani gurularla, cinsel deneyimcilerle ve devrimci sendikacılarla dolup taşan evine sırt çevirip, 1917'de New Mexico'daki Taos Çölü'ne doğru yola çıkarken şöyle açıklıyordu: "Hayatım ortadan ikiye ayrıldı."[55] Elsie Clews Parsons da bütünlüğün kaynağını başka kültürlerde aramaya başladı. 1915'te etnografiye duyduğu ilgiyi, evrim geleneğinin içinde saklı ırksal hiyerarşilere karşı çıkan yeni kültürel antropolojiye uyguladı. Parsons kültürel antropolojinin, kabul gören sınıflandırma dizgelerini sorgulayarak "geleneksel olmayan bir toplum" oluşmasına yardımcı olacağını ileri sürdü.[56] Yeni yetişen kadın kültürel antropologlar 1920'lerde kültürü, bunları göz önünde bulundurarak incelediler. Bu kadınlar arasında Güneyli siyahilerin adetlerini ve inançlarını tarihsel olarak kaydeden Zora Neale Hurston ve cinsel özgürlüğe duyduğu ilgi sonucunda merakla Samoa'daki cinsel davranış ve uygulamaları incelemeye yönelen Margaret Mead de vardı.

Her iki ülkede de eski maceracıların çoğu 1920'lerin yeni koşulları karşısında derin bir şaşkınlığa kapılmıştı. Bir anlamda çevreleri başarılarıyla doluydu. Daha çok genç kadın yüksek eğitime devam ederek, iş ve anneliği bir arada yürütmeyi düşünen orta sınıfın ilk kuşağını oluşturdu. Hareketli, kısa saçlı ve kısa etekli yeni kuşak, 1880'lerde ve 1890'larda uğrunda şehit vermeyi gerektirmiş olan fikirler ve davranışlar konusunda rahat ve açıktı. Cinsellik ve doğum kontrolü tartışılmakla kalmıyor, aynı zamanda hak olarak

talep ediliyordu. Belirgin bir lezbiyen kimliği, önyargılara kafa tutarak oluşuyordu. Cinsel deneyimlerin utanmaksızın açıklanması ve tekeşliliğin sorgulanması -ki bunlar savaştan önce çılgın bohem azınlığa özgü şeylerdi- ana görüşün cinsellik konusundaki geleneklerini değiştirmeye başladı. İngiltere'de işçi kadınlar meclis binalarına, belediye hamamlarına ve ender de olsa Türk hamamlarına bile girebiliyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde de toplumsal vatandaşlık fikirleri yerel düzeyde iyi durumdaydı; kentsel ev idaresinin kimi ilerici savunucuları belediyede etkili olmaya başlamıştı. Ama gündelik toplumsal yaşama ilişkin bu gibi değişimler hiç fark edilmeden olağan karşılanırken, önceleri hayali kurulan yeni ufuklara ve yeni çağlara uygun görünmüyordu.

Savaşın hemen ardından gelen dönemde, koşullar ve ilkeler kökünden değişmişti. Feminizm hareketi tutarlılığını yitirmişti ve oy hakkı mücadelesinde görmezden gelinen ayrımlar, ortaya çıkmaya başlıyordu. Amerikalı sosyalist feminist Crystal Eastman, başka girişimlerin yanı sıra yasal reformları, eşit ücreti, devletin annelere özel maaş ödemesini, çocuk yuvalarını ve doğum kontrolünü kapsayan daha geniş bir feminist program tasarlamaya çalıştı. Eşit vatandaşlık talebinin yanısıra, kadınların belirli gereksinimlerine ağırlık verilmesi için uğraşıyordu ve hâlâ kişisel yaşamı değiştirmek istiyordu.[57] Öte yandan öznel ile toplumsalı birleştirmeye çalışan Eastman gibi kadınların çabaları, ezici politik ve ekonomik engellerle karşılaştı.

Anlaşmazlıklar yalnızca feministler arasında değildi, kadın maceracılar daha genel anlamda da birbirinden farklıydı. Bunların bir kanadı yararlılığı, toplumsal düzenliliği, teknoloji yoluyla gelişmeyi onaylarken; başka bir kanadı Romantizm'in doğal, kendiliğinden gelişen ve sade yaşamı yüceltmesini benimsemişti. Savaştan önce birlikte var olan karşıt güdülerin yolu 1920'lerde ayrılmıştı. Kimi Amerikalılar açısından Henry Ford yüksek ücretli bir ekonomi ve tüketimin demokratikleşmesini vaat ediyordu, öbürleri ise refah dönemi maddeciliğinden kaçıp kırsal komünlere, zanaat imalathanelerine ya da Paris'in Sol Yakası'na yöneldiler. Canlı piyasa ekonomisi maceracıların kendini geliştirme inancının özelliklerini içeriyordu; girişimcilik kültürüne eklendiğinde de toplumsal

dönüşümden çok, kişisel tüketimi teşvik ediyordu. Sanat ve zanaat bir biçim meselesi haline geldi; beğeni adı altında etkisiz kılınarak, 1920'lerin sadeleşme ve karışıklıktan arınma yoluyla yaşamı daha elverişli hale sokan "modern" varoluşuna katkıda bulundu. Aynı biçimde "doğallık" hevesi herhangi bir ütopya ile hiçbir ilgisi kalmadan, yanık tenli atletik bedene odaklanıyor, moda ve güzellik anlayışında devrim yaratıyordu. Gündelik yaşam değişmişti ama bu yenilikçilerin hayal ettiği anlamda olmamıştı.

Aynı eğilimler İngiliz toplumunu da etkiledi ama uzun süreli ekonomik çöküş ve farklı politik bağlam sebebiyle kısıtlı kaldı. Sendikalar, emekçi kadın örgütleri ve reformdan yana olan Liberallerin de desteğiyle İşçi Partisi'nin varlığı, yerel ve ulusal anlamda devlet müdahalesi konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğundan çok daha etkili kulis yapılmasını sağladı. Liberaller ve savaşa karşı çıkan özgürlükçü solun bazı bölümleri devletten kuşkulanmayı sürdürse de, devlet kaynaklarına duyulan gereksinim birçok erkek ve kadın reformcunun gözünde apaçık ortadaydı. Ama 1920'lerde sanayide görülen bir dizi uyuşmazlık ve artan işsizlik, önceleri gözucuyla görülen yeni ufukların ciddi güçlüklerle gölgeleneceğini gösteriyordu. Yeni ufuklar parti kararları ve yerel yönetim komiteleri tarafından sindirilmiş ve değiştirilerek hafifletilmiş biçimde doğdu. Ekonomik gidişata karşı küçük kazanımlar sağlamak için verilen uzun mücadelenin ortasında; iş ilişkilerini, topluluk içindeki ve bireyler arasındaki ilişkileri demokratikleştirme umutları gerçekçi görünmeyen bir geçmişin hayalci gösterişi gibi görünebiliyordu.

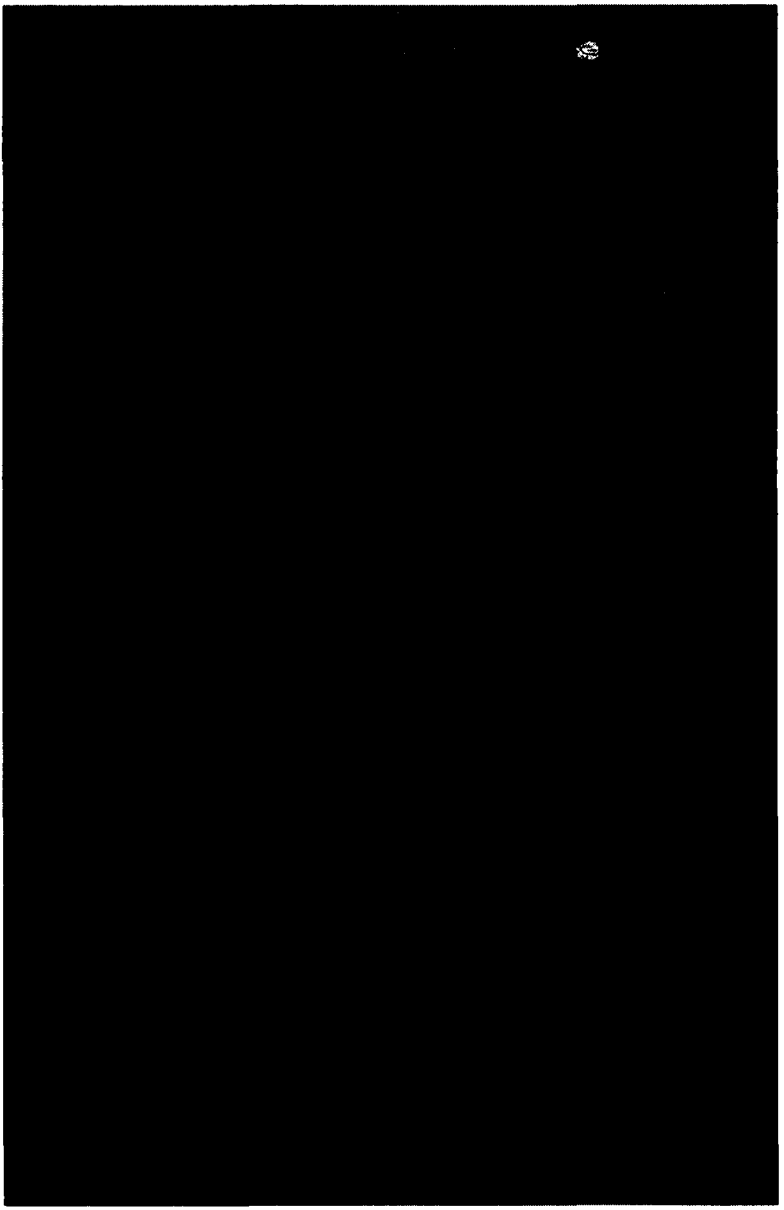
Yine de umutlar kolay yok olmadı. 1927'de İngiliz sosyalist ve feminist Dora Russell, insanların kendilerini "yuvada hissedip, değişimden korkmadan esnekliği ve bilgeliği sürekli geliştirdikleri, yeni biçimler ve yeni mutluluk kaynaklar yarattıkları" bir gelecek tasavvur ediyordu.[58] Yeni bir çağ hayali sürekli biçim değiştirdi ama yine de ayakta kaldı.

2

Nasıl Olmalı

İlerici kadınların eğitim, anlamlı bir iş ve bağımsızlık talepleri onlara kişisel davranışlar konusunda kendine özgü seçenek ve kararlar sundu. Bu kadınlar yalnızca yaşamın nasıl yaşanabileceğini değil, daha varoluşçu bir anlamda, nasıl *varolabileceklerini* de sorguladılar. Dış görünüşün, kimliğin ve ilişkilerin yanı sıra, özel ve kamusal yaşamın sınırlarını tartıştılar. 1890'ların başından itibaren kişinin ve kişiyle toplum ilişkisinin yeniden yaratılışından doğan bu gibi ikilemler, kadınlar tarafından yazılan yığınla denemede ve kitapta incelendi. İngiliz sosyalist ve feminist Isabella Ford'un *On the Threshold* (Eşikte, 1895) adlı romanı, ailenin talepleriyle, evlenip evlenmeme kararıyla ve hareketli, bağımsız bir yaşam arzusuyla mücadele eden yeni bir kadın kahramanı anlatır. "Eşik" imgesi, başka bir sosyalist ve feminist olan Dora Montefiore'nin şiirinde de mevcuttur. Montefiore 1898'de fin-de-sciécle'in (yüzyıl sonu) yeni kadınını şöyle betimler: "Yüzyılın eşiğinde duruyor/ Yüzü ufuğa dönük."[1] Eşik yalnızca zaman açısından yeni bir dönemin başlangıcını belirlemekle kalmadı; yeni oluşan beklentileri ve bilinmeyen olasılıklara ilişkin güçlü bir duyguyu simgeliyordu.

Hayali olanaksız şeylerin kenarında bulunmak, içten gelen bir başkaldırıya bağlılığı teşvik ediyordu. Anarşist Lizzie Holmes 1896'da şöyle dedi: "İçinden gelen en güzel düşünceler uğruna, yüreğinde yanan en parlak ışığın izinde bütün gücüyle çalışan kadının önünde hiçbir engel, hiçbir yasak, hiçbir batıl inanç duramaz."[2] Helena Born 1902'de Boston'da ölünce, anarşist *Liberty* çevresinden arkadaşı Emma Heler Schumm Born ile Miriam Daniell'ın geleneğin korumasından kurtulunca saygınlıktan çıktıkları yolculuğu şöyle anlattı:

Fabian Kadınları'nın el ilanı (Fabian Cemiyeti)

> Kendi seçtikleri yeni yaşamın çıraklığını yapıyorlardı. Yeni fikirlere çok hevesliydiler, çok fırtınalı ve gergindiler, yoksulluk çekiyorlardı; ama her şey çok güzeldi. Onları yaşamın acımasızlığından korumayı nasıl da isterdim.[3]

Schumm, Helena Born'un yaşamıyla ilgili düşüncesini şöyle ifade eder: "Onunki kesinlikle deneysel bir yaşamdı; tekdüzelikten eser yoktu."[4]

Öyle görünüyordu ki yalnızca irade yeteri kadar güçlüyse eski kişilikten yeni kişilikler yaratılabiliyordu. İnsanların yerleşik ahlak değerlerine ve kurallarına karşı bireysel yargılarını kabul ettirerek, kişisel davranışlarıyla deneyler yapabilecek olduklarına duyulan inanç yalnızca anarşist maceracıları değil; on dokuzuncu yüzyıldaki feminist ve sosyalist yeni kadınları da etkiledi. Jane Hume Clapperton 1885'te "Şimdi *uygun* görülenler herhalde 1919 yılında uygun görülmeyecek; *bu yüzden* mutlak biçimde tutucu olan hiçbir önyargının kararlarımızı engellemesine izin vermeyelim" diye öngörüde bulundu.[5] Clapperton'ın haklı olduğu anlaşılacaktı. Geleneklere uymanın getirdiği modası geçmiş boyun eğme politikalarını bir yana iterek içinden geleni yapma kararı; feminist hareketin ve avangard sanatın içindeki sol eğilimli isyancı kadınlarca farklı açılardan bir kez daha kabul ettirildi. Sosyalist feminist Teresa Billington-Greig 1914'te Glasgow'da *Clarion* gazetesine bağlı gençlerden oluşan Clarion İzcileri'ne şunları söyledi: "Bizler geleneklerle, alışkanlıklarla ve adetlerle hizaya sokuluyoruz; fikirler bizi etki altında tutup denetliyor çünkü sağduyumuzla onları deneye tabi tutmuyoruz."[6]

Kadınlar farklı davranmaya karar verince, ortaya çıkan anlık bir zorluk kolay hareket edememeleriydi. Çalışmak, kentin gecekondu semtlerinde yürümek ya da bisikletinizle kırlara çıkmak istediğinizde moda kıyafetlerin pek faydası olmuyordu. Londra'nın güneyindeki Bermondsey Yardım Kurumu mensubu Mary Simmons'a göre toplum yararına çalışmanın en güzel yanlarından biri, sokaklarda "ne şapka ne eldiven, hatta bir güneş şemsiyesinin gölgesi bile olmadan" neşeyle dolaşabilmekti.[7] İleride oy hakkı savunucusu olan Florence Exten-Hann Southhampton'lı sosyalist bir işçi ailesinden geliyordu. 1890'larda annesiyle birlikte oradaki Clarion Bisiklet

Kulübü'nün üyesiydi: "Annemle bisiklete biniyorduk ve dizden büzgülü bol pantolon giyiyorduk; ama etrafımızın sarılmasından korktuğumuzdan, kentin içinden giderken giymek için yanımızda etek taşımak zorundaydık."[8] Daha korkusuz biri olan genç Crystal Eastman Seneca Gölü'nün kıyısındaki küçük New York kasabası Glenora'da "bir erkek selesine oturmuş, dizden büzgülü geniş pantolonu rüzgarda uçuşarak" hızla ilerlerken görülebilirdi.[9] Her ikisi de cemaat tarafınfan yönetilen bir kilisede papaz olan anne ve babası, kadın haklarına inanıyordu. Yine de mayosunu giyip "çıplak kahverengi bacaklarını" ortaya çıkarınca, babasını şaşkına çevirmişti: "Babam etekle ve uzun çoraplarla yüzmek istemezdi. Öyleyse ben neden isteyeyim?"[10]

Dizden büzgülü pantolonların uzun bir geçmişi vardı. İlk olarak on dokuzuncu yüzyılın başında ütopyacı sosyalistler ve modern kadınlar tarafından benimsenen, kadının sahip olduğu eşit hakları açıkça gösteren bu giysi, öyle bir yergi ve alay konusu olmuştu ki, makul kıyafetler giyen sonraki kuşak dizden büzgülü pantolonlarını aynı eteğe benzetmek zorunda kalmıştı. Deneyimli Amerikalı feminist Elizabeth Cady Stanton 1882'de Glasgow'daki oy hakkı toplantısında bu pantolonların marifetine hayran kaldı: "Bütün giysiler iki parça halindeydi; ama bol pililerin ve katların arasına öyle ustaca saklanmıştı ki, sıradan biri bakınca buradaki yeniliği fark etmiyordu."[11] Akıllıca Giyinme Derneği (The Rational Dress Society) 1888'de mantığa, faydaya ve sadeliğe dayanan rahat, sağlıklı giyimi destekliyordu. Dernek, kadın giyiminin ötesine uzanarak yeni bir yaşam tarzını ima ediyordu. 1889'da bebekler de Derneğe havale edildi: "Daha sade" giysileri içindeki modern bebek ya bacaklarının arasından çengelli iğne ile tutturulan beyaz pamuklu beze sarınacak, ya da önden sarmalanmış beyaz pamuklu zıbın ve "sıcacık minik patikler" giyecekti.[12]

Mantığın ve faydanın katı biçimde kullanılması hiçbir zaman tamamen doyurucu olmadı ve Romantizm de birçok alternatif moda akımının kaynağını oluşturdu. Bunun ilk örneği, Cambridge mezunu öncülerden, önce Bristol'deki yeni University College'da, sonra da Oxford'da ve Cambridge'de siyaset bilimi hocalığı yapan Mary Paley oldu. Ona hayran bir öğrenci, Paley'yi Tennyson'ın

yarattığı karakter bilge Prenses Ida'ya benzetti: "Üzerine etekleri kahverengi kürkle çevrili (ama eteğin tam kenarından değil) koyu yeşil dökümlü bir elbise giyiyor – büyük dalgalar halinde arkadan gevşekçe tutturulmuş koyu kahverengi saçları var..."[13] Estetik görünümlü Mary Paley 1877'de ekonomist Alfred Marshall ile evlendi ve yıllar geçtikçe, bu önemli adamın yardımcısı rolünde silinip gitti; nasıl olunmaması gerektiğinin bir örneği olarak Beatrice Webb tarafından hor görüldü.

Romantik tarzın bir dürtüsü yitik altın çağı uyandırmak, bir diğeri ise doğaya öykünmekti. Doğayla bağlantı kurmak, nasıl giyinileceğini düşünmeyi gerektirdi. 1890'da Boston'dan Bristol'a göç ettikten sonra Helena Born "Whitman ve Doğa" konulu konferansında şöyle açıklıyordu:

> Sıradan giysiler, doğayı takdir edebilmenin yolunda engel oluşturmaya mahkumdur. Kadınlar açısından giyimin yarattığı yoksunluklar çok ciddi olmuştur -neyse ki bunlar, bedenin onuruna- ilişkin daha aklı başında görüşlerden çok, hareketliliği geliştirme zorunluluğundan gelse de, o kadar ciddi olmamaya başladı.[14]

Yüzyılın sonunda sanat ve el sanatları akımı, canlı ve doğal kadınlara uygun sadeleştirilmiş giysi biçimlerine esin kaynağı oldu. 1901'de kurulan Sağlıklı ve Sanatsal Giyim Birliği (The Healthy and Artistic Dress Union), "sağlık, rahatlık, hareket" sağlamak istiyordu.[15] Birliğin önde gelen üyelerinden Janet Ashbee, kocası tasarımcı Charles Ashbee, köyde El Sanatları Lonca ve Okulu'nu (The Guild and School of Handicrafts) açınca Cotswolds'daki Chipping Campden'e yerleşti. Onların "sanat ve el sanatları" çevresi, acayip yeniliklere olanak tanıyordu. 1900'lerin başında Janet Ashbee köylü gömleği, çene altından bağlı şapka, balıkçı ceketi ve sandalları giymiş halde dolaşırken görülebiliyordu.[16] Ütopyacı topluluklar, önce bohem entelektüelleri, sonra da ana çizgideki kişileri etkileyen yeni yaşam tarzlarının yanı sıra daha özgür kıyafetler giymeye teşvik ediyordu. Nellie Shaw Cotswolds'daki anarşist koloni Whiteway'de bacakları çıplak, ayağında sandaletlerle geziyordu

ama annesi ziyarete gelince, Glouster'ın girişinde yola oturup "onu memnun etmek için çorap ve ayakkabı giymişti."[17]

Sağlıklı ve Sanatsal Giyim Birliği yerleşik güzellik kültürünün karşıtı bir "zarif görünüş" yaratmayı çok önemsiyordu ve özgürlüğünü ifade etmek isteyen kadınları dökümlü Yunan giysileri giymeye özendirdi.[18] Amerikalı dansçı Isadora Duncan ile jimnastik ve sağlıklı beslenmenin öncüsü İngiliz Margaret Morris bu tarzı benimsedi.

Margaret Morris, 1921

Paris'te yaşayan zengin Amerikalı lezbiyen göçmen Natalie Barney 1900'lerin başında kadın arkadaşlarının, doğayla içiçe olan perileri andırırcasına üzerlerinde incecik Yunan giysileriyle dans ettikleri bitkilerle kaplı bahçesinde Dostluk Tapınağı diye bir yer yarattı.[19]

Giysilerin görünenden başka özellikleri de vardı. Charlotte Perkins Gilman 1915'teki *The Dress of Women* adlı yazısında "Giysi toplumsal bir kumaştandır; bir tür toplumsal deridir," diyor; erkeklerle kadınların farklı kıyafetlerinin "cinsiyeti asla unutma-

mamız" için var olduğunu ileri sürüyordu.[20] On dokuzuncu yüzyılın sonunda kullanışlı bir giysi olan şömizye bluz ve boyunbağı bu göstergeleri tersine çevirdi. Giysileri cinsiyetten arındıran kadınlar, cinsel yönden istekli olmadıklarını belirterek erkeklere ait alanlara -işyerine ya da gece kahvelerine- girebildiler. Yeni kadınlar, bir adım daha ileri gidip erkek gibi giyindiler ve saçlarını kısalttılar; böylece kentte sarkıntılığa uğramadan gezinebildiklerini gördüler. Erkeksi tarzlar, coğrafi hareketliliğin nişanı haline geldi ve yeni kadının toplumsal anlamında erkeklere ait alanlarda ortaya çıkışının göstergesi oldu. Ne var ki, dış görünüşe ve davranışlara ilişkin adetlere baş kaldırmak, kişinin korunmasız bir alana girmesi demekti. Eleştirmenler kahvelerde oturup evliliği, aileyi ve çalışma koşullarını tartışan işçi sınıfından Rus Yahudisi göçmen yeni kadınların giydiği şömizye bluzları ve boyunbağlarını küçümsüyorlardı. Kötü niyetli bir gözlemci, 1890'larda "çay ve sigara dumanıyla dolu ortam" ile alay ederek "solgun, yorgun, tahta göğüslü ve bir deri bir kemik" kadınları suçladı ve onlar için "Sabahın ilk ışıklarını görmeden gecenin hiçbir anlamı yoktur," dedi.[21] Farklı giyinmek, davranmak ve düşünmek, toplumsal cinsiyete ilişkin çok derine işlemiş kültürel varsayımları altüst etti.

Davranışlardaki bir dereceye kadar ufak sapmalar, bir kadını toplumsal yönden kabul gören inanışların dışında bırakabilirdi ve yalnız erkekler tarafından değil, diğer kadınlar tarafından da reddedilmesine yol açabilirdi. Cosmo Gordon Lang (sonradan Canterbury Başpiskoposu oldu), Beatrice Webb'in, 1889'da kooperatifçilik hareketini konu alan kitabıyla ilgili araştırma yaparken Hebden Bridge kooperatifindeki kadınları, sigara içme izni isteyip sonra da erkeklerle Haworth Moor'da yürüyüşe çıkacağını söyleyerek sinirlendirdiğini anımsıyordu.

> Artık hanımefendiler, beyefendileri korumaya hazır olmak gerektiğine her zamankinden daha çok inanıyordu. Harekete geçtik, tuhaf görünüşlü bir ekip olarak. Ama uzun elbiseleri ve yandan lastikli botları ile bu terbiyeli hanımlar, evlerinden çıkınca çarşı ya da kiliseden daha uzağa yürümeye hiç alışkın olmadıkları için hemen pes ettiler. Yeni Kadın'a geri dönmeleri

gerektiğini ima ettiler. O ise büyük bir içtenlikle, "Kusura bakmayın," dedi, "ama ben devam ediyorum." Sonra ahlak bekçilerinden biri öbürüne dönüp ciddiyetle şöyle dedi: "Haddini bilmez şırfıntı."[22]

Bazı kadınlar, giyim kuşam kurallarına açıkça karşı çıkmadan önce zaten kıyafeti tamamen görmezden gelmeyi tercih etti. Ne Sylvia Pankhurst'ün ne de Ada Nield Chew'un modaya özel bir ilgisi vardı. Öte yandan, görünüşe önem vermemek kişiyi unutulmayacak kadar tuhaf kılabilirdi. Bundan yarım yüzyıldan fazla bir süre sonra 1970'lerde, eski sendika başkanı Maurice Hann, Sylvia Pankhurst'ün bir toplantıda bluzunu ters giymiş halde konuştuğunu anımsıyordu. Bana sözlerini alıntılamamamı tembihleyerek, "Tam bir pasaklı," dedi.[23] Doris Nield Chew annesinin nasıl "kendini beğenmişlikten tamamen uzak" olduğunu anımsıyordu. Gerçekten de, Chew'un berberi "güzel dalgalı saçlarının çevrelediği başına rastgele bir şapka geçirirdi," diye hayıflanıyordu.[24]

Ada Nield Chew, "beş kuruşluk bir Pond's kremi kutusuyla dünyayı dolaşabilir"di ama orta sınıftan birçok feminist, tarzından ödün vermeden başkaldırdı.[25] Geleneksel kadınlık biçimlerini benimsemek, geleneksel olmayan politik eylemleri dengeledi ve muhalif erkeklerin kafasını karıştırdı. Bunun sonucunda büyük mağazalar, kırılan camlarına rağmen tuhaf bir biçimde kadınlara oy hakkını savunan müşterilerine yöneldi. Toplumsal ve Politik Kadın Birliği (Women's Social and Political Union) militanları Emmeline ve Christabel Pankhurst şıklıklarına özen gösterirlerdi ve anayasal oy hakkı savunucusu Margery Corbett Ashby'ye "reform yapmak istediğin başka bir konu daha varsa, bu sakın kıyafetlerin olmasın" öğüdünü veren liberal babasıyla aynı fikirdeydiler.[26]

Bunun tam tersine, işçi sınıfından kadınlara göre moda giysiler, saygınlıktan *kopmak* demekti. Yirminci yüzyılın başlarında, Amerika'da çalışan kadınlar arasında bir seçkinler topluluğu oluşturan akıllı, modern ve genç santral memuru kızlar grev hattında grev kırıcılara meydan okurcasına göz kamaştırdılar. Zengin kadınları çevreleyen saygınlığa ve güce erişimlerinin habercisi olan kıyafetler giymekten sınıfsal bir gurur duydular. Amerikalı bir maden-

cinin kızı olan ve 1920'lerin sonunda Colorado maden sanayinin en şiddetli grevlerine katılan Milka Sablich ipek bir elbise giymesinden dolayı eleştirilince, kızıl saçlı "Ateşli Milka" eleştirileri geri püskürttü: "Madencilerin çocukları da herkes gibi güzel şeylerden hoşlanır!"[27] Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de cephane fabrikalarındaki genç kadınlar, epey tehlikeli koşullarda çalışarak yüksek ücretler aldılar. Karşılığında eğlence arayışına girip tüm paralarını giyime harcamaya başlayınca, basının kınayan yorumlarıyla karşı karşıya kaldılar. Bu eleştirilere karşılık, bir "Cephanelik Kızı" Kasım 1917'de *Daily Express*'e şu meydan okuyan mektubu yazdı:

> Beni ayıplayanlar, bence hayal gücünden tamamen yoksunlar. Kendilerini benim yerime koysunlar. Ruhunu boğan bir yaşamdan sonra birden bir parça temiz hava alabilmenin, hapishane duvarlarının günbegün yıkıldığını görmenin, bileklerindeki zorbalık zincirinin gevşediğini hissetmenin, bir damlacık hevesini alabilmenin ne demek olduğunu fark etsinler. Heves, ister dünyaya hakim olmak istesin, ister ten rengi ipekliden ufak bir eşyaya sahip olmak, her kesimden insan için aynı güçtedir.[28]

A. Philip Randolph ve onun kurduğu Pullman trenlerindeki siyahi işçilerin örgütlerinden biri olan Yataklı Vagon İşçileri Kardeşliği, Afro-Amerikan kadınları, haklarını savunmaya ve modayı izlemeye teşvik etti. Sendikanın dergisi *Messenger* bu konudaki görüşlerini "Kısa saç çoğunlukla çok çekici ve kadınlara yakışıyor. Oysa aklı kısa olmak herkes için çok büyük bir engel," şeklinde belirtmişti.[29] Randolph'u, "yeni zenci kadın"ı güzel *ve* akıllı bulan sosyalist karısı Lucille yüreklendiriyordu. Lucille "kısa kesim saç" yarışmaları düzenleyerek Kardeşliğin kadın kolu olan Kadın Ekonomi Kurulu ile 1920'lerin modernliği arasında bağ kurdu.

"Toplumsal kumaş" simgeleri gerçekten çok çeşitliydi. İyi giyimli kadınların oy hakkı savunucuları, hanımefendi edasıyla girdikleri bir yerde pencere camlarını kırıyor ve politikacılara balta savuruyorlardı. İşçiler sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet gururunu

göstermek için giyinip süsleniyorlar, "yeni kadınlar" ise toplumsal cinsiyetten uzak durmak için erkek kılığına giriyorlardı. Gömlek ve kravat, ön saflardaki kadınlara duyulan saygının belirtisiydi. 1920'lerde Greenwich Village Karşıt Görüşlüler Kulübü, kulübün kurucusu Marie Jenny Howe adına bir albüm düzenleyince, birçoğu kendilerini beyaz gömlek ve kravat ile gösteren resimleri seçtiler. Ulusal Siyahileri Geliştirme Derneği'nde (National Association for the Advancement of Colored People - NAACP) faaliyet gösteren ve Harlem'li şair James Weldon Johnson ile evli olan, Karşıt Görüşlülerin tek siyahi üyesi Grace Nail Johnson da bu üyelerden biriydi.

Erkeksi tarzlar, kadına özgü uçarılığın ötesinde bir ciddiyet gösterse de 1920'lerde çok moda olmuştu. Kadınlar giysilerine, modaya uygunluğu karşı cinsin kıyafetine girmekten ayıran, ufak kadınsı işaretler ekliyorlardı. Örneğin lezbiyen romancı Radclyffe Hall 1926'da bir erkek gece kıyafeti ve İspanyol şapkası giymiş ve inci küpeler takmış halde, alnına düşen buklesiyle poz verdi. Radclyffe Hall "görünümü", cinsel yönelimi belirlemiyordu. Bu görünüm daha ziyade, son moda avangarda ait olma imgesinin parçasıydı. Radyclffe Hall'un ***The Well of Loneliness*** adlı kitabı 1928'de ilk kez basılınca, ***Newcastle Daily Journal***'da bir eleştirmen, yazarın "entelektüel bir modernlik havası" taşıdığına değindi.[30] Ancak roman kısa sürede müstehcen olarak tanımlandı ve yazarının kıyafeti lezbiyen alt kültürün belirtisi sayıldı. 1929'larda erkeksi tarzlar artık moda sayılmıyordu ve kısa saç, monokl ve terziye diktirilen kıyafetler, tercih edilmiş bir lezbiyen kimlik sayılır oldu.

Serbest davranışlı aldırmaz genç kadın dansçılar, 1920'lerde stillerin açık bir şekilde değişken olma özelliğinin canlı birer örneğini oluşturdular. Son derece modern hızlı varoluşun ve akışkanlığın özünü oluşturur görünseler de, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce geleneklere kafa tutmuş olan bir asiler güruhunun gölgesinde kalmışlardı. Erkeksi tarzlar, cinsel bağımsızlık arayan ciddi yeni kadının belirtisiydi ama aynı zamanda karşı cinsin kıyafetine girme motifini taşıyan Viktorya ve Edward dönemine ait erotik temsilleri akla getiriyordu. Cinsellik uyandıran bir kartpostalda pantolonunun önü kabarık Napolyon kılığına girmiş bir model, toplumsal cinsiyete ilişkin tabuları okşuyordu. Fransız yazar Colette, 1910'da erkek

kıyafetiyle cüretkar biçimde sigara içerken poz verince sembolik olarak pornografiye ve fahişeliğe ayrılmış kültürel alanı yerle bir etmişti. Kökleri olmayan "serseri" bir kadın olarak Colette, yasak fantezilerin hilelerini -her yeri görünen periler, Yunan çıplaklığı, "oryantal" köle kızlar, erkeği sadomazoşist tahakküm altına alan kadın- alıp, bunların parodisini yaparak keyifle aralarında dolaştı. Kadın kimliğinin sınırları ihlal ediliyordu. Gabriel de Tarde, Ernest Mach ve Henri Bergson'un çağdaş Avrupa düşüncesinden etkilenen Elsie Clews Parsons, savaştan önce bu serseriliği kuramlaştırdı. 1914'te *Journal of a Feminist* adlı dergisinde şunları yazdı:

> Öyle bir gün gelecek ki insanlar ...belirli oranda kadınlığa ve erkekliğe sahipmiş gibi yapmak zorunda kalmayacaklar. Belki bu sabah kendimi erkek gibi hissediyorum; bırakın öyle davranayım. Bugün öğleden sonra kadın gibi hissedebilirim; bırakın öyle olayım. Öğlende ya da gece yarısında cinsiyetsiz olduğumu hissedebilirim; öyleyse bırakın cinsiyetsiz gibi davranayım ... Sürekli aynı rolü oynamak zorunda kalmak, öyle kafa karıştırıcı bir sıkıntı ki.[31]

Bohem avangardlar, akıl yürüterek yeni bir benlik istemek ya da kendiliğinden var olan doğal bir benliği ortaya çıkarmayı arzulamak yerine, farklı benliklere bürünmeye başlamışlardı. Görünüşe göre erkekler gibi kadınlar da ruh hallerine göre davranabilirlerdi. Crystal Eastman'ın erkek kardeşi yazar Max Eastman 1927'de *Venture* adlı romanında, Mabel Dodge Luhan'ın "alışkanlıklara açtığı daimi savaş"ı alaya aldı. Mabel Dodge Luhan'dan esinlenerek yarattığı roman karakteri Mary Kitteredge, "mütemadiyen bu güne kadar olup bitmiş her şeyden tamamen kopmayı gerektiren yeni bir tinsel deneyime girişiyordu." Bu huzursuz arayış onun durulmasını, tutarlı ve sakin olmasını imkansız kılıyordu:

> Bir evlenip bir boşanıyor ya da evlilik dışı aşkı ... ya da yılanla dansı, Hindu felsefesini, Hindu türbanlarını, kadınların çiftçilik yapmasını, afyon yutmayı veya flüt çalmayı deniyordu. Dünyada Mary'nin yapmak isteyemeyeceği hiçbir şey yoktu ve

şaşırtıcı derecede kısa bir süre zarfında yapamayacağı çok az şey vardı.[32]

Mabel Dodge Luhan'ın değişken çılgınlığı, daha geniş kapsamlı bir huzursuzluğa işaret ediyordu. Modern kadın sıkboğaz edilmek istemiyordu. Elsie Clews Parsons 1916'da, feminizmin ana hedefinin siyasal ya da toplumsal haklar değil, kadınların sınıflandırılmaktan çıkarılması olduğunu söyledi. "*Yeni kadın* henüz sınıflandırılmamış, belki de sınıflandırılamayan kadın demektir."[33]

1920'lerde ileri düşünürlerin ve serseri bohemlerin ihlal ettiği tabular, yeni bir sağduyudan söz eden modern kadınlar tarafından açıkça hiçe sayılıyordu. Feminist Freda Kirchwey tarafından düzenlenen *Our Changing Morality* (Değişen Ahlak Anlayışımız) (1924) başlıklı sempozyumda, Barnard'da öğretim üyesi olan Isobel Leavenworth kadınların cinsellik de dahil olmak üzere deneyim yaşama hakkını talep etti:

> Her şeyden önce, kirlenmemiş bir ilk örneğe uyması ve toplumun onun ne denli uyumlu olduğuna emin olması gerektiğinden, hiçbir zaman yaşama özgürce yaklaşamadı, olaylardan mümkün gerektiği kadar tecrübe edinemedi, içinde yaşadığı dünyayı daha iyi anlamak için çevresindeki kıyı köşede, orada burada gezinemedi.[34]

1920'lerin Amerikan kültürü, sonsuz fırsatlar yaratan böylesine bir inancı teşvik etmesine rağmen çoklu kimlik seçimi olanakları hiçbir zaman eşit dağıtılmamıştı. Harlem Rönesansı'ndaki Afro-Amerikan kadın yazarlar, kendilerini devingen bir biçimde, kısaca tanımladılar; oysa Du Bois seçkinlerinden olmalarına rağmen ırkçı bir kültürün içinde hapsolmuşlardı. 1920'lerin özgürlüklerinde bir bit yeniği vardı, Greenwich Village'ın ortaya attığı derin doğa düşkünlüğü ve yabancı kültürler keşfetme modası, siyahi kadınları doğal bir hayvani içgüdüsellikle donatıyordu. Irksal farklılığın böyle yeniden damgalanması, tam da beyaz kadınların kendilerini sınıflandırmadan çıkarmaya giriştikleri bir dönemde, siyahi kadınlara belirli bir kimlik atfedilmesi anlamına geliyordu. Buna karşılık

olarak kimileri bedenselliği reddettiler; diğerleriyse "ilkel" yaftasını sahiplenip onunla ilerledi. 1920'lerin güldürü ve dans sanatçısı Josephine Baker, "İnsanlar bana bir hayvan olduğuma inanma onurunu bağışladı," diyordu. "Hayvanları severim, en içten yaratıklar onlardır."[35] Baker evinde köpekler, kediler, maymunlar, tavşanlar, ayrıca domuz, keçi ve leopar gibi hayvanlar besliyordu.

Başka bir grupsa kendileri gibi "olma" gayreti içindeydi. Paris'in sol yakasına kaçan Amerikalılardan biri olan siyahi romancı Jessie Fauset, 1925'te şöyle diyordu: "Her an 'yapmayacaksın' dayatmasının bilincinde olmak zorunda olmadığım bir çevredeki insanların arasında yaşamak istediğimi söylemek çok kolaydır. Ben siyahiyim ve siyahi olarak tanınmak isterim ama kimi zaman bir yazar olarak gelişimimin, kendi ülkemde engellendiğini fark ettim."[36] Her sınıftan Afro-Amerikan kadının önünde tam bir birey olmalarını engelleyen bin bir güçlük vardı. Nella Larsen'in *Quicksand* (1928) adlı romanının melez kadın kahramanı Helga Crane, ırksal böbürlenmeden irkilir; ama Avrupalı akrabalarının onu ilkel bir cinsellik simgesi gibi gördüğünü fark eder. Fiziksel yönden çekici bulduğu Güneyli siyahi bir papazın karısı olur. Yöre kadınlarının yaşamını iyileştirme kararlılığı, arka arkaya gelen hamilelikle bozulan sağlığı ve morali yüzünden engellenir. Hazel Carby düşündüklerini şöyle dile getirir:

> Okur olarak bize, çeşitli toplumsal benlik olasılıklarından birini seçmenin sorunlu doğasını düşünmek kalıyor. Bataklık benzetmesini aklınıza getirin: Bireysel çabanın ve tek başına mücadelenin başarısızlığa mahkum olduğu bir durumdur bu. Helga'nın arayışı, benliğin keşfiyle değil gömülüp gitmesiyle sonuçlandı. Bataklıktan kurtulmanın tek yolu dışarıdan yardım almaktır; tek başına girişilen bireysel mücadele yalnızca iyice batağa saplanmasına neden oldu.[37]

Özerk bir benlik arayışı, ister bilinçli bir biçimde hedeflensin ister ortaya çıkarılmayı bekleyen gizli bir gerçek gibi ya da değişen benliklerin batağı gibi görülsün; bağımsız, kendine özgü bir bireysellik arzusu, kadınların içinde, toplumla aralarındaki uyumu

bozmaya iten tutkulu ve güçlü bir dürtü oluşturdu. Ama Carby'nin belirttiği gibi, bir şey daha vardı: toplumsal benlik. Yeni kadınlar yalnızca birey olmanın yeni yollarına değil, başkalarıyla farklı türden ilişkiler kurmaya da gerek duyuyorlardı.

Nella Larsen (Beinecke Nadir Kitaplar Koleksiyonu, Yale Üniversitesi)

Charlotte Perkins Gilman, kendini ifade etmenin toplumsallık gerektirdiğini kavramış ve "profesyonel bilgilerimiz, gücümüz ve becerilerimiz toplumsal kümemizin organik ilişkileri vasıtasıyla gelişir," demişti.[38]

Organik toplumsal ilişkiler, yeni benliklerini dünyanın ne dediği karşısında törpülemek zorunda kalan birçok azılı isyancı için sorun yarattı. Tabii aynı zamanda, tıpkı topluma uymanın ve gericiliğin hakim olduğu eski kötü dünya gibi radikal karşıt kültürlerin de uygulamada rekabet, garez ve önyargı sergileyebildiğini öğrendiler. Yine de birbirleriyle bağ kurma deneyimleri, onlara hayal kuracakları değerli alanlar, bilinenlerden düşsel olasılıklar çıkaracakları madenler ve geleceğin şimdinin özünde halihazırda bulunuyormuş gibi göründüğü anlar sundu. Bir kez göze ilişince, bunlar bütün ya-

şamları boyunca çoban yıldızı gibi parladılar. Mabel Dodge Luhan Greenwich Village'deki günlerini, akıcı bir toplulukçuluk yanıyla anımsar: "Engeller yıkıldı ve daha önceden hiç ilişkisi olmayan insanlar birbirini buldu; yeni iletilerin yanı sıra, her türden yeni iletişim yolları vardı. Yeni ruh her yere yayılmıştı ve hepimizi alıp götürüyordu."[39]

Hareketler, bireyleri derinden etkileyen insan ilişkilerine dayalı bir iç kültürü gerektiriyordu. Kadınlara oy hakkı hareketine katılan kadınlar, başka kadınlarla sonucunda tutkulu aşk ilişkileri, ömür boyu süren dostluklar ve çok güçlü bir yetkinlik duygusu doğabilecek dönüştürücü bir yakınlık kurdu . Kadınların anayasal oy hakkını savunan İngiliz Margery Corbett Ashby, kadınlara oy hakkı kampanyasının geçmişine göz atarken bunun algıyı nasıl değiştirdiğini anımsıyordu. Kadınların mutlaka "sinsi ve kıskanç" olduğunu, "öbür kadınları aynı bölgedeki avcılar" gibi gördüklerini varsaymak yerine "birden, başka kadınlara son derece bağlı olduğumuzu gördük" diye anımsıyordu. Hareket, feministleri kişisel açıdan etkileyerek ve yeni bir toplu kimlik yaratarak "bütün olmazları olur yaptı."[40]

Anarşist ve sosyalist hareketler de, kadınlara geleneksel toplumun verdiğinden daha yüksek bir eşitlik düzeyi ve daha geniş bir kişisel ilişki alanı sağladı. Isabella Ford 1890'ların başında Yorkshire Bağımsız İşçi Partisi'ne yakınlaştı çünkü kadın sorunu işçi sınıfı politikalarıyla bağlantılıydı. Ford, Colne Valley'deki İşçi Kulübü'nü ziyaretinde kadınları çaya davet eden erkeklerin çay sunmalarından, ekmek kesip tereyağı sürmelerinden ve "hiçbir kadının yardımı olmadan ve hiçbir kaza çıkarmadan" her şeyi yıkamalarından çok etkilendi.[41] 1899'da *Clarion* gazetesi "bir erkeğin yüzüne aptalca sırıtmadan ya da kızarmadan bakabilen" yeni "Clarion kadını"nı gururla alkışlıyordu.[42] Vaatlerle gerçekler arasında aksamalar oldu. Bundan yalnızca bir hafta sonra köşe yazarı Dawson, "kadınları Manchester Clarion bisiklet kulübünden çıkarmak" için uğraşan "sefil kadın düşmanları"nı topa tutuyordu.[43] Ada Nield Chew'un 1912'de açıkça gözlemlediği gibi, "Kadınları da hesaba katmak, bazı reformculara öyle müthiş zor geliyor ki, sorunun bu yönünü rafa kaldırıp, çözümünü erteleme eğilimi gösteriyorlar."[44]

Yine de kadınlar yeni değerler yaratmaya, bilinç geliştirmeye ve yaşamın her alanına uzanan kültürel kurumlar oluşturmaya önem veren bir hareketin içinde, arkadaşlığı ve yoldaşlığı tattı. Kahvelerden, kulüplerden, korolardan, tiyatro topluluklarından ve tatil evlerinden oluşan bir minik hayal dünyası ağı, yeni bir gelecek umudunu ayakta tutuyordu. Bu alternatif alanda flört etmek dahi mümkündü. 1896'da Ada Nield Chew, üstü kapalı bir Clarion yük arabasıyla yapılan sosyalist propaganda turunda, sonradan kocası olan George'a eşlik etti. Araba Julia Dawson'ın fikriydi ve ranzalar ile dolaplarla döşenmişti. George bir çadırda uyuyordu ve arabayı çeken atlara bakmakla görevliydi.[45] Hem İngiltere'de hem de Amerika'da anarşistler ve sosyalistler, hem gençlerin hem de yaşlıların eğitiminin önemine vurgu yapıyordu. Annie Davidson, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Glasgowlu işçi sınıfından bir ailede büyürken kent, Pazar günleri çocuklara ders veren anarşist, Marksist ve sosyalist okullarla doluydu. Davidson, sosyalist Pazar okulunda öğrenmeyi sevmeyi, öğretmenlerini ve anne babasını saymayı ve "dünyadaki iyi şeylerin hepsinin emekle üretildiğini" unutmamayı öğrendi. Ona öğretilen "üç büyük ilke ... Sevgi, adalet ve gerçek" ile birlikte "tarihin krallar ve kraliçelerin değil, sıradan insanların" tarihi olduğunu anladı.[46]

Sosyalist Pazar Okulu üyelik kartı (İşçi Sınıfı Hareketi Kitaplığı)

Kadınlar, karşılıklılık durumunun değerine özel bir yaklaşım getirdi. Seattle'daki kooperatifçi Amerikalı kadınlar, "geleceğe dair umutlarının dayanışmada; yalnızca dolarları ya da sentleri ilgilendiren konularda kalmayıp toplumsal yaşama ve ev hayatına da uzanan gerçek dayanışmada yattığına" inanıyordu.[47] Gelecekteki toplumsal ilişkileri içinde bulunulan zamanda tasarlayabilmeye duyulan ütopyacı inanç, kavrayıcı ve yaratıcı biçimlerde yayılmıştı. 1920'lerde Seattle'daki kooperatifçi kadınlar, bekar kızların, uygun biçimde gözetim altında dışarıya çıkıp gidebilecekleri sosyal bir kulüp kurmaya karar verdiklerinde bir köşede kalmış, kimsenin beğenmediği kızların olmadığı bir dünya hayal ediyorlardı. "Biz özellikle, halka açık dans salonlarına ve öbür eğlence yerlerine gitmeyi sevmedikleri için çok arzuladıkları toplumsal yaşamdan yoksun kalan yalnız kızlara ulaşmak istiyoruz."[48]

Afro-Amerikan kadınlar da, karşılıklı hareket etmenin kadınlara belirli faydalar sağlayacağını ve aileye kadar uzanacağını fark etti. Yardımlaşma ve hayır dernekleri Güney eyaletlerinde özellikle güçlüydü. Siyahilerin kiliselerinin yanı sıra; elle tutulur yararları, resmi olmayan mahalle ağları ve resmi kurumlar vasıtasıyla yürüyen bir işbirliği kültürüyle birleştirdiler. 1900'lerde Virginia'da bulunan Richmond'da, yaratıcı Afro-Amerikan kadınlar, aralarında Children's Rosebud Fountains'ın da bulunduğu bir yardımlaşma grubu zinciri oluşturdu. Grand Fountain Asli Reformcular Birleşmiş Komutası (Grand Fountain United Order of True Reformers) tarafından kurulan zincir, çocuklara "birbirinin yükünü taşımayı ... başkasının sıkıntısını kendi sıkıntısı sayacak kadar sevgi ve şefkat ile birbirine bağlanmayı, başkasının acısını kendinin bilmeyi, parasını başkasıyla paylaşmayı" öğretmeyi amaçlıyordu.[49] Hayatta kalma ve dayanışma aksi düşünülemeyecek şekilde bağlantılıydı; dahası bunlar, daha güzel bir geleceğin habercisiydi.

Ufak tefek alternatif ilişkiler, farklı var olma arayışlarını beslemekle kalmadı; direnişi de sağlamlaştırdı. Amerikan Kadın Sendika Birliği (The American Women's Trade Union League) üyesi Pauline Newman, on iki yaşından itibaren göçmen çevresinden başka kadınlarla birlikte New York Triangle Şömizye Bluz fabrikasında çalıştı, işte kurduğu arkadaşlıklar sayesinde "artık asla bir yaban-

cı ve yalnız olmadığını" öğrendi.[50] Mary Heaton Vorse 1912'de, Massachusetts'teki Lawrence'da yapılan tekstil grevini haber yapmaya gittiğinde, radikal bir bohemdi. Bu grevde birçok farklı etnik kökenden işçi, yalnızca işverenlerinin değil, polisin ve şirket korumalarının da karşısında durmak için birleşti. Bu görev Vorse'ün yaşamının akışını değiştirdi. Vorse bunu şöyle anımsıyordu:

> Lawrence'dan önce, işçilik hakkında çok şey biliyordum ama bu konuda bir şey hissetmiyordum. Öfkelenmemiştim. Lawrence'da öfkelendim ... Kendi yaşamımla işçilerinki tuhaf biçimde birleşti, birkaç kişinin zenginliğinin, birçoklarının sefaletiyle elde edildiği gerçeğine kayıtsız kalmama bir daha asla fırsat vermeyen garip bir değişim gerçekleşti.[51]

Grevlerin, grev gözcülüğünün, kurulların ve toplantıların kargaşası arasında radikal ve reformcu hareketler kadınları yeni toplumsal ilişkilere soktu: Olabilecekleri yaparak öğrendiler. Yüzyılın başında Florida'daki Tampa'da, anarşist sendikacılıktan etkilenen İtalyan ve Kübalı puro işçileri, bütün ulus ve renklerden erkek ve kadın işçileri "tam bir maddi ve manevi dayanışma" içinde bir araya getirmeyi amaçladı.[52] İşçiler, bir anda yeni bir dünya yaratmanın o tarifi güç umuduna kapıldı ve sınırların yok oluşunun sevincini yaşadı.

Anarşist Emma Goldman, özerklik ile karşılıklılığın bir bütünün ayrılmaz parçaları olduğuna inanıyordu. Kadınlar için esas mesele "kendi olup, yine de başkalarıyla bütünleşerek insanların hepsiyle derin duygular paylaşmanın yanı sıra, kendine özgü niteliklerini koruma gereğini" yerine getirmekti.[53] Goldman, kadınların toplumsal hareketlerde olduğu kadar arkadaşlıkta ve aşkta da kişisel özgürleşme arayışlarına ve ilişkisel ihtiyaçlarına eşit derecede önem veriyordu. Kendisinin de çok iyi bildiği gibi, bu bağlantıları deneyimlemek kuramsallaştırmaktan daha zordu. Eğer kırılgan bir özerklik duygusu ile daha geniş kapsamlı bir dayanışma arasındaki çekişme yinelenen bir gerilim yaratıyorsa, erkeklerle yaşanan cinsel ilişkiler dikkatle kazanılan bağımsızlığı mutlaka paramparça ederdi. Charlotte Perkins Gilman, Walter Stetson ona

1882'de evlenme teklif ettiğinde tereddüt etmişti. "Ben yoluma tek başıma ve *bağımsız* devam etmek isterim."[54] demişti. İki yıl sonra Stetson ile evlendi ama eş ve anne olmak onda ruhsal ve bedensel bir çöküşe neden oldu. Bu çöküşün yarattığı umutsuzca kapana kıstırılmışlık duygusunu *The Yellow Wallpaper* (1890) adlı gerçekçi ve yenilikçi öyküsünde dile getirdi. Öykünün yayımlandığı yıl bir arkadaşına şunları yazdı, "Bir kalbim değil, yalnız bir yara izim var ... Şimdi sanırım kalbimin kapılarını yine kapatacağım ve üzerine 'İş ile ilgili münasebetler dışında *kesinlikle* girilmez!' yazıp asacağım."[55]

Küçük bir asi azınlığın dışında, on dokuzuncu yüzyıl sonundaki kadın maceracılar, aşk ve arzunun sığ sularında dikkatle yol alma eğilimindeydi. Birçokları Mary Paley gibi içine kapandı, birçoğu bekar kaldı ve bazıları da Jane Addams gibi gizlice bir başka kadınla birlikte yaşadı. Kimileri de, bir bedel karşılığında ikisinin ortasını buldu. Beatrice Webb gençliğinde, cinsel yönden çekici ve hükmedici Joseph Chamberlaine'e duyduğu arzuyla sarsılmıştı ama onun yerine Sidney Webb'i seçti. Kız kardeşi Kate Courtney'ye, işinin evliliğinden önce geldiğini söyledi. Kız kardeşi, "Bu daha çok kocana bağlı bir durum," diye serzenişte bulununca Beatrice, "Hayır, bu benim koca *seçimime* bağlı bir durum," diye yanıtladı.[56] Mayıs 1890'da günlüğüne şunları yazdı:

> Yaşamım nasıl da tamamen *tek başına* ve *bağımsız* hale geldi: *Yalnız* değilim çünkü birçok arkadaşım ve çalışma arkadaşım var ve gördüğüm ilgiden fazlasına gereksinim duymuyorum; tam tersine, ilişkilerin çoğunda isteyerek aldıklarımdan daha fazlasını veriyorum. Ama acı çektiğim o korkunç zamanlar, yaratılışımı çelik gibi yapmışa benziyor – öldüren cinsten bir çelik değil de, bir cerrahın yaşam kurtaran aleti gibi.[57]

Dış dünyada girişilen eylemler, başıboş duygularla cinsel tutkuların kökünün kurutulmasını gerektiriyor gibiydi. Sonraki kuşaklar daha dışa dönük ve mücadeleciydi. Elsie Clews 1913'te iyimser bir dille, "Aşkın yerine işi koyan demode görüşten vazgeçelim ve işe, aşk uğruna, aşkın kurtarıcısı gibi bakalım," diye açıklıyordu.[58]

1924'te, Jungcu Amerikalı psikiyatr Beatrice M. Hinkle, modern kadının, özgürlüğe ilişkin etkili soyut sözlerle tatmin olmadığını belirtti. Bunun yerine kadınlar "erkeklerle ilişkilerinde o güne kadar eksik kalan bir gerçeklik talep ediyorlar"dı.[59] Hinkle, cinsel ilişkileri değiştirmekte artık erkeklerden ziyade kadınların etkin özneler haline geliyor olmalarıyla övünüyordu.

Bu yeni iddialı havanın belirtileri, kadınların, önceki kuşakların akıl erdiremeyeceği biçimde, cinsel eşlerine verdikleri karşılığı belgelemeye başladıkları savaş öncesi yıllarda açıkça görülüyordu. 1911'de Elsie Clews Parsons *The Imaginary Mistress* adlı kitabında, Herbert Parsons'a yabancılaşmasının kurgulanmış öyküsünü anlatırken değişken saklı duygular keşfetti:

> Evlilik geleneği diye alaya aldığım, ama benim için derin ve coşkulu bir gerçek olan o eski bütünleşme duygusu yok olmuştu. Bir yabancıya dönüşmüştü ve kimi zaman bedensel yakınlığımızın yalnızca sıradan değil, itici de gelmesinin acısını çekiyordum. Bendeki bu değişim, yaşamımızın görünümünü, en azından onun gözünde hiç etkilemedi. O bir şey fark etmedi. Gayet memnundu.[60]

1912'de *New Age*'de, cüretkar ve güzel "Beatrice Hastings", bir erkeğe duyulan nefretin cinsel bir ilişkiyi nasıl bozduğunu anlattı. "O artık benim dili dışarda gezen köpeğim haline gelir."[61] Yazar kısa süre sonra *New Age*'in, sevgilisi sanatçı Amadeo Modigliani ile Dôme ve Rotonde gibi kahvelerde dolaşıp esrar içen Paris muhabiri olacaktı. Bu kez bulduğu dili dışarda bir köpek değildi; Montmartre sokaklarında ve kahvelerinde tutkuyla ve gürültüyle kavga ediyorlardı.

Yirminci yüzyıl başında feministler, kadınların çelişkili isteklerini araştırdılar. Greenwich Village'li iki yazar Susan Glaspell ve Neith Boyce, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasını destekleyen erkeklerle evlendiler ve kadınların -cinsel ilişkiler de dahil- yaşamlarını değiştirme arzuları ile bu isteklerin tehlikeye soktuğu aksi duygular arasındaki farkları incelediler.[62] Yaptıkları çalışma, cinsel ilişkiler ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki ruhsal

kaymaların denetlenip denetlenemeyeceği ya da tahmin edilip edilmeyeceğine ilişkin daha geniş kapsamlı bir sorgulamanın parçasıydı. 1913'te Elsie Clews Parsons *Journal of a Feminist* adlı güncesinde, "feministlerin yüzleşmekten kaçındığı cinsellik sorununun aslında ruhsal bir sorun olduğu" sonucuna vardı. Kadının "boyun eğme içgüdüsünün ... kendini teslim edişinin, tutkusunun en baskın özelliklerinden biri olduğuna" karar verdi.[63]

Cinsel ilişkilerin karmakarışık gerçeğini ortaya sermek ve saklı kalan şeyleri açığa çıkarma kararlılığı, önceki kuşakların zihinlerinde canlandıramadıkları sorunları ortaya koyma konusundaki yeni bir ruhsal bilinçle birleşti. Kadınların, erkeklerle cinsel ilişkilerinden tam olarak ne bekledikleri konusunda karışıklık çıktı. Yirminci yüzyıl başındaki kadın isyancılar, çelişkili bir miras tarafından kuşatılmışlardı. Hem aklın hem de doğanın kızlarıydılar; ilkel olmaya, modern olmaya oldukları kadar bağlıydılar. Akıllarını kullanmak *ve* sonsuz bir enerji ile doğal bir kavrayış yeteneğine dair bütün o baş döndürücü romantik duygulara da açık kalmak istiyorlardı. Kendine hakim olma yolundaki itici gücün dışladığı yakınlık, karşılıklılık, sıcaklık ve duyumsallık gereksinimini duyuyorlardı. Gittikçe daha fazla kadın, yaşamında, cinsiyetler arasındaki değişen ilişkilerden doğan uyuşmazlıklara düştüğünü gördü. 1920'lere gelindiğinde, ana görüşün içinde kişiselliğin sesi yükseldi. 1927'de İngiliz gazeteci Leonora Eyles, *Good Housekeeping*'de, boşanmış bir kadın olmanın onu bağımsızlık konusunda derinden bağlanılan varsayımları sorgulamaya ittiğini itiraf ederken "Kişiselliğe değinmek gerek," diye ekledi. Okurlara "pek güçlü bir kişiliği olmayan bir adam" ile evlendiğini ve "onsuz" her şeyin altından kalktığını söyledi. Ama bu, kocasını istenmediği duygusuna sürükledi.[64]

İşçi hareketinde de sorunlar belirgindi. Eyles, solcu *Landsbury's Labour Weekly* gazetesinde "yeni, yoldaş kadın"ın "daha güçsüz, nazik ve daha az etkin erkekleri beğenmeye yatkın" olduğunu belirtti. Buna karşılık erkekler de, "atılgan kadınlar"a göz dikiyordu. Toplumsal cinsiyet rollerini tersine döndürme çabalarından, görülmemiş gizli engeller ortaya çıkıyordu ve Eyles, yeni ilişkilerin düşmanlık ürettiğini gözlemledi. Erkekler, kutsal saydıkları alan-

lara kadınların el uzatmasına sinirleniyordu. Eyles, kadınları, "kazancımız ve yeteneklerimiz konusunda üstünlük taslayarak" cinsler arasında nefret uyandırmamaya teşvik etti.[65]

1925'te, Afro-Amerikan toplum araştırmacısı ve gazeteci Elise Johnson McDougal da, *Survey Graphic*'in siyahi entelektüellere ayrılan özel sayısında yazdığı yazıda zeytin dalı uzatmak eğilimindeydi. Belirttiğine göre, "bilek gücüyle çalışan zenci erkek kitleleri" ile "ekonomik bağımsızlığı" tadan ve "işçi sınıfı mensubu kaba zenci erkeğin aile ilişkilerindeki hakim tutumu" karşısında isyan eden "zenci işçi kadınlar" arasında kimi çelişkiler vardı. Ama bunları, kadınlara "sunulan yoldaşlığa içtenlikle sarılma"yı öğütleyen daha genç ve eğitimli "zenci erkekler"in sergilediği "arkadaşlık ve özgürlükten yana sağlıklı tutum" ile karşılaştırdı.[66]

Yeni kişisel ilişki olasılıkları dış koşullarla etkileşiyordu. McDougald'ın yazdığı sırada ırksal ilişkilerin değişme umudu, yalnızca kendisi gibi Güneyli siyahi entelektüeller arasında yeşermedi. Güneyli beyaz ve siyahi Amerikalı kadınlar birlikte örgütlenmeye başlamıştı ve siyahi kadınlar koşullarını ortaya koyuyordu. Siyahi çocuklar için daha iyi bir eğitimin yanı sıra yuvaların, çocuk parklarının ve eğlence merkezlerinin açılmasına önayak oluyorlardı. Kamu ulaşım araçlarında ırksal ayrıma göre oturmaya ve linç eylemlerine de karşı çıkıyorlardı.

Bunun tersine, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kentli beyaz entelektüeller arasında, kamuyla ilgili işlere karışmaya duyulan bağlılık azalıyordu. Kadınlar oy hakkını kazandı ama Birinci Dünya Savaşı radikalleri ikiye böldü; Bolşevik devriminden sonra gelişen kızıl korkusu Komünist Parti'ye girenleri soyutladı ve bağımsız solcuların birleşmelerini güçleştirdi. 1920'lerin radikal kadınları tedirgin ve güçsüzdü; Freda Kirchwey'nin 1926-27'de *Nation* için bir araya topladığı, radikallerin ve reformcuların yazdığı özyaşamöyküsüne dayalı yazılarda yorgunluk duygusu gün gibi ortadaydı. Canlı bir tüketim kültürü tarafından kuşatılmış olan birçok kadın, daha hazcı bir benliğe duydukları özlemi dile getirdi. Garland Smith, içinde yetiştiği Güneyli Presbiteryan ortama başkaldırarak dans sevgisini, ilk cinsel uyanışlarını ve Freud ile Ellis'e ilgisini anlattı: "Hiç değilse şimdi, o eski eziklikten ve

bastırılmışlıktan kurtuldum."[67] Bu kadınlar, artık yalnızca dışsal değişimden yana hareketlere katılmakla isteklerinin gerçekleştirilemeyeceğini hissetmeye başlamıştı. Greenwich Village'daki Karşıt Görüş Kulübü'nün üyesi Ruth Pickering, "heyecanlı bir başkaldırıyı, kendini özgürce ve engellenmeden ifade edebilme güvencesine feda ettim," diyordu.[68] Kişisel konularla uğraşmak feminizmin kavramsallaşma biçimini etkiliyordu. Dorothy Dunbar Bromley 1927'de, *Harper's* dergisindeki yazısında "gerçekten modern" olan "Yeni Tarz Feminist"in, meslek yaşamı uğruna evlilik ve çocuklardan vazgeçme gereği duymadığını saptadı; "dolu bir yaşam" için hem işte hem duygusal yaşamda hem de ev hayatında tatmin duyulmalıydı.[69] Beatrice M. Hinkle feminist özgürlük arayışını içselleştirdi. Kadınların geleneklerle mücadelesinin, aslında "birey olarak kendilerini ruhsal yönde geliştirmek" anlamına geldiği yazıyordu.[70] Maceracılık tamamen içsel bir mesele olarak yeniden biçimlendiriliyordu.

Bunun karşılığında, kararlı bir radikal azınlık, kişisel varoluş biçimiyle toplumsal dönüşümü uzlaştırma çabasına girişti. Amerikalı eğitim felsefecisi John Dewey'nin esinlediği, kendi isteklerini gerçekleştirme inancı, 1920'lerde yeni bir ruhsal bilince koşut ilerledi. 1920'lerde İngiltere'de işçi sınıfı içinde doğum kontrolü kampanyasına katılan Dora Russell ve Stella Brown gibi feministler, ekonomik ve toplumsal talepleri kültüre ve psikolojiye duyulan ilgiyle doğrudan ilişkilendirdi. Amerika'da Crystal Eastman, içsel ve dışsal boyun eğme biçimlerinin her ikisine ilişkin yazmayı sürdürdü. Eastman 1920'de, "kadınların özgürlüğü meselesi"nin "dünyayı, kadınların sonsuz yeteneklerini sonsuz yoldan kullanmalarını sağlayacak biçimde düzenleme" meselesi olduğunu söyledi. Bu "feminizmin tamamı" demek değildir, ama "başlamak için yeterli," diye açıkladı. Arkadaşlarından kimileri "Aman ekonomiden başlama! Kadın yalnızca ekmekle yaşamaz. Önce özgür bir ruh gerek," diye karşı çıkınca, Eastman ikisinin dengesini savundu. Bunun doğru olduğuna katılıyordu:

> Kadınlar belirli bir duygusal özgürlük, sağlam sağlıklı bir benlik ve kişisel olmayan kimi neşe kaynakları elde etmedikçe, asla

> çok iyi olamayacaklar. Bu durumda, kadının ekonomik konumunu değiştirmekle onu içsel anlamda özgürleştiremeyiz. Öte yandan, özgür bir kadının ruhunun doğup gelişebileceği dışsal özgürlük koşullarını yaratabiliriz.[71]

1926'da bir başka radikal modern kadın olan Suzanne La Folette, *Concerning Women*'da benzer biçimde, kadının "boyun eğmesi"nin hem ekonomik hem de psikolojik yönlerine karşı çıkmak gerektiğini savundu.[72] Emma Goldman da, dıştaki toplum ile kendi kişisel deneyimi arasındaki bağlantıdan vazgeçmeye razı değildi. 1927'de elli sekiz yaşındayken anılarını yazmayı tasarlıyordu ve bohem Hutchins Hapgood'a şunları söyledi: "Yaşamımdaki olayların, Amerika'nın toplumsal ortamından ve kendi içsel mücadelem ile dıştaki toplumsal mücadeleler arasında bir tür bağ kurarak, beni ben yapan çeşitli olaylardan bariz biçimde ayrılmasını isterim."[73] Emma Goldman kendi yaşamını belge yerine kullanırken, kendisi hakkında ne gibi yargılar verileceğinin yine de farkındaydı. Avare ve kadın düşkünü Ben Reitman ile yaşadığı tutkulu ve acılı aşk ilişkisini belgeleyen mektuplarıyla gelecek kuşaklara takip edilecek bir iz bırakmasına rağmen Goldman, kendi kişisel çaresizliğini ve cinselliğini ortaya dökmesini 1920'lerde Amerika'da kimsenin anlamayacağını biliyordu. Hem politik görüşü hem de toplumsal cinsiyeti onu alay konusu yapıyordu. Onca sınırlamayı reddeden kadın, kendisinin de kimi sınırlamaların pazarlığını yapması gerektiğini kabul etmek zorunda kaldı. Goldman eski sevgilisi ve yoldaşı anarşist-komünist Alexander Berkman ile ilgili sırrını şöyle paylaştı: "Hepimizin saklayacak bir şeyi var. İçimizi dökmekten kaçınmamızın nedeni korkaklık da değil. Daha çok, insanların anlamayacağından, bizim için hayati önemi olan bir şeye başkalarının hakaret edebilecek olmasından duyulan dehşet."[74]

Kişisel mahremiyetin ve cinsel arzuların, toplumsal ve politik kamu alanına yansıtılması, kadın özgürlüğünün en zor yanlarından biri oldu.

3

Cinsellik Sorunu

Sonunda 1920'lerin modernitesine nasip olan varsayımlardan birçoğunu unutulup giden "özgür aşkçılar" hayal etmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, özgür aşkı savunan çok yüksek fikirlere sahip gruplar, kişinin dokunulmazlığına ilişkin bireyci düşünceleri, kişisel ilişkiler konusundaki kavramlarıyla ilişkilendiriyorlardı; Lilian Hellman 1897'de *Lucifer*'de, kendinin sahibi olmanın, kadınların içindeki özsaygının ayrılmaz parçası olduğunu vurguladı.[1] "Kendine hakim olma" konusuna büyük önem veren özgür aşkçılar, açık sözlü ve akılcı bir aşk yaklaşımının birçok gereksiz acıyı önleyeceğine ve insanların kendi duygularını anlayıp denetleyebilmelerini sağlayacağına inanıyordu. Boston'da Helena Born'un arkadaşları arasına giren Sarah Holmes'un da, Born gibi, Benjamin Tucker'ın dergisi *Liberty* ile bağlantısı vardı. Yazılarında "Zelm" takma adını kullanan Holmes, 1889'da "Aşkta en iyi politika dürüstlüktür çünkü -sevgiyi gerçek benliklerimizi kavrayabilen kişilerin bize gösterdiği yakınlık olarak düşündüğümüzde- dürüstlük, karşılığı sevgi olan tek politikadır.[2] Oysa yirminci yüzyılın modern bireylerinin aksine özgür aşkçılar bilinçaltı dürtülerle ilgilenmedi. Bunun yerine *What Is to Be Done* (1863) adlı romanında, alternatif yaşama ve sevme biçimleriyle ilgili son derece akılcı bir yaklaşımı benimseyen Rus yazar Nikolay Çernişevski'yi kendilerine akıl hocası seçtiler.

Dürüstlük, açıklık ve bilme hakkı kampanyasında özgür aşkçılar, çok kararlı bir düşmanla karşılaştı. Toplumsal safiyet kampanyasını yürüten Anthony Comstock 1873'te "müstehcen" yazınların posta yoluyla dağıtımını yasaklayan bir yasa çıkarttırmayı başardı. "Comstock Yasası" özgür-aşk savunucularının suçlu sayılabilme-

si demekti; Lillian'ın babası, *Lucifer*'in yazı işleri müdürü Moses Harman, evlilikte tecavüze direnme hakkı da dahil olmak üzere kadınların cinsel özgürlüğünü savunmaktan defalarca hapse girdi. 1905 gibi ileri bir tarihte bile Moses Harman, doğum kontrolü savunucusu Dora Forster'ın "Cinsel Radikallik" üzerine yazdığı yazıları yayımlamak suçuyla yeniden hapise girdi. Forster, en kötü cinsten fahişeliğin, kadınlara ekonomik ve toplumsal yarar sağlama amacıyla bedenlerini kullanmayı öğreten geleneksel evliliklerde görüldüğünü ileri sürdü. Çok az sayıda evli kadının bedensel zevk aldığını iddia etti ve cinselliğin mutlaka tek bir eşle sınırlanmaması gerektiğini belirtti. Çocukluktaki cinsel oyunları ve cinsellik eğitimini savundu.[3]

Özgür aşkçı kadınlar, kişisel ilişkileri demokratikleştirmek; seçim ve denetim olasılıklarını genişletmek istediler. Lillian Harman, 1898'de Meşrulaştırma Birliği'nde İngiliz özgür aşkçılara konuşma yapmak için Londra'ya gelince meseleyi yalnızca "cinsel ilişkilerde özgürlük" açısından değil, erkeklerle kadınlar arasındaki kişisel ilişkilerin daha çeşitli biçimlerine yer açmak açısından da ele aldı. Kadınların "arkadaşlık ifadesi"nin "kur.yapmaya davet gibi yorumlanma" eğilimi yüzünden, cinsler arasındaki ilişkilerin çarpıtıldığını düşünüyordu. Kadınların, erkeklerin belirlediği koşullara uymak yerine ilişkilerin cinselliğe dayanıp dayanmayacağını belirlemesini istiyordu. Kadınların özgürlüğü, daha geniş bir "toplumsal ilişki özgürlüğü"nün parçasıydı.[4]

Özgür aşkçı kadınların bilgi edinme hakkıyla ilgili kampanyaları yalnızca bilgiye ulaşmayla değil; başkalarıyla duygudaşlık sağlayan içsel bilinçle, yani kendini bilmeyle de ilgiliydi. 1888'de Sarah Holmes *Liberty*'deki yazısında, kendini denetlemeyi "kendini anlama"yla ilişkilendirdi. Özgür aşk hakkındaki görüşlerine kız arkadaşı Minnie'nin hayret etmesinden kaygılanan genç bir anarşisti yanıtlarken Holmes, Çernişevski'nin huzursuz bir aşkın gerçek aşk olmadığını nasıl gösterdiğini anlattı. İçimizdeki "doğal, anlık duygu"ya güvenemeyiz çünkü "Bize kölelik gelenekleri öğretilmiştir." "Sapmalara ve yanlışlara karşı" ihtiyacımız olan sürekli mücadele ve "dikkattir." Holmes, Çernişevski'nin "kuramsal bir özgür aşk yaşayan kadın yerine" Minnie'yi sevdiğine inanmakla,

kendi özgür aşk fikirleri konusunda duygusal bir belirsizlik yaşadığını ileri sürdü. Daha sonra Çernişevski'ye alternatif olarak kendi "özgür aşk" hayalini sundu. Aşk, kişinin "bir yanıyla değil ... bütünüyle" büyümesini sağlayan uyumlu bir gelişim sürecinin parçasıydı ve "fikirlere duyulan gizli bir yakınlık" gerektiriyordu. Şöyle düşünüyordu: "Aşk, bu yakınlık nereye kadar ve ne kadar hızla var olur; ne kadar serbestçe ifade edilebilirse o kadar sessiz, nazik, olağan bir yaşama dürtüsü ve gücüdür. Bu yakınlık nereye kadar ve ne kadar hızla gözden kaçırılır, anlaşmazlık yaratır ya da ortaya konması engellenirse o kadar sıkıntılı, güvenilmez, kaygı verici, yaşamı mahvedici bir hummaya ve çılgınlığa dönüşür."[5]

Diğer özgür aşk kadınlarının yazılarında da bütünlük, uyum ve denetim konusunda benzer şekilde hayali bir kusursuzluk özlemi dile getirilir. Elmina Slenker, bilgeliğe ve ağırbaşlılığa sahip olabilmek için, Tolstoy'un da savunduğu "Dianacılık" adı verilen, erkeğin cinsel organı ile kadınınki birleşmeden sevişme yöntemini önerdi. Aralık 1889'da Ezra Heywood'un *Word* adlı dergisinin okurlarını, bunun cinselliği inkar etmek için tasarlanmış "soğuk, duygusuz, mesafeli ve yapay bir aşk" olmadığına ikna etti.[6] Bundan sekiz yıl sonra -bu dönemde birçok feminist gibi, kadınların erkeklerden daha tinsel olduğuna inanan- Slenker, *Lucifer* dergisinde hâlâ Dianacılık'ın ne olduğunu anlatıyordu: "Hafif dokunuşlar ve okşayışlar aşkın belirtileridir. El ele tutuşmak, sevgi dolu bakışlar, ses tonu, içten bir şefkat ve yakınlık ifade eden her şey: Milyonlarca evli kadını mahveden ve dünyaya frengi saçan aşırı derecedelerdeki cinsel ilişki yerine bunu öneriyoruz."[7] Slenker "kitleler"in yavaşça Dianacılık yönüne kayacağına inanarak, bu arada küçük grupların alternatif sevişme biçimleri benimseyerek örnek oluşturabileceğini ifade ediyordu. On dokuzuncu yüzyılın özgür aşk söyleminde yaygın olan tutumluluk benzetmesine değinen Slenker, *Lucifer* okurlarına şunu öğütledi, "Yaşam gücünüzü koruyun ve onu yalnızca zevkten kendinizden geçmek için gereksizce harcamayın."[8] Özgür aşk çevrelerindeki diğer kadınlar da, cinsel uygulamaları değiştirmekle ilgileniyordu. Lillian Harman'ın arkadaşı Alice B. Stockham, *Karezza: Ethics of Marriage* (1896) adlı kitapta, cinsel birleşmenin yalnızca üreme olarak görülmemesi gerektiğini, daha

çok "beden, ruh ve canın bir bileşimi" olması gerektiğini söylüyordu.[9] Stockham'ın savunduğuna göre orgazma ulaşılmayan ve uzun süren cinsel birleşme, hem kadınlar hem de erkekler açısından zevkliydi ve ruhların birleşme yoluydu.

Ancak kadınların sözde tinselliğinin mücadeleci bir şey olduğu anlaşıldı. Kimi kadın özgür aşkçılar, "cinsel içgüdü"nün erkeklerde daha güçlü olduğu konusunda Slenker ile aynı fikirde olmakla birlikte, diğerleri kadınların da cinsel arzuları olduğu gerçeğini hiddetle ortaya koyuyordu. 1897'de Dora Forster, Meşrulaştırma Birliği'ndeki radikal cinsel reformcuların Londra'daki toplantısında, arzunun bastırılmasının "marazi bir durum" yarattığını söyleyerek "zorla kabul ettirilen bekaretin acısını erkekler kadar kadınların da çektiği"ni vurguladı.[10] Aynı yıl Amy Linnett *Lucifer*'de "Walt Whitman'ın ifadesiyle; cinselliğin tadına vardıklarını açıklamaktan utanmayan radikal genç kadınlarımız"dan yana çıkarak Elmina Slenker'a meydan okudu.[11] O yıl Ekim'de erkek katılımcılardan biri, dergide, kadınların cinsel ilişkilerin ahlaksal düzenleyicileri olduğunu savununca, buna içerleyen Elizabeth Johnson, "kadının işlevlerini istediği gibi yerine getirme hakkı" olmalı diye karşılık verdi: "Kadını yüceleştirmeyi bırakın, eşitiniz gibi görün ve sorun yarı yarıya hallolsun."[12]

Özgür aşkın mağrur ahlak söyleminde, kadınların birden çok erkeği arzulama hakkı iddia etmesi biraz zordu. Ama Rosa Graul, 1897'de *Lucifer*'de tefrika edilen *Hilda's Home* adlı ütopyacı romanında, kadınların çocuklarına farklı babalar seçmeleri konusunu ortaya attı:

> Eğer bir kadın annelik deneyimini yeniden yaşamak isterse, çocuğunun babası olma görevini bir zamanlar onun için yerine getirmiş birinden başkasını seçmekle neden yanlış bir şey yapmış sayılsın? Aşkını ikinci kez sunduğunda ve bu aşkın nesnesi tıpkı ilki kadar saf, soylu ve gerçekken neden bu eylem de saf sayılmasın? Neden bir eşle tamamen meşru görülen bir eylem, başka bir eşle suç sayılsın?[13]

Sözlerine cesurca şunu ekledi, "Söylediklerim kişisel deneyi-

me ve gözleme, burada belgelenen bütün deneyimler kadar acı bir deneyime dayanıyor."[14] Lillian Harman 1898'de İngiltere'yi ziyaretinde çeşitliliği de savundu. "Cinsel ilişkilerde de, başka şeylerde olduğu gibi, tekdüzeliği arzu edilmeyen ve elverişsiz bir durum sayıyorum."[15]

Amaç mutlu olmaya *ve* bağımsız seçimler yapmaya hak kazanmaktı. Lizzie Holmes'un kız kardeşi anarşist Lillie White 1891'de bunu, bilinçli bir bireysel özerklik diye tanımladı: "Kadınlar bir erkeği rahat ettirmek için yaşamak yerine, bağımsız ve özgür olmanın hayattaki en iyi ve en üstün hedef olduğunu öğrendiklerinde; sevgi dolu, uyumlu ailelere ve mutlu yuvalara sahip olacağız."[16] White'a göre, eşit kişiler olarak ilişki kurmak için benlik ortaya konmalıdır.

Hem özgür-aşk geleneğinde hem de Çernişevski'nin radikal faydacılığında görülen akılcılığa rağmen, anarşist kadınlar da aşk ilişkisinde ısrarcıydı. 1888'de *Liberty*'nin sayfalarında, geleneksel aile yaşamına inanan Rus anarşist Victor Yarros ile çatışan Holmes, gelecekte "erkeklerle kadınların aşkı, eve önceleri çiçek getirmekle başlayıp sonra yemek getirmeye dönüşen; ve bir daha hiç çiçek getirilmeyen ilişkiler olmayacak," diye iddia ediyordu. Kendi kızı için "en içten dileği" şuydu:

> Hayatı boyunca asla eski bir sevgilinin gözlerinin içine bakıp *"Bir zamanlar bana çiçek getirirdin"* demesin. Kadınlarla erkeklerin aşklarını, böyle bir aşktan doğan bebeğin canı kadar taze tutmalarını isterim: Önce doğru, güçlü, kendine yeten erkeklerle kadınlar olmalılar, sonra sevmeliler; bir ya da -yazgının ve yaşamdaki rastlantıların belirleyeceği gibi- birkaç kişi sevmeliler ama, ister bir olsun ister birkaç, her aşkın bir çiçeğin soluğu gibi kendi özündeki kokuyla dolu olmasını isterim.[17]

Elmina Slenker, Diana tarzında sevgi gösterilerine çok düşkünken Rosa Graul *Hilda's Home* romanında aşk arzusunu dile getirdi. Graul'un gelecekteki işbirliğine dayalı toplumunda "özgürlük" sözcüğü *"yaşam sürekli kur yapmaktır,"* anlamına geliyordu.[18]

On dokuzuncu yüzyıl başındaki ütopyacıları tekrarlayan anarşist Kate Austin, özgür aşkın olabileceklere dair vaatlerde bulun-

duğunu ileri sürdü. 1897'de *Fireband*'deki yazısında şunu savunuyordu:

> Hepimiz biliyoruz ki, aşk sandığını açacak hiçbir altın anahtar yoktur ve çoğunlukla özgür aşk, dünyanın en yoksul erkeğinin ya da kadınının sahip olduğu paha biçilmez servettir. Birçokları, "özgür aşk, günümüz koşullarında uygulanamaz" iddiasında bulunur. Şimdi ben, aşk adına ne varsa özgür aşkta da olduğunu, özgür aşkın yaşamın içinden doğduğunu ve her zaman bizimle olduğunu ve hayatta ilerleyişimize tat katan tek şey yerine geçtiğini söylemeye korkmuyorum. Eğer aşk bir kafese konursa ya da herhangi bir biçimde zincire vurulursa, o artık aşk değil, canlıları mahveden ve doğmamış olanları lanetleyen, ne olduğu belirsiz dehşet verici bir şeydir.[19]

Öte yandan özgür aşk fikrinin kadın savunucuları, cinsel ilişkiler konusunda yeni fikirler dile getirmenin bunları uygulamaktan çok daha kolay olduğunun gayet farkındaydı. Lizzie Holmes'un *Hagar Lyndon* (1893) adlı romanı, kadın kahramanının, özgür olma arzusunu düşmanca karşılayan bir dünyada hayatta kalmak ve tutkuyla sevmek istediğinde, fiilen karşılaştığı engelleri ayrıntılarıyla anlatır. Romanın kahramanı sonunda özerkliği uğruna tutkusundan vazgeçmek zorunda kalır. Washington'daki anarşist Ev Kolonisi'nde çıkartılan *Discontent* dergisi Nellie M. Jerauld'un bir romanını tefrika halinde yayımlayınca, Holmes, özgür-aşk çiftlerinin de evliler kadar ilgi istediğini ve sahiplenici olduğunu belirten bir mektup yazdı; dahası onlar da, özellikle çocukları olduktan sonra ekonomik baskılar yüzünden birlikte yaşamak zorunda kalabilirlerdi.[20]

Özgür düşünceli ve anarşist kadınlar, genelde erkeklerle kadınların karşılıklı anlayışa sahip olabileceklerini ummalarına rağmen, erkeklerin toplumsal cinsiyet karşısındaki körlüğünü eleştirebiliyorlardı. Meşrulaştırma Birliği ile bağlantılı, inançlı özgür düşünür Edith Vance, serbestçe birlikte yaşayan Leeds'li Birlik üyesi Dowsonlar açısından, kabul edilen görüşlere karşı çıkmanın farklı sonuçlarını ortaya koydu:

> Sonradan Mrs. Dawson ile konuşana kadar bilmiyordum ... ne kadar çok şeye katlanmak zorundaymış, League ile bağlantınızı alaya almak çok kolay, belki de siz beyefendilere bir eğlence. Buna cesaretle dayanabilirsiniz, hatta diğer türlüsüne tercih edebilirsiniz ve eğer çok kötü konuşmaya başlarlarsa, adamı bir vuruşta yere yıkabilirsiniz ama Mrs. Dawson, kadın ya da erkek iftiracılarla, -bu konuda en kötü davrananlar kadınlardı- böyle başa çıkacak durumda değil.[21]

Özgür aşk çevrelerindeki kadınlar, deneyimlerinden biliyorlardı ki soyut "özgür aşk" reçeteleri, gerçek durumların ve ilişkilerdeki gereksinimlerin karmaşıklığını gözden kaçırabiliyordu ve evliliği reddetmek, mutluluğun garantisi değildi. Kültürel yaklaşımlar, kadınların cinsel anlamda olağandışılığına, erkeklerinkinden çok daha az affedici bakmakla kalmıyordu, kimileri de özerklik hevesine ve "deneyim"e verilen değerinin, erkeklerin olumsuz manevralarından biri olabileceğinden kuşkulanıyordu. Nellie Shaw 1900'lerde İngiltere'nin Cotswolds bölgesinde Whiteway Tolstoycu anarşist topluluğa katılan, "çeşitlilik" yanlısı bir adamın, nasıl apar topar geri gönderildiğini anlatır. Shaw'u ilgilendirdiği kadarıyla özerklik, kadınların tekeşlilik bağlamında bireysellik ifadesi demekti.[22]

Yirminci yüzyıl başında değişen bağlama karşın açmazlar ve tartışmalar sürüp gitti. Amerikalı anarşist Voltairine de Cleyre, cinselliği yaşantının bir yönü gibi görüyordu ve sürekli bir akışkanlık ve özerklik durumunu savunuyordu. 1908'de *Mother Earth*'deki yazısında, kalıcı serbest beraberlik yerine "coşkunluk"tan yana çıktı. "Aşkın, sürekli yakın beraberliğin bildik uygunsuzluğuyla basitleştirilmesine asla fırsat vermeyin."[23] Mesele şuydu, özgürlükler çatışınca kararı kim verecekti? Kıskançlığın da özgür-aşk mantığına özellikle dirençli olduğu görüldü. Serbest beraberliklerin kadın savunucuları, erkekler için eski usulde yarışmak yerine, daha yüksek, içten gelen bir ahlak dürtüsüyle davrandıklarını iddia etse de, bu kadınların rakipleri pek de ikna olmuyordu.

Özgür aşkçıların, kendine sahip çıkma ve daha fazla seçim ile denetim gereksinimine ilişkin varsayımları, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında "yeni kadın" yazarlarca paylaşıldı. 1888'de İngiliz ro-

mancı Mona Caird, "kadının bedenen ve ruhen *kendine sahip çıkma* doğal hakkını bütünüyle kavrayıp kabul etme" gereğinin üzerinde durdu.[24] Öte yandan yeni kadınlar, erkeklerle işbirliğine, anarşist kadınlara göre daha kuşkuyla bakma eğilimindeydi; Caird'in belirttiğine göre, "Düşmanla, erkek ruhunun içinde karşı karşıya gelip savaşmalıydı."[25]

Voltairine de Cleyre (Lababie Koleksiyonu, Michigan Üniversitesi)

Caird gibi yeni kadınlar, anarşist özgür aşkçılar gibi kadınların bağımlı konumunun yalnızca derinden aile ilişkilerinde değil, kilise ve devlet gibi yerleşik kurumların içinde de saklı bulunduğuna inanıyordu; ama her iki tarafın değişim stratejileri farklıydı. Özgür aşkçılar, yasaya karşı çıkarak bireysel doğrudan eylemi vurgularken, Caird kendine sahip çıkmanın kadına oy hakkı, eşit ebeveyn hakları ve boşanmanın yanı sıra serbest anlaşmaya dayalı evlilik, kız-erkek karışık eğitim ve işyerinde ayrımcı çalışma biçimlerinin ortadan kaldırılması gibi yasal reformlar gerektirdiğini kabul etmeye hazırdı. Ama Caird de özgür aşkçılar gibi, kadının kendine sahip

çıkmasının, "kendini tamamen kendi istediği gibi verme ve geri çekme" hakkını da içerdiğini savundu.[26]

Özgür aşkın yanı sıra kişisel mülkiyet, cinsel ilişkilerde daha fazla eşitlik, kişisel davranışlarla dışsal politik talepler arasındaki bağlantıların hepsi, on dokuzuncu yüzyıl sonunda sosyalist hareket içinde tartışılıyordu. Edith Lanchester'ın 1895'te ailesine karşı çıkarak yaşadığı özgür birliktelik, cinsellik meselesini gündeme getirdi ve çalkantılı tartışmalara yol açtı. Öte yandan, politik görüşleri yüzünden halihazırda konumları toplumsal ve kültürel yönden kuşku uyandıran, ileri gelen kadın sosyalistler tedbirli davranıyordu. Bağımsız İşçi Partisi üyesi eylemci Margaret McMillan şöyle diyordu: "Evlilik kötü, Özgür aşk ise daha kötü."[27]

Daha özerk yaşamayı seçen birçok kadın, cinselliği tehlikeyle bir tutma eğilimindeydi. Sonradan romancı olan Meridel LeSueur, Orta-Batı'nın solcu bir ailesinden geliyordu ve annesi feministti. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Greenwich Village'da yaşayan genç bir kadın olarak, Emma Goldman ile tanıştı ve ona hayran oldu ama Goldman'ın cinsel hazzı açıkça kabullenişini, annesinin kuşağının tutumuyla karşılaştırıyordu.

> Birçoğu cinselliğin küçük düşürülmeyi, baskı altına alınmayı -evliliği ve çocuk doğurmayı- simgeleyen bir zorlama olduğunu düşünüyordu ve cinsellik onlar için şiddeti, tecavüzü ve köleleştirilmeyi temsil ediyordu. O zaman birçokları kadının yalnızca iki seçeneği olduğuna inanıyordu: Meslek sahibi ve radikal olup kendi yaşamını, ya da cinsellikle ve çocuklarla geçen bir evliliği sürdürmek.[28]

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, kadınların erkek cinselliğinden korunması gerektiği inancı, her iki ülkede kadın reformcuları fahişeliğin kökünü kurutma çabalarına katılmaya teşvik etti. Bunun sonucunda, önceden tahmin edilmediği biçimde, aşırı istekli polis "saygın" olmadığına inandığı kadınları tartakladı. 1885'te İngiltere'de, kadın hakları savunucusu Josephine Butler'ın önderliğindeki geniş bir koalisyon, polis tarafından fahişelik yaptığından kuşkulanan kadınların, zorla doktor muayenesinden geçirilmesini

onaylayan Bulaşıcı Hastalıklar Yasası'nın kaldırılmasını sağladı. Kampanya sonucunda Ulusal Seferberlik Derneği (National Vigilance Association) kuruldu. Ancak, işçi sınıfından fahişeleri yoksulluktan koruma kaygısı güden kadınlar ile randevu evlerini zorla kapatmak isteyen seferberlik savunucuları arasında ayrılık çıktı. İkinci gruba dahil olanların arasında Liberal Parti, kadınlara oy hakkı, içki karşıtlığı ve toplumsal safiyet destekçisi Laura Ormiston Chant da vardı. Chant ve toplumsal safiyet eylemcileri, başlangıçta devletin araya girmesinden kuşku duymalarına rağmen, yalnızca kampanya yürütmek yerine, yerel ve ulusal yönetimlerde değişiklik yapmak için çalıştı. 1850'lerde Chant'ın, İçki Karşıtı İngiliz Kadın Birliği'yle, onaylamadıkları gösteriler sunan müzik salonlarının ruhsatını bağlamak için Londra Belediye Meclisi'ndeki İlericilerden oluşan koalisyona yaptığı baskı etkili oldu. 1901'de İlericiler, evangelistler, feministler ve içki karşıtlığı yandaşları fahişeliğe karşı yoğun bir kampanya başlattı; kampanyanın, erkek müşterilerinden çok kadınların kendilerini hedef alan yaklaşımı, toplumsal-safiyet feministleri arasında anlaşmazlığa neden oldu.[29]

Toplumsal safiyet Amerika Birleşik Devletleri'nde de güçlü bir hareketti. İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği geniş kadın kitlelerini harekete geçirebiliyordu, öte yandan kadın kulüpleri ile sosyal yardım kurumlarındaki kadınlar, yalnızca fahişelik karşıtı kampanyalarda değil, tiyatrolara, dans salonlarına, yeni sinemalara düzenlemeler getirmek amacıyla da Toplumsal Safiyetin Tesisi için Hıristiyan Birliği ve Anneler Meclisi üyeleriyle de bir araya geldiler. İngiltere'de olduğu gibi, gönüllü grupları, belediyeleri ve yasayı araya girmeye zorlamaya başladı. Kimi ahlak reformcuları da, fahişeleri destekleyip koruyan uygulamalı hizmetlere gerek duydular. Florence Crittenton yardım kurumları, genç kızlara barınak sağladığı gibi, ev hizmetleri ve hastabakıcılık eğitimi de verdi.[30]

Reformcuların gayreti zorlayıcı ve baskıcı olabiliyorduysa da, toplumsal safiyet hareketi birçok yıkıcı alt-metin içeriyordu. Ahlakçı kampanyalar yürütenler, erkeklerle kadınlara eşit ahlak ölçütleri talep etti öte yandan aile içi cinsel ilişkiyi, tecavüzü ve şiddeti yok etme çabaları, aile ilişkilerine ne ölçüde düzenleme getirileceği sorusunu ortaya çıkardı. Dahası, güçlü duygusal tezler oluşturarak,

zührevi hastalıklar gibi ağza alınmayan konuları kamuda tartışmaya açtılar. Toplumsal safiyeti düzenleyenler, tam karşıtları olan özgür aşkçılar gibi, cinselliği kamusal alana çıkarmayı başarmışlardı.

Toplumsal-safiyet yanlısı kadınların platformlarda ve kurullarda yaptıkları konuşmalarda, kadınların kamu bağlamında kendilerine ayrılan "kadınlık" rolünü etkin biçimde sahiplenmesi ve kadın dünyasına ilişkin mevcut adetlere karşı çıkması arasındaki sınırın aşılabileceği besbelliydi. Gerçekten de, Chant'ın randevu evlerini kapatma çabaları, "yeni kadın" diye kınanmasına yol açtı.[31]

1880'lerden itibaren yoksulları içkiden, kötülükten ve aile içi şiddetten kurtarmak için kentin kenar mahallelerine giden ahlak reformcuları, başka toplumsal meselelere yöneldiklerini gördüler. Her iki ülkede de toplumsal safiyet, 1900'lerin başında, kentsel sorunlarla başa çıkmayı hedefleyen daha geniş reform koalisyonlarının doğmasına katkıda bulundu.[32] Kurtarma çabaları, varsayımları sarsabiliyordu. Gelecekte kurşun bulaşmasına karşı kampanya yürütecek olan Alice Hamilton, bir fahişeyi kurtarmak için kahramanca randevuevine gittiğinde, tahmin ettiği kurban yerine karşısında "lüks ama zevksiz ve çirkin" bir evde "olgunluk çağındaki hoş, vakur, tamamen kendinden emin" bir kadınla karşılaştı. Bu karşılaşma, her iki tarafın da birbirini anlamadığını görmesine vesile oldu. Genç idealist reformcu, tüccar kadının hesapçı konuşmasını duydu. "Benden iyi satıcı olur ... çünkü zamanımı, erkekleri aslında istemedikleri bir şeye para harcamaya ikna etmekle geçiriyorum." Fahişe, Hamilton'ın, Chicago'nun kenar mahallelerinde sosyal yardım kurumundaki hayırsever yaşantısına hayret etti: Tiksinerek, "Bu, kesinlikle benim yapabileceğim bir şey değil," dedi.[33] Reformcuların sahip olduğu değerler de sorgulanabilirdi. Orta sınıfın yüksek kesiminden gelen Boston'lu Fanny Quincy Howe'un, 1910'da düzenli olarak yazıştığı morfin bağımlısı Yahudi fahişe Maimie Pinzer, Howe'a, boşanmayı "çok aptalca" bulduğunu söyledi ve şunu ekledi: "Evlilik töreniyse duyduğum en büyük ikiyüzlülük."[34] Bu gibi tanışıklıklardan çok şey öğrenildi.

Camiaların içinde, ahlak reformu daha geniş kapsamlı eylemlerle birleşince bakış açılarında ince farklar oluşabiliyordu. Radikal Mary Beard 1915'te, *Woman's Work in Municipalities* kitabını

yazdığında, reformcular önleyici eylemlerle uğraşıyor ve ahlak sorunlarının toplumsal ve kültürel temellerini anlamaya çalışıyordu. Böylece Kansas-Pittsburg'da kulüp kadınları, "suç ve içki içme sahneleri içeren, akla 'aşk sahnelerini' getiren bütün filmler"e sansür uygulanmasını sağlamakla meşgulken, hayali daha geniş reformcular hoşa gidecek bir gelişme gösterme çabasıyla, yeni eğlence sanayisini yasaklamayı değil, içeriğini değiştirmeyi hedefledi.[35]

Olumlu müdahaleye dayalı yeni yaklaşım, bu kadınları cinsel eğitime de girişmeye yöneltti. Beard 1914'te, kadınların, "cinsel hijyen" eğitimini tartışmak amacıyla toplandığını bildirdi. Yahudi Kadınlar Kurulu'nda konuşan Dr. Rosalie Morton, kadınların cinsellik konusunu yalnızca erkeklere bırakmak yerine, meseleyi kendi evlerinde ele almaları gerektiğini belirtti. Morton, geçmişte kadınların "fazla duygusal, pratik işlerin dünyasından fazlasıyla habersiz oldukları için; bir şeyin en iyi nasıl öğretileceği ve bir konuda nasıl yardımcı olunacağı hakkında dengeli karar vermekten yoksun" olduklarını ileri sürdü.[36] Boston Belediyesi Kadın Birliği, "cinsel meselelerdeki bilgisizlikten doğan bedensel ıstırabın ve cinsellik işlevinin esas amacını yanlış anlamanın yarattığı tinsel aşağılanma yoluyla insanın yeteneklerindeki verimlilik kaybının farkına varınca," cinsellik dersleri vermeye başladı. Birlik, "suskunluğun daha da sürmesi"ni meşrulaştırmayı çok tehlikeli sayıyordu.[37]

Cinsellik yalnızca kişisel değil aynı zamanda toplumsal da bir meseleydi. Hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de İngiltere'de, cinsel sağlık yandaşları bu konuya verimlilik ve düzenlilik açısından yaklaştı. Rastgele cinsel ilişki kurmanın tehlikelerini korkutucu bir dille anlatırken, heteroseksüel aile ve anne babalık ile eş tuttukları beden politikasının çıkarlarını vurguladılar. Ancak onlar da derin bir kültürel değişimin parçasıydı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında mahremiyet konuları, kamunun gözü önüne seriliyor ve tartışma konusu oluyordu.

Bu aktarım, cinsel uygulamaların ve ilişkilerin nasıl tartışılacağı konusunda bir ikilem yarattı. Özgür aşkçılardan Ezra ve Angela Heywood, yaygın kullanımdaki sözcükleri savundu. Angela Heywood 1887'de şunları yazdı: "Duymak, görmek, koklamak, tatmak,

düzüşmek, hızlı kalp atışları, öpüşmek ve benzeri sözcükler telefon konuşmalarındaki deyişler gibidir, çiftleşmenin ayrılmaz parçası sayılan deniz fenerleridir; yerinde kullanımları, ses uyumları ve yararlı biçimde yinelenmeleri, bunları doğrudan kullanımdan kaldırmayı, oksijeni havadan ayırmak gibi olanaksız ve istenmeyen bir şey haline sokar."[38] Yaygın kullanılsın ya da kullanılmasın, Heywoodlar "a...., s....." yazmak zorundaydılar yoksa hapsi boylarlardı.[39]

1897'de Meşrulaştırma Birliği'ndeki İngiliz özgür aşkçıların, "cinsel meselelerde iki çeşit konuşma ya da dil biçimi" olmasından kafaları karışıyordu. Bunlardan biri bilimsel dil, öbürü "köprü altının ve pazar yerinin kaba saba adi deyişler" içeren diliydi. "Aranıyor: Yeni Sözlük" başlıklı bir denemede birlik, "cinsellik meselelerinin tartışmasını daha yüksek bir düzeye" çıkarmak için "sözcük üretmek" gerektiğini belirtti.[40] Dille ilgili bu kaygı, bir bakımdan yaklaşan tehlikenin farkında olduklarını ifade ediyordu. Cinsel radikallik ve müstehcenlik arasına bir çizgi çekilecekse "yüksek düzey"de yer almalıydılar. Bu strateji her zaman işe yaramıyordu. 1890'ların sonunda polis, birliğin peşinden ayrılmıyordu; akademik tarzına rağmen, Havelock Ellis'in *Studies in the Psychology of Sex: Sexual Inversion* kitabına el koydular çünkü kitap birlik tarafından kullanılan bir yayınevinde basılmıştı. Kadın cinsel reformcuların daha sonraki kuşağından olan doğum kontrolü yanlısı Margaret Sanger ve Marie Stopes süslü bir düzyazı üslubu geliştirerek bu "yüksek düzey" taktiğini uyarladı.

"İlerici" kadınlara göre, yeni bir cinsellik dili arayışı, kişinin kendi tanımladığı bir kültürel alan adına verilen daha büyük bir mücadelenin parçasıydı. 1885 ile 1889 yılları arasında Londra'daki Erkek ve Kadın Kulübü'nün kadın üyeleri Darwin'in evrim kuramını, soyut ve mesafeli bir tarzda cinsellik sorunları tartışmasına uyarlayan bir grup radikal erkekle karşı karşıya geldi. Tartışma koşullarını erkekler belirledi. Kadın üyelerden Maria Sharpe'ın ifade ettiğine göre, kendisiyle birlikte öbür kadınlar "genel tartışmada bile ... anlaşılabilmek için kısmen yeni bir dil öğrenmek zorundaydı.'"[41] Kulüpteki kadınlar, öznelliklerini sınırlamaktan duydukları hayal kırıklığını dile getirirken aynı zamanda "nesnellik" sayesinde kişisel duyguları gizleyebileceklerini keşfetti. Oysa Sharpe, British

Museum'da okuduğu fahişelikle ilgili kitapları geri verirken yine de utanıyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki özgür düşünürler ve anarşistler de, cinsellik tartışmalarında ve araştırmalarında güçlükle ilerleme kaydetti. 1891'de Lizzie Holmes, *Lucifer*'in radikal kadınların sesini duyurmasının değerini vurguladı ve edinilmiş bilgiye karşı kadınların kendi deneyimlerini yüceltti:

> Her yoksul, acı çeken, aldatılmış, ezilmiş kadının dünyadaki neredeyse tek sözcüsü *Lucifer*. Birçoğu ıstırap çektiğinin farkında ve dilbilgisi düzgün cümlelerle olmasa da acıyla haykırıyor ... Basit bir kadın, biyoloji, psikoloji ya da insan ırkının evrimine ilişkin hiçbir şey bilmeyebilir, ama onun hoşuna gitmeyen ya da ona acı veren bir ilişkiye zorlandığını anlar. Bırakın acısını dile getirsin; bilim adamları onun neden acı çektiğini ve acısına neyin çare olacağını, eğer yapabilirlerse, sonradan açıklasınlar.[42]

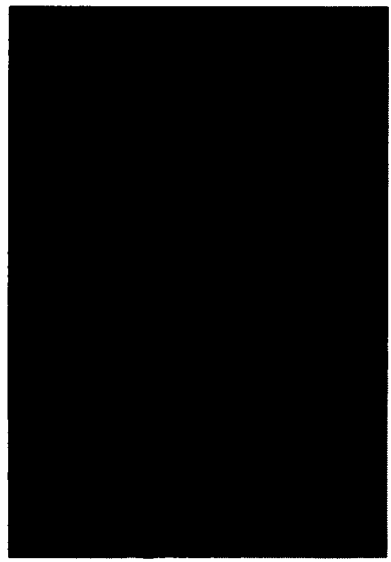
İsteklerin ve arzuların dile getirildiği, tamamen kadınlara özgü bir karşıt kültürel alanın yaratılması, yirminci yüzyıl başında cinsel adetleri ve davranışları anlamak ve değiştirmek peşindeki kadın yazarların aklını meşgul etmeyi sürdürdü. *Freewoman*'ın editörü Dora Marsden, kadınlar arasında yeni bir cinsel bilinci dile getirmekte "dilin yetersizliği"nden yakındı.[43] Cinselliği doğrudan ele almaya inanan, "ağır uyku getiriciler" dediği "rahatlık ve güvence"yi reddeden bir grup asi feminist adına konuşuyordu. Anarşistlerin kahramanca bireyselliğini yansıtarak, özgür kadının tek başına, kendi gücünden emin ayakta kalacağını ve her şeyi yaşamak isteyeceğini ileri sürdü. Marsden'e göre bu, "önüne çıkan 'aşk'ı yakalamakla, uzun çabaların sıkıntısını çekmekle ve yaratıcı işler üretmenin ıstırabına katlanmakla" ilgiliydi. Marsden kadınların birer birey olarak kendi güçlerini kanıtlamalarıyla, "özgürlüklerinin kendi değerlerini bilmekten, kendi ölçütlerini koymaktan ve bu ölçütlere göre yaşamaktan ibaret olduğu"nu öğreneceğine inanıyordu.[44] Mabel Dodge Luhan da, benzer fikirlerin ortada dolaştığı Greenwich Village'da "her türlü deneyimi yaşama" hakkını talep ediyordu.[45]

Hak iddia eden bir irade ile cinsel isteğin bu karışımı, kimi kadınları hayrete düşürdü. Olive Schreiner, Havelock Ellis'e, *Freewoman*'a "Şehvet Düşkünü Çapkın denmeli ... Bu nezaketsiz, zevk düşkünü, bencil erkeğin tavrı."[46] diye yakınıyordu. Feminist Kathlyn Oliver'ın, *Freewoman*'ın okuyucu mektupları sayfasında "özgür kadınlar ... aşağı düzeyde zevklerin esiri" olmamalı görüşünü dile getirmesinden çatışma doğdu.[47] Bir "Yeni Üye" kadınların cinsel deneyim hakkını savunduğunu yazınca, Oliver bunu yazan kişiyi erkek sandı. Oysa bu, Havelock Ellis'in "oto-erotizm" konusunda söylediklerini alıntılayan, Kanadalı doğum kontrolü savunucusu Stella Browne idi.[48]

Ellis'in dikkatli gözlemleri, geniş kapsamlı cinsel uygulamaları ve istekleri belgeledi – bunların arasında karısı Edith'in kadınlara duyduğu ilgi de vardı. Ellis'in vaka analizi yöntemi bilimsel gözlemci tutumuyla birleşince, cinsellikten söz etmeye yarayan bir dil gelişti. Ahlaka ya da özgür aşk idealine seslenmek yerine, deneklerin bildirdiği istekleri sınıflandırıp gözden geçirmesini sağlayan bir bakış açısı oluşturdu. Cinsellik psikolojisinin incelenmesi, öznelliğin ötesinde bir referans noktası sağlayan ve "uygun" sayılmayan duyguları ve davranışları anlamaya yarayan bir "nesnellik" düzlemi yarattı. Ancak Ellis, cinselliğin ifade edildiği yeni bir zemin yaratarak, başka cinsellik psikologları ile birlikte kadınların çeşitli deneyim ve arzularının sınırlarını belirlemek suretiyle tanımını yaptı; hem kendi kategorilerini uyguladılar, hem de on dokuzuncu yüzyılda doğa bilimlerinin kelebek örnekleri toplaması gibi, bireyleri türlere göre belirleyen ağır bir bilimsel terminoloji kullandılar. Yine de Ellis'in üstlendiği mesafeli uzman rolü, kişisel tanıklığa yeni, dünyevi ve bilimsel bir önem kazandırdı. Ellis, günah çıkarmaktan ve dikizcilikten ayrılan bir cinsel gözlem yolu bulunmasına yardım etti: Cinsel duygularla ve davranışlarla ilgili gözlemler inceleme alanına dönüştürülmüş, böylece önemli bir alan açılmıştı.

Ellis bile, erkek ve kadın eşcinselliği hakkında yazdıklarının "müstehcen" olduğu gerekçesiyle kınanacağını görmüştü ve aynı cinsten kişilerin birbirine ilgi duyduğu gerçeğini kamuoyuna ifade etmek neredeyse imkansızdı. Bunun yerine, kadınlar duygularını

özel yazışmalarla dile getirmeyi deniyordu. Kocasının "inversion"* konulu kitabının adsız tanığı olan Edith Ellis sırlarını, açıkça yaşadığı eşcinselliğiyle bir nevi cinsiyetsizleşen sosyalist ve cinsel radikal Edward Carpenter'a açtı. Edith Ellis, 1905'te kadın sevgilisi Lily'nin ölümünden sonra, yıllardır baş ağrısı çekmemesine rağmen, neden yeniden ağrılarının başladığını merak etmiş ve "nedeni -benimki gibi- tensel zevk gereksinimi" sonucuna varmıştı.[49]

Edith Ellis (Carpenter Koleksiyonu, Sheffield Arşivi)

Kadınlar, gözlemleme ve dinleme yeteneğine sahip, duyarlı erkek arkadaşlarını açıkça bir yana ayırıp, kendi tepkilerini onlara aktardı ve erkek cinsellik uzmanlarının kadınların kendi algılarına ilişkin yazıları arasından seçtiklerinden yararlandılar. 1915'te Stella Browne, yeni kurulmuş İngiliz Cinsellik Araştırması Derneği'nde sunduğu Kadınlarda Görülen Cinsel Çeşitlilik ve Farklılık adlı bildiride özenle açıkladı:

* Tersine dönme, ilk dönem psikanalizde eşcinsellik. (ç.n.)

> Bu bildiride ya kendi deneyimim, ya da iyi tanıdığım kişilerin gözlemleri ve tanıklıkları vasıtasıyla bildiklerimin dışında hiçbir şey söylememeye çalıştım. Yargılarım gerçek yaşama dayanıyor, kitaplara değil, ama vardığım kişisel sonuçlar ve fikirler kimi önemli psikologlarca, özellikle de sezgisel bir esinle kaynaşmış ve aydınlanmış dev araştırmaların sahibi Havelock Ellis tarafından doğrulandı.[50]

Deneyimi kurama bağlama gereğini vurgulayan Browne, kadınların yeni bir söylem geliştirmesi gerektiğini de açıkça belirtti. "Kadınların cinsel yaşamının gerçekleri, cinsel sözcük hazinesinden tamamen yoksun olmaları yüzünden karanlıkta kaldı. Üst ve orta sınıftan, geleneklere göre 'iyi yetişmiş' bir kız, duygularının ve deneyimlerinin çoğunu tanımlayacak terimleri bilmemesine karşın, bu kızın erkek kardeşi sokak argosunu çoğunlukla ergenliğe girmeden öğrenir."[51]

Asi özgür aşkçılar gibi, Browne da kadınların "cinsel içgüdü" sahibi olmadığı fikrine karşı çıkarak, tam tersine kadınların çeşitli arzuları olduğunu ve bunların yalnızca bireyler arasında değil, zamanla aynı bireyin kendisinde de farklılık gösterdiğini savundu. Farklı cinsel gereksinimlerin, ne ataerkil evlilik ne de ondan doğan fahişelik çerçevesinde ifade ve tatmin edilebileceğine inanıyordu. Modern kadın Browne, bir yandan cinsel radikallik geleneğinin daha önceki savlarını benimserken bir yandan da çağdaş Avrupa cinsellik kuramını çok iyi okuyup araştırmıştı; enerji ve akışkanlık konularının üzerinde duran yeni felsefi akımlara aşinaydı. Greenwich Village'daki benzerleri gibi, psikanalizin kişisel tanıklık için yarattığı yeni bağlamın farkındaydı. Browne ve çağdaşları yalnızca akla seslenmekle kalmadı; çelişkili duyguların daha karmaşık kültürel ifadesine yarayacak bir zemin arıyorlardı.

Cinsellik psikolojisine ve psikanalize duyulan ilgi, insanın kendini gözlemlemesine dayanan daha geniş çağdaş bir uğraşın parçasıydı. 1916'da Elsie Clews Parsons öznel bilgi konusunda düşünürken şöyle diyordu: "Kimi zaman özel yaşama ait tanıklık, onu alaydan ya da zevksizliğin hücumundan kurtarmaya yetecek bir kamusal önem kazanır."[52] Greenwich Village'lı erkek ve kadın bo-

hemler, kendini gözlemleme ve açığa vurmadan oluşan ikili işlemin büyüsüne kapıldı. Mahrem konuları herkes biliyor ve açıkça tartışıyor, bu konularda yazışmalar yapılıyor, romanlar ve sahne oyunları yazılıyordu. Christine Stansell, "feminizmden, işçi sınıfı ahlakına duyulan sınıflar arası hayranlıktan ve cinsler arasındaki dürüstlüğün gücüne duyulan inançtan oluşan karışım"ın "cinsellik hakkındaki konuşmalar"ını nasıl oluşturduğunu yorumlar.[53] 1890'larda göçmenlerin yaşamını yazarak, "yabancılar" konusunu izlenimci biçimde belgelemenin öncülüğünü yapan bohem ve anarşist Hutchins Hapgood cinselliği de aynı dikkatle incelemek istedi. Romancı Neith Boyce ile seks arkadaşı olmaya karar verdiler. Boyce 1899'da "Zevk düşkünü bir çift olduğumuzu düşünmeye başlıyorum," diye açıkladı.[54] Ama çocukları olunca, gezip dolaşma özgürlüğünü gayet geleneksel biçimde yalnızca Hapgood korudu. Boyce 1905'te "varietism"* konusunda özgür aşkçıların terimlerini kullanarak "kaba ve sevimsiz – hem de günah işlemenin verdiği zevki kaçırıyor," dedi.[55]

Eklektik bir açıklıktan yana olan Emma Goldman, Village'ın havasına kusursuzca uydu ve özgür aşkçılarla yirminci yüzyıl bohemleri arasında önemli bir aracı oldu. Goldman geriye, dışarıya ve ileriye bakma konusunda benzersiz bir yeteneğe sahipti. Amerika'daki düşünce ve ifade özgürlüğü yanlısı gruplaşmalara olduğu kadar, Çernişevski gibi Rus yazarlara da aşinaydı, öte yandan Ibsen, Nietzsche, Shaw, Carpenter, Ellis ve Freud hakkında da aynı ölçüde bilgiliydi.[56] Village sakinleri, özgür aşkçıların kimi sloganlarını ve taleplerini kabul etseler de, eski idealleri yeni yönlere çekip tersine çevirerek bunları 1920'lerde yaygın kültürde de ortaya çıkan cinselliğe ilişkin bir dizi yeni varsayım haline getirdiler. Amerika'da "bulunma"nın verdiği hareket gücüyle sonsuz olasılıkların güven kazandırdığı bohem isyancılar, Slenker tarzında enerjiyi korumak yerine, salıvermek ve ifadelendirmek üzerinde durdu. Özgür aşkçıların "otokontrol"ü biçim değiştirerek Margaret Sanger'in terimi olan "doğum kontrolü" haline geldi ve şifa verici tedavilere ve doğaya yakın olmaya duydukları ilgi, bedeni beslenme düzeni ve

* Çeşitli ya da alışılmadık cinsel etkinliklerde bulunmak. (ç.n.)

hareketle koruma merakını geliştirdi. Bu merak, yirminci yüzyılın başında Amerika'da görülen zihne ve bedene ilişkin korkusuz girişimci ruhla uyumluydu.

Greenwich Village sakinleri, yasak cinselliğin saklı dünyası ile cinsel yönden radikal yeni bir kültür arasındaki tabuları yıkma kararıyla yola çıktı. Bu yeni karışımı Emma Goldman temsil ediyordu. Goldman'ın sevgilisi Ben Reitman'a yazdığı mektuplar, afili ve şeffaf bir tasvirle tahrik edici bir dili birleştiriyordu. İki sevgili posta sansürünü yanıltmak için coşkun bir şifreli dil geliştirdiler ve çok tuhaf sözcükleri yan yana koydular. Goldman, onun "yaşam pınarı"ndan içmek istediğini söylerdi. Onu "keyif ve coşkudan deli etmek" istiyordu, "Seni nasıl kandıracağımı biliyorum, çizebilseydim görürdün ama böyle, bekliyorsun, sonunda ah, hadi lütfen çabuk, hemen gel. Seni istiyorum," diyordu.[57] Christine Stansell Ben Reitman'ın, Romantik ilkelin düşünü temsil ettiğini ileri sürer. Reitman yasak bir güce sahip olduğundan, Goldman'ın içindeki şehvetli kişiliği açığa çıkarıyordu.[58] Sadakatsiz Reitman ile ıstıraplı ilişkisinde Goldman kendisi romantik sanatçı, sevgilisi ise baştan çıkarıcı yerine geçerek toplumsal cinsiyet rollerini tersine çevirdiler. Goldman'ın ayakları yere daha sağlam basan arkadaşı eski fahişe Almeda Sperry onu, Reitman'a romantik bir gözle baktığı için haşladı. Reitman "göğüslerimden birini emerken aynı anda iki orgazma ulaşayım diye, Hatch Hapgood'dan da öbür göğsümü emmesini istedi ... bu şehirde henüz düzüşmediğim kaç adam olduğunu da sordu bana' diye anlatıyordu. Sperry, Goldman'a "Senin gibi bilgili bir kadına göre bu kadar masum olman çok tuhaf ... Ben onun ne olduğunu, sokakta birlikte yürürken kolumdan çekmesinden hemen anladım. Onun kullandığı türde bir dil kullandım." Sperry bu konuşmaya "'düzüşme' sohbeti" diyordu.[59] Ben Reitman'a göre, bir zamanlar fahişe olan Sperry her zaman bir fahişeydi.

Sınır çizgilerini hâlâ erkekler belirliyordu; özgürlük koşullarını onlar tanımlıyordu. Meridel LeSueur genç bir kadınken Greenwich Village'a ilk geldiğinde, Goldman'ın onu alıp Mabel Dodge Luhan'ın evindeki haftalık toplantılara götürdüğünü anlatır. Orta Batılı genç kadın, "kimi ünlü erkek yazarların yaptığı şehvetli teklifleri" geri çevirdikten sonra "eğlenerek adını Kansaslı Mısır

Bakiresi taktılar," der. Kendini "kültürel yönden azarlanmış" hissetmesine neden oldular.[60] Basmakalıp sınıfsal klişelere de sımsıkı bağlanılmıştı. Colorado'lu işçi sınıfı bir aileden gelen Agnes Smedley, California'da Hintli göçmenlerle kurduğu bağlantı yoluyla Hint milliyetçiliğini destekledi ve sosyalist oldu. 1917 baharında New York'a taşındı ama işçi sınıfını saf yaşamın temsilcisi gibi hayal ederek işçi sınıfı kadınlarını doğaları gereği şehvetli sayan Greenwich Village entelektüellerinin arasında rahatsız hissetti ve suskun kaldı.[61]

Aslında, işçi sınıfından birçok kadının cinsellik konusunda ciddi çekingenlikleri vardı. Margaret Llewellyne Davies, işçi sınıfından kadınların hayatına evlilikle inen "kalın perde" konusuna üzülerek değinirken, Kadın Kooperatif Birliği üyelerini cinselliği ve aileyi yaşamın değişmez yanları gibi görmek yerine, bu konularda açıkça konuşmaya teşvik ediyordu.[62] Yorkshire'lı sosyalist ve feminist Mary Gawthorpe'un kendisi de radikal politik çevrelerde bulunuyordu ama cinsel tutumlar arasındaki uçurumun gayet iyi farkındaydı. Özgeçmişi *Up Hill to Holloway*'de babasının, annesinin ondan yasal olarak ayrılmasına yetecek nedenler yarattığını düşündüğünü söylüyordu. Ama adetler ve mali sebepler yüzünden bu tasavvur edilemez bir şeydi. "Annem hâlâ evlendiği adamla bir yastıkta kocamak zorunda olduğuna inanıyordu. Ya da hiç değilse inandığını sanıyordu."[63]

Ancak radikal bir azınlık kendi cinsel kaderlerini belirlemekte kararlıydı. Feminizm, orta sınıfın alt kesiminden ve işçi sınıfından küçük kadın gruplarını cinsel duygularını yeni cinsel kuramlarla ilişkilendirmeye teşvik ediyordu. Ruth Slate ile Eva Slawson'un günlükleri ve mektupları, iyi eğitim almamış ama yeni fikirlerle dolup taşan iki genç Londra'lının özlemlerini belgeliyordu. Çok okuyor; solcu politika, ahlak, estetik toplantılarına katılıyorlardı ve "Cinsellik Sorunu" ile ilgiliydiler. Eva Slawson, Edward Carpenter'ın *Love's Coming of Age* kitabını "önerilerle dolu" buldu ve 1911'de *Freewoman* tartışma grubuna katıldı. Ama iki genç kadın her şeyi hesaba katıyor ve gücün ne olduğunu, kime karşı dürüst olacaklarını seçecek kadar iyi biliyordu. Ruth Slate, Eva'yı şöyle uyarıyordu, "Benimle yatarken ... şöyle demiştin, 'Kime güvene-

ceğine dikkat et çünkü insanlar her şeyi senin kastettiğin gibi görmüyor.'"[64] Eva Slawson, işçi sınıfından Minna adında bir kadınla ilişkiye girdi ve bu yeni ilişki hakkında şunu düşündü: "Çok fazla tinsel ve bedensel aşk, cinsel birleşmeye özgüdür. Kadın kadına ve erkek erkeğe yalnızca ellerimizle ve dudaklarımızla dokunarak değil -bütün bedenimizle sarılıp, okşayarak, yücelterek- ruhumuzla ve bedenimizle birleşmeliyiz."[65]

İşçi sınıfından birkaç kadın saygınlıktan açıkça koptu. Londra'nın doğu yakasında işçi sınıfından katı Yahudi göçmen bir aileden gelen anarşist Rose Witcop, anarşist komünist Guy Aldred ile özgür aşk yaşadı ve doğum kontrolü savunucusu oldu. Ada Nield Chew zamanla, kocası George Chew'dan uzaklaşmıştı ama ayrı yaşama kararı almak için uzun zamana gerek duymuştu. Chew'un kızı, "babasının ölümünden kısa süre sonra annesinin hazin ve neredeyse şaşkın bir ifadeyle, 'Biliyor musun, onsuz daha mutluyum,'" dediğini anımsıyordu.[66] D. H. Lawrence'ın *Oğullar ve Sevgililer* adlı romanında Clara kişiliğinde canlandırdığı Alice Dax işçi sınıfından entelektüel bir kadındı, Eastwood'daki Midlands Köyü'nde kadınlara oy hakkı hareketine katıldı, kişisel özgürlüğe ve sadeleştirilmiş yaşam tarzına ilişkin yeni fikirlere ilgi duydu. Hiçbir zaman Lawrence gibi dış dünyaya açılmadı; o ve onun gibi birçok kadın özgürlük düşlerini dizginlemek zorundaydı.

Gelenekten duyulan kişisel rahatsızlık, işçi sınıfından kadınları emeğin örgütlenmesine ve radikal politik görüşlere yöneltebiliyordu. 1918'de, Amerikalı memur Mary Archibald, tüketicileri sendika etiketi bulunan ürünler sunan dükkanlardan satın almaya özendiren Seattle Kadın Kart ve Marka Birliği'nde çalışıyordu ve kendini *Seattle Union Record*'da şöyle anlattı: "Bulunduğum yere ait değilim. Doğam gereği evcil değildim ... İşte evlilikle kavgam bundan – bulunduğu yere ait olmayan çok fazla insan var."[67]

Radikal politikaya karışmak kişisel olasılıkları genişletebilirdi. Hareketin içinde aşk ilişkileri doğuyordu. Amerikan işçi sendikası lideri Rose Schneiderman, İrlanda doğumlu matbaacı Maud Swartz ile 1912'de kadınlara oy hakkı gösterilerinden birinde tanıştı – ikisi ömür boyu birlikte oldular. Başka bir kadın sendikacı Pauline New-

man, orta sınıfın üst kesiminden Frieda Miller adında bir kadına aşık oldu, Miller Bryn Mawr College'daki araştırma görevlisi olarak çalıştığı işinden ayrılıp Philadelphia Kadın Sendika Birliği'nde sekreter oldu. Newman 1917'de, arkadaşı Rose Schneiderman'a fikir danışmak için yazdığı bir mektupta Schneiderman'ı "coşku" uğruna tehlikeleri göze almaya heveslendirip düşüncesini şöyle yansıttı: "Bizim gibi hisseden, sevdiklerinden sıcaklık ve sevgi bekleyen ama sonunda yorgun düşüp günlük yaşamın çarkında sıradanlığa razı olan binlerce kadın olmalı."[68]

Savaş sonrası dünyada coşku uğruna tehlikelerin göze alınma olasılığı daha fazla görünüyordu. Modern 1920'lerin kadınları oyunun kurallarını tersine çevirmiş gibiydi. Elsie Clews Parsons, Freda Kirchwey'in 1924 tarihli derlemesi *Our Changing Morality*'e "Cinsel İlişkilerdeki Değişiklikler" üzerine yazdığı yazıda "Asıl cinsel yaşam ne durumda?" bilmek istiyordu.[69] Yuvarlak Masa edebiyat toplantılarında bir araya gelen yazarlardan Dorothy Parker cinsellik konusunu, içtenlikle yansıtan ve modern aşkın kafa karıştırıcı yanlarından ince bir güldürü çıkaran dizelere döktü. Yuvarlak Masa kadınları, cinsellikten farklı bir yaklaşımla söz ediyordu – bu konuda yalnızca kendi aralarında değil, erkeklerle de şakalaşıyorlardı. Frank Adams bir Yuvarlak Masa öğle yemeğine, tenis oynadıktan sonra yakası açık gömleğinden kıvırcık siyah tüyleri görünür halde gelince, Peggy Leech onu süzüp şöyle takılmıştı: "Frank, bakıyorum da bugün fermuarın her zamankinden daha açık kalmış."[70]

Yeni açıksözlülük yalnızca entelektüellere özgü değildi. "Gerçek" aşk itiraflarına yer veren gözde dergiler, kendini açığa vurma zevkini aşk konusundaki yaygın görüşle birleştirdi. Reklamcılar yeni "cinsel çekicilik" unsurunu keşfetti ve vaatler sundu; bir Camel sigarası reklamında kadının sigarasını yakan erkeğe şu başlık eşlik ediyordu, "Sonrası çok keyifli." Nükteli cinsel imalarıyla ünlü Mae West, 1926 yılının en beğenilen Broadway müzikali *Sex*'i yazıp aynı zamanda müzikalde oynadı.[71] "Cinsellik" birden açıkça ve her yerde yaşanır oldu. Greenwich Village'da Dünya Savaşı'ndan önce "yabancı" toplulukların idealleştirilmesi öncelikle etnik kökene ve toplumsal sınıfa odaklanmıştı. Öte yandan, 1920'lere gelindiğinde jazz ve blues, yoksul siyahilerin kültüründen lirik ve simgesel

cinsel imgeleri son moda beyazlardan oluşan dinleyici kitlelerine taşıyordu. Bu aktarım sırasında çok şey yitirildi; bu imgeler bir anlayışsızlık prizmasından geçti. Protestanlıktan gelen suçluluk duygusunu üzerinden atmak isteyen beyaz entelektüeller, ilkel "öteki" saydıkları Siyahi Amerikalıları, zihinlerinde bir örnek canlandırma eğilimindeydi. Bu durum bağımsızlık arayan ve kendini cinsel yönden ifade etmek isteyen eğitimli siyahi kadınları zorda bıraktı.[72]

1920'lerde kopan patırtıya rağmen radikal cinsel fikirlere gösterilen direnç, her iki toplumda da birçok düzeyde güçlü bir biçimde sürdü. Amerika Birleşik Devletleri'nde Comstockery* ortadan kalkacak gibi değildi ve 1919'da içki yasağından yana başarılı bir kulis faaliyeti yürüten İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği gibi örgütlerdeki ahlak reformcuları önemli derecede etkili oldular. İngiltere'de Katolikler doğum kontrolüne şiddetle karşı çıktı, Anglikan Kilisesi Islahevi Derneği (Anglicans' Church Penitentiary Association) tövbekar bekar anneler için barınakların disiplinli düzeninden yanaydı. Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanlar ise cinsel yaklaşımlardaki herhangi bir gevşeme karşısında tetikteydi. Ahlak bekçileri aşılması güç bir kale oluşturuyordu. Sosyalist feminist Dora Russell 1925'te *Hypatia* adlı kitabında "ilk ve orta okullarda cinsel eğitim önerisi"ni reddeden Londra Belediye Meclisi'ni kınadı.[73] Bundan dört yıl sonra, yazar Vera Brittain *Halcyon or the Future of Monogamy* (1929) adlı kitapta Londra Belediye Meclisi'nin cinsellik eğitimini hâlâ reddetmesinden yakındı. "Erdemin batıl bir biçimde cehaletle özdeşleştirilmesi"[74] yüzünden çileden çıkan Brittain, Amerikalı doğum kontrolü savunucusu Mary Ware Dennett'tan alıntı yaptı: "Günümüzde cinsellik bilgisi kaçak yollardan elde ediliyor."[75] Oysa İşçi Partisi'ndeki ve Kadın Kooperatif Birliği'ndeki asiler evlilikte şiddete ve tecavüze karşı çıkıp cinsellik eğitimini, bekar annelerin haklarını ve doğurganlığı denetleme hakkını savunurken; İşçi Partisi'ndeki kadınların çoğu, evlilikte eşlerin demokratik eşitliği için diplomatça baskı uyguladılar. Radikaller ve reformcular da istekler ve yaşanan gerçekler arasındaki uçurumla karşı karşıya kaldı.

* Müstehcen malzemeye uygulanan katı sansür. (ç.n.)

Dora Russell, 1920'lerin işçi sınıfı kadınlarının cinsel zevk beklentilerinin azlığından dertliydi. Kadınlar ona, "Eşim beni rahatsız etmiyor" ya da "Eşim beni hep rahatsız ediyor" dediler. Russell düşüncesini şöyle dile getirdi: "Bu kadınlar cinsel ilişkiden olabildiğince kaçındı çünkü daha çok çocuk sahibi olmaktan korkuyorlardı. Kocalarının isteklerini reddetmek, kendilerini korumanın tek yoluydu."[76] Gözde yazar ve gazeteci Leonora Eyles *The Woman in the Little House* (1922) adlı kitabında bir kadının sözlerini şöyle alıntıladı, "Şu yatak vakti olmasa, evlilikten o kadar rahatsız olmam."[77] Eyles, işçi sınıfından kadınlarla konuşmalarından, kadınların kiliseden, okuldan ve basından elde ettikleri bilgilerin tamamen yetersiz olması sonucunda çok fazla cinsel mutsuzluk yaşandığı sonucunu çıkardı. Bu durum kötü konutlar, kötü beslenme, eziyet içinde aceleye getirilen bir yaşam ve çok sayıda hamilelik gibi maddi koşullarla birleşiyordu.[78]

Aynı zamanda Muhafazakar orta sınıf tarafından, zarif ve hanım hanımcık orta sınıfa kıyasla daha hayvansı olarak tanımlan işçi sınıfı mensubu kadınlar, cehaletin erdem simgesi olduğu bir "saygınlığın" peşine düştüler. Aynı varsayımları paylaşan işçi sınıfı erkekleri açısından bu, düş kırıklığı anlamına geliyordu. Bir kömür madeni işçisi, Eyles'e şu sözlerle açılmıştı: "Kit gibi tatlı bir kız -bir şeyden haberi yok ve böyle bir kızla bir gencin işi feci zorlaşıyor- bunlar nereye varacaklarını bilmeden insanı peşlerinden sürüklüyorlar."[79] Hamilelikten duyulan dehşet de kadınların cinsellik korkusuna yol açıyordu. 1920'lerde Londra'da çalışan Galli Annie Williams, bilgisizliğin arzu ile kaygının karmaşık bileşimini nasıl beslediğini anlatır. İleride kocası olan Douglas ile evlenmeden birlikte olmuştu: "Kocam bana o zamanlar hep ne şehvetli kadınsın derdi, çünkü kalması için ona yalvarırdım." Geri çekme yöntemini kullanıyorlardı ve "Her ay ölüm gibiydi, regl olmayı bekliyordum ve yapılacak tek şeyin evlenmek olduğunu düşünüyordum, anlıyorsunuz değil mi?"[80]

Sosyalist gazete *Lansbury's Labour Weekly* işçi sınıfından genç kadın ve erkeklerin cinsellikle ilgili belirsizliklerine dair şaşkınlık verici şeylerden bahseder. "Gerçek Yaşam Sorunları" hakkında yazan "Martha" sert bir tavır takınıyordu. 1925'te "sorun"u hakkında

ona yazan "son derece sersem ve yanılgı içindeki bir genç adam"a çıkıştı. "İstersen kendini *tutabilirsin*. Senin ve senin gibi oğlanların sorunu istemiyor oluşunuz. Kızların, yalnızca sizin rahatınız için yaratıldığını ve her dürtünün en son raddeye kadar izlenmesi gerektiğini sanıyorsunuz." Ona Kipling'in, büyük bir çapa ve kürek alıp kendini "hafifçe terlemiş" hissedene kadar çukur kazma önerisini anımsatır.[81] Bunun tersine, Leonora Eyles, bir önceki kuşaktan Havelock Ellis ve Edward Carpenter gibi cinsellik reformcularının düşüncelerini aşk romanlarının diliyle anlatarak 1920'lerin okurlarına beğendirmeyi hedefledi. İşçi sınıfından okurlarını, cinselliğin yalnızca üremeye yaramadığına ikna etti ve onları cinselliği yok saymanın "sinir krizleri"ne ve "nevrasteni"ye yol açacağı konusunda uyardı.[82] Mart 1925'te kadınların bedene değer vermeleri için çağrıda bulundu: "Bugünlerde pek az kadın bedenini yeteri kadar düşünüyor. Kadınlar, bedensel aşkın yalnızca evliliğin ikincil konularından biri, erkeklere ait bir 'hak' olduğunu düşünüyor. Bu ne kadar trajik bir saçmalıktır. Bir kadın ne kadar büyük bir armağan verdiğinin farkına varabilseydi, erkeği de öyle düşünürdü."[83]

Aynı yıl Eylül'de Eyles, "yanlış bir şey yapma" konusunu ele almaya karar verdi çünkü birçok genç insan cinsellikle ilgili bir şeyler yazıp gönderiyordu, oysa "yaşı ilerlemiş okurlarımın bunu tartışmamdan hoşlanmadığını biliyorum ve George Landsbury de bana olabildiğince az tartışmamı söylüyor." Savaştan beri "o kadar çok fikir yitip gitti ki" diyordu. Gençler şöyle düşünüyordu: "İnsanın bedenini sevmesi iyi ve güzel bir şey. Bunu neden inkar edeyim ki? Neden evlenene kadar bekleyeyim?" Eyles'in kadınlara beklemeleri için gösterdiği esas sebep gayrimeşru bir çocuk doğurma korkusuydu, bu hor görülürdü çünkü kadın duygularına "yenilmişti." Eyles, okurlarının yanında olmak için samimi ve öznel bir ifade benimsemişti: "Hepimiz duygularımızla şeytanca bir savaş veriyoruz ve çoğumuz üstün geliyoruz, bu yüzden de kendilerine hakim olamayanlardan nefret ediyoruz. Bunun içinde biraz kıskançlık olabilir, bilmiyorum." Bu zahmetli önsözden sonra kendi düşüncesi şaşırtıcı derecede altüst ediciydi. "Dürüst olmak gerekirse, ben iki genç insanın birbirine duyduğu aşkın kötü bir yanını göremiyorum. Resmi ya da dini bir nikahın zaten kutsal olan bir şeyi neden daha

kutsal kılması gerektiğine dair mantıklı bir açıklama bulamıyorum." Eyles sonra hemen yan çizerek cinsel birleşmeyi önerememeyeceğini, çünkü gençlerin çoğunlukla karşılarındaki insanı değil, bedensel "zevk"i sevdiğini ekledi. Bedensel zevkin fazla ileriye gitmek olduğu ima ediliyordu. Dahası Eyles faydacı bir biçimde, "zevk" peşinde olmanın insanların özgürlüğünü kısıtlayacağını belirtti. Bunun yerine kızlar bedeni "güzel bir sır" gibi görmeliydi.[84]

1920'lerin cinsel özgürlüğü, karşı cinsle kurulan cinsel ilişkiyi normal sayan bir görüşle sınırlıydı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve 1900'lerin başında reform çevrelerinde birçok kadın, başka kadınlarla ilişkiye girmelerine rağmen cinsel seçimlerini mutlaka gizli tutuyorlardı. İronik bir biçimde, bohemlerin cinsellikle ilgili açığa çıkarılanları yaygın kültüre sokmayı başarmış olmaların dezavantajları olduğu ortaya çıktı. Emma Goldman'ın arkadaşı ve, modern öncü yapıtların sözcülüğünü yapan *Little Review* adlı derginin editörü olan Margaret Anderson, sevgilisi Jane Heap ile yaşadı ama savaştan sonra New Jersey'de ütopyacı bir toplulukla yaşamak üzere köşesine çekildi. 1920'lerde birçok eşcinsel yazar ve ressam, Natalie Barney'nin Paris'te oluşturduğu yazın çevresine girdi. Bir bakımdan kendi ülkelerindeki ticarileşmeden ve standartlaşmadan kaçıyorlardı ama Paris'in de başka bir çekiciliği vardı. Andrea Weiss'in sözleriyle, "Paris yabancılarını rahat bırakıyordu."[85]

Shari Benstock, Gertrude Stein'ın "gramer"i bozma merakının kısmen, eşcinsel olarak toplumsal cinsiyetin verilerine yer değiştirtme çabasından kaynaklandığını ileri sürer. Stein, 1922'de "Didn't Nelly and Lilly Love You" ("Nelly ve Lilly Seni Sevmedi mi") adlı yapıtında, sevgilisi ve yoldaşı Alice B. Toklas ile karşılaşmasını anlatırken "o" "ben" ve "biz" zamirlerini karıştırır.[86] Kendi çevresindekiler bile bunu şaşırtıcı bulmuştur. Andrea Weiss'ın gözlemlediği gibi,

> Bundan doğan belirsizlik, Natalie Barney'yi olduğu gibi, başkalarını da deli ediyordu. Barney, Gertrude'un "belirsizlik" özelliğinin "gizliliğin hoş yanı" işlevi gördüğünün de farkındaydı. Gertrude'un görünüşte bulanık üslubu, "uygunsuz" ve cüretkar olan konusunu imkanlı kılıyordu, bu konu kimi zaman o kadar

özenli gizlenmişti ki yazdıklarının odağındaki lezbiyenlik asla anlaşılmıyordu. Natalie Barney "Didn't Nelly and Lilly Love You"yu (Nelly ve Lilly Seni Sevmedi mi?) düzenli bir biçimde okuduktan sonra, "sevdiler mi sevmediler mi çıkaramadığını" iddia etti. Sevmeme olasılığı daha fazla gibi geliyor.[87]

Belirsizlik, öncü bir yazarın cinsel alternatifleri keşfetmesini sağlıyorsa geriye şu soru kalıyordu: Peki gerisi ne olacak? 1920'lerde "ilerici" çevrelerdeki kadınlar, cinsellikle ilgili malzemeleri gayet kolay elde edebilirdi ama çoğunluk açısından lezbiyen cinselliği hakkında bilgi eksikliği vardı. Marguerite Radclyffe-Halls'un *The Well of Loneliness* kitabının yol açtığı sansasyon, kısmen kitabın entelektüel olmayan bir okur kitlesine ulaşmasından kaynaklandı. Yargılanması, kitabın ve yazarının adının kötüye çıkması demekti. Oysa kötü şöhret, aynı zamanda, göz önüne gelmeyi sağladı ve Radclyffe Hall tarzında bir lezbiyen alt kültür gelişti.[88]

Açıkça ifade edilen lezbiyen kimliğin açığa çıkarılması, kadınlar arasındaki biçimlenmemiş ve akışkan cinsel duygular taşıyan ilişkilere yeni bir belirginlik kazandırdı. İngiliz yazar Vera Brittain, Brittain'in kocası Gordon ve yakın arkadaşı Winifred Holtby 1920'lerin ortalarında hepbirlikte yaşıyordu. Bu düzenleme Vera'ya çok uygundu, oysa Gordon ve Vera için kimi zaman gerginlik yaratıyordu. 1929'da Gordon bir ilişki yaşamaya karar verince, ufukta patlak vermek üzere bir buhran belirdi. Gordon ilişkilerin gayet modern olduğunu ileri sürdü. Vera Brittain'in kocasına yazdığı mektup, "dürüstlük" unsurunun karmaşıklığını ve kişisel şeylerin politik olanlarla çarpışmasıyla ortaya çıkan psikolojik sapmaları sergiler. Modern kadın Vera, Gordon'un ilişkiler hakkındaki düşüncesini kabul eder; evlilik ile meslek yaşamının pekala mümkün olduğunu sergileme çabalarının tehlikeye girmesinden çekinir. Dedikodu "ilişkimizi ... lekeleyebilir, bozabilir ya da daha az onurlu kılabilir [ve] evliliğimizin başarısı dünya, toplum, politika, feminizm açısından önemlidir ... mutlu bir evliliği olan bir kadın ve anne, feminizm için yetenekli ve etkili konuşan bir düzine kız kurusundan daha değerlidir."[89] Savaşta o kadar çok erkek ölmüştü ki, evlilik rekabete dayalı bir iş olmuştu. Bu durum, modern bir

kadının ileri fikirlere sahip olup yine de yaygın kültürün entelektüel olmayan okur kitlesini elinde tutmasını sağlıyordu.

Vera Brittain'in *Halcyon or the Future of Monogamy* adlı kitabı, 1929'da, *The Well of Loneliness* müstehcenlikten yasaklandıktan hemen sonra yayımlandı. Brittain bu roman konusunda pek hevesli olmasa da kitabın sansüre uğramasının "eşcinsel eğilimleri olan kadınları tanıyıp anlama" olasılığı yaratmasından duyulan korkuyu belirttiğini söyledi.[90] Brittain, mahkemenin Amerika Birleşik Devleri'nde doğum kontrolü savunucusu Mary Ware Dennett'in cinsellikle ilgili bir kitapçığını yasaklama girişimiyle birlikte artçı bir tepkinin güçlenmekte olduğuna işaret ettiğini ileri sürdü.[91] 1920'lerde tutumlar ve davranışlardaki olağanüstü değişikliğe rağmen radikal kadınlar kendilerini rahatsız eden ölçüde soyutlandıklarını ve birçok cephede hâlâ karşıtlarının saldırısına uğradıklarını gördü. Yerleşik görüşe karşı cinsel yaklaşımların ifadesi için kazanılan alan son derece hassas bir bölgeydi.

1920'lerin "modern" feminist kadınları tepkilerini, eğitimde ve kültürde değişiklik gereksinimini vurgulayarak dile getirdi. Kadınlara oy hakkı hareketinin hızı azalınca özel, öbürlerinden farklı bir tip olma duygusu feministlerle öbür kadınlar arasındaki ayrılığı büyütüyordu. "Modernler" cinsel bilginin ve deneyimin onlara üstünlük sağladığını düşünmeye yatkındı. Dora Russell 1927'de ısrarla şunu belirtti: "Günümüzde kadınlar, onları körelmeye ya da kendini inkara ve başkalarının da kendi isteklerini bastırmasını savunmaya yönelten sürekli ve acımasız bir eleme sonucunda cinsellikten yoksun *bırakılmıştır*. Cinselliğin tuzağına düşmemek için sürekli tetikte olmak, kadınların içindeki sevgi ve ilgi pınarlarını kurutur."[92]

Cinsel rekabet yüksek derecede yakıcıydı ve başka kadınları cinselliğe susamış diye yaftalamak, hem feminizm karşıtlarını hem de feministleri çileden çıkardı. Hiddetlenen Charlotte Perkins Gilman 1920'lerin "cinsellik çılgınlığı"na karşı çıktı. Kadınların "aynı erkekler gibi" olmayı kabul ederek, kendilerini "erkeklerin aşırı gelişmiş cinsel dürtüsü"ne göre ayarlamak zorunda kaldığını düşünüyordu. Modern feministlerin, "marifetli erkek zihni" tarafından, eski denetim dizgelerinin artık "ona sağlamadığı" gücü elde

tutmak için düşünülmüş bir kuram olan psikanaliz gibi yeni buluşlarla kadınları yanlış yönlendirdiğine inanıyordu.[93] Önceki kuşak, insan ve varlık konularının iç ve dış yönlerinin dengesini dini ya da geniş anlamda tinsel kavramlar yoluyla kurmakla boğuşurken, yeni kuşak bu açmazı psikolojik anlamda göz önüne aldı. Modern feministlerin dikkatli incelemeleri, varsayımların dış çerçevesine "uygun" olmayan içsel arzular açısından ele alması zor sorular üretmeye devam ederek, kişisel algı ve kamusal eylem ilişkisi hakkında daha geniş bir kültürel belirsizliğe katkıda buldu.

Yine de 1920'ler, cinsel radikalliğin kamu alanına uzanan cesurca ve kapsamlı bir tanımına tanık oldu. Yerleşik inançları yıkan özgür aşk yandaşlarını ve yeni kadınların umutlarını yansıtan Crystal Eastman'ın, feminist Kadın Partisi'nin 1921'de yıllık toplantısında ortaya attığı talep programının amacı şuydu:

> Ülkeyi, kadınları ailelerin sınırlanmasına ilişkin bilimsel bilgilere ulaşmaktan alıkoyan bütün yasalardan arındırmak ... Boşanma, miras, çocukların velayeti ve cinsel ahlak ile hastalıkları düzenleyen yasaları eşitlik temelinde yeniden yazmak ... Bütün çocukları meşrulaştırmak.[94]

Suzanne La Folette, 1926 tarihli *Concerning Women* adlı yapıtında kadınların cinsel özgürlüğünü kültürün eleştirisine bağladı. "Evli olmayan annenin karşısına dizilen bütün tabular ve ayrımcılıklar, kadınların ikinci sınıf sayılmasının doğrudan sonucudur," diye iddia etti.[95] Bekar annelerin, hem kadınlar hem de erkekler tarafından lanetlenmesini evliliğin çoğu kadının tek seçeneği olarak kalmasına bağlıyordu. Evlenmeyen kadın, "'erdemli' kadının en önemli değerinin parasal bedeli"ni tehdit ediyordu.[96] Eastman ile La Follette'in hedeflediği değişiklikler dini kurumlara, aileye ve mevcut çalışma düzenine temelden karşı çıkmak anlamına geliyordu.

Cinsel dönüşümün ilk belirtileri ütopyacı dürtüyü korudu. Eski moda görev ve sadakat ahlakına karşı, Elsie Clews Parsons 1924'te "karşılıklı tutku, duygusal bütünlük ve yaşamı birlikte güzelleştirme" özelliğine sahip yeni kültürü savundu. Öngördüğü yeni cin-

sellik, "bireye saygıyı ve hoşgörüyü içeren ve ikiyüzlülükten uzak ... her çeşit insan için her çeşit ilişki" demekti.[97] Parsons, yeni bir cinsel bilincin yükselişini kuramlaştırma çabasıyla psikolojik bilgilerini ortaya döktü. Parsons "akılcı propaganda"nın değişiklik sağlayacağına inanmadığından, konut yetersizliğinin, aşırı kalabalık bir dünya korkusunun ve büyüyen kentleşmenin, üremeye yönelik olmayan cinsellik konusundaki dini itirazları geçersiz kılacağını ileri sürdü. Yeni cinsel kültür biçimlerinin engellendiğine inanıyordu çünkü "doğum kontrolü tekniği henüz deneysel aşamadaydı, çünkü belki de doğum kontrolü ahlakı halkın bilincine henüz iyice yerleşmemişti."[98]

Doğum kontrolü en tehlikeli savaş alanıydı.

Elsie Clews Parsons (Amerikan Felsefe Derneği)

4

"Her Genç Kızın Bilmesi Gerekenler"

> Ne zaman, ah, büyük insan kitleleri ne zaman, ZORLA ANNE OLMANIN ... insana acı veren aşağılanmanın baş nedeni olduğunu öğrenip anlayacak. Zorla anne olmanın, bir kadının yaşam gücünün üzerinde dolaşan, onu ezip yok eden bir lanet olduğunu, öte yandan İSTENEN bir bebeğin, mutlu, sevgi dolu bir sarılmayla gebe kalınan bir çocuğun, bu eylemin kendisinin bahşettiği kutsamadan, onaydan başkasına gerek duymadığını ne zaman kavrayacak?[1]

Rosa Graul, 1897'de *Hilda's Home* adlı romanında zorla anne olmaya karşı bu ateşli yakarışta bulunduğunda, huzur kaçıran bir düşünceyi dile getiriyordu; kadınların üreme konusunda tercih hakkına sahip olmaları gerekiyordu. Birey olarak kadının kendi bedeni üzerinde sahip olduğu hak kavramı, yirminci yüzyıl başında "doğum kontrolü" kampanyalarının önemli bir bölümünü oluşturdu.

"İsteyerek anne olma" konusundaki fikirler, Amerika Birleşik Devletleri'nde çok farklı reform hareketlerinin üzerinde çok çeşitli etkileri olan radikal bireyci gelenekten kaynaklandı. Özgür aşkçılar, feministler ve toplumsal safiyet eylemcilerinin hepsi birden isteyerek anne olma konusunu tartıştı. Bu, mutlaka doğum kontrolünü desteklemek anlamına gelmiyordu. Gebeliği önleyici ilaç ya da araçların, kadınların kendi üzerlerindeki denetimlerini *kısıtlayacağından* kuşkulanmaya gerçekten yatkındılar ve bunun yerine tutumların ve uygulamaların değiştirilmesinden yanaydılar. Bekaret, otokontrol, cinselliği kadının düzenlemesi ve cinsel birleşme olmadan zevk alma yolları, yüzyıl başında önerilen seçenekler arasındaydı.

Özgür aşkçılar Lois Waisbrooker ve Elmina Slenker da gebeliği önleyici yöntemlere güvenmeyenler arasındaydı. Waisbrooker'ın

fikrine göre, "Cinsellik pınarı gücün kaynağıdır ve erkeği memnun etmek için onunla oynamaya razı olmak, bu gücü erkeğin yararına olacak şekilde dönüştürür."[2] Elmina Slenker zorla anne olmaya çareyi, "Dianaizm" denen cinsel birleşmesiz sevişmede buldu; bunun bütün kürtajları ve bebek ölümlerini durduracağını ve kadınlara "yalnızca istenen çocukları doğurma" olanağı tanıyacağını düşünüyordu.[3] Heywoodlar, Oneida topluluğunun önderi John Humphrey Noyes'un savunduğu "coitus reservatus" denen, erkek boşalmadan gerçekleşen cinsel birleşme fikrinden etkilendi. Öte yandan, kadınların gebeliği önleyici yöntemler kullanma hakkını savunmaya da hazırdılar; Angela Heywood, 1880'lerin başından itibaren vajinal şırıngayı savundu.[4]

Angela Heywood (Kate Sharpley Kitaplığı)

1890'ların sonunda *Lucifer*'in sayfalarında cinsel temastan kaçma ve Dianaizm karşıtlığı patlak verince, özgür aşkçılar gebeliğin önlenmesi konusunda ayrılığa düştü. Amy Linnett, Dianacıların "özgür kadın" gebeliği önleyici yöntemleri yalnızca aşığını memnun etmek için kullanır iddiasına itiraz etti ve ısrarla, cinsel arzunun karşılıklı olduğunu ve erkeklere mahsus olmadığını savundu. Linnett, gebeliği önleyici yöntemlerin, bir kadının cinsel yönden

"kendini memnun etme" olanağına işaret ettiğini söyledi. Kendinden büyük karşıtlarına kuşaklar arası savaş açarak, şu iğneleyici sözlerle saldırdı "Belki bu konuyla ilgili düşüncelerimin, yetmiş yerine henüz yirmilerimde olmamla bir ilgisi vardır."[5] Bir kadının zevki tatması fikri, on dokuzuncu yüzyıl başında radikalizmin parçası olmasına rağmen, 1890'larda bir kadının bu isteği kendisinin dile getirmesi, patlayıcı etkisi yaratıyordu. Linnett kadınların cinselliğin zevkine varabilmeleri adına gebeliğin önlenmesini açıkça savunarak güçlü bir tabuyu yıkıyordu.

Hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki feminist hareketler, saygınlığa zarar verecek konulara karşı son derece tedbirli olmalarına rağmen, kadınların cinsel ilişkilerde çok daha özerk davranabilmesi için, "istenen annelik" konusu ortaya atılıyordu. Amerikalı radikal feminist Elizabeth Cady Stanton'ın kızı Harriot Stanton Blatch 1891'de, "İstenen Annelik" üzerine bir bildiri yazdı; burada, kadınların üremeyi denetlemesini daha geniş bir toplumsal ve ekonomik bağlama oturttu. Blatch, kadınların gebeliği önleme ve çocuk yetiştirme konularında idareyi ele almalarını, aynı zamanda iyi bir eğitim alıp maddi bağımsızlık olanaklarından yararlanmalarını savundu. O sırada İngiltere'de oturduğu ve zor bir hamilelik yaşadığı için bildiri, Ulusal Amerikan Kadın Birliği'ne o yokken okundu.[6]

İstenen annelik yandaşları, kadının birey olarak kendi yazgısını belirleme hakkını vurgularken, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren radikaller de üremeyi denetlemenin topluma, özellikle yoksullara faydası dokunacağını savundu. İddialarını daha az sayıda çocuğun yoksulluğu hafifleteceğini söyleyen on sekizinci yüzyıl ekonomisti Thomas Malthus'a dayandırdılar. Annie Besant'ın *The Law of Population* (1877) adlı ünlü kitapçığı, "aileyi sınırlama"ya toplumsal bir mesele gibi bakıyor ve bunun yoksulluğu nasıl azaltacağını vurguluyordu.[7] Jane Hume Clapperton *Scientific Meliorism and the Evolution of Happiness* (1885) adlı yapıtında Malthusçu fikirlerden yola çıktı:

> Bence üremeyi yapay yollardan denetlemek, sonunda istenenlerin tümünü etkileyecek gibi görünüyor ve bana öyle geliyor

ki bu; toplumun ıstıraplarının, yoksulluğunun ve dilenciliğinin temellerine inmenin; bunları *kaynağında* denetlemenin *tek yöntemi*.[8]

Kimi radikaller ailenin sınırlanmasını kabul ederken, öbürleri Malthusçu nüfus denetiminin, zenginliğin dalığımını ve sahiplenilmesini değiştirmek yerine, üremeye kıstlama koymasından kuşkulandı. Bu tartışma yirminci yüzyıla kadar sürdü. 1900'lerin başında, Malthusçu Birlik propagandası "çalışan erkeklerle kadınları" hedef alıyordu; geniş aileler çocuklara iyi bakılmaması demekti ve annelerin sağlığı bozuluyor; babalar ise uzun vadede iş pazarında daha büyük rekabetle karşılaşıyordu. Kapitalizm karşıtı bir yaklaşıma yönelen Birlik, geniş ailelerden yarar sağlayanları şöyle sıraladı:

(1) *ucuz emek* sömürüsüne devam etmek isteyenler; (2) çok büyük bir daimi orduya ihtiyaç olduğunu diye düşünenler; (3) dünyadaki hoş olmayan bütün işleri yapmaya hazır bir sınıf olsun diye yoksulların her zaman varolmasını tercih edenler; (4) bu dünyaya önem vermeyenler ve burada ne kadar ıstırap içinde olursak olalım, öbür dünyada bizi iyi şeylerin beklediğine emin olanlar.[9]

Özgür aşkçıların bireyci yaklaşımlarının tersine "Malthusçular" ya da "Yeni Malthusçular" ekonomiyi, devleti ve sanayi ilişkilerini öne çıkararak; cinsel üremeyi toplumun ayrılmaz parçası gibi sundu. Nüfusu denetlemek için, kişilerin şahsi hakları söyleminin yerine ekonomik ve toplumsal politikalara gerek duyulduğunu vurguladılar. On dokuzuncu yüzyıl sonunda doğurganlığa ilişkin bu iki bakış açısını birleştirme çabalarına rağmen, çelişki gümbürdeyerek yirminci yüzyıla kadar geldi.

Bir başka etkili akım oluşturan seçici soy geliştirme bilimi öjenik de, üremenin toplumsal anlamlarına odaklandı, doğurganlığın yeniden düzenlenmesinin ulusal yarar açısından kilit nokta olduğunu iddia etti. Soy geliştirme bilimiyle ilgili fikirler, yaşamın ve toplumsal ilişkilerin bütün yönlerini denetleyip düzeltmenin olanaklı görüldüğü Amerika'daki ütopyacı dönemde doğmuştu. John

Humphrey Noyes, New York eyaletindeki Oneida Topluluğu'nda (1848–1881) cinsel uygulamaları değiştirmek konusunda kendine özgü bir yaklaşım geliştirdi. Kadınların doğumda acı çekmesinden duyulan kaygı, onu, cinselliğin "aşıkane" dediği yanını üremeden ayırmanın yollarını aramaya yöneltti. Bunun sonucu cinselliğe getirilen sıkı bir kültürel düzenlemeydi. Genç kadınların, sadece yaşça olgun ve boşalmadan cinsel ilişkiye girmeyi öğrenmiş erkeklerle, üremeye yönelik olmayan cinsel ilişkiye girmelerine izin vardı. Genç erkekler yaşça büyük kadınlara mahkum edilmişti. Çocuk sahibi olmak isteyenler Noyes'a ve hangi eşlerin topluluğun daha fazla yararına olacağına karar veren bir kurula başvuruyordu. Çocuklara topluca bakılıyordu. Noyes'un seçim işlemi rastgele olsa da, bunu kişisel ve toplumsal varlıklarını iyileştirme çabalarının parçası gibi gören özgür aşkçılara "stirpiculture*" fikrini miras bıraktı. Heywoodlar ve 1901'de "sağlam doğma hakkı"nı savunan Moses Harman bu fikrin hararetli savunucularıydılar.[10] "Sağlam doğma hakkı" deyişi çok yaygın biçimde kullanıldı ve belediye reformcusu Mary Beard tarafından 1915 gibi geç bir tarihte yinelendi.[11]

Seçerek soy geliştirme araştırmaları için kullanılan bir terim olan "öjenik", 1883'te İngiliz bilim adamı ve coğrafyacı Francis Galton tarafından türetildi. Charles Darwin'in birinci dereceden kuzeni olan Galton, doğal yaşamda rekabete dayalı varolma mücadelesini tamamlayan bir toplumsal kuram üretti. Amacı "daha iyi" insanlar üretmekti. Öjenik, toplumsal sorunlara sözde bilimsel bir yanıt sundu ve Galton'ın, üremeyi dikkatle düzenlemenin bütün ulusa daha iyi bir gelecek sağlayacağı fikri, orta sınıfın genişleyen meslek sahibi kesimine çok çekici geldi. İşçi sınıfının, üretimin örgütlenmesinde değişiklik yapılması için direttiği bir dönemde öjenik, mevcut durumu ciddi biçimde sarsmadan alternatif bir gelişme vaat etti. Tabii birçok anlamlara çekilen soru, kimin "güçlü" olup kimin olmadığına kimin karar vereceğiydi. Öjenik kuramcılarının soy üretme havuzuna bakılacak olursa, "güçlü" olmayı beyaz Anglo-Sakson orta sınıf ile eş

* Nüfusun genetik yapısını iyileştirmeye yönelik biyolojik toplumsal hareket ya da uygulamalı bilim. (ç.n.)

tutma eğilimindeydiler ve en çok çocuğa sahip olanların "uygun" olmayan bireyler olmasından korkuyorlardı. Bu yüzden, öjenik propagandanın iki yanı vardı: Olumlu ve olumsuz. Öjenikçiler bir yandan "en iyi" soyun üremesini isterken, diğer yandan "güçsüz" gördüklerinin çocuk doğurmasını kısıtlamayı amaçlıyordu.[12]

Öjenik, siyasi yelpazenin her yanında ilgi uyandırdı. Birleşik Devletler'deki İlericiler ve İngiltere'deki Fabianlar gibi evrimsel değişimin gerekliliğine inanan ama sınıf çatışmasından korkan toplumsal reformcular tarafından benimsendi. İngiltere'de imparatorluk ırkını güçlendirme kaygısı taşıyan emperyalistler tarafından da rağbet gördü, oysa nüfus seyrelmesi ve yoğunluğu hakkında öjenik uyarılar, işçi kitlelerinin Birleşik Devletler'e göçüyle karşı karşıya bulunan Anglo-Sakson Amerikalıların korkularını sömürüyordu. Öjenik aynı zamanda, daha iyi annelik koşullarını savunan feministler ve sosyalistler tarafından da olumlu bir güç gibi kabul edildi, öte yandan doğum kontrolü ve özgür aşk yandaşları davalarını aynı biçimde öjenik retorikle destekleyebildi. Öjenik savlar çeşitli davaların savunulmasında çevresel savlarla işbirliği yapabiliyordu.[13] Anne maaşını savunanlara göre, anneler "ırk" geliştirmek için devletin kaynaklarına gerek duyuyordu ve eşlerini kendi seçen özgür kadınlar Charlotte Perkins Gilman'a göre, daha aşağı düzeydeki erkek tipini ortadan kaldıracaktı.[14]

Öte yandan, seçkin yeni kadının doğurganlığı reddederek gücünü gösterme olasılığı öjenik planlar açısından tehlike oluşturabilirdi. Harriot Stanton Blatch 1891 tarihli "İstenen Annelik" konulu bildirisinde tehdit edici bir gözlem sundu: "En iyi kadınların çoğu giderek annelik işinden uzaklaşıp rekabetçi emek dünyasının saflarına katılıyor ya da toplumda ve siyasette hırslarını serbestçe gerçekleştirebilecekleri bir alan arıyor."[15] Bu "doğum grevi" fikri, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ütopyacı romancıların merakını uyandırdı ve John Humphrey Noyes'un oğlu George Noyes Miller tarafından yazılan *The Strike of a Sex* (1891) ile Lois Waisbrooker'ın yazdığı *A Sex Revolution* (1894) adlı romanlarda kadınların cinsel gücünün bir metaforu olarak canlandırıldı.

1900'lerde başlayan gerçek bir "doğum grevi" çok yaygın bir kaygıya neden oldu çünkü orta ve üst sınıflarda doğum oranı düşüyordu. Devletin, ayrıcalıklı sınıfın üreme alışkanlıklarına karışması

uygulamada biraz karışık bir işti, oysa "güçlü" olmayanlara karşı olumsuz öjenik propaganda bir politikadan çok, toplumsal paniğe yol açtı. Öte yandan, İngiltere'nin 1913 Zeka Geriliği Yasası öjenik tutumları yansıtıyordu. Çocuklar ve gençler okulda başarısızlık ve ihmalkar davranış yüzünden, kıt zekalı ve ahlakı bozuk şeklinde sınıflandırılabiliyordu. İhmalkarlık, hamile kalan hiç evlenmemiş genç kadınları da kapsıyordu; genel olarak bunların çocuklarının soysuzlaşacağı varsayılıyordu.[16] 1915'te Mary Beard, Amerika Birleşik Devletleri'nde zekası kıt olanların toplumsal ayrımı ve kısırlaştırılması hakkında tartışıldığını bildirdi, bununla birlikte kadın reformcular evli olmayan annelerin *tümünün* zekasının kıt görülebileceğine ilişkin kuşkularını dile getirdi.[17]

1890'dan sonra öjenik otoriterliğe karşı eleştirel sesler yükselmeye başladı. Lizzie Holmes, Lillie D. White ve Voltairine de Cleyre, özgür aşkçılarla anarşistler arasındaki öjenik fikirlerle hep birlikte mücadele ederken, başlangıçta bu konuda hevesli olan Lois Waisbrooker, öjeniğin 1900'lerin başında ilerici toplumsal reformcular tarafından ne kadar beğenildiğini gördükten sonra, yaklaşımını değiştirdi. "Anneler bağımsız ve sevecen olduğu sürece, öjeniğin unutulabileceğine" inandı.[18] Dahası ilerici tarafta fikir ayrılığı vardı. Alice Hamilton'ın 1897'de Hull House çalışma deneyimi, yazarı doğum kontrolünün gerekli olduğuna inandırdı. Ama Hamilton,

> üst sınıfların alttakiler tarafından bastırıldığına ve yoksulların fazla üremesinin engellendiğine ilişkin bahanelerden pek etkilenmedi. Yeteneğin ve kişiliğin bir sınıf meselesi olmadığını ve farklılıkların yoksul çocukların uğradığı haksızlıklardan doğduğunu biliyoruz ve bir sınıfın değil de; bir diğerinin çoğalmasını desteklemek yerine, bütün çocuklara fırsat eşitliği verilmesi için çalışarak meselelere çare bulabiliriz. Doğum kontrolü konusunda bize en çekici gelen savlar, yoksul sınıfların kadınlarının ve bu kadınların çocuklarının refahını vurgulayanlardır.[19]

Hamilton öjenik yerine, yoksulların bilgi ve güç gereksinimine ilişkin eski radikal savlara başvuruyor, bunları toplumsal ortamda yoksulluk üreten değişimlerle bir araya getiriyordu.

Doğum kontrolünü savunan sosyalistler arasında öjenik savlardan çok, doğum kontrolünün işçi sınıfının kadınlarına yardımcı olacağını ve aile yaşamını iyileştireceğini ileri süren çevreci savlar hakimdi. Kimi sosyalistler, sosyalizmin gebeliğin önlenmesini konu dışı bırakacağını ileri sürerken, diğerleri tersini düşünmeye başlamıştı. Sosyalist İngiliz gazetesi *Clarion* köşe yazarı Julia Dawson, bilgi talebine karşılık olarak 1896'da kakao yağı ile kininden rahim fitili yapımını anlatan bir doğum konrolü kitapçığı önerdi.[20] Derbshire'lı işçi sınıfı mensubu sosyalist feminist Hannah Mitchell, biyografisi *The Hard Way Up*'ta "Sosyalistlerce ileri sürülen yeni fikirler" sayesinde, 1890'ların ortalarında evlenmeye nasıl karar verdiğini anlatır. Bu yeni fikirler arasında "yoksulluğu azaltma yolu nüfus sınırlaması" da vardı. Mitchell, toplumsal ve ekonomik meseleleri, duruma uygun biçimde, bireysel haklarla birleştirdi: "Doğum kontrolü, toplumsal sorunların mükemmel çözümü olmamasına rağmen yoksul kimselerin kendilerine faydalı olmalarının birinci ve en kolay, kadınların bir ölçüde özgürlük elde etmelerinin de en garanti yoludur." Mitchell genç bir kadınken, "Az bir maaşla evlenmiş ve bebekleri her şeyden önce gelen sevimli şen kızlar"ın saflarına katılmamaya karar vermişti. Onların yazgısını paylaşmaktan, "pasaklı ve zamanından önce yaşlanmış kadınlar"dan biri olmaktan dehşete kapılıyordu.[21] Mitchell'ın özlemleri, sosyalizmin ve feminizmin radikalleştirdiği diğer akıllı emekçi kadınlar tarafından paylaşılıyordu. Yirminci yüzyılın başında Güney Londra'nın işçi-sınıfına ait alanlardaki propaganda kampanyalarında etkin olan Yeni Malthusçu Alicia Vickery, kendisini dinleyenlere doğum kontrolünün bireysel *ve* toplumsal nedenlerini sundu. Vickery 1912'de işçi örgütlerindeki kadınlarla ilgilenmeyi görev edindi, Kuzey Londra'da Tottenham'daki Kadın Kooperatif Birliği'nde, "evli kişiler"in doğumu nasıl sınırlayacağı konusunda konuşma yaptı.[22]

Amerika Birleşik Devletleri'nde doğum kontrolü bilgilerini yaymanın cezası öyle ağırdı ki, yalnızca Moses Harman gibi en inatçı cinsel radikaller sürekli kovuşturmayı göze alabilirdi. Bu kişilerden kimileri bu baskılar altında ezildi; Ida Craddock 1900'de, bir dönem daha hapse girmek yerine canına kıymayı tercih etti.[23]

Öte yandan, 1910'a gelindiğinde Avrupa'daki Yeni Malthusçu fikirler Amerikan Sosyalist Partisi'nde tartışılıyordu. Bunu hızlandıran ise, Rusya'da doğup Almanya'da eğitim görmüş olan doktor Antoinette Konikow idi. Konikow, küçük ailelerin işçileri yoksulluktan kurtaracağını ve böylece toplumsal değişim için daha etkili şekillerde mücadele edebileceklerini iddia ediyordu. Konikow, 1913'te Engels'in üreme konulu yazılarından yararlanarak "insan yaşamının çok katlı öğelerini, özellikle cinsel ilişkilerle temel ekonomik ilişkilerin karşılıklı harika bağımlılığı"nı savundu.[24] Üreme ile üretmenin birbirine bağlı yapılar olmasına yapılan bu vurgu, radikalliğin kendine hakim olmayı vurgulayan bireyci yanını tamamlıyordu. Ama Konikow'un etkisi, kısmen, Amerikan Sosyalist Partisi üyelerinin çoğunun cinsellik konusunda toplumsal safiyet varsayımlarına bağlı kalması sebebiyle; kısmen de bireyin hareket etme yeteneğini kullanma iddiası, yazarın soyut ya da uzak görünen Marksist üreme ve üretim kavramlarından çok daha fazla ilgi uyandırdığı için, sınırlıydı. Birçok Marksist, sınıf mücadelesinden sapma olarak gördükleri doğum kontrolüne karşı çıkmayı sürdürdü.

Oysa 1900'lerin başında birçok ülkede feministler, anarşistler, anarko-sendikalistler ve sosyalistler; doğurganlığın denetimi ile kadınların kendi bedenleri üzerinde denetimi arasındaki ilişkiyi, Neitzsche'nin iradeyi yüceltişine, cinsellik psikolojisine, denetime ve doğrudan eyleme dayanan anarko-sendikalist fikirlere değinerek tartışıyordu. Üreme özgürlüğü kuramları, Fransa'da Madeleine Pelletier ile Hélène Brion'un, Rusya'da Alexandra Kollontai'ın ve İngiltere'de Stella Browne'ın dahil olduğu uluslararası ağlar yoluyla yayılıyordu. Almanya'da Anneliğin Korunması ve Cinsel Reform Birliği (League for the Protection of Motherhood and Sexual Reform), üremeyi bir bütün olarak ele aldı; seçime bağlı anneliği, gebeliği önleme yöntemlerini ve annelik reformlarını savundu.

Emma Goldman, doğum kontrolü ile kadınların cinsel ve toplumsal özgürlüğü arasındaki bağlantıyı kurmakta gecikmedi. Aşağı Doğu Yakası'nda göçmen kadınlar arasında hemşirelik yaparken gebeliği önleme bilgisine gerek duyulduğundan emin oldu. 1900'de anarşist arkadaşı Victor Dave sayesinde Paris'te katıldığı gizli bir Yeni Malthusçu konferansta gebeliği önleyici en son yön-

temleri öğrendi. Goldman serbest annelik ve "Aile Sınırlaması" yanlısı konuşmalar yapmasına rağmen, 1915'e kadar gebeliği önleyici yöntemleri anahatlarıyla anlatmadı çünkü bunun hapishane demek olduğunu ve inandığı birçok davayı desteklemeyi önleyeceğini biliyordu.[25]

Goldman 1913'te Paris'te, Dave'e akıl danışan genç Margaret Sanger'i etkiledi. New York'lu İrlandalı Katolik bir aileden gelen Sanger, annesi on bir çocuk doğurduktan sonra öldüğünde henüz on altı yaşındaydı. Annesinin izinden gitmemekteki kararlılığı ve Aşağı Doğu Yakası'nda gezici doğum hemşiresiyken yoksul kadınlarla kurduğu bağlantı, Sanger'i doğum kontrolünün önceliği konusunda ikna etti. 1912'de *Call* adlı sosyalist gazetede "Her Annenin Bilmesi Gerekenler" başlığıyla, cinsellik üzerine bir dizi deneme yazdı; bunlar Comstock Kanunu'na göre sansürlenince sütun, meydan okuyan "Her Genç Kızın Bilmesi Gerekenler" başlığı ve altında "Hiçbir Şey." sözcüğü ile boş yayımlandı.[26] Anarko-sendikalist bir topluluk olan Dünya Sanayi İşçileri'nden (IWW) etkilenen Sanger, 1914'te cinsel özgürlükle birlikte toplumun tamamen değişmesi gerektiğini ilan eden *Women Rebel* adlı devrimci dergiyi çıkarmaya başladı. Haziran sayısında Sanger, IWW'nin "işçilerin kontrolü" sloganına karşılık "doğum kontrolü" terimini ortaya attı.[27] Derginin içeriğinden dolayı mahkemeye verilen Sanger, gebeliğin önlenmesi ve doğum kontrolü yöntemleri hakkında yol gösteren *Aile Sınırlaması* adlı kitapçığı oluşturarak meydan okudu ve Ekim ayındaki duruşmasından önce Avrupa'ya kaçtı. Aralarında Mary Ware Dennett, Kate Richards O'Hare, Elizabeth Gurley Flynn ve Emma Goldman'ın da bulunduğu feministler, sosyalistler, anarko-sendikalistler ve anarşistler Sanger'e destek yürüyüşü yaptı.

Sanger 1915'te *International Socialist Review*'da yayımlanan "Amerika'da Comstockçuluk" adlı yazısında, doğum kontrolünden yana sınıf temelli bir sav ileri sürdü, *Woman Rebel* dergisinin bunu bütün toplumsal kötülüklerin "panzehiri" gibi görmediğini ama "işçilerin ekonomik özgürlüğü için atılması gereken en önemli adım" saydığını açıkladı. Aynı zamanda işçi sınıfı kadın hakları adına toplumsal cinsiyete dayalı bir iddiada bulundu:

Kadın ne kadar az çocuk için yemek pişirir, çamaşır yıkar ve çalışıp çabalarsa; okumak, düşünmek ve gelişmek için o kadar çok boş zamanı kalır. Özgürlük için boş zamana gerek vardır ve ilk özgürlük kendi bedeni üzerindeki hakkı, evlilikte ve evlilik dışında bedeniyle ne yapacağını söyleme hakkı olmalıdır; istediği ve uygun gördüğü şekilde, anne olup olmama hakkıdır; bütün bu haklar gebeliği önleme araçları ekseninin etrafında döner ve her kadının, eğer isterse bu bilgiye sahip olmaya hakkı vardır.[28]

Margaret Sanger solda kız kardeşi Ethel Bryne ile mahkemede, 1916

Sanger Avrupa'da kaldığı süre boyunca doğum kontrolü kampanyalarının tarihçesini inceledi ve yazısında Moses Harman'a, İngiliz Yeni Malthusçulardan olan Charles Bradlaugh ve Annie Besant'a saygılarını sundu. Aynı zamanda cinsel radikallerle doğum kontrolü yandaşlarından oluşan ağlarla bağlantı kurarak Edward Carpenter, Doğu Londralı anarşist Rose Witcop ile özgür aşk partneri Guy Aldred'in yanında sıra, Marie Stopres ile de tanıştı.

Sanger ile 1912'de *Freewoman*'da "anneliği reddetme hakkımız ... elimizden alınması olanaksız bir haktır. İstencimiz bize aittir, kişiliğimiz bize aittir," diye direten sosyalist ve feminist Stella Browne arasında çok yakın bir arkadaşlık gelişti.[29] Sanger, Eylül 1915'te Paris'e gitmek için İngiltere'den ayrıldığında, Browne ona şunları yazdı: "Seni bir daha göremeyeceğime inanmıyorum. Bir gün yine buluşacağız ve bu arada asla istediklerimin tümünü olamasa da, elimden geleni yapacağım ... Seninle karşılaşıp seni tanımak yaşadığım *en önemli* ve *en değerli* şeylerden biri oldu."[30] Oysa Sanger açısından en önemli olay, cinsellik psikoloğu Havelock Ellis ile tanışmasıydı. Ellis, etkileyici genç Amerikalı'ya aşık oldu ve entelektüel bakış açısıyla Sanger'in anarko-sendikalist görüşlerini yumuşattı. Sanger'ın doğum kontrolüne odaklanmasını savundu ve doğrudan eyleme olan inancını eleştirdi.

Ülkesine döndüğünde Sanger'ın düşüncelerinde oluşan değişikliğin tek nedeni Ellis değildi. Birinci Dünya Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasi ortam çok değişti. Amerika 1917'de Müttefikler'e katıldıktan sonra, artık mesele yalnızca Comstock Yasası uyarınca postanın sansür edilmesi değildi: Binlerce Amerikalı solcu, savaşa karşı çıkmak suçuyla uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıyordu. Ana hatlarıyla baskıcı olan ortam, savaş sonrasında Komünist Avı sırasında da sürdü; doğrudan eylem taktikleri sert misillemelerle karşılaştı. Çok sayıda doğum kontrolü eylemcisi Amerikan hapishanelerinde yatıyordu: Hint Ulusçuluğu savunucusu sosyalist ve feminist Agnes Smedley, casusluk ve doğum kontrolüyle ilgili yazılan dağıtmaktan hapse girdi; aynı şekilde hapis yatan kadınlara oy hakkı savunucusu İngiliz Kitty Marion, hapishane arkadaşlarına gebeliği önleme yöntemlerinin propagandasını yapıyordu. 1919'da hapis cezasını tamamladıktan sonra Sanger, *Birth Control Review* adlı dergiyi dağıtmasına yarayan radikal ağlardan yoksun ve güçsüz bir durumda, *Aile Sınırlaması* yazısını, doğrudan toplumsal eylem yöntemi olarak doğum kontrolü önerisini çıkartıp kürtaj değinmelerini eleyerek değiştirdi.[31] Doğum kontrölü bilgilerinin doktorlarla hemşireler tarafından verilmesi gerektiği fikrine de katıldı. Ekim 1919'da Temyiz Mahkemesi, Sanger'in mahkumiyetini onayladı ama doktorlar ile eczacılar hakkında dava açılmamasına karar verdi.

Sanger, 1922'de doğum kontrolü yaklaşımını alternetatif bir çerçeveye oturtarak, işçilerin üretim üzerindeki hakimiyeti yerine moderniteyle ilişkilendirdi. *The New Motherhood* adlı kitabında, cinsel ahlak konusundaki eril önyargılara meydan okudu ve kadınlara doğum kontrolünü ve anneliği, yerleşik tutumlara ve adetlere karşı çıkan daha geniş kapsamlı bir özgür iradenin parçası gibi görme çağrısında bulundu. Bu kitap, bir işçi sınıfı hareketine ihtiyaç olduğunu kabul etmekle birlikte, daha büyük bir insanlık davasının parçası gibi sunuldu: "Amerikan kadınlığı, çöken ahlaksal ve dinsel sistemlerin kalıntıları arasından özgürlüğe doğru hızla yol alıyor."[32] Sanger, özgür irade ve kendini gerçekleştirme fikirleri ile uluslararası ün kazanmıştı, ancak 1924'te Hindistan'a gitmek üzereyken, Agnes Smedley tarafından "güvenilir bir dayanak olana kadar kadın özgürlüğü görüşünden söz etmemek daha iyi olur" diye uyarıldı.[33] Eğitimli Hintliler'in yaklaşımına aşina olan Smedley, "ırk" yararına olan şeylerin ve çocukların daha iyi duruma getirilmesinin Hintli Yeni Malthusçular'a daha uygun göründüğünü biliyordu.

En çok ilgiyi Sanger çekmesine rağmen, Amerika'da çizilen tek siyasi yol onunki değildi. Antoinette Konikow daha geniş kapsamlı bir Marksist programa bağladığı doğum kontrolüne ilişkin bilgi sağlamayı ve kampanya yürütmeyi sürdürüyordu. Massachusetts'te 1919'dan itibaren Blanche Ames'in Aile Refahı Vakfı, doğum kontrolünü anne ve çocuk refahına bağladı, öte yandan el sanatları meraklısı Mary Ware Dennett aynı yıl, İstenen Ebeveynlik Birliği'ni kurdu. Dennett, her iki ebeveynin de gebeliği önleme konusunda karar vermeleri gerektiğini ileri sürdü ve bilgi edinme haklarını savunurken sivil özgürlükler savından yararlandı. Devlet yönetimindeki nüfus politikalarına kuşkuyla yaklaştı, öjeniğe karşı çıktı ve yalnızca tıp mesleğindekilerin bilgi vermesi fikrine inanmadığını söyledi.[34]

1915'te cinsel sağlık konusunda varolan çalışmalardan tatmin olmayan Mary Ware Dennett, ergenlik çağındaki iki oğlu için bir deneme yazmıştı. 1918'de *Medical Review of Reviews* adlı tıbbi dergide yayımlanan bu yazı, o sırada *The Sex Side of Life: An Explanation for Young People* başlıklı bir kitapçık olarak dağıtıma girdi. Dennett cinsel birleşmeyi, adet kanamalarını ve doğum

kontrolünü iyice açıklıyor ve cinsel zevki olumluyordu. "Cinsel birleşme, insanın bütün deneyimleri arasında en büyük bedensel zevki verendir ve diğer tüm zevkleri de artırmaya yarar."[35] Tedbirli ve saygın Dennett, 1929'da kitapçığı postayla göndermek suçuyla mahkemeye çıkarıldı. Yargıç, özenle kafes arkasına gizlenen jüriden, (Havelock Ellis'i okumuş kimseler jüri dışı bırakılmıştı) "Yaşamın Cinsel Yanı" adlı kitapçığın, "insanlığın ortak çocuk odası, devletin üzerinde yükseldiği temel taşı olan aile"nin "terbiyesi, masumiyeti ve namusu" üzerindeki "olası etkisi"ni göz önüne almalarını istedi.[36] Jürinin suçlu hükmüne karşı çıkanlar fırtına kopardı, bu da kamuoyu görüşünün değiştiğini gösteriyordu. Comstockçuluk savunmaya geçmeye zorlandı ama yine de kararlı bir artçı harekat yürüttü. Zaman, cinsel bilgiye duyulan ılımlı talepten yanaydı ama reformcular 1920'lerde hem Amerika'da hem de İngiltere'de cehalet yandaşlığını gerçekten güçlü buluyordu.

İngiltere'de yasal bağlam Amerika'dakinden biraz farklıydı. Comstock'un bir muadili yoktu ve Yeni Nesil Yeni Malthusçu Birliği (Neo-Malthusian New Generation League) doğum kontrolü fikirlerini orta sınıfa ve işçi sınıfına yaymaya çalışıyordu. Yine de müstehcenlik yasalarına başvurulabilirdi. 1922'de anarşist Rose Witcop ve Guy Aldred, Sanger'in *Family Limitations*'ını yayımlayarak yasal durumu kasten yokladılar. Aralık ayında Londra'daki evlerinde gereğine uygun biçimde yayına el kondu ve Witcop ile Aldred müstehcen yazın dağıtımı yapmakla suçlandı. Özgür bir birlikteliği paylaşan emekçi anarşistler oldukları için savunmasız ve marjinaldiler. Dora ve Bertrand Russell ile Yeni Malthusçuların desteğine rağmen *Family Limitation* müstehcen ilan edildi. Dora Russell *The Tamarisk* adlı biyografisinde bir avukatın bunun nedenini vajinaya fitil yerleştirmeyi gösteren şemaya bağladığını hatırlatıyordu. Müstehcenlik, fitili yerleştiren parmağın kadına ait olmama ihtimalinde yatıyordu. Hayrete düşen Dora Russell "Yeterli derecede 'fesatlığa çalışan bir kafa'ya sahip olmadığım için bu hiç aklıma gelmemişti," dedi.[37]

1924'te Rose Witcop yargıya meydan okuyarak *Family Limitation*'ı yeniden bastı ama bu bir istisnaydı. Genelde İngiltere'deki solcu doğum kontrolü yanlıları, işçi hareketi içindeki

mücadele anlayışından yana, Amerikalıların doğrudan eylem taktiklerinden sakınıyordu. 1922'nin sonuna doğru Yeni Malthusçu Birliği'nden Hemşire E. S. Daniels, doğum kontrolü konusunda bir kadına öğüt verdiği için Kuzey Londra'daki Edmonton'da sağlık müfettişliği görevinden alınınca, sosyalist basında ve kadın işçilerin toplantılarında Daniels'ı savunma kampanyası başlatıldı. Ocak 1923'te Stella Browne sosyalist dergi *New Leader*'a yazdığı yazıda bütün anne ve çocuk sağlığı merkezlerinde doğum kontrolü konusunda öğüt alınabilmesini savundu. Dora Russell, Browne'ın ardından, Aldred-Witcop davasında iyi halin göz önüne alınması için bir mektup yazarken, Edward Carpenter'ın arkadaşı feminist Evelyn Sharp da okullarda doğum kontrolüne karşı çıkmanın bir çeşit sınıfsal önyargı olduğunu yazıyordu.[38]

Önde, soldan sağa: Stella Browne, Dora Russell ve Bertrand Russell, 1923

1920'ler süresince Browne ve Russell, bu meseleyi ülkenin dört bir yanındaki işçi kadın örgütlerine taşıdı. İşçi Partisi kadınları, kendi "kadın konferansları"nda anne ve çocuk sağlığı merkezlerinde doğum kontrolü öğüdü verilmesinin yasal olması için tekrar tekrar oy verdi, ancak İşçi Partisi konferanslarında yenildiler. İşçi lideri Ramsay MacDonald, doğum kontrolünün politik değil özel bir mesele olduğu konusunda ısrar etti ve kadın örgütünün genç Dora Russell'a "iri ve ürkütücü" gelen başkanı Marion Phillips, şiddetle İşçi Partisi çizgisini savundu: "Cinsellik politikaya karıştırılmamalıdır. Partiyi baştan aşağı böleceksiniz."[39] Russell gibi sosyalist feministler açısından cinsellik zaten politikanın parçasıydı, ama İşçi Partisi önderleri güçlü bir Katolik kulis faaliyetine bağımlı olduklarının bilincindeydi ve doğum kontrolü konusunda konum değiştirmeyi reddediyordu. Bunun sonucunda kaçınılmaz olarak uzlaşmaya varıldı. Sağlık Bakanlığı 1930'da bir bildiri yayımlayarak, tıbbi sebeplerle; bir çocuk daha doğurmanın kadının sağlığını bozacağı durumlarda, evli kadınlara bilgi verilebileceğini bildirdi.[40]

İngiltere'de doğum kontrolüne ilişkin kamu tutumundaki değişimler, Marie Stopes'un popüler yazılarından büyük ölçüde etkilendi. Stopes'un yetmiş yapıtının arasında *Married Love* (1916), *Wise Parenthood* (1918), *Radiant Motherhood* (1920) ve *Contraception: Its Theory, History and Practice* (1923) ile birlikte *Our Ostriches* (1923) adlı yapıtı da vardı. Çok yönlü Stopes, *Maisie's Marriage* adlı bir film bile çekti; bu filmde tombul, meraklı ve istenen bir bebek, açan bir gülün içinden çıkar. Sansür, bebeği ve doğum kontrolü mesajını kesip çıkarttı. Propagandadan öteye geçmeye kararlı olan Stopes, işçi sınıfı kadınları arasında doğum kontrolü tavsiyelerine talep olup olmadığını sınamaya girişti. 1921 yılında İngiltere'de, Kuzey Londra'daki Holloway'de ilk doğum kontrolü kliniğini açtı ve ertesi yıl gebeliği önlemenin işçi sınıfından seçmenlerin sayısını azaltmaya yönelik bir komplo olduğunu söyleyen Katolik Dr. Halliday Sutherland hakkında mahkemeden celp kararı çıkarttı. Davayı kaybetti ama reklam sayesinde kitaplarının satışı artınca ülke çapında tanınan biri haline geldi. Popüler ve beğenilen üslubu, büyük kitlelere ulaşmasını sağladı.[41]

Stopes, anlayışla karşıladığı işçi sınıfı mensubu kadınların cinsellikle ilgili korkularına değindi: "Bir zamanlar başlıca coşkunuz

olan şeyden dehşet duymaya başlarsınız." "Evli erkekler yanlış biçimde 'kocalık hakkı' denen şeye gerek duyar," diye açıklayarak kadınları, gebeliği önlemenin, "kötü bir kızın kocalarını tavlaması" konusunda kaygılanmaktan kurtulmak anlamına geldiğine inandırdı.[42] Kadın okurlarını, anne sağlığı merkezlerinden rehberlik almaya teşvik etti:

> Bunu *reddedebilirler*. Ama aldırmayın; cesur olun ve bu bilgiyi istemekle bile sonunda başka kadınların buna ulaşmasını kolaylaştırcağınızı düşünün çünkü bu ülkede bütün kadınlar bu bilgiyi isteyene, bu bilgiye ulaşmak için ısrar edene kadar, kadınlar ve istenmeyen bebekler eskiden ve şimdi olduğu gibi acı çekmeyi sürdürecektir.[43]

Stopes bir seferde gereğinden fazla tabuyu yıkmamaya dikkat ediyordu. Solcu sosyalist kampanyacıların tersine, toplumu dönüştürmeye çabalamıyordu; yürüttüğü propaganda var olan durumlara yönelikti. Her zaman bireysel davranmayı yeğliyor, geri plandaki örgütlenmeyi başkalarına bırakıyordu. 1931'de Ulusal Doğum Kontrolü Derneği kurulduğunda Stopes, Dr. Helena Wright, Eva Hubbock ve Margery Spring Rice gibi deneyimli feminist kampanyacılar ve toplumsal araştırmacılarla birlikte yönetimde yer aldı. Ama Stopes komitecilik tarzındaki politikalardan tedirgin olarak, "Ben bu hareketin Kamarotu değil Amiraliyim," diye açıkladı.[44] Öbür kadınlar onu nazikçe dinledi ve aldırmadan işlerine devam etti.

Öjenik fikirler hâlâ doğum kontrolü propagandasıyla iç içeydi. Stopes *Radiant Motherhood*'da doğurganlığın "sağlıklı, doğuştan sağlam gelecek kuşak vatandaşlar yaratma" olasılığına sahip kimseler arasında teşvik edilmesi gerektiğini bildirdi; "zayıf, hastalıklı ya da kusurlu gelecek kuşak vatandaş" üretme olasılığına sahip kimseler ise doğurganlıktan vazgeçirilmeliydiler. "Ebeveynliği, tamamen hastalıklı olmasa da, bedensel ve zihinsel kusurlu çocuk üreteceği neredeyse kesin olan kişiler açısından olanaksız kılmak toplumun görevi" idi.[45] Margaret Sanger de, 1919'da "güçlü olmayanların elenmesi" fikrini destekleyerek öjenik lobiye başvurdu.[46] Yoksulların üremesinin kısıtlanmasını ve akıl hastalarının kısırlaş-

tırılmasını kabul etti, ama "güçlü" olanların doğum oranını artırma önlemlerine karşı çıktı. Göçmenlerin denetlenmesini istemesine rağmen Sanger göçmenleri "güçlü" olmayanlarla bir tutmadı.[47] Havelock Ellis'in önsözünü yazdığı *Woman and the New Race* (1920) adlı kitabında Sanger, insanları göçe zorlayan çevre koşullarının üzerinde durdu ve özgür anneliğin "yabancı ve bastırılmış annenin ... istemediği çocukları dünyaya getirmesini önlemek için" hayati olduğu konusunda ısrar etti. Özgür anneliğin "güçlü olmayanları geri çektiğini, güçlüleri ortaya çıkardığını; çocuğa bakacak yeterli olanağı bulunmayan ailelerde az çocuk yaptırdığını" ileri sürdü. Sanger "dünyaya, şimdiki hayal gücümüzün ötesinde bir görüş ve önderlik getireceğini" düşündüğü "bütün ırkların en iyi öğelerini içeren bir Amerikan ırkı" öngördü.[48] İngiltere'de Stella Browne, doğum kontrolünün "Komünist ve Feminist idealleri gerçekleştirmeye uygun yeni bir ırk üretmeye" yarayacağını açıklayarak öjenik iddialara yeni bir yön verdi.[49] Browne, seçimi devletin değil bireyin yapmasını öngörüyordu. Doğum kontrolü yandaşları davalarını öjenik kuramlarla destekleyerek, üreme denetiminin ilerlemeye yol açacağını ve daha iyi bir toplum yaratacağını düşündüler.

Öte yandan, doğum kontrolü hareketi de öjeniğin baskıcı etkisini eleştirdi. 1924'te Dora Russell gibi sosyalistler tarafından kurulan İşçilerin Doğum Kontrolü Grubu, öjenik karşıtıydı. Russell 1974'te "En kötü soy olarak adlandırılan şeyin, çoğunlukla yoksul insanlar olduğunu görürsünüz, işte bu yüzden kendimizi öjenik topluluklardan tamamen ayırdık açıklamasında bulundu."[50] 1926'ya gelindiğinde İngiliz Komünist Partisi gazetesi *Woman Worker*, işçi sınıfı aileleri yoksulluktan kurtarabilmek ve kadınlara politik etkinliğe katılmayı serbest kılmak için doğum kontrolünü desteklemeye başladı. Ama öjenik alaya alındı: "Kimileri, aşağı sınıftan çok fazla insan ürettiğimizi söylüyor -yüzdelere giren sağlıksız kişiler- Flo, bunlar senle beniz! "Güçsüzler"ı üreten sağlıksız koşullar hakkında tek söz yok."[51]

Amerika Birleşik Devletleri'nde ilerici Afro-Amerikanlar bir açmazla yüzyüze kaldı çünkü siyahilerin doğum oranını sınırlamak için öjenik savlardan yararlanılıyordu. Siyahi ulusalcı Marcus Garvey, Afro-Amerikanların soyunu kurutacağına inandığı doğum kontrolünü reddetti. W. E. B. Du Bois "öjenik kısırlaştırma"ya karşı

çıktı ama 1921'de şunu savundu: "geleceğin kadınının bir yaşamı, işi ve bağımsızlığı olmalı ... geleceğin kadını bilgili olmalı... ve annelik hakkı kendi takdirine kalmalı."[52] Doğum kontrolü bilgileri siyahi basında ve toplantılarda tartışılıyordu. 1918'de Harlem Kadın Politika Birliği siyahi kadınlara, "kendi insanlarının politik, toplumsal ve ekonomik yaşamında önderlik dizginlerini ele almaları" için çağrıda bulundu ve doğum kontrolünün tartışılması gereken konulardan biri olduğunu ilan etti.[53] Doğum kontrolü, kadının yeri geniş bir aile kurduğu yuvadır görüşüne karşı çıkan siyahi kadın romancılar Nella Larsen ve Jessie Fauset tarafından da yakın bulundu.

İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, doğum kontrolü klinikleri ve doğum kontrolü yandaşlarının kampanyaları, kadınlar arasında doğurganlığı denetlemeye ilişkin yaygın bir istek olduğunu gösterdi. 1920'lerde cinsellik ve kimlik belirsizliklerinin ortasında kesin olan bir şey vardı: Birçok kadın doğum kontrolü istiyordu. Leonora Eyles, iki savaş arasında kitlesel olarak pazarlanan yeni kadın dergilerinden *Woman's Own*'da işe girince, Eyles'ın sekreteri Jessie Stephen doğum kontrolü konulu her yazının ardından mektup akınına uğradıklarını anımsıyordu.[54] Stephen savaş öncesinde Glasgow'da, kadınlara oy hakkı hareketinde ve sosyalist harekette çalışmış eski bir eylemciydi:Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sylvia Pankhurst ile doğum kontrolü kampanyasında çalışmış ve İşçilerin Doğum Kontrolü Grubu'na katılmıştı. Yerel doğum kontrolü kampanyalarına ve ülkenin her yanında açılmaya başlayan yeni kliniklerde etkinlikte bulunan işçi sınıfı kadınlarının ağına dahildi. Bu kadınlar, Malthusçuluktan geriye kalan bütün kuşkuları reddederek, toplumsal sınıf ile cinsiyeti birbirine bağladı ve doğum kontrolünü daha geniş kapsamlı bir işçi hareketi mücadelesinin parçası olarak sundu. Durham'daki Blaydon'dan Mrs. Lawther, maden işçilerini, kadınların 1926'daki grevde onlara nasıl yardım ettiğini anımsatarak, İşçi Partisi'nde kadınların anne sağlığı merkezlerinde doğum kontrolü bilgileri verilmesi için yaptıkları kampanyayı desteklemeye teşvik etti.[55] 1925'te İngiltere'de işçi sınıfından kadınların bir konferansına katılan Amerikalı sosyalist feminist Cyrstal Eastman, "İki sıkı genç sosyalist kalkıp... doğum kontrolünün toplumsal devrime dayanamayacak ekonomik bir

mesele olduğunu açıklamaya başlayınca, çok ciddi bir kadın, sarsılmaz bir inançla yanıtladı; 'Bir kadının, kooperatifçi bir devlette bile, kaç çocuk yapacağını ve bunun zamanını seçmek isteyeceğini düşünüyorum,'" diye belirtmekten mutluluk duymuştu.[56]

Doğum kontrolünün iki savaş arasında görünürlük kazanmasıyla, tehlikeli koşullarda uygulanan kürtajların neden olduğu gizli acılar ortaya çıktı. Mrs. E. Williams *Landsbury's Labour Weekly*'de şöyle yazıyordu: "Her gün gelip benden öğüt isteyen kadınları dinlerken yüreğim parçalanır gibi oluyordu. Bir çocuğun doğmasını önlemeye çalışırken, en sağlamların bile içini çürütecek kadar korkunç miktarda ilaç aldıklarını anlatıyorlar."[57]

Alice Hamilton, savaştan önce çalışan Amerikalı kadınların kürtajı suç saymadığını belirtmişti.[58] 1929 yılında Marie Stopes da, *Mother England*'da aynı şeyi söylüyordu: "Üç ayda neredeyse yirmi bin kadından yasadışı kürtaj talebi aldım; görünüşe bakılırsa, kürtajın yasadışı olduğunu bile *bilmiyorlar*."[59] Marie Stopes bunu doğum kontrolünü savunmak için kullandı; ama Stella Browne 1915'ten beri kürtajın yasallaşmasını savunuyordu, yasallaşma meselesini bir bildiriyle İngiliz Cinsellik Psikolojisi Araştırma Derneği'ne sundu. 1920'ler süresince, kürtajın gebeliği önlemeyi tamamladığını savunmayı sürdürdü ve 1936'da Kürtaj Yasası Reformu Derneği'nin kurucu üyesi oldu.

Dora Russell, İşçi Partisi hiyerarşisinde, "alçak gönüllü doğum kontrolü talebimiz karşısında karşıtlarımızın tutumu" yüzünden geçmişte hissettiği "yoğun öfke ve hayal kırıklığı"nı dile getirdi.[60] Oysa doğum kontrolü meselesi Russell'ın kastettiği kadar "alçak gönüllü" değildi. 1930'larda "aile planlaması" diye geniş destek görmesine rağmen, kökleri, kesinlikle saygınlıktan uzak bir özgürlükçü cinsel radikalliğe ve on dokuzuncu yüzyılın başındaki ütopyacı sosyalizmin dönüştürücü tasarılarına uzanıyordu. Stella Browne, 1923'te işçilere konferans vermek için Güney Galler'e gittiğinde dinleyenlere, doğum kontrolünün yeni bir cinsellik ahlakının parçası olduğunu söylerken, yerleşik görüşe karşıt bir kuramsal yaklaşımla bağlantıları açıkça görülüyordu. Bu yeni değerleri daha iyi konutlara, eğitime ve istihdama bağladı ve fikrini desteklemek için Nietzsche, Ellis ve Marx'a başvurdu.[61]

Browne, istençli eyleme duyulan sendikalist inancı, insanın üreme koşullarına yansıtmaya çalıştı. Kadınların üremeyi denetlemesini, geniş bir devrim sürecinin yaratıcı ve özgürleştirici bir parçası olarak gördü. 1922'de *Communist*'e yazdığı bir mektupta "Kadınlar için doğum kontrolü, erkekler için çalışma koşullarının belirlenmesi ve işçiliğin denetlenmesi kadar önemlidir ... Doğum kontrolü, kadının özgür iradesiyle kendi kişiliğini ve çevresini denetleme konusunda en önemli çabasıdır." diye açıkladı.[62] "İşçilerin denetimi" ve "doğum kontrolü" sloganları, etkin bireysel eylemi, toplumu dönüştürmeye yönelik daha geniş kapsamlı bir mücadelenin temeline yerleştirdi. Kadınların özgür iradesine dayanan bu yeni cinsel politika, Fransa'da ve Almanya'da bunu işçilerin üretimi denetlemesine ilişkin taleplerle ilişkilendiren anarko-sendikalistler ve solcu Komünist kadınlar arasında görülüyordu. Yeni politika, kadın özgürlüğünün Sovyetlerdeki savunucusu Alexandra Kollontai tarafından onaylandı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Sanger, Konikow ve Eastman'ı olduğu kadar, İngiltere'de de Browne'ı etkiledi.

Doğum kontrolü, aynı zamanda töreleri değiştirme aracı gibi görüldü. 1924'te Elsie Clews Parsons, üremeyle ilgili değişikliklerin, Marksistlerin üretimin dönüştürülmesiyle değerlerde ve kültürde oluşacağını varsaydığı türden değişiklikleri etkileyebileceğini ileri sürdü:

> Doğum kontrolü, eşleşme ve ebeveynlik arasında öylesine kesin farklar yaratır ki, çocukların iyiliği ya da ailenin şerefi adına kişisel isteklerin bastırılmasına yönelik birçok savı bir yana atmayı ve cinsler arasındaki namus ve içtenlik kavramlarını yeniden tanımlamayı zorlayarak cinsel tutumlara ve ilişkilere ait kuramlarda kökten değişimlere neden olabilir.[63]

Parsons'ın cinselliği özerk bir yapı olarak tanımlaması alışılmadık bir şeydi: Öte yandan diğer doğum kontrolü savunucuları, cinselliği biyolojik üremeden koparmanın etkisine karşı tetikteydi. Dora Russell *The Right to Be Happy*'de (1927) cinsel ilişkiler konusundaki karmaşanın, gebeliği önlemeye ilişkin yaygın talebin cinselliğe bakış açısında bir değişiklik gerektirdiğini kabul etmek-

le, büyük ölçüde azalacağını iddia etti: "Sorunun büyük bölümü, toplumsal ve ekonomik yapılarımızın içinde cinsellik ve ebeveynlik içgüdülerini birbirinden ayırmayı kesinlikle reddetmemizden kaynaklanıyor."[64] Bu ayrımın, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, karşı cinsle cinsel ilişkilerin yanı sıra, aynı cinsle cinsel ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi açısından geniş kapsamlı sonuçları olacaktı.

Doğum kontrolü paketinin içindeki ve yaygın inancın karşısındaki kat kat inancın yanında temel bir çelişki de vardı. Bir kadının kendi doğurganlığını belirleme hakkının kökleri, insanın dokunulmazlığına dayanan bireyci anlayışa uzanıyordu. Sosyalist feminist Teresa Billington Greig'in 1915'te dediği gibi, istenmeyen bir bebek "annenin kişisel haklarının feci biçimde ihlali" demekti.[65] Bu radikal gelenek, istenç iddiasında bulunan ve ulus, devlet, toplum, ırk veya sınıf gibi topluluklarla işi olmayan bireycilikten besleniyordu. *Free Woman*'ın Ulusal soya katkıda bulunan ve öjenik savları reddeden, baş editörü Dora Marsden şöyle diyordu: "Cinselliğin öncelikle ırkın devamı dürtüsüyle yaşandığına inanmak kesin bir yanılgıdır. İlk tek hücreli canlıdan yaşam merdiveninin tepesindekilere kadar cinsellik canlının kendi tatmini için yaşandı."[66] Toplum yararına üremek için kadınlara yapılan çağrılara karşı Helen Winter şunu söyledi, "Özgür bir Kadın olarak ... ben ne ırkın devamıyla ne de herhangi bir insanın üremesiyle ilgileniyorum; ben *kendimi* devam ettirmek istiyorum."[67]

Ama özellikle işçi hareketinin içinde, üremenin bireysel olduğu kadar toplumsal bir mesele de olduğunda ısrar eden başka kadınlar vardı. Dolayısıyla bu kadınlar 1920'lerde çok farklı bir yaklaşım benimseyip, hem doğum kontrolü konusunda bilgi edinme olanaklarından hem de anne ve çocuk sağlığı için devlet kaynaklarından yararlanmayı talep etti. Bu ayrım çocuk yetiştiren annelerin yararına sürdürülen politika tartışmalarına yansıdı. Bireylerin gereksinimleri ile toplumun çıkarını dengelemek içinden çıkılması güç, kaçınılmaz bir durumdu. Crystal Eastman, 1920'de oy hakkının kazanılmasından sonra iyimserlikle "Artık başlayabiliriz," diye açıkladı.[68] Bunun tam olarak nasıl olacağı, 20'li yılların sonuna doğru pek açıkça görülemedi.

5

Annelik

Dora Russell, 1920'lerin başında gebelikte anne ölümü oranlarını incelediğinde istatistikler kaygı vericiydi: "Annelerin *ortalama* olüm oranının binde dört ya da beş olduğunu gördük. Buna karşın kazaya kurban giden madencilerin ölüm oranı, fiilen madende çalışan işçiler arasında binde 1.1 idi. O zaman, Leah L'Estrange Malone ile birlikte şu sloganı oluşturduk: "Çocuk doğurmak madende çalışmaktan dört kat daha tehlikelidir..."[1] Bebeklerin ve annelerin ölüm oranından duyulan kaygı on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren büyümeye devam etti ve 1900'lerin başında uluslararası alanda reform önerileri dolaşmaya başladı. Anneliğin Korunması ve Cinsel Reform Birliği 1904'ten beri Almanya'da bir yandan doğum kontrolünü ve kürtajı desteklerken, diğer yandan çocuk doğurma ve çocuk yetiştirme politikalarını bir arada sundu. 1917 Rus Devrimi'nden sonra Alexandra Kollontai, anneliğin "toplumsal bir işlev" olduğunu açıkladı ve sekiz haftalık doğum izni, işte emzirme araları, doğum öncesinde ve sonrasında parasız bakım ve nakit harçlık gibi uygulamalar başlattı. Uluslararası Çalışan Kadınlar Meclisi'nin, 1918'de Washington'da düzenlediği Annelik Kongresi'ndeki önerileri arasında doğum öncesi ve sonrasında altı haftalık tam bakım masraflarının karşılanması ile parasız sağlık hizmeti vardı. Doğum kontrolüyle birlikte annelik de bir mücadele alanı haline gelmişti.[2]

Geniş kapsamlı ve iddialı bu politikalar, ufak müdahalelerin çoğalmasıyla ortaya çıktı. İngiltere'de anne ve bebekleri bekleyen tehlikeler on dokuzuncu yüzyılın ortalarında hayır kurumlarını, anneleri evlerinde ziyaret etmeleri için "sağlık danışmanları" göndermeye yöneltti; 1890'larda bu hayırseverlik yerel yetkililerce üstle-

nildi. Ama kısa süre sonra, verilen tavsiyelerden fayda görülmesine rağmen, kadınların doğum öncesi ve sonrasında yaptıkları ağır işlerin ve yoksulluğun ölüm oranlarını etkilediği ortaya çıktı. Bunun sonucunda, anne ve çocuk sağlığı için geçici merkezler kuruldu; bunlar yalnızca öğüt vermekle kalmadı; hamile kadınlara, annelere ve küçük çocuklara yemek gibi bir dizi yararlı hizmet de sağladı.[3] İlk adımlardan birini sosyalist feminist Charlotte Despard atmıştı. Dul kaldıktan sonra yerleştiği Güney Londra'daki Nine Elms'de, işçi sınıfından komşularını bebek bakımı ve beslenmesi konusunda eğitmeye yönelik hayırsever çabaları sayesinde kendi evinde kurduğu ve bebek bakımı için hemşiresi bulunan bir anne ve çocuk kliniği ortaya çıktı.[4] Edindiği anlayış, başka yerlerde de kliniklerin kurulmasına katkıda bulundu.

1900'lerin başında yerel sağlık görevlileri, belediye meclisleri ve kadınların gönüllü çabalarıyla anne ve çocuk sağlığı merkezleri kuruluyordu. Parasal destek devletten, yerel meclislerden ve kimi durumlarda kooperatif hareketinden geldi. Londra'daki St Pancras'ta kadınların baskısıyla Sağlık Memurluğu, anneler için bir okulun yanı sıra sağlık danışmanları çalıştıran bir klinik açtı. 1908'de Kadın Kooperatif Birliği'nden feminist ve işçi hareketi eylemcisi, Bolton'da Yoksulluk Yasası koruyucusu Sarah Reddish, yerel kooperatif hareketini St Pancras'ı örnek almaya ikna etti. Reddish ve Birlik'in öbür üyeleri, anneliğe hazırlık konusundaki uluslararası deneyleri biliyordu; Bolton Anneler Okulu'nu "dostluk ve iyi duygularını göstermek için" çay ve kurabiyeler eşliğinde açmadan önce, Belçika'daki Gent şehrine gidip "öncü 'Annelere Danışmanlık'" kurumunu incelediler.[5] Aynı yıl kooperatif hareketi, yerel meclisin sonunda ikna olarak üstlendiği beş kliniği destekledi. Başka bir Lancashire dokumacılık merkezi olan Stalybridge'de, varlıklı bir demir dökümcüsünün hayırsever eşi Anne Summers'ın anneliği öğretmek için kurduğu okul, Anne ve Çocuk Sağlığı Merkezi'ne dönüştü.[6] Kuzeyin fabrika şehirlerinde bebek ölüm oranları son derece yüksekti ve anneler adına girişilen her yararlı girişim, annelerin ve bebeklerin sorunlarının açığa çıkmasını sağladı.

Gönüllü etkinliklerin yerel yetkililerce yavaş yavaş artırılmasıyla, yeni bir düzen doğdu.[7] Bu, kendiliğinden gelişen bir süreç

değildi. Perde arkasında, işçi kesiminden kadın eylemciler bütün güçleriyle politik baskı uyguluyordu. Lanchashire'daki Nelson'da Kadın İşçi Birliği sekreteri Harriette Beanland, 1000 bebekten 102'sinin ilk yıllarında öldüğünün ve yoksulluk ile yasadışı kürtajın işçi sınıfından kadınların yaşamlarını tehlikeye soktuğunun farkındaydı. Bu yüzden, 1913'te İşçi Partisi'ne yazarak, partinin okul kliniklerini ve okullarda daha büyük çocukların sağlık denetimini savunmasının tamamlayıcısı olarak "Bebek Klinikleri" politikasını benimsemesinde ısrar etti.[8]

Böyle bir hizmet gereksinimine karşın, işçi sınıfı kadınları, çoğunlukla kendi deneyimlerine dayanan annelik bilgilerinin sağlık uzmanlarının hoşuna gitmeyeceğine dair derin bir kuşku duyuyordu. Sonunda 1913'te Kadın İşçi Birliği, Londra'nın bir işçi bölgesinde klinik açarken, bilginin büyüklük taslayan bir tavırla verilmek zorunda olmadığını göstermek niyetindeydi. Doğum kontrolü yandaşlarıyla aynı nedenlerle kliniği savunurken, on dokuzuncu yüzyılda radikal işçi sınıfının savunduğu bilgi edinme hakkına değindiler.[9]

Kadınlara oy hakkı savunucusu ve sosyalist Sylvia Pankhurst, devletin işe karışmasından adeta nefret ediyordu ve başkasına muhtaç olmadan girişilen eylemlere inanıyordu. 1915'te Pankhurst'ün Doğu Londra Oy Hakkı Savunucuları Federasyonu (East London Federation of the Suffragettes - ELFS) varlıklı destekçilerden para topladı. "The Gunmakers' Arms" (Tüfekçi Kuvvetleri) adlı bir pub satın alıp "The Mothers' Arms" (Anne Kuvvetleri) diye yeniden adlandırarak burayı danışma merkezi yaptılar ve taze köy yumurtası da dahil olmak üzere besleyici yiyecekler, süt ve ilaç sağladılar. Ev yaşamı bilgisi dersleri açtılar ve aynı zamanda bebekleri tartıp gelişimlerini değerlendirecek bir hemşire tuttular. Pankhurst'ün girişimi, bir araya konmuş hizmetlerin öncüsü oldu: Aynı binada, önce Tolstoy sonra da Montesorri çizgisinde çalıştırılan bir çocuk yuvası yer aldı. Ancak başkasına muhtaç olmamaya çalışmanın sorunlu olduğu ortaya çıktı. Pankhurst'ün devletten duyduğu kuşku onu, önemli ölçüde enerji sarfetmeyi gerektiren bu girişimlerin yürütülebilmesi için varlıklı feministlere güvenmeye zorladı. ELFS bebeklerin sütü hazmetme güçlüğüyle ve bir hemşirenin merkezde

hırsızlık yapması gibi utandırıcı bir durumla uğraşmak zorunda kaldı.[10] Bunun gibi sorunlar reformcuları, yirminci yüzyılın başında hızla yayılan anne sağlığı merkezlerine devlet desteği aramaya yöneltti; öte yandan The Mothers' Arms gibi imece usulü girişimlerin varlığı, hizmet sağlama talebini sergilemeye yaradı.

Annelik kliniği bir kez kurulunca, bir hizmet ağının merkezi olabilirdi. Kadınlar, sağlık ziyaretleri ve "evde yardım" gibi, annelere doğumdan sonra parasız ev hizmeti, yaşlılarla hastalara da yardım için hizmet sağlayan toplumsal politikaların parçası olan tasarılar oluşturdu.[11] Ayrı ayrı verilen yerel hizmetlerin düzensiz olması kaçınılmazdı ve Yerel Yönetim Kadın Cemiyeti yoluyla bağlantı kuran kampanyacılar, hizmet sağlamayı hem ulusal hem de yerel bir sisteme kavuşturmak için baskı yapmaya başladı. 1908'de Manchester'ın ilk kadın belediye meclisi üyesi seçilen Margaret Ashton, Belediye Mesclisi'ni, kendisinin başkanlık edeceği bir Anne ve Çocuk Sağlığı Komitesi (Maternity and Child Welfare Committee) oluşturmaya ikna etti.[12]

Anne sağlığı merkezleri, ileride daha başka değişimlerin yolunu açmayı sürdürdü ve 1920'lerde doğum kontrolü konusundaki bilgilendirmeler yüzünden kopan fırtınanın tam ortasında kaldı. Oysa tek başlarına sağlık klinikleri anneliğin tehlikelerine çözüm değildi. Daha geniş ekonomik ve toplumsal etkenlerle birleşen tıbbi bilgi açığı, anne ölüm oranını etkiliyordu. Yerel belediyeler, sanayi şehirlerindeki yetersiz sağlık koşullarının maliyeti yüksek sorunlarını halletmek yerine klinik açmanın daha ucuz olduğunu gördü.[13] Yine de bütün gönüllü tedbirler ve bunların kurumlaştırılması, üremenin hem anne sağlığı hem de soyun devamlılığı açısından toplumsal bir sorumluluk olduğu iddiasını güçlendirdi.

Yirminci yüzyılın başında Liberaller, toplumsal reformlar yoluyla işçi sınıfı erkeklerinden oy desteği istedi ve işçi sınıfı kadın örgütleri, kadınların çıkarının görmezden gelinmeyeceğinden emin olmaya çalıştı. Liberaller 1910'da, sosyal sigorta yasa önerisinde bulununca, Kadın Kooperatif Birliği, maaş almayan evli kadınların annelik, hastalık ve sakatlık konularının yasada yer alması için kampanya başlattı. Oysa hazırlanan yasa tasarısı, kadınlara hastalık ücretinin tamamını ödemedi ve doğum ücretini erkeğin mülkiyetine

verdi. İşçi Partisi'nin Kadın İşçi Birliği bunu kabullenmeye hazırlanırken, Kadın Kooperatif Birliği buna karşı çıkarak, yerel meclis ve Yoksulluk Yasası kurulu üyeleriyle birlikte hemşire ve ebe derneklerinin üyelerinden, sağlık danışmanlarından ve sağlık müfettişlerinden oluşan 700 kadını, doğum ücretinin kadınların kendisine ait olduğunu iddia eden bir bildiri imzalamak üzere harekete geçirdi. Sonunda, kadın meselelerine anlayış gösteren Muhafazakar Lord Robert Cecil, erkeğin bu ücreti karısının onayıyla almasını sağlayacak biçimde yasayı değiştirdi.[14]

Birinci Dünya Savaşı, anneliğe devlet desteği verilmesi konusundaki gerginliğin dönüm noktasıydı. Irksal "yozlaşma" konusundaki panik, işçi örgütlerinin reformlar konusunu bastırmasını sağlayacak bir sosyal atmosfer oluşmasını sağladı. Hamilelik ve doğum konusunda suskunluğunu bozan Kadın Kooperatif Birliği, yenilmez Margaret Llewellyn tarafından yayıma hazırlanan *Maternity: Letters from Working Women*'i (Annelik: İşçi Kadınlardan Mektuplar) (1915) yayımladı. Anneliği yüceltmekten çok uzak olan yazarlar, annelerin, bir bebeğin daha gelişinden nasıl dehşete kapıldıklarını belgeledi. Düşükleri, bebek ölümlerini ve dinlenmeye vakit bulamadıklarını anlattılar. Duygu yüklü tanıklıkları, anneliğe ilişkin kaygıları artırdı.[15] 1915'te belediyelere annelik komiteleri oluşturma yetkisi tanındı. Bundan üç yıl sonra Anne ve Çocuk Sağlığı Yasası yerel yetkililere; doğumevleri, beş yaşın altındaki çocuklara hastane hizmeti, beş yaşın altındaki babasız çocuklara evde bakım ve çocuk yuvaları gibi hizmetlere parasal destek sağlama yetkisi tanıdı. 1919'dan itibaren benzer işler yapan gönüllü gruplar da, kamu hizmetinde kullanılacak para yardımından yararlanabildi. Bunun sonucunda, savaş sonrası İngiltere'deki Anne ve Çocuk Sağlığı kurulları, devletin ve gönüllülerin hizmetlerinden oluşan parçalı işi birlikte idare ediyordu.

Savaş zamanında devlet sağlık hizmetleri tavandan tabana doğru gelişmesine rağmen, işçi hareketinde güçlü bir demokratik akım vardı ve toplumsal cinsiyete dayalı bir sınıf duygusuyla destekleniyordu. Kadın Kooperatif Birliği ve Kadın İşçi Birliği kendi çıkarlarının korunmasında ne devlete, ne erkeklere ne de orta sınıf kadınlarına güvenilmeyeceğini düşünerek işçi sınıfından kadınla-

rın, Anne ve Çocuk Sağlığı kurullarında temsil edilmeleri için baskı yaptı. Sonunda devlet kaynaklarına duyulan ihtiyaçtan doğan talep, sağlanan hizmetler konusunda baskı yapma kararlılığıyla birleşti. Doğum yardımı için verilen uzun ve zorlu mücadele, işçi kadın örgütlerinin 1930'lar süresince hizmetleri savunmayı sürdürmelerini sağlayan, hem derin bir dayanma gücü ve demokratik bir yetki duygusu doğurdu.[16]

1890'larda Amerika'da anne sağlığı davası büyük ve güçlü hayır kurumlarınca ele alındı. Amerika Birleşik Devletleri'nde Hayır Kurumları Cemiyeti (Charity Organization Society) İngiltere'de olduğu gibi, bireysel çabanın önemini vurgulayarak anneleri düzenliliği, temizliği ve tutumluluğu alışkanlık haline getirmeye çağırdı. Toplumsal Safiyetin Teşvik Edilmesi için Hıristiyan Birliği Anneler Meclisi ve İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Derneği, hayırseverliği dini bir mesajla birleştirdi; öte yandan Ulusal Anneler Kongresi; Ebeveyn-Öğretmen Birlikleri ve kadın kulüpleri yoluyla annelik, çocuk sağlığı ve çocuk yetiştirme bilgisi verdi. Ulusal Anneler Meclisi bir yandan anaokulları açmak gibi tatbiki hizmetler sağlarken diğer yandan da kadınların evdeki yerini güçlendirmeye çalıştı. 1910'lardan itibaren Meclis bebek merkezleri açarak çocuk sağlığını öncelikli bir iş haline getirirken, aynı zamanda devlet desteği aramaya başladı.[17]

Amerikalı siyahi kadın reformcular da, annelik koşullarının iyileştirilmesi çabalarına müdahil oldu. 1895'te kurulan Ulusal Siyahi Kadın Derneği (NACW), siyahi kadınları ırkın manevi yükselişinin bekçileri yerine koyarak, annelik konusunda varolan fikirleri yeniden biçimlendirmeyi amaçladı. 1900'de Chicago Afro-Amerikan Anneler Kurulu annelere, "kızlarını ileride rahat edebilmeleri için her konuda yönlendirmeyi; onların, gündüz ya da gece sokaklarda dolaşmalarına izin vermemeyi, ama kızlarına yakın olup sürekli onlara eşlik etmeyi ve onları asla doğruluktan ayrılma tehlikesine düşürmeyecek iyi bir etki altında bırakmayı" önerdi.[18] Siyahi genç kadınların karşılaştığı tecavüz tehlikesine ve basmakalıp ırkçı klişelere karşılık olarak bu gibi bir gözetime gerek duyuldu.

Toplumsal yardım kurumlarının oluşumu, kadınlara yoksul kadınların ve çocukların gereksinimlerini araştırma ve bu konuda

çevreyi bilinçlendirme olanağı verdi. 1909'da Alice Hamilton, işçi sınıfından göçmen ya da o ülkede doğmuş 1600 aileyi kapsayan ve bebek ölümünün geniş ailelerde daha yüksek olduğunu gösteren bir araştırma yaptı. İlerici toplumsal reformcular, İngiltere'de olduğu gibi ebe yetiştirmek, emzirme eğitimi vermek ve yoksul göçmen bölgelerine saf süt sağlayacak "süt istasyonları" açmak için baskı uyguladı. Annelere ve çocuklara yönelik reformları onaylatmak için etik savlardan yararlandılar ve işe karışmamanın uzun vadeli toplumsal bedelini vurgulayarak bunu ekonomik bir mesele haline getirdiler.[19]

Orta sınıf mensubu Afro-Amerikan reformcular, annelerin manevi gücünü vurgulamalarına rağmen kadınların para kazanmasını koşullu olarak da olsakabul etmeye, beyaz orta sınıftan daha yatkındı. Bu yüzden, kadın kulüpleri yoluyla, çocuklar ve gençler için olduğu kadar anneler için de çeşitli hizmetler oluşturdular. Bunların arasında gündüz kreşleri, çocuk yuvaları, yetimhaneler, çalışan kızlara konut ve çocuklara okul dışı eğitim de vardı.[20] Afro-Amerikan kadınlar yardım kurumları da oluşturdu. Chicago'da öncü Clotee Scott Yardım Kurumu, burayı "ebeveynler işteyken çocukların yaşayabileceği bir ev" diye tanımlayan kadın üye Clotee Scott tarafından kuruldu.[21] Yirminci yüzyılın başında siyahilerin yardım kurumları, ahlak reformundan çok, yoksul siyahi mahallelerindeki çocuklara gelişmiş toplumsal fırsatlar sağlanmasının üzerinde durdu.

1912'de Hull House'dan Julia Lathrop'un başkanlığında Çocuk Bürosu'nun kurulması, annelerle bebeklere küçük bir bütçe ayrıldığı anlamına geliyordu. Lathrop bebek sağlığına odaklanarak, muhafazakarlarla ilerici grupları bir araya getirdi ve bu alanda etkin kişilerin bağlantıları sayesinde Büro yerel düzeye ulaştı. 1916'da güçlü bir topluluk olan Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu'nun desteğiyle Ulusal Bebek Haftası'nı başlattı. İngiltere'de de olduğu gibi savaşın patlak vermesi bebek ve anne ölümlerini ön plana çıkardı ve sağlık klinikleri açıldı. Savaştan sonra Lathrop, 1921'de annelere doğum öncesinde ve bebek bakımında yol gösterici federal sağlık yardımı sağlayan Sheppard-Towner Yasası kampanyasında önemli rol oynadı. Anne ve Ebeveyn-Öğretmen Birlikleri Ulusal Meclisi (National Congress of Mothers and Parent-Teac-

her Leagues), Ulusal Yahudi Kadın Kurulu, Ulusal Siyahi Kadın Derneği, İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Derneği ve de Kadın Sendika Birliği'nden oluşan sarsılmaz bir koalisyon kuruldu. Amerika Birleşik Devletleri'nde sağlık politikası, büyük ölçüde toplumsal cinsiyetin izini taşıyordu. Ancak bu on yılda, Sheppard-Towner ve Çocuk Bürosu'nu destekleyenler kamu yardımı konusunda sağ kesimin güçlü muhalefetiyle karşılaştı.[22]

Annelerle çocukların refahından yalnızca kişilerin değil, devletin de sorumlu olduğunu kanıtlayabilmek Amerika Birleşik Devletleri'nde ne kadar zorsa, İngiltere'de bir o kadar zordu. Reformcular muhalefeti yenmek için bir dizi ustaca taktik kullandı. 1899'da Nine Elms Okulu Yönetim Kurulu'nda erkek üyeler, açlık çeken çocukları doyuracak para olmadığını söyleyince, Charlotte Despard üst sınıflara özgü doğrudan eylemle karşılık verdi; tencereler, ocak, masalar ve sıralar getirerek Kurul'a emrivaki yaptı. Ardından, sağlık muayenesi yaptırmak için de doğrudan eylemden yararlandı; okul çocuklarının çürük dişlerini ve raşitizmi tanılamak için, başkasına muhtaç olmaksızın kurduğu kendi bebek bakımı kliniğinden bir hemşire getirdi.[23]

İngiliz kadınlar, anne sağlığı yaklaşımının aynısını çocukların gereksinimlerine uyguladı. Gönüllü ve kamu desteğini bir araya getirdiler, eylem alanlarını bir meseleden öbürüne genişlettiler, yerel İşçi-Liberal ittifakı kurdular ve kadınların özgürleştirilmesini desteklediler. Ruskin ve Morris sosyalizminden esinlenen Margaret McMillan, bu stratejik esnekliğe örnek oluşturdu. 1894 ve 1901 yılları arasında Bağımsız İşçi Partisi'nin bir üyesi olarak, Bradford Okulu Yönetim Kurulu'nda okul kliniği ve öğrencilere yemek kampanyasını yürüttü. Muhafazakarların 1902 tarihli Eğitim Yasası, Okul Yönetim Kurulu'nu kaldırıp ilkokulları denetleme görevini, henüz kadınların kabul edilmediği yerel meclislere ya da il meclislerine verdi. Bunun üzerine, koşullara göre davranan MacMillan, Londra toplumsal yardım kurumu Toynbee Hall'dan tanıdığı ilerici Liberal reformcu Robert Morant ile birlikte Okullara Sağlık Muayenesi hizmeti sağlamaya çalıştı. Sağlık Muayenesi, kısmen, Boer Savaşı'nın işçi sınıfının sağlığı konusunda uyandırdığı toplumsal panikten ötürü zorunlu oldu. Öte yandan, hastalık tanısı okulların

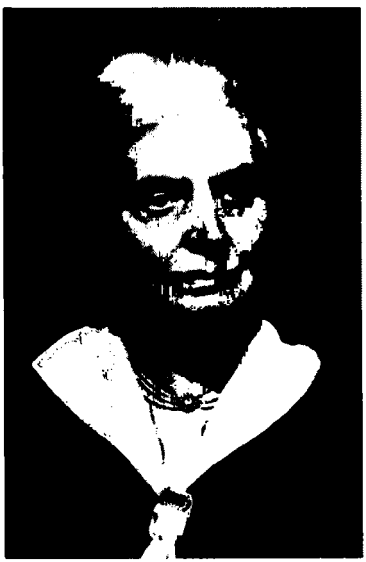
sağlık hizmeti verdiği anlamına gelmiyordu ve MacMillan, bundan sonra, yerel yetkililerin tedavi sağlamasını gerektiren bir yasa için harekete geçti. Varılan uzlaşmadan, 1908'de Eğitim Hizmetleri Yasası'nda yerel yetkililere tedavi sağlama olanağı tanıyan ama zorunluluk getirmeyen bir madde doğdu. Amerikalı sabun milyoneri Joseph Fels'in parasal yardımı ve Eğitim Bakanlığı'ndan Robert Morant'ın desteğiyle McMillan önce Bow'da, sonra 1910'da Güney Londra'daki Deptford'da kendi kliniğini açtı; o sırada yerel yetkililer artık öğrencilerin tıbbi tedavisini karşılayabiliyordu.[24]

MacMillan, kişisel çabalarıyla devlet ve hayır kurumları kaynaklarını birleştiritip ulusal ağlardan yararlanmayı başardı. Oysa kreşlerin devlet sektörüne geçişi, sağlık muayenesi ve okul yemekleri gibi başka türden eğitim hizmetlerine oranla çok daha uzun zaman aldı. 1918'de Liberal tarihçi H. A. L. Fisher'ın taslağını hazırladığı bir yasayla, devlet eğitim sisteminde anaokulları teminat altına alındı. Ama anaokullarının Eğitim Kurulu'ndan Sağlık Bakanlığı'na aktarılması, öğretmenlerin çocuklara nazaran fazla olması ve az sayıda yerel yetkilinin burs vermeye istekli olması yüzünden pahalıya patladı. Yine de, McMillan'ın çocuk bakımı konusundali ütopyacı hayali, eğittiği öğretmenleri etkiledi. 1928'de Bradford Eğitim Kurulu, Deptford Merkezi'nden Mary Chignell'i, anaokuluna sosyalist propaganda sokmakla suçladı. Kurul, Chingell'in yeni hayat ütopyasını yansıtan aşkın yanıtlarından büyülenmişti. Anaokulunun "toplumsal bir yeniden doğuş" olması; yaşama, topluma ve insan geleneğine yeni bir yorum getirmesi gerektiğini ileri sürdü.[25]

Her iki ülkede de, toplumun annelikten sorumlu olduğuna dair öne sürülen argümanlar, doğum yardımı talepleriyle ilgili olduğu kadar bilgi kaynaklarıyla ve merkezlerle ilgili taleplere aktarılıyordu. Devletten para talebi, çocuklarını büyüten annelere harçlık ya da "maaş" talebini de kapsadı ve anneliğin toplumsal bir yönü olduğu meselesinin en tartışmalı yanını oluşturdu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, İngiliz İşçi hareketinde kadınlar, bakıma muhtaç çocuklar için devletin annelere haftalık ödeme yapması fikrini olduğu kadar, sağlık kliniği hizmetine ilaveten, başka benzer şekillerde de -bedava süt ve ekmek- ödeme yapma fikrini tartışıyordu. Annelere verilecek maaşı, kadınların bağımsızlığını elde etmeyi ve

düşük ücretle çalışan anneleri iş gücü piyasasının kötü koşullarından kurtarmayı amaçlayan feministler ile toplumsal reformcular da destekledi. Bu amaç, feminist Eleanor Rathbone için ömür boyu süren bir dava oldu. Rathbone, Liverpool Vasiler Kurulu'nda* yaptığı çalışma ve ev işçilerini örgütleme çabası sonunda, işçi sınıfından ailelerin sorunlarını kötü annelikten çok yoksulluğun sürekli kıldığına inandı.[26]

Birinci Dünya Savaşı'nda hükümet, vatana hizmet eden erkeklerin bakmakla yükümlü olduğu kişilere Ayrılık Ödeneği veriyordu.[27] İşçi sınıfı kadınları annenin devletin kaynaklarından yararlanma hakkını meşrulaştıran bu düzenli ödenekten memnundu. Eleanor Rathbone, 1918'de *The Times*'a yazdığı bir mektupta "savaş sırasında fevkalade işleyen ayrılık ödeneği sisteminin, çocuk doğurup büyüten anneye de uygulanarak çocuk sayısına göre doğrudan para ödenmesi"ni önerdi.[28]

Eleanor Rathbone

* Yoksulluk Yasası'nı uygulamakla yükümlü yerel yetkililer (ç.n.)

Savaştan sonra işçi kadın örgütleri, ekmeğini kazanan bir erkeği olmayan kadınlara ödenek ayırma politikası için İşçi Partisi'ne baskı yaptı. 1918'de İşçi Partisi bunu kabul etti ama ek olarak, işçi kesiminden kimi kadınların savunduğu evli olmayan kadınlara "maaş" verme fikrini benimsemedi. 1924'te İşçi Partisi Dul ve Yetim Maaşı yasa taslağı hazırlamak üzereyken, tasarıyı uygulamaya koyamadan hükümetten düştü. Neyse ki, kadın oylarına göz diken Muhafazakarlar ertesi yıl Dul Maaşı yasasını çıkardı.[29] Dora Russell, 1925 tarihli *Hypatia*'da, kadınların "toplumun sağladığı gelir" yoluyla "kendi yaptıkları işin en tehlikeli meslek olarak tanınması" gerektiğine inandıklarını ileri sürüp, daha geniş kapsamlı ödenekler için baskı yaptı.[30] İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Eleanor Rathbone ve Aile Geliri Derneği (Family Endowment Society) annelere verilecek ödenek kampanyasını devam ettirdi. Dernek işverenlerin katkılarını kabule hazırdı - öneri, ödeneklerin işveren tarafından, ailesi olan erkekleri denetlemek için kullanılacağından ve bunun ücretleri düşüreceğinden kuşkulanan sendikacılar tarafından kabul edilmedi. Korkuları boş değildi. 1926'da Kraliyet Kömür Sanayii Komisyonu (Royal Commission on the Coal Industry), bekar erkeklerin ücretlerinde kesinti yapılmasını, evli ve çocuklu erkeklerin gelirine ek olarak aile ödeneği verilmesini önerdi.[31]

Kimi feminist ve sosyalist kadınlar, Anne Maaşının Rathbone'un öngördüğü daha geniş özgürlük yerine, kadının yerinin ev olduğu görüşünü güçlendirmek için kullanılacağından kuşkulandı. Rathbone'un önerisi, erkeklerin ortadan yok olacağına ve çocuğun tek ebeveyni olarak annenin kalacağına ilişkin kaygı uyandırırken, ekmeğini kazanan bir erkek birçok işçi kadına küçük düşürücü Yoksulluk Yasası'nı anımsatan devlet yardımından daha çekici bir öneri gibi geliyordu. Öte yandan Eleanor Rathbone ve Aile Geliri Derneği pes etmedi ve Genel Grev ve madencilerin 1926'daki lokavtından sonra yoksulluk o kadar büyüdü ki, devlet yardımına duyulan kuşku kısmen azaldı. 1927 ile 1930 arasında İşçi Partisi ve Aile Geliri Derneği tarafından oluşturulan ortak bir komite tanık ifadelerini dinledi; en son kurul raporunda "umut bırakmayacak kadar yetersiz bir gelirle ailelerini geçindirmeye çalışan annelere düşen yükü hafifletmek için" çocuklara devlet ödeneği

verilmesi önerildi. Anne olarak kadına verilen önem, yoksulluğun giderilmesine verilir olmuştu. Bununla birlikte rapor, Yoksulluk Yasası'na özgü küçümseyici yargıdan arınmıştı:

> Bu şekilde dağıtılan paranın, hem akıllıca hem de tutumlu biçimde harcanacağına inanıyoruz çünkü annelerin deneyiminden, eğitiminden ve karşı konulmaz kişisel çıkarından dolayı çocuklarının iyiliği için en hesaplı biçimde harcama yapacakları görüşündeyiz. Bize göre hiçbir kamu yetkilisi yiyecek, giyecek ve sağlıklı ortam sağlamak konusunda parayı, ekonomiyi zor hayat okulunda öğrenmiş anneler kadar iyi kullanamaz.[32]

Bu kurul, devlet ödeneklerinin posta yoluyla ödenmesini ve meşru çocukları olduğu gibi gayrimeşru çocukları da kapsamasını istedi. Nihayet 1945'te sonunda, Aile Ödeneği bu koşullarda Yoksulluk Yasası yardımının uyandırdığı utançtan arındırılarak, evrensel bir hak olarak çıkarıldı.

Amerika Birleşik Devletleri'nde benzer tartışmalar yapılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda, aralarında Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu Ulusal Anneler Meclisi de bulunan sivil kadın grubu ağları ve Hull House gibi yardım kurumları çevresinde İlerici reformcular, anne ve çocuklara devlet ödeneği ayırma gereğini belirtmişti.[33] Reformcuların politika önerileri doğrudan yaşam deneyimine dayanıyordu. Toplumsal reformcu Mary Beard, dullarla küçük çocuklara yönelik hayırsever yardımların yetersizliğini gözlemlemenin annelere kamu yardımı talebine yol açtığını anlatır, çünkü öbür türlü, çocuklar ya birkaç hayırsever "yetimhane"de bakılır ya da çalışmak zorunda bırakılırdı. Beard yetimhane masraflarına olduğu gibi, "sağlıksız bedenler, gelişmemiş zihinler, yanlış arkadaşlıklar ve suç işleme"nin toplumsal bedeline de parmak bastı.[34] Massachusetts Dul Maaşı Komisyonu (Massachusetts Commission on Widows' Pensions) üyesi Clara Cahill Park, "hayırsever yöntemlere körü körüne inanarak" işe başladığını ama bu konuyu eleştirir hale geldiğini, çünkü hayırsever çabaların "kesin ya da özenli" olmadığını ya da "insani hataları telafi eden insani anlayışın bunları zayıf hale" getirdiğini söyledi. Şöyle ekledi, "Bana göre devlet yardımı, ulusun çocuklarını ve aile yaşamını koruma politikasını gös-

teren ve bu kampanyada anneyi, herkesin iyiliği için dikkate alan bir gelişmedir."[35]

Popüler feminist örgütler, anne maaşını onaylamamalarına rağmen İngiliz feministleri ve sosyalistleri ile bağlantı içinde olan sosyalist feministler Crystal Eastman ve Harriot Stanton Blatch, Eleanor Rathbone'un 1918 tarihli Aile Yardımı Kurulu raporunun Amerikan baskısına önsöz yazan Katharine Anthony gibi annelere ödeme yapılması için yetkilileri sıkıştırdı. Katharine Anthony, Almanya'da ve İskandinavya'da yapılan tartışmalarda devlet yardımının yeni bir annelik yaklaşımı biçimi gibi görüldüğünü biliyordu. Evli olmayan kadınların doğurduğu çocukların haklarını savunan azınlıktaki Amerikalı reformculardan biriydi.[36]

Asıl yardım sınırlandırılacaktı. 1909'da Bakıma Muhtaç Çocuklar konusunda Beyaz Saray'da yapılan konferansta, annelik ödeneği politikası öneri olarak sunuldu. Bu öneriye oldukça önemli bir kayıt kondu: Ödeme "normal olarak ekmek parası kazanan birinin desteğinden yoksun, idareli ve bunu hak eden anneler"e yapılacaktı.[37] Anne maaşı, savaştan önce çeşitli eyaletlerde bu sınırlı haliyle uygulamaya kondu. Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikalı kadınlar ayrılık ödeneği almadı ama 1919'da otuz dokuz eyalet Anne Maaşı tasarısı oluşturmuştu. Bütün bunlar sonucunda, çocuk bakımının, tek başına ailelerin yanında toplumun da sorumluluğu olduğu konusunda büyük çıkış yapıldı. Öte yandan bu ufak ödemeler, anneliğe ilişkin kimi görüşleri kabul ettirmek için destek yerine kullanıldı. Gwendolyn Mink'in gözlemlediğine göre, "sigara içmek, kiliseye gitmemek, kötü sağlık koşulları, yatıya kalan erkekler ya da değişken bir bütçe, anne ödeneğinin kesilmesine neden olabilirdi."[38] Sosyal yardım uzmanları kimlerin uygun anne seçileceği konusunda oldukça etkili oldu. Bunun sonucunda hem yabancı hem de Afro-Amerikan kadınların uygun görülmesi, Anglo-Sakson kökenli kadınlara göre daha zordu.[39] 1920'lerde "anne maaşı" daha önceki evrensel hak kavramının bütün izlerini silerek, sosyal yardımın parçası haline geldi. 1930'daki Yeni Düzen çerçevesinde, anne maaşının yerine geçen Bakıma Muhtaç Çocuklara Yardım, Roosevelt'in Sosyal Sigortalar İdaresi tarafından uygulandığında, asla yan ödeme yardımının geçerliliğini kazanamadı.[40]

Her iki ülkede de devlet yardımının anlamı, bunu savunanlar tarafından çok farklı biçimlerle yorumlandı. Bir taraf toplumsal verimliliği vurguladı. Üremeye ilişkin reform, devletin ve toplumun uzun vadede çıkarına yarayacak biçimde sunuldu. Eleanor Rathbone'nin 1918'de bunu şöyle ifade ediyordu:

> Ne de olsa aile kurmak; tütün içmek ve güvercin uçurmak gibi erkekçe bir merak değildir. Eğer uluslar varolmayı sürdürecekse üremelidir ve bunu yapmanın bedeli bir biçimde ulus tarafından ödenmelidir.[41]

Bu konuyu savunan diğerleri, temel toplumsal gereksinimleri, ekonomik bağımsızlık olasılığını ve devlet yardımı alan annelerin daha onurlu ve saygın görülmesi gerektiğini vurguladı. Özgür İşçi Partisi'nin *Socialists and the Family: A Plea for Family Endowment* adlı kitapçığında, 1920'lerin doğum kontrolü kampanyasına katılanlardan Dorothy Jewson'ın üzerinde ısrarla durduğuna göre, "Ulusal yardım ve koruma gerektiren bütün hizmetler arasında ulus açısından sağlıklı çocuklar doğurup büyütmekten daha önemlisi yoktur."[42] Başka bir İşçi Partisi eylemcisi Dorothy Evans, 1925'te kadınların "annelerin çocuk, yetiştirerek devlete yaptıkları hizmete karşılık bir tür hak" istediğini söyledi.[43]

İngiliz işçi sınıfı kadınları, devlet yardımı talebini annelerin topluma katkısını bütünüyle düşünerek dile getirdiler. Ancak 1920'lerde Amerikalı sosyalist feminist Crystal Eastman kadınların bireysel haklarının da üzerinde durdu. Çocuk bakımı "belirli bir ekonomik ödül gerektiren ve bakımı yapan kişiyi yalnızca bir erkeğe bağımlı kılmayan" bir iş gibi görülmeliydi.[44] Eastman, annelik ödeneğinin kadınlara ev ve iş arasında bir seçim tanıdığını düşünüyordu ve nakit ödemelere ek olarak çocuk bakımı ve iş hayatında eşitlik sağlanması gerektiğini savunuyordu. Annelikle iş sahibi olmak arasında bağlantı kuran Eastman'ın önerileri, kadınların sahip oldukları yeteneklerin, hayatlarını nasıl yaşayacaklarını belirlemesi olasılığını da kapsıyordu.

Yine de devlet ödenekleri, her iki ülkede de özgürlükçü solcuların canını sıktı. Ada Nield Chew, 1912'de bu önerinin devlet

tarafından "itaat sağlamak" için kulanılacağını ileri sürdü.[45] Amerika Birleşik Devletleri'nde Benita Locke, Margaret Sanger'in anarşist dergisi *Woman Rebel*'da şiddetli bir savunmaya geçti. 1914'te "Anne Maaşı: En Son Kapitalist Oyun" başlıklı bir yazıda Locke, bu gibi ödemelerin kadınların seçeneklerini kısıtlayacağını iddia etti. Anne Maaşı savunucularının iyi niyetini kabul etmekle birlikte, "toplumsal reformların etkisi... bunları destekleyenlerin tasarılarının çoğunlukla tersidir," diye uyardı.[46] Aile Ödeneği'ni destekleyen Stella Browne, Eleanor Rathbone'un, ödeneği alma koşulu olarak evliliği ya da annenin ahlakını belirtmesine karşı çıktı. Bu gibi koşulları, devletin kişisel davranışlar üzerinde kabul edilemez uzantısı gibi görüyordu: "Çocuk ya da çocukların ataları kısa-ama muhtemelen yaşamaya değen -bir hayali, sürekli bir uyuşmazlığa dönüştürmeyi reddettiğinde bunun acısını neden çocuklar çeksin?"[47]

Anneliği toplumsal bir etkinlik gibi görme baskısı, annelik konusunda artan bilince katkıda bulundu. Carrica Le Favre'nin *Mother's Help and Child's Friend* (1890) adlı kitabında, bebek yıkama ve odayı havalandırma öğütleri ve "ahlak parıltıları"nın "ev yaşamındaki mutluluk" açısından önemine ilişkin uyarıları bir araya getiriyordu. Kadın haklarının sorumluluk gereğini vurguladı ve anneliğe verilen "değer"i yükselterek, kadınları annelikle barıştırmayı amaçladı.[48] Aydın kimselerin kaygıyla incelediği, anneliğe dair bu gibi el kitapları; anneliğin öğrenilmesi gereken, beceriye dayalı bir etkinlik olduğunu vurguluyordu.

Kadınları çeşitli annelik biçimleri aramaya çağırmak, özellikle sağlıklı kalmanın ve "zihni geliştirme"nin önemli sayıldığı Amerika Birleşik Devletleri'nde gözde oldu. Tinsellikle ve özgür aşkla ilgilenen feminist Alice B. Stockham, 1896'da alternatif cinsellik el kitabı *Karezza*'nın ardından 1911'de hamileliği, çocuk doğurmayı ve bebek bakmayı işlediği *Tokology*'yi çıkardı. Stockham sağduyuyu zihin denetimiyle birleştirdi. Hamilelere "elbiseleri sımsıkı iliklemekten" kaçınmaları, kaplıca sularında yıkanmaları, "meyve" ile beslenmeleri ve derin nefes almaları; masaj yaptırmaları, üst katlara yürüyerek çıkmaları, tepelere tırmanmaları, jimnastik yapmaları ve bebek doğunca emzirmeleri öğütleniyordu.[49] Stockham onları hareketli, topluma yararlı hayatlar sürdürmeye ve hastalanma ya da

acı duyma durumunda düşüncelerinden soyutlanmaya teşvik etti. *Tokology*'nin sonunda "*zihnin, gerçek benliğin*" yaşamı belirlediğini iddia etti. Böylece Stockham anne olacaklara şunu öğütledi, "Bedene hükmetmeyi öğrenin." Ona göre, her iki ebeveyn de "bencilce çıkarlardan uzaklaşmak zorundaydı ve çocuklarının iyiliği için en uygun koşulları yaratmaya çalışmalıydı 'çünkü sağlıklı doğmak, her çocuğun hakkıydı.'"[50] Moses Harman'ın tabiri, böylece, modern ve beğenilen bir tür olan "doğumla ilgili öğütler el kitabı" türüne girdi.

Daha iyi bir anne olmaya dair tüm bu önerilerinin altında kusursuz çocuk hayali yatıyordu. Charlotte Perkins Gilman'ın ülküsel geleceğinde, bütün çocuklar gizemli biçimde "hevesli, mutlu, saygılı" idi.[51] Bu uyumluluk inancı bebeklere bile uzanıyordu: İyimser Rosa Graul, anarşist kooperatiflerde örnek bebekler yetişeceğini vaat etti. Daha doğmadan ne kadar istendiğinin farkında olan bu bebeklerin "hepsi harikaydı."[52]

Yirminci yüzyılın başında İsveçli feminist Ellen Key'in, anneliğin doyurucu yönlerini yüceltişi uluslararası bir etki yarattı. Key'in anlamlı annelik anlayışı, annelere çocuk bakımı yardımı ve devlet ödeneği verilmesinden yana toplumsal talep ile bir kadının kişi olarak kendini geliştirme hakkına ilişkin bireysel iddiayı bir araya getirdi. Key, kadınların erkeklerden farkının annelik reformunun temelini oluşturmasını ve kadınların baskı altında kalmasını ekonomik yönden bir erkeğe bağlı olmalarına yordu. *The Century of the Child* (1900) ve *Love and Marriage* (1904) adlı kitaplarında ayrıntılı bir biçimde anlattığı gibi, annelerin gizemli kutsanışı anneliği yeniden tanımladı ve anneliğe kazandırılacak yeni değerleri betimledi.

Charlotte Perkins Gilman tam tersi bir bakış açısını benimsedi, oysa o da anneliğe bakışı ve anneliğin zorunlu kıldığı şeyleri değiştirmek istiyordu. Gilman, evin kadınları hapsettiğine ve kadınların topluma karışarak annelik becerilerini çok daha iyi kullanabileceklerine inanıyordu. Gilman *Moving Mountains* (1911) adlı kitabında yeni anneliğin gerektirdiği koşulları özetledi.

a. Özgür, sağlıklı, bağımsız, akıllı anneler.
b. Geçinecek kadar para -çocuk yetiştirmeye uygun koşullar.

c. Uzmanlaşmış bakım.

d. Dini, sanatı, bilimi, vatandaşlık bilgisi ve fevkalade verimliliğiyle yeni bir toplumsal bilinç.[53]

Gilman, erkek egemenliğindeki rekabetçi kapitalizme karşı koyan toplumsal değerler arıyordu. Bunların yerini, var olan annelik ülküsünde değil, bu ülkünün taşıdığı potansiyelde belirledi. Gilman, kinayeli ütopyacı yapıtı *Herland*'da (1915) bakıp büyütmeye dayalı anaerkil kooperatif kurmuş kadınlardan oluşan bir topluluğu anlatır. Anneliğin ev dünyasına kapatılmışlığına ve varolma mücadelesine alışkın üç erkek ziyaretçi, gördüklerine çok şaşırır:

> Biz "anne" dediğimiz kişiyi, tamamen kendi büyüleyici pembe bebek kundağına sarılmış ve *bütün* kundaktakilerin ortak gereksinimleri bir yana, başkasının kundağına bile en ufak ilgi göstermeyen biri gibi görmeye alışkınız. Ama bu kadınlar, en önemli işte bir arada çalışıyordu-İnsan Yapıyorlardı-ve insanı çok iyi yapıyorlardı.[54]

Gilman, anneler için yeni koşullar yaratılmasını savundu, bir yandan da anneliğin hem kadınları hem de erkekleri iligilendiren değerler taşıdığını ve evrensel bir toplumsal seçeneğe dönüştürülebileceğini belirtti. Key gibi Gilman da bireysel doyumu yeni toplumsal örgütlenmeyle ve topluluk görüşüyle birleştirdi. Fikirleri İngiltere'de ve Amerika'da etkiliydi. Mabel Harding 1912'de *Daily Herald*'da "Viktorya döneminden kalma; kadınların yerinin ev, tek gerçek işininse eşlik, annelik ve ev idaresi olduğuna ilişkin basmakalıp laflar"ı reddetti. O da Gilman gibi, evin "dört duvarla çevrili" olmadığını, "kadının artık kendi dar çevresinde kapalı" kalmadığını iddia etti. Bunun yerine, kadının şimdi "kentin ve devletin daha geniş ailesi"ne karşı görevleri vardı.[55]

Annelik, ister ondan yana ister ona karşı olunsun, güçlü tutkular uyandırıyordu. Kimi radikal kadınlar, anneliği değiştirmenin, kadınların yaşamlarını ve toplumdaki yerlerini iyileştirmek açısından önemli bir unsur olduğuna inanırken, başkaları biyolojik ve kültürel farklılıkları belirlemekten çekiniyordu; annelere tanınan toplumsal

cinsiyete dayalı vatandaşlık kavramlarının ortak insanlık temelli evrensel bir hakkı ortadan kaldıracağını düşündüler. Dahası, bütün o toplumsallaşma konuşmalarının ortasında, amacın anneliğin kadınların yaşamındaki yerini artırmak mı yoksa azaltmak mı olduğu belirsizdi. Kimi kadın maceracılar için bu tam bir tuzaktı. 1892'de Lizzie Holmes'un kız kardeşi Amerikalı Halkçı ve Kansas Özgür Düşünce Derneği Sekreteri Lillie D. White, kadınlara "eşlik ve annelik bağları ve külfeti" karşısında kayıtsız kalmayı ve "tanrılara, erkeklere ya da topluluklara karşı bütün görevleri hakkında öğrendiklerini unutma"yı öğütledi.[56] Sosyalist Parti'nin radikal Batı Yakası kanadından Georgia Kotsch, 1911'de *International Socialist Review*'daki yazısında, "annelik işlevi"nin ve "annelik içgüdüsü"nün erkek psikolojisinin kadınları idare etme yolunda "son kale" olduğunu düşündü.[57] Anarşist Voltairine de Cleyre benzer biçimde, annelik içgüdüsünü kabul etmedi ve çocuksuzları savundu.[58] 1912'de *Freewoman*'a katkıda bulunanlardan biri, kadınların anne olunca entelektüel yönden paramparça olmasına esef etti.[59] Öncü *New Age*'de yazan 'Beatrice Hastings' de (Emily Alice Haigh), annelere özgü bakıp büyütmeyi hor gördü. Çocuk emzirmeyi savunan biri onu zorlayınca şöyle patladı, "Kadınlar çocuklarını emzirmeli mi emzirmemeli mi, zerre kadar umurumda değil."[60] Hastings, bohem ve bağımsız bir kimlik ve cinsel özgürlük istiyordu.

Amerikalı sosyalist feminist Harriot Stanton Blatch, asıl önemli sorunun iş ve annelik mevzusunun nasıl dengeleneceği olduğunu vurgulayarak kutuplaşmaları ve öfkeyi dindirmeye çalıştı.[61] Ada Nield Chew da, 1912'de *Freewoman*'da evcillik ile annelik farkını özenle belirledi: "Karışıklık, anneliğin, kimilerinin zihninde eşit derecede kutsal görevler olan ev, yatak çarşaf, tencere tava ve yemek sorumluluklarıyla ayrılmamacasına bir arada görülmesinden kaynaklanıyor. Zihnimizi, kadınları birer birey olarak görmeye alıştırana kadar bu meseleyi asla açıkça düşünemeyiz."[62] 1915'te Greenwich Village'da yaşayan bohem sosyalist ve feminist Henrietta Romdan, anneliğin yaratıcı faydalarının üzerinde durdu: "Para kazanmaya ve vatandaşlık sorumluluklarını taşımaya girişen kadının en büyük sorunu bebektir. Kendi mutluluğumuz için bebeğimiz olmalı ve onlara elimizden gelenin en iyisini vermeliyiz.

Bunu yalnızca onların iyiliği ya da toplumun refahı için değil, kendimizi ifade etmek için de yapmalıyız."[63] Yine de kişiliğin ifadesi olan annelik hevesi, sürekli temas halinde olmayı gerektirmiyordu: "Geçmişte anne, çocuklarıyla öylesine meşguldu ki, onlardan zevk alacak zamanı yoktu... Önemli olan bir annenin bunu ne kadar zaman değil, ne kadar yoğun yaptığıdır."[64]

Mesele, istenen dengenin nasıl kurulacağıydı. Kadınların uygulamaya koyduğu kişisel çözüm, çocukları akrabalarla ya da hizmetçilerle bırakmaktan bir arada yaşayıp çocuk bakımını paylaşmaya kadar uzanıyordu. Ama Birinci Dünya Savaşı sırasında az sayıda orta sınıf Amerikalı feminist ve reformcu, hem kendi ev yaşamında hem de politik anlamda toplumsal bir mesele olan cinsiyete bağlı iş bölümünü ortaya koydu. Bilinçli biçimde modern olan Crystal Eastman, babaların çocuk bakımıyla ilgilenmesini istiyordu, oysa çocuk olunca erkek ile kadının ayrı yerlerde yaşadığı "iki çatı altında evlilik" önerisi, çocuk bakımını paylaşmanın geleneğe uymayan yarı yarıya birlikte çifte güçlük çıkaracağını gösteriyordu.[65] Çocuk bakımını değiştirmekle, hem erkeklerin hem de kadınların çalışmasını değiştirmek arasındaki bağlantı, 1918'de Chicago'daki Kadın Yasama Kongresi'nde (Women's Legislative Congress) toplumsal reform örgütlerinden 300 temsilci tarafından kabul edildi. "Baba, çocuğa kişisel olarak bakabilsin diye" daha kısa çalışma haftasından yana çıktılar.[66]

1920'lere gelindiğinde İngiltere'de çocuk yetiştirmeyle ilgili ilerici kuramlar, babaları da içine almaya başlamıştı. Oysa kriz durumunda eski alışkanlıklar kolay yok olmuyordu. Leonora Eyles 1920'lerin ortasında bunu şematik halde anlattı. Bebek uyanıp ağlayınca:

> "Çocuğu doyur," diyen baba, çarşafı yorganı kendisiyle birlikte çekerek öbür tarafa döner. Anne, kavgadan korkarak ve ekmek parası kazanan erkeğin gecesini bozmaktan çekinerek, çocuğu doyurur. Bir saat sonra çocuk yine uyanır ve midesi bulanmaktadır. Bu sırada genellikle hem anne hem de baba terlemiş ve huzursuz durumdadır. Anne, baba rahatsız olmasın diye bir gözü açık uyur. Ve ertesi gün saat çalıp uyandığında, gözleri kızarmış, saçları kabarmış, sinirli ve yeni güne başlarken ölesiye yorgun haldedir.[67]

Çocuk yardımını savunan kimileri, annelerin bu işi yapacak düzeyde olmadığını belirtti. Çocukların biyolojik annelerini görmekten pek yarar sağlamayacağı düşünülüyordu. Charlotte Perkins Gilman, evde tek başına kalmış annelerin son derece geri kalmış ve verimsiz oldukları için çocuklarını da geri bıraktığına inandığından, evin dışında ortaklaşa çocuk bakımını savunmaya yöneldi. Küçük çocukların eğitimli ve aydın bakıcılarla ilişki içinde olunca, daha geniş bir yaşam ve toplum görüşüne sahip alternatif rol modelleri bulacağına inanıyordu.[68] Gilman, *Women and Economics*'te (1898), çocuklara yönelik "katı kişisel sahiplenme" tutumunu eleştirdi, çocuk haklarını evdeki değişiklik zemininin bir tahtası haline getirdi.[69] Amerikalı sosyalist Georgia Kotsch, benzer nedenlerle, çocuk bakımından topluca sorumlu olmayı savundu, sosyalizm idaresinde "çocuk yetiştirme"nin "tek başına annenin rastgele şansı"na bırakılmayacağını ama özel bir etkinlik gibi kabul edileceğini söyledi.[70] Gilman'ın sözlerini yansıtan Kotsch, annelere, çocukları en iyi şekilde yetiştirmek için bireysel hakları kabul etmek gerektiğini kesinkes söyledi. Bu, annelerin, her zaman en iyi bakıcı olmadığını kabul etmesi anlamına geliyordu. Annelerin kendine göre, bebeğe ayırdığı "zaman"ı başka yollardan "kullanma" görevi de vardı. Kotsch onları, "O benim dediğiniz bebek tamamen sizin değildir," diye uyardı.[71]

Aynı yıl Ada Nield Chew, anaokulu meselesini daha yumuşak bir tarzda ortaya koydu. "Ebeveynin evine yakın sayılacak güzel çocuk bahçeleri" önerdi, böylece bebekler her iki dünyanın da en iyi yanından yararlanabilecekti ve sözlerine şunu ekledi, "Bir bebek, bir anneyi güneş gibi sever, ondan beslenerek büyür ve başka bebeklerle bir arada olmak büyürken başka çocuklarla beraber olmak kadar bebeğin ruhuna iyi gelir."[72] Chew, anaokulunun küçük çocuklara arkadaşlık etme fırsatı verdiği gibi annelere de yardımcı olduğunu düşünür. Öte yandan İşçi Partisi'nin ileri gelen kadın üyelerinden Marion Phillips ve Averil Sanderson Furniss, 1919'da anaokullarını uygun buldu çünkü anaokulları "çocuklar için bedenen ve zihnen" işçi sınıfından annelerin verebileceğinden "daha iyi bir eğitim" veriyordu. Onların bakış açısına göre, "küçüklerin, her zaman annelerin bakımında ve gözünün önünde olması, ne anneler ne de bebekler için iyi" değildi.[73]

Kadın maceracılar, çocuk bakımı ve eğitimi konusunda ayrılıyordu. Bir kanat, kusursuz çocuk yetiştirme yöntemi ve sistemi uygulayan katı bir eğitimin gereğini vurgularken, başkaları anarşist uygulamalardan ve ilerici eğitim kuramlarından alınma özgürlükçü yaklaşımlardan yanaydı. Paris Komünü'nden geriye kalan anarşist Louise Michel hapisten çıkınca, Londra'da özgür bir okul kurdu: Bu okulda öğretmen olan Agnes Henry, yuva eğitimi kuramını anarşizm ile bir tutuyordu.[74] Birçok ülkede ilerici eğitmenler tarafından öğretmenin, disiplinin ve ezberin yerine, gözlem yoluyla ve "yaparak" öğrenmenin yanında duyuların işlenmesi geliştiriliyordu. Bu fikirler hem Amerika'da hem de İngiltere'de etkiliydi. Gilman'ın *Moving the Mountain*'da (1911) hayal ettiği çocuk bahçelerinde ve çocuk merkezli topluluklarda çocukların hiçbiri gözlük takmıyordu çünkü "Derslerin çoğu sözlüydü, büyük çoğunluğunda oyun ve alıştırmalar vardı; benim gördüğüm kadarıyla, kitaplara, sözlük gibi danışılacak bir şey ya da büyük zevk aracı gözüyle bakılıyordu."[75]

Margaret McMillan'ın Güney Londra'daki çocuk merkezi, Louise Michel'in kendiliğinden gelişime dayalı anarşist fikirlerini eğitimci Édouard Seguin'in bahçe okul tutkusuyla birleştirip, üzerine bir tutam da düzenleyici toplumsal sağlık bilgisi katan karma bir kurumdu.[76] McMillan'ın yaklaşımı, hem İngiltere'deki anaokullarını hem de ilerici okul hareketini etkiledi. Dora ve Bertrand Russell, 1926'da çocuklarını McMillan'ın "açık hava yuvası"na yazdırdı ve kendi açtıkları okulda McMillan yöntemini uyguladı. Pestalozzi'nin, Froebel'in, Montesorri'nin ve Piaget'nin kuramları ile Freud'un ve Adler'in psikolojik yapıtlarını inceleyen Russell çifti, çocukların erken yaşta kitap kurdu ve akademik olmamaları gerektiğini düşünüyordu. Dora'nın deyişiyle, "Dünyayı yapmaya, hissetmeye ve gözlemlemeye ait bir dönem vardır." Montesorri yöntemlerinin çok kalıplaşmış olduğuna karar verdiler, "McMillan'ın çocuğun kendi yolunu bulmasına yarayan bir sürü yöntemi ona sunma tarzı"nı tercih ettiler.[77]

Margaret McMillan

Yirminci yüzyılın başlarındaki ilerici çocuk gelişimi kuramları, Amerikalı John Dewey'nin geliştirdiği eğitim yöntemlerine karşı çıkan daha geniş bir akımın parçasıydı. Hull House'dan etkilenen Dewey, eğitimi daha geniş bir toplumsal bilince bağladı ve "pratik etme" yoluyla öğrenmeyi vurguladı. Charlotte Perkins Gilman, bu yaklaşıma toplumsal cinsiyetçi bir çeki düzen verdi. *Home*'da (1903) çocukların yalnızca resmi eğitimle değil, örneklerle öğrendiklerine işaret etti. Kızların, annenin soyutlanmışlığını ve kısıtlı bakışını sürdürmelerine neden olan kalıpları kırmak için farklı bir tarzda yetiştirilmesi gerekti.[78] *Moving the Mountain*'da (1911) eğitimin toplumsal cinsiyet ayrımını en aza indireceğini öngördü: "Bebeklikten ergenliğe kadar -bu mutlu büyüme çağı süresince- oğlanları kızlardan ayıran hiçbir şey yoktu! Kural olarak birbirlerinden ayrılamazlardı!"[79]

Anarşistler, mevcut okulların özellikle sıkı idare yanlılığını eleştiriyordu. 1892'de Lizzie Holmes, okulların körü körüne itaati teşvik ettiğini anlattı. "İnsan niteliklerinin gelişimi, bireysel kişi-

Margaret McMillan Çocuk Yuvası Kampı

liğin biçimlenişi ... [ve] yeni ve doyurucu etkinliklerin yolunun açılması" gibi özellikleri teşvik eden bir seçenek arıyordu.[80] Anarşistler, eğitimi yeteneklerin kendiliğinden ortaya çıkma süreci gibi gördü ve oyun ile doğaya yakınlığın değerini fark etti. Voltairine de Cleyre, kırsal alanda çocuklara "doğa ile özgür temastan bir şeyler öğrenme" sağlayan çiftliklerle bağlantılı yatılı okullar hayal etti.[81] 1909'da Lizzie Holmes'un yaklaşımını yansıtan Goldman, "eğitim eğer bir anlam taşıyacaksa, çocuğun içindeki gücün ve zekasının büyüyüp gelişmesinin üzerinde durmalıdır" diye belirtti.[82]

Hem anarşistler hem de sosyalistler, yeni bir kültür yaratma gereğini vurguladı. Annie Davison, hizipçi olmayan babasının onu Glasgow'daki Patrick Sosyalist Pazar Okulu'na ve arkadaşlık, uluslararasıcılık, işçi hakları, sevgi, doğruluk ve adalet konularını öğrendiği yer olan anarşist Pazar okuluna gönderdiğini anımsıyordu.[83] Amerikan emekçi sınıfı da, önceden tasarlanan yeni arkadaşlık ilişkileri sunan benzer bir karşıt kültür yarattı: Her radikal göçmen dalgası kendi adetlerini beraberinde getirdi. Finlilerin sosyalist okullarında çocuklar yalnızca resmi eğitim almakla kalmadı, farklı büyük ailelerde yaşayarak bütün yetişkinlere "teyze" ve "amca"

diye hitap etti.[84] Sosyalist ve kooperatifçi hareketlerin farklı kültüründe, çocukların yetiştirilmesi kesinlikle toplumsal bir sorumluluktu. Bu radikal kültür, toplumsal cinsiyet rollerini değiştirmek amacıyla yola çıkmasa da, hem anneliğin hem de babalığın değişebileceğini içeriyordu.

1920'lerin "modern" feministleri, yeni anneliğin yalnızca erkeklerin uygulamaya katılmasını değil ama yeni bir babalık biçimini gerekli buluyordu. Dora Russell *The Right to be Happy*'de (1927), demokratik paylaşımcı ebeveynliği savundu: "Eğer ebeveyn haklarını kabul edeceksek, o zaman bu haklar hem anne hem de baba için geçerli olmalı, tabii her ikisi de bunu isterse."[85] 1920'lerin diğer modern kadınlarının yanı sıra, kadınların çocuk bakımına özel yatkınlığına ilişkin toplumsal cinsiyete dayalı sabit fikirlere kültürel bir çözüm aradı. "Karşılıklı mutluluk için gereken babalık duygusunun azalması ya da annelik duygusunun yoğunlaşması değil de, babalık ve annelik 'duygusu'nun bir 'birleşimi'dir."[86] Bertrand Russell ile paylaştığı hayatından öğrendiği gibi, çift ayrılınca demokratik ebeveynlik sorun yaratıyordu; toplumsal güç, kadına ve erkeğe eşit dağıtılmamıştı. Dahası Dora Russell, annelik rolünün halihazırdaki sınırlarına karşı çıksa da, annelere değer vermek istiyordu. Bu çelişkiyi içgüdüsel olmaktan çok bilinçli bir yeni "annelik duygusu" tanımıyla gidermeyi amaçladı. "Kadınlar içgüdüsel yaşamı bilimselliğin ışığında yeniden keşfediyor. Ama bu yaşama geri geldiklerinde, geleneklerin onlara öğrettiğinden çok farklı bir ruh halinde oluyorlar."[87]

Dora Russell'a ve Suzanne La Follette ve Crystal Eastman gibi Amerikalı "modernler"e göre, "yeni annelik" devlet kaynakları ve yasaların yanında, ekonomik bağımsızlık ve çalışma saatlerinde değişiklik gerektiriyordu. Aynı zamanda yeni bir cinsel özgürlük ve toplumsal cinsiyet açısından eşit bir kültür içeriyordu. Bu kadınlar, gündelik yaşamdaki reformların mücadelesini verirken, bir yandan da annelik ve babalığın yeni tanımlarını oluşturdu. Oysa bakış açıları kırılgan bir temele dayanıyordu çünkü toplumsal ilişkileri dönüştürme olasılığı ekonomik ve politik saldırı altındaydı. Kadınların anne olarak en temel gereksinimleri, buhranlı 1930'lu yıllarda tehlike altındaydı.

6

Yeni Ev İşi: Yeni Evler

Zafer sarhoşu Charlotte Perkins Gilman, 1903'te, "ev idaresi bilimi" ve "ev sanayii" dediği konulardaki yirmi yıllık gelişmeyi takdir ediyordu; evin ve kadınların evcil rollerinin, hem kuramsal hem de uygulamalı açıdan sürekli olarak yeniden değerlendirildiği, topluma uzanan gelişmeyi. "Bizler, Ev İdaresi Bilimi'nin kurucu başkanlarıyız, Ev Ekonomisi üzerine kitap yazıyoruz; bütün çabamızla ev sanayinin standartlarını yükseltmek için uğraşıyoruz."[1] Bahsedilen "ev idaresi bilimi"nin öncülüğünü Ellen Swallow Richards yapmıştı. Bir çiftçinin kızı ve eski bir öğretmen olan Richards, ileride öğretmenlik yapacağı yer olan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (MIT) mezun olan ilk kadındı. İlk kez 1882'de basılan *The Chemistry of Cooking and Cleaning* adlı kitabı, ev işini bilimsel bir araştırma alanı gibi sundu. "Ev ekonomisi" başlıklı yeni akademik branşı icat eden diğer kişilerle birlikte, kadının evdeki etkinliğini, yaşanılan çevreye ilişkin çok daha geniş bir toplumsal sorumluluğun temeli gibi gördü. Yeni düşünce tarzı, ev ile ev dışındaki yaşam arasındaki sınır çizgisini kaldırdı. Richard dünyanın "herkesin evi" olduğunu ve bu yüzden iyi bir ev idaresi için çevre bilimine ihtiyaç olduğunu söyledi. Söz konusu bilim için yeni bir sözcük buldu: "Oekoloji", daha sonra bu sözcük basitleştirilerek "ekoloji" oldu.[2]

Ev idaresi biliminin esin kaynağı, toplumun daha büyük sorunlarıyla kurulan doğrudan temastı. Bunun öncüleri arasında, Gilman'ın akıl hocası Helen Campbell da vardı. Campbell, Richards ile birlikte 1893'teki Expo Kadın Meclisi'nde doğan Ulusal Ev İdaresi Ekonomisi Derneği'ni (National Household Economics

Association) kurmuştu. Kurumsal çerçeve doğrudan birinci el deneyim üzerinden gelişti. 1880'lerdeki Halkçı Hareket'te yer alması, Campbell'ı, Washington DC.'de işçi sınıfının yaşam koşullarını incelerken bir yandan da önce hastalara yemek hazırlayan bir mutfak sonra da bir okul açmaya yöneltti. 90'ların ortalarında Gilman ile birlikte çalışmaya başlamadan önce, 1890'ların başında Campbell, Edward Bellamy'nin ütopyası *Geçmişe Bakmak*'tan esinlenen Ulusalcı hareketin feminist kanadında yer aldı. Campbell'ın yoksulluk ve ev idaresi konulu yazıları, ev idaresinin toplumsal ekonomisine ilişkin Ruskin çizgisindeki fikirler ile İlerici reformcuların verimlilik ve atıkların yok edilmesi ile ilgili çalışmalarını birleştirdi.[3]

Richards 1901'de Boston'daki Jamaica Gölü'nde yosun incelerken
(Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College)

Yeni araştırma alanı ev ekonomisi, başından beri özellikle uygulamaya yarayan bilginin üzerinde duruyordu. 1880'lerin başında büyük kentlerin kenar mahallelerinde çalışmaya başlayan sosyal yardım uzmanlarının ve araştırmacıların ilk kuşağı, beslenme ve

sağlık bilgisi hakkındaki bilimsel yaklaşımların iş ve refah umuduyla Atlantik üzerinden yeni gelen göçmenlerin yoksulluğunu hafifleteceğine inanıyordu. Aynı zamanda ev ekonomisi, kadınların toplumsal cinsiyete dayalı beceri gerektiren bir alanda iddialı olmasını ve bunun kapsamını genişletmesini sağlıyordu. 1905'te Boston'daki Roxbury Lisesi'nde verilen ev idaresi sanatı kursu planlama, inşa, döşeme, dekorasyon, ışıklandırma, ısıtma, tesisatçılık, su temini, çöplerin atılması ve sağlık önlemlerini içeren etkileyici bir içeriğe sahipti.[4] Yirminci yüzyılın ilk yıllarında ev ekonomisinin yararlı uygulamaları, herkes duysun diye, uzmanlar için eğitim programları ve konferansların yanında, halkın ulaşabileceği rehber kitaplar ve *Good Housekeeping* gibi kadın dergileri yoluyla gayretle yaygınlaştırıldı. Yeni ev sanatı tuhaf bir biçimde, asıl hedef olan yoksullardan çok, ev yaşamını iyileştirme peşinde koşan yeni orta sınıf kitlesini etkiledi.

Ev ekonomisi modern ev kadınlığına dönüştürülmesine rağmen, aynı zamanda rekabetçi piyasa ekonomisinin eleştirisini de içeriyordu. Hem Richards hem de Campbell açısından ev ekonomisi, John Ruskin'in etkili yazılarından yola çıkarak ekonomiyi bir bütün olarak farklı biçimde ele alan yaklaşımın ayrılmaz parçasıydı. Ruskin'in organik ev idaresi kavramı ve zenginlik hayattır iddiası, serbest piyasa kapitalizminin özündeki yarışan birimler modeline meydan okudu. İnsanın gereksinimlerine öncelik tanıdı ve üretimin itici gücünü kârdan refaha döndürdü. Böylece başkalarına karşı sorumluluklarımız yalnızca kişisel ahlakı değil, toplumu da ilgilendiren bir mesele oldu. Ekonomiyi toplumsal varoluştan soyutlamak yerine Ruskin, ev idaresine, yaşamın farklı alanları arasında bağlantı kurmayı sağlayan temel bir anlam yükledi. Campbell, *Household Economics*'te (1896) ev ekonomisi kuramında "bireyin mevcut ekonomisi ile devletin toplumsal ekonomisi arasında bağlantı" kurulduğunu belirtti. Campbell'a göre ev "devletin ebeveyni" idi. Böylece ev ekonomisi araştırması, ayrıldığı dallarla birlikte "yaşama işi"ni inceliyordu.[5] 1894 ile 1895 arasında Campbell ve Charlotte Perkins Gilman, *Impress* dergisinin editörlüğünü yaparken, "Ev İdaresi Ekonomisi" başlıklı bir köşe yazısı genişleyerek, Ruskin'den bir alıntı eşliğinde "Yaşam Sanatı"na dönüştü.[6]

Ruskinci toplumsal ekonomi kavramı Gilman'ın yazılarına yansıdı ve akademik dünyada, özellikle de MIT'de, Boston'daki Wellesley Kadın Yüksek Okulu'nda, kadın toplumsal reformculara karşı olumlu olan ekonomist Richard Ely'nin bulunduğu Wisconsin Üniversitesi'nde ve sosyoloji ile vatandaşlık alanında çalışan başlıca kadınlardan Marion Talbot'un ve Sophonisba Breckinridge'in bulunduğu Chicago Üniversitesi'nde etkili oldu.[7]

Ev idaresi toplumsal ekonomiyi yansıtacak bir metafora dönüşünce, kadınlar, evin dışındaki yaşam reformu kapsamında, toplumsal cinsiyete dayalı özel bir meslek hakkı iddia edebildi. New York'lu Kadınlar Koruyucu Sağlık Derneği 1894'te kendinden emin bir biçimde şöyle ilan eder:

> Kadınların, çöp muhafazası ve sevkiyatı, sokak temizliği, doğru et kesimi ve işlenmesi, devlet okullarının sağlık ve temizlik koşulları, sürekli tacizin baskı altında tutulması, kötü bir alışkanlık olan halka açık binalarda ve taşıma araçlarında tükürmenin ortadan kaldırılması, sütün ve şehir suyunun korunması, yiyeceklerin halka sunulması ve aslında kentin idaresini oluşturan her şeyle ilgilenmesi son derece uygundur.[8]

"Kent idaresi"nin dikkate değer sonuçları oldu. Mary Beard 1915'te, Amerikalı kadınların yerel belediyecilik çerçevesinde eğitim, sağlık, konut, sosyal hizmetler ve kentsel gelişme konusundaki gayretini gösteren etkileyici bir dosya oluşturdu. Kadınların anketlerini, gönüllü toplum hizmetlerini ve yardım kurumlarına katkılarını; halk yardımı, saf yiyecekler ve sağlıklı koşullar kampanyalarını, dumana ve ses kirliliğine karşı yürüttükleri kulis faaliyetlerini anlattı. Beard, bu girişimin gücünü yalnızca pisliği ortadan kaldırma hevesinden almadığını, aynı zamanda "güzel kent" estetiğinden de esinlendiğini vurguladı.[9]

Bütün bu reformculuk çoşkusunun olası politik sonuçları çeşitli ve geniş kapsamlıydı. Genişletilmiş haliyle ev idaresi kavramı, kadınları yerel yönetimlere katılmaya, devletten harekete geçmesini talep etmeye ve oy hakkı konusundaki kararlılığı güçlendirmeye teşvik etti. Kaynakları muhafaza edip koruyarak gelecekte olabi-

lecek şeyleri göz önüne alma ve sağlıklı vatandaşlar üretmek için gereken koşulları oluşturma becerisiyle, kâr güdüsüne özgü kısa vadeli savurganlık hakkında soru uyandırabilir, sosyal kapitalizmin ekonomik görüşlerine katkıda bulunabilirdi. Reform konusundaki iyileştirici evrimsel yaklaşımlar, daha sert ve radikal bir çehreye bürünebilirdi. "Ev idaresini kentte uygulayan" orta sınıf mensupları insanca konutlarda oturmanın bir hak olduğunu söyleyerek inşaat nizamnamesi ile kent planlaması talep edince, toprak mülkiyeti ve kullanımı konusunda sağlam menfaatlerle çelişkiye düştü. Chicago'da öğretim üyesi olan Sophonisba Breckinridge, konut edinme konusunda ırkçı önyargılarla mücadele ederken, Greenwich Yardım Evi'nden Florence Kelly ve Mary Kingsbury Simkhovitch, kiraları düşürmeyi ve ev vergilerini azaltmayı amaçlayan *Tenants' Weekly* adlı, bir bülteni çıkarmayı sürdürdü. Bültenin sloganı şöyleydi: "İnsanlar için Kent"[10]

Toplumsal anlamda evle ilişkili bir devlet hayali, yeni insan ilişkilerini ve daha iyi bir toplumu işaret edebilir. Kimi reformcular "Ev" fikrini dış dünyaya yansıtarak, bir kadının dünyasına ilişkin mevcut varsayımları altüst etti. Toplumsal refomcu Rheta Childe Dorr, 1910'da "Ev, tek bir binanın dört duvarı arasına sığmaz" diyordu. "Bizim evimiz toplumdur."[11] Aynı zamanda reformcuların iyileşme anlayışı dayatmacı olabiliyordu. Ev idaresini toplumsallaştıran kişilerden bazıları, yardım etmek istedikleri kişilerle uzaktan uzağa ilişki kurma eğilimindeydi. New York'ta okullarda ev işi derslerine ek olarak örnek ev idaresi merkezleri açan Mabel Kittredge "Göçmenlerimiz daha iyi evlere sahip olmalı" diyordu ve "Dıştan boru tesisatı, dairelerde musluk suyu, düzgün evyeler ve daha geniş yer için verilen mücadele"yi desteklemeye hazırdı. Ama "İtalyanlar, Ruslar ve Polonyalılar daha iyi ev araç gerecine kavuşacak diye sevinirken, bu şaşkın insanların gelişmelerden nasıl yararlanacaklarına dair en ufak bir fikirleri olmadığını unutuyoruz" diyordu.[12] Himaye, iyilikten doğan binlerce düşüncesizlikle dile gelebiliyordu. Ev idaresi becerileri eğitiminin iki İlerici savunucusu Martha Bensley Bruère ve Robert Bruère, Chicago'da hem "hali vakti yerinde" hem de yoksul Yahudi, Polonyalı ve Rus çocukların gittiği bir okulda, kızlar tam Amerika'ya özgü bir öğle

yemeği hazırladığı olanları anlatır. "Hareketli küçük Amerikalı kız" gayet kendinden emin, masayı tereyağ, un, yumurta karışımı sürülmüş kızarmış ekmekler, mısır unundan kek, süt, mısır nişastalı muhallebi ve kocaman kurabiyelerle donatınca "Rus Yahudisi küçük kız" şaşırdı ve böylesine mükellef bir ziyafette ne yapmak "gerektiğine" emin olamadı. Öğretmen araştırmacılara şöyle fısıldadı, "Sophie'nin akrabaları aslında yemeğe oturmuyor. Tam yoksulluk sınırındalar ve nerede yiyecek bulurlarsa orada yerler."[13] Amerikan demokrasisi Sophie'yi çağırıyor olabilir ama "Amerikanlaşma" sürecinde ona, münasip bir lisanla *-ve fısıldayarak-* yerini bilmesi öğretilir.

İngiltere'de hayırseverlerden, reformculardan ve radikallerden öğüt alan işçi sınıfı kadınları, orta sınıftan "uzmanlar"ın, işçi sınıfının asıl yaşam koşullarından habersiz olduklarını çok iyi bildikleri için için ıslahatçıların çabalarına çoğu zaman içerlediler. Uzmanların ev idaresi sanatına ilişkin bilgileri çoğunlukla tamamen kuramsaldı: Orta sınıfın ev idaresi, hizmetçilerin emeğine dayanıyordu ve evli olmayan reformcuların, orta sınıfa ait bir evin idaresiyle ilgili deneyimi bile yoktu.[14] Daha radikal kadınlardan kimileri bu konuyu anladı. Birinci Dünya Savaşı'nda orta sınıf için ortaklaşa ev idaresinin iyiliklerini överken, işçi sınıfı kadınlarının gereksinimlerini en iyi tanımlayacak donanıma sahip olduğunu belirtmeye özen gösterdiler.[15]

On dokuzuncu yüzyıl sonunda ve yirminci yüzyıl başında işçi sınıfı hareketinin içindeki kadınlar, günlük yaşam sorunları konusunda görüş açıklamaya teşvik ediliyordu. *Accrington Labour Journal*'ın "Biz Kadınların Köşesi" adlı bölümünde yazan "Scotia", "Çamaşır gününün ıstırap verici sıkıntılarını ya da bugünkü koşullarda işçi sınıfının ev yaşamının güçlüklerini ustaca sözlerle ifade edebilirsiniz" diye iddia etti.[16] Kadın Kooperatif Birliği (WCG) üyelerini bir yandan sahip oldukları becerileri uygulamaya devam ederken, diğer yandan ev ekonomisi düzeninden ve verimliliğinden yararlanmaya teşvik etti. Ev yaşamına ilişkin böyle bir eğitim beğeni topluyordu; çünkü kadınların hem zamandan hem de paradan tasarruf etmesine yarıyordu ve kadınlar, orta sınıf mensubu kibirli öğretmenlerden ders görmek yerine, karşılıklı bilgi alışveri-

şinde bulunuyordu. Yirminci yüzyılın başında WCG üyesi Bayan Bury'nin ev idaresi rutini, bunun nasıl gerçekleştiğini gösterir. Ailenin alışverişini yapıp yemeklerini pişirmenin haricinde, bir evi çekip çevirmek için verilen emeği görmemizi sağlar. Her gün belirli bir işe ayrılmıştı. Pazartesi etrafı toplayıp toz alıyor ve Salı günü çamaşırları yıkamak üzere suya basıyordu. Çarşamba günü kolalamaya, ütülemeye, sökükleri dikip onarmaya ayrılmıştı. Perşembe ekmek yapıp yatak odalarını temizliyordu. Cuma günü misafir salonu, koridor ve merdivenlerle birlikte oturma odası temizleniyordu. "Cumartesi günü ise dış tarafın -pencerelerin ve duvarların- temizlenmesine ve yataklara temiz çarşaf serilmesine kalıyordu."[17]

Sosyalist gazetelerde, kooperatifçilik ya da sendikacılık hareketiyle bağlantılı yerel meclislerde ya da kadın örgütlerinde fikirleri görülmeye başlayan işçi sınıfı kadınları, gündelik yaşam koşullarının yanında, her zaman tekrarlanan ev işlerinde gözle görülür değişiklikler yapılmasını talep ettiler. "Scotia", 1914'te *Accrington Labour Journal*'da "Bir kadın kötü inşa edilmiş, giderleri iyi çalışmayan bir binada nasıl rahat bir yuva kurar?" diye sordu.[18] İşçi sınıfı kadınları ev yaşamını iyileştirme çabalarında emekçi kadınların halihazırda oynadığı rolden emin görünüyordu. Pat Thane'in, İşçi Partisi Emekçi Kadınlar Derneği'nin bakış açısı hakkında dediği gibi: "Evi, kaçınılmaz bağımlılıkların kaynağı gibi değil, kadınların güçlenmesini sağlayabilecek bir üs gibi görüyorlardı."[19]

Öte yandan yuva kurmanın dışında emelleri olan, işçi sınıfına mensup, politik bilinç sahibi kimi kadınlar arasında aykırı sesler vardı. 1895'te evlenen sosyalist feminist Hannah Mitchell, saygın işçi sınıfı aile yaşamının parçası olan, idareli ama uygulaması zaman alan "iğreti çözümlerden" hiç hoşlanmıyordu: Oklava yerine şişe, "elbise dikerken arta kalan kumaşları birbirine dikip kenerları bastırarak yapılan" bulaşık bezleri, "basma bohçalar"dan yapmak zorunda kaldığı yorganlarla örtülü yataklar, bu iğreti eşyalar arasındaydı. Ev sanatlarından hiç zevk almayan Mitchell, bunlara şöyle karşı çıkıyordu: "Hepsinden nefret ediyordum ve dışarı çıkıp yeni ve güzel bir şey almak istiyordum. Üstelik kitaplara ve araştırmaya ayrılabilecek emeği ve zamanı bunlara çok görüyordum."[20] Ada Nield Chew, sosyalistler ve muhafazakarlar arasında yaygın olan

kanıya göre, ev kadınının yüceltilmesine de karşı çıktı. 1913'te *Accrington Observer*'da yayınlanan kısa yazılarında, ev kadınlığının kadınların üzerindeki psikolojik baskısı hakkında düşündü. Karakterlerden birini asi bir tavırda konuşturdu, "'Kadın elinin değmesi' mi?... Bir kadın yuva sahibi olmak için kendi kapısının önündeki basamakları ovmak ve kendi tencerelerini yıkamak zorunda mıdır? ... Evli kadını aile ocağına bağlamakla yuva olmaz."[21] 1908'de Chew ile birlikte Kadın Sendika Birliği'nde çalışan Mary Macarthur da, kadının yerinin ev olduğunu iddia edenleri, bu kişilerin aslında "kafes" demek istediklerini, çünkü "kamu dünyasında kadınların bağımsız bir rol oynama hakkını inkar ettiklerini" söyleyerek eleştirdi.[22] Mary Macarthur da, Ada Nield Chew gibi, iş ve politika yoluyla ev dışında bağımsız bir yaşam kurabilmiş işçi sınıfı mensubu bir kadındı. Sendikacılık yoluyla politikaya girmiş kadınlardan bir diğeri olan Margaret Bondfield, 1919'da işçi sınıfından ev kadınlarının "zihni geliştirmek ve yaşamı daha geniş çizgilerle tasarlamak için" zamana ihtiyaçları olduğunu iddia etti.[23]

Hannah Mitchell (Tameside Yerel Araştırma ve Arşiv Merkezi)

Amerikan radikal hareketin içindeki kadınlar da ev hakkında çelişkili ifadeler kullandı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Halkçı kadınlar, kırsal ev yaşamını "kutsal bir sığınak" olarak idealize edebiliyorlardı. Ancak Halkçı kadınlar, içki karşıtı reform gibi hareketlerde de eylemde bulunabiliyor ve kadınların doğal olarak ev işine yatkın olduğu varsayımını eleştiriyordu: "Kimileri, bir kadının kendini kurabiye yapmaya ve çorap söküğü dikmeye adamamış olmasını son derece gülünç bulur. Oysa tarla sürmekten ve lağım temizlemekten başka işleri yeğleyen erkekler olduğu bilinen bir gerçektir ve kimse bunun ucubelik olduğunu düşünmemiştir."[24] İşçi sınıfının bütün kadınları ev kadını olmak üzere yaratıldıklarını düşünmez. Seattle Kadın Kart ve Marka Birliği'nde "bulunduğu yere ait görünmeyen" Mary Archibald 1918'de şöyle açıkladı, "Evimi seviyordum ama şeker kasesini günde üç defa masaya koyup kaldırmanın tekdüzeliğinden; çevremde yararlı şeylerin yanında güzel bir şeyler de istememe rağmen onları alacak durumumun asla olmamasından nefret ediyordum."[25]

1890'larda özgür düşünce çevrelerinde kimi Amerikalı kadınlar arasında ev yaşamı ülküsüne karşı özellikle yoğun bir başkaldırı patlak verdi. Lillie D. White 1893'te *Lucifer* dergisinde "Ev İdaresi"ne gösterilen büyük rağbete meydan okudu, "Hayatımda bir şeye çok şükrediyorum. Hiçbir zaman iyi ev işi yapan bir kadın olma suçuna bulaşmadım."[26] Kadınlara, ev kadını olma konusunda yapılan baskıyı çok sert eleştiriyordu:

> Kadına her zaman en büyük mutluluğun tencere tava müziğine uygun adım atmakta, lezzetli ekmek, tereyağ, börek ve turşu yapma işlemi ve buna gereken malzemeler konusunda ustalaşmakta, ev sevgisine ve evdeki görevlere bağlılıkta yattığı öğretilmiştir; ama ben kadının dersini fazlasıyla iyi öğrenmesine karşıyım.[27]

White kadınların bulaşık yıkamaya, yerleri silmek ya da yatak yapma için yaratılmışlar gibi görülmemeleri gerektiğini ileri sürdü. "Kadın işinin, konumunun ve dünyasının erkek eylem alanından tamamen ayrılması, çok fazla zamandır hürmet gösterilen

ve tahtından indirilmesi gereken bir safsatadır."[28] Lillie White'ın yazıları, *Lucifer*'in anarşist okurları arasında epey bir heyecan yarattı. White'ın kız kardeşi Lizzie Holmes, üç yıl sonra *Our New Humanity*'de çıkan "Kadınca Olmayan Kadın" başlıklı yazısıyla mücadeleye geri döndü. Holmes her kadının, ister tek tek evlerde ister dayanışma cemiyetlerinde olsun ev kadını olması gerektiğini hayal etmenin yanlış olduğunu belirtti. Anarşistlerin, insan olmanın kilit noktası sayılan özgür iradeye verdiği önemi, toplumsal cinsiyet boyutunda değiştiren Holmes şöyle açıkladı, "Eğer ... kendisinin olmayan bir fikre uymaya çalışırsa, özgür olamaz ve başarıya ulaşamaz."[29] Amerika kırsalında ev işlerinin ne kadar ağır olduğunu bilen anarşist Kate Austin, erkeklerin ocak başındaki melek hayalini alaya aldı: "Böyle konuşan erkeklerin melek odun kesince, inek sağınca ve soğuk bir sabah ocak ateşini yakınca hiç üzülmediğine hep dikkat etmişimdir. Erkek böylesi bir bağımsızlıktan değil, yalnızca kendi yetkesini sorgulayan türde bir bağımsızlıktan korkar."[30]

1900'lere gelindiğinde sosyalist hareketin kimi kolları, kapitalizmin aile yuvasını yıktığını ve sosyalizmin bunu düzelteceğini iddia ediyordu. Gilman, yalnızca kuram oluşturmakla kalmadı; yaratıcı seçenekler sundu. Amerikan *Forerunner*'da 1909-10'da, İngiliz *Daily Herald*'da 1912'de yayımlanan "What Diantha Did" kadın kahramanı Diantha Bell'in işlettiği lokantayı ve evlere servisi anlatır. Diantha benzinle çalışan motorlu bir araçla, mutfaksız evlerde ve yüzme havuzlu, bilardo ve oyun salonlu, tenis kortlu, dans salonlu ve düzenlenmiş bahçeli "keyif sarayı" gibi bir apart otelde yaşayan müşterilerine ısıyı tutan kaplarda yemek dağıtır.[31] Evcil olmayan kadınlar, Gilmanizmi neşeyle karşıladı. Amerika'nın Batı Kıyısı'ndan sosyalist Georgia Kotsch "yalnızca masa örtüsüyle bağlı bir 'aile bütünlüğü'nün değerinin sorgulanacağı konusunda ... Mrs. Gilman ile" aynı fikirdeydi.[32]

Gilman'ın önerileri, radikal çevrelerin yeni bir yaşama ilişkin geniş kapsamlı arayışına uygundu. Gilman *Women and Economics*'te (1898) okurlarına şunları söylemeye özen gösterdi: "Katı bir reçeteye gerek yok; hizmet ve eğitim, iş ve oyun için sıkı bağlantı olanaklarına sahip, yeşil bahçeli ayrı küçük evlerde ya da çiçekli gölgelik avluları ve gizli köşeleri olan kule gibi saraylarda yaşanacak diye bir hüküm

yoktur."[33] Gilman'ın kurarnlaştırdığı ütopya kalıplaşmış olmamalı ya da ayrı bir toplum gibi anlaşılmamalıydı, bunun yerine o anda eyleme dökülecek bir yaklaşım olarak görülmeliydi. Ruskin'den, Morris'ten ve Carpenter'dan yararlanan radikaller, günlük yaşamı yeniden biçimlendirecek farklı bir güzellik anlayışı oluşturdu. Emma Heler; Schumm Whitman hayranı anarşist Helena Born'un Massachusetts, Somerville'deki odasının, güzel "kullanışlı gündelik eşyalar" ile dolu olduğunu söyleyerek şöyle açıklar:

> Sanat, yaşamın dışında tutulacak, ara sıra tadına varılacak bir şey değildi, her zaman geçerli bir gerçeklikti. Bu yüzden güzelliğe düşkün yaratılışına uydu ve evini sanatın şiirsel ifadesine dönüştürdü.[34]

1890'ların başından itibaren gündelik şeylerin sade biçimlerine ve güzelliklerine dayanan "el sanatları" fikri Amerika'da çok etkili oldu, Boston bu akımın yayıldığı başlıca merkezdi. Mary Ware Dennett, bir doğum kontrolü savunucusu olmadan önce el sanatlarını daha iyi bir yaşama geçiş aracı gibi gören bir reform ortamının parçasıydı. Yeni güzellik anlayışını konferanslarla duyurduktan sonra 1900'de mimar William Hartley Dennett ile evlendi ve birlikte evlerini tasarladılar. Ama onların görüşü özel bir mesele değildi; Dennettlar yaşama sanatı ile toplumsal değişim arasında bağlantı kuruyordu.[35]

"Sadeleşme" ve "yaşama sanatı" fikirleri, mimarlık ve kent planlamacılığı konusunda ki yeni yaklaşımları etkiledi. Mimarlar ve planlamacılar erkek olmasına rağmen ama kadın reformcular başroldeydi. 1909'da New York'ta Birinci Ulusal Kent Planlaması Konferansı'nda, başkanlığı yardım kurumu idarecisi Mary Kingsbury Simkhovitch üstlendi. Böylece kent planlaması konusunda Amerika'da ilk kalıcı örgüt kuruldu.[36] Londra'nın dışındaki Hampstead Garden Mahallesi'nin planlarını sosyalist planlamacı Raymond Unwin çizmiş olsa da girişim sağlayan, Henrietta Barnett'in Toynbee Hall yardım kurumundaki deneyimleri ve konut reformcusu Octavia Hill oldu. 1907'de yapımına başlanan Hampstead Garden Mahallesi -burada hiç pub yoktu ama çimenlik, tenis kortları

ve yeşil bowling sahâları boldu- bütün sınıfları bir araya getirmeyi, kent ve kır yaşamının en iyi yanlarını birleştirmeyi amaçlıyordu. Bahçe şehrin odak noktası ticari görkem yerine gündelik yaşam olduğu için kent dışındaki mahallelere kolayca uyarlanan bir modeldi. Unwin'in daha sonra tasarladığı ilk sosyal konutlarda yeşil bowling sahâları yine ortaya çıktı; bu doğaya duyulan ütopyacı inancın merak uyandırıcı bir değişimiydi.[37]

El sanatları Bahçe Şehri düşüncesi ve Amerikan Güzel Kent hareketi, Sarah Lees ile arkadaşı Mary Higgs'i "Güzel Oldham Derneği"ni kurmaya yöneltti. Oldham'ın ilk kadın valisi Sarah Lees, kadınların oy kullanabilmesini savunanlardan biriydi ve Liberal bir hayırseverdi. Mary Higgs, Cambridge'de Doğal Bilimler Bölümü'nde okuyan ilk kadındı; cemaat tarafından yönetilen bir İngiliz kilisesinin papazlarından biriyle evli olan Higgs, evsizlere yardım kampanyasını yürütenlerdendi. Dernek bahçeciliğini, ağaç dikmeyi ve çiçek sergilerini teşvik etti ve kuzeyin endüstri kentlerinde duman kirliliğine karşı kampanya yürüttü. Patricia Hollis, "'Güzel Oldham Derneği'nin yerel halk tarafından nasıl da büyük bir sevinçle karşılandığı"nı küçümseyerek gözlemler; fakat Sarah Lees'in "kara duman ve isten arınmış", yoksul mahallelerin olmadığı, "iyi temizlik koşullarına sahip", "sağlıklı boş zaman aktiviteleri ve zevkler" sağlayan, ve "aşırı içmek için daha az baştan çıkma fırsatı" barındıran Oldham hayali, 1912 yılında *Designer* için yazdığı bir makalede bu sistemi "Anaç Belediye" olarak adlandıran Amerikalı bir gazeteciyi mest etmişti.[38] Kadınlardan esinlenen güzel kent anlayışı, Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük önem kazandı. Mary Beard 1915'te iyimser bir havada şunu ileri sürdü: "Hiç kuşku yok ki, kadınlar, güzel bir kent kurmanın doğal önderidir, -kentin güzelliği bir sürü pahalı kesme taştan, aşılmaz parmaklıklardan ya da mermer sütunlardan değil, doğal parklardan, güzel ağaçların dizili olduğu caddelerden ve yeşilliklerle kaplı ön bahçelerden gelir."[39]

Yaşam çevresinin yeniden tasarlanması, kendi özel gereksinimlerini karşılayacak yeni yollar arayan orta sınıf mensubu eğitimli bekar ve evli kadınlar tarafından da desteklendi. Jane Hume Clapperton'un *A Vision of the Future*'da (1904) canlandırdığı toplumcu ev fikri, kendisi gibi bir kadın yazarın gereksinimlerine göre düzenlenmişti:

> Yatak odaları kıta Avrupası planına göre; yazmak, okumak, tek başına çalışmak ya da gündüz dinlenmek üzere, ışıklandırma, ısınma ve havalandırma konusunda en son gelişmelerle döşenmiştir ... Mutfağa bitişik iki yemek bölümü vardır ve yemek pişirmek ve sunmak için her türlü buluştan yararlanan aşçı hanımlar ve hizmetkarlar hazır yemekleri masaya koyup arkadaşlarıyla yemeğe oturabilirler. Evin bir kanadı çocuk odasına ve eğitimine, bir diğeri oyun bahçesini de içine alan okul öğretimine ayrılmıştır; müziğe yatkın olanlara, başkalarının sinirini ayağa kaldırmadan alıştırma yapmalarını sağlayan ses geçirmez bir müzik odası; gençlere oyun odası ve iskambil ile satranca ayrılan dinlenme odası; bilardo odası ve istenirse sigara odası vardır.[40]

Bireysel mahremiyet, odaya "odada oturan kimsenin izni olmadan" birinin girmesini önleyen ev kurallarıyla korunuyordu. "Kitaplık ya da sessiz oda" dahilinde okuma aktivitesinin kesilmesine izin verilmiyordu. Clapperton, yetişkinlerin buna uyum sağlamakta zorlanacağının farkındaydı ve kurallara uyulmasını sağlamak için, baskıcı John Humprey Noyes'un Oneida ütopyacı topluluğunda uyguladığı "eleştiri" oturumlarını önerdi.[41] Yine de güler yüzlü Clapperton, erkeklerle kadınların "doğal içgüdüsünün temelde toplumsal bir yaşamdan yana" olduğunu ileri sürdü ve günlük yaşamın yeniden düzenlenmesinin ailesel sorunları yok edeceğine inandı.[42]

Clapperton hâlâ on dokuzuncu yüzyılın çağrışımcı çerçevesinde düşünüyordu ama ortaklaşa yaşam modern dönemde de savunucular buldu. İngiliz Ortaklaşa Ev İdaresini ve Ev Hizmetlerini Geliştirme Derneği (British Society for the Promotion of Cooperative Housekeeping and Household Service) üyesi Alice Melvin, 1912'de *Freewoman*'da ortaklaşa ev idaresinin çeşitli biçimleri olabileceğini ileri sürdü. Bir grup toplanır, bitişik evleri kiralayıp ortaklaşa mutfaklar oluşturulur ya da Hampstead Garden City gibi kamu hizmetleri sunan bahçe şehirler inşa edilebilirdi. Melvin, her iki yaklaşımın da annelere ve meslek sahibi kadınlara özellikle yararlı olacağını düşündü.[43]

Charlotte Perkins Gilman'dan etkilenen New York'lu öğretmen ve Greenwich Village sakini Henrietta Rodman, on iki katlı bir feminist apartman binasının planını çıkardı. Yemekler görevliler tarafından, cihazlarla donatılmış bodrum katında üretilecek ve asansörle yukarıda oturanlara gönderilecek, çocuklara Montessori yuvasında bakılacak, böylece meslek sahibi kadınlar annelik edebilecek ve ücretli iş yapabilecekti.[44] İngiltere'de Clementina Black'in savaş zamanında önerdiği birleşik evler kooperatifi tasarısı, orta sınıftan çalışan bekar kadınlara yönelikti. Yine bütün düzenlemeler çok moderndi: Mutfaklar en son teknolojiyle doluydu, yemekler telefonla ısmarlanıyordu, mallar motorlu arabalarla evlere dağıtılıyordu ve eski tarzdaki hizmetkarlar yerine uzman görevliler vardı.[45] 1914'te İngiliz sosyalist feminist Sylvia Pankhurst, işçi sınıfından ve orta sınıftan kadınları düşünerek kooperatifçi bir ev idaresi tasarlamıştı. Sosyal konut tasarımlarından pek farklı olmayan biçimde, ortada çocukların oyun alanının çevresinde kümelenen evler hayal ediyordu. Bir "Sosyalist oy hakkı savunucusu" arsa satın almak için fon oluşturmayı önerdi ama bu tasarı gerçekleşmedi.[46]

Feminist önerilerin temel bir zayıflığı vardı: Sermaye eksikliği, bu tasarılar gerçekleşmeyeceği anlamına geliyordu. Oysa kimi kadınlar somut ütopyalar kurdu. Letchworth Bahçe Şehir sakinlerinden Ruth I. Pym ile S. E. Dewe, 1914'te ortak yemek salonu olan yedi küçük ev kurdu; 1916'da bunlara iki tane yenisi daha eklendi.[47] 1900'lerde New York'ta evlerde hizmetçilik yapan bir grup Finli girişimci kadın, çok küçük miktarlarla başlayarak kendi sermayelerini oluşturmaya çalıştı. İşe gitmedikleri günlerde kullanacakları bir apartman dairesi kiralamak için maaşlarını bir araya topladılar. Sonradan, yatacak yeri, salonları, kulüp odaları, kitaplığı, lokantası ve iş bulma bürosu bulunan Finli Kadınlar Kooperatif Evi (Finnish Women's Co-operative Home) altında genişlediler.[48]

Öte yandan ortaklaşa ev idaresi, mutlaka sermaye harcaması gerektirmiyordu. Crystal Eastman'ın 1890'larda çocukluğunda geçirdiği tatillere ait mutlu anıları vardı; büyük bir tatilci grubun temizliğini, alışverişini, bahçeciliği ve muhasebesini önce anneler, sonra da büyüyünce çocuklar yapardı. Ortaklaşa ev idaresini savunanlardan Ethel Puffer Howes, resmi olmayan bu yardımlaşma

tertibini bir düzene sokmayı amaçladı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaklaşa ev hizmeti kulüplerinin, kadınların annelikle meslek yaşamını birleştirmelerini sağlayacağını savundu.[49]

Orta sınıfın ortak yaşam, kooperatifçi ev idaresi ve sosyal hizmet önerilerinin gerisindeki güçlük, "hizmetkar sorunu" diye bilinen meseleydi. Özellikle ücretlerin yüksek olduğu Amerika'da bu mesele çok önemliydi; 1900 ile 1920 yılları arasında Amerika'daki ev hizmetkarlarının sayısı yarıya indi. Ev teknolojisinin yayılması temizlik standartlarının yükselmesini beraberinde getirdi, ev işlerinin yoğunlaşmasına yol açtı. Bu nedenle İngiliz yazar G. K. Chesterton 1927'de evi, huzur beldesi diye betimleyince, Crystal Eastman sinirlenerek "evi idare eden kadınlar" için durumun hiç de böyle olmadığı söyledi.[50] Birinci Dünya Savaşı sonucunda İngiltere'de ev hizmetçisi eksikliği konusunda bir süre telaş yaşandı. Bu durum Clementina Black'i, Kalkınma Bakanlığı'nın Kadın Danışma Kurulu *Ev Hizmetleri Sorunu* (1919) raporunun bilgi notunda, "ev hizmetinden tasarruf etmenin en iyi yolu, bir grup ev sahibinin, yiyecek satın almak, hazırlamak ve dağıtmak, merkezi ısınma sistemi ve sıcak su sağlamak için ortak bir merkez kurmalarıdır" önerisinde bulunmaya itti.[51] Ama sonradan görüldüğü gibi, R. Randal Phillips'in *The Servantless House* (1920) kitabında önerdiği ileri teknolojiyle donatılmış evler zamanın çok ilerisindeydi. Cephane fabrikasındaki kazançlı işler için ev hizmetinden ayrılan işçi sınıfı kadınları, 1920'lerde işsizlik yüzünden hizmet sektörüne geri dönmek zorunda kaldı.

Kentte ve kırsalda, işçi sınıfı kadınlarının zamana dair kendi sorunları vardı. Onlar için "evi idare etmek"; ocağı yakmak ve kahvaltı hazırlamak, çamaşır için su ısıtmak, yiyecek fırınlamak için ateşi körüklemek, toz toprakla sonu gelmeyen bir mücadeleye girmek ve gece geç saatlere kadar sökük dikmek için gün doğmadan kalkmak demekti. 1880'lerde her iki ülkede de işçiler, zaman konusunda işverenlerle çelişkiye düştükçe işçi hareketinde boş zaman hakkı fikirleri gelişti. Bu hem erkekleri hem de kadınları, ücretli iş saatlerini evdeki ücretsiz işte harcanan zamana bağlamaya teşvik etti. 1885'te İngiliz sendikacı ve kooperatifçi Ben Jones işçi sınıfı kadınlarının yaşamını kolaylaştırmak için "ortak evler"i savundu.

Dikiş makinelerinin ve merdaneli çamaşır makinelerinin gelişini belirterek, şu gözlemi yaptı: "Ev yaşamında bu kadar çok değişikliğin olması, kişiyi şu soruyu sormaya itiyor: Neden daha fazlası olmasın?"[52] Aynı biçimde, sosyalist "Yeni Sendikacı" ve sekiz saatlik iş günü savunucusu Tom Mann, 1896'da popüler bir dergi olan *Halfpenny Short Cuts'da* "işçilerin karıları için boş zaman" fikrini savundu. Mann "Ortak Evler" için atılacak adımların, alışveriş ve ortak bir çamaşırhane ve "en iyi aletlerle donatılmış" ortak bir mutfak için dayanışmacı grupların oluşturulmasını önerdi.[53]

Hannah Mitchell bütün bu konuşulanlardan kuşkuluydu, *The Hard Way Up*'ta sosyalist erkeklerin, gerici hemcinsleri gibi kıymalı ev böreğini beklemesi ve "yemeklerin yemek örtüsünden çıkmadığını" anlamaması yüzünden sürekli şikayet ediyordu.[54] Kendi gözünde ev işlerinin büyüsü bozulmasına rağmen, kadınların kendi aralarında geliştirdiği saklı işbirliği biçimlerini fark etti, Midlands'de Newhall madencilik köyünde kendisine "kitaplardan alınmayan türden bilgiler ... turşu kurma, yiyecekleri muhafaza etme ve şarap yapma bilgisi" veren kadınları sevgiyle andı.[55] Ama Mitchell evişini kooperatifçi yollardan yapmakla, kadınların evdeki sorunlarının çözüleceğine inanmıyordu. Bunun yerine, işçi sınıfından başka birçok sosyalist kadın gibi, 1920'de Manchester Belediye Meclisi Halka Açık Yüzme Havuzu Kurulu'nda çalışırken, başlamasına yardım ettiği belediye hizmetlerinin genişletilmesinden yanaydı.

Hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde August Bebel ve Clara Zetkin gibi Alman Marksistlerin etkisindeki sosyalist kadınlar, sosyalist gelecekte ev işlerinin sosyalleşeceğini ve ev idaresi işçiliğinin teknolji sayesinde hafifleyeceğini hayal etti. 1900'lerin başında hayvancılık, sabunculuk, mumculuk, dokumacılık, ip eğirme ve örgü örme kamu imalat alanına girdi; dikiş, çamaşır, ütü, hasta bakımı, konserve yapımı, yiyeceklerin saklanması ve fırınlanması da ücretli iş ya da sanayi etkinliği haline geldi. Sosyalist hareketin bir kanadı, bunu evin kapitalist istilası gibi görme eğilimindeydi ama ev yaşamını modernleştirenler, ev teknolojisinin devreye girmesini evcilliğin idam fermanı gibi gördü. Kapitalizm mantığının ev işini ortadan kaldıracağına inandılar.

Başkaldıran Dünya Sanayi İşçileri'nin (IWW) kurucusu Elizabeth Gurley Flynn, gezgin yaşam tarzı ev idaresi sanatına pek uygun olmadığı için

> Geleceğin evleri, günümüz evlerini darmadağınık birer atölyeye çeviren tuhaf işleri ortadan kaldıracak ve elektrik, artık bir makine çağında kadını modası geçmiş yöntemler kullanmaktan kurtaracaktır. Beş vasıfsız işçinin çalıştırdığı bir makinenin günde 42.000 tane kusursuz turta ürettiği bir zamanda, annenin turtasına fazla rağbet olmaz! Kuzineler, çamaşır tahtaları ve elde ütüler de çıkrığın, mumların ve yayıkların ardından müzelere girmeye mahkumdur ve yerlerinden feragat etmelerine bir iki damla gözyaşı dökülecektir.[56]

1927'de Sylvia Pankhurst de, teknoloji ve elektirik konusunda eşit derecede hevesliydi. Fırın temizleme fırçasının ve bulaşık bezinin ortadan kalkacağını ve yemeklerin ortak mutfaklarda üretileceğini hayal ediyordu. Yemek sonrası temizliği, bulaşık makineleri ve karton tabaklar sayesinde kolaylaşacaktı.[57] Özgürlükçü solcular Flynn ve Pankhurst farkında olmadan yirminci yüzyıl kapitalizmini yeniden canlandıracak olan tüketici devriminin habercisi oldular.

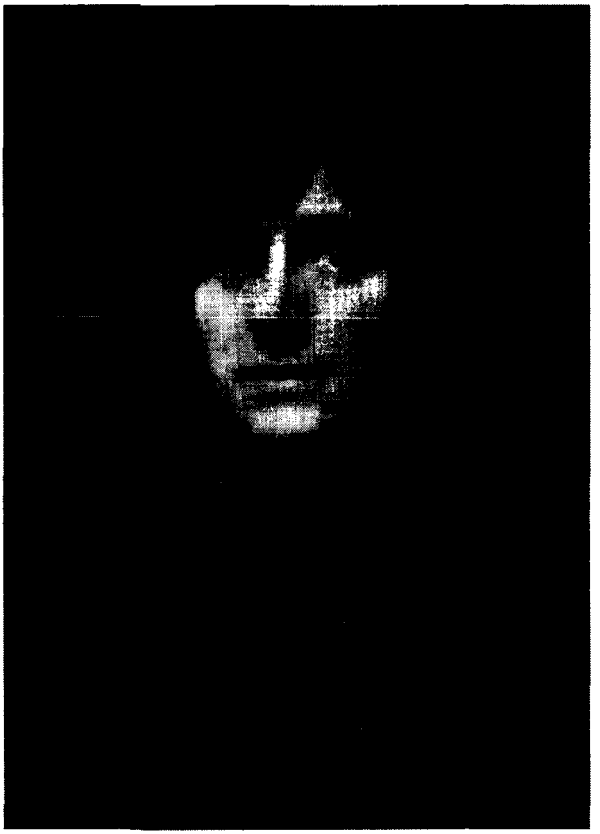
1913'te ev işinin de iş olduğunu ve refaha katkıda bulunduğunu iddia eden Amerikalı sosyalist Josephine Conger-Kaneko epeyce farklı bir yaklaşıma sahipti:

> YEMEK PARASI VE LOJMANIN DAHİL OLDUĞU BİR ÜCRET karşılığında BÜTÜN GÜN çalışıyorsunuz. Yani pişirdiğiniz yemeğin birazını alıyorsunuz ve idare ettiğiniz evde oturuyorsunuz ve arada sırada kendi diktiğiniz bir elbiseniz oluyor. SAATLERCE ÇALIŞIYORSUNUZ Kİ KOCANIZ PATRONUNA VERİMLİ BİR İŞÇİ OLABİLSİN...
>
> EVLİ KADINLARIN EVLERİNDE ÜCRETSİZ VE FECİ BİÇİMDE SÖMÜRÜLEN EMEĞİ SAYESİNDE İŞVEREN İŞİNDEN KENDİSİNİ SON DERECE TATMİN EDEN ÇOK BÜYÜK KÂRLARI ÜST ÜSTE YIĞABİLİYOR.
>
> Ama Ey Kadın, bunun bedelini sen mi ödemelisin?[58]

Ev kadınının, erkeklere bakarak ve kapitalizme yeni işçiler doğurarak üretime ekonomik katkıda bulunduğuna ilişkin kuram, 1930'larda Amerikan Komünist Partisi'nin, ev işine ücret talebinde yeniden ortaya çıktı.

Evde işbölümünün toplumsal cinsiyete göreliğinin değiştirilmesi, aralıklı olarak gündeme geliyordu. Kadınlara oy hakkı hareketi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin evdeki gündelik yaşama nasıl sinmiş olduğunu fark etmesine yaradı. İngiliz feminist yazar Cicely Hamilton, *Marriage as a Trade*'de (1912) "kapının önünü temizlemenin, yerleri silmenin ve aileye yemek pişirmenin, erkeğin değil de kadının görevi olması için hiçbir neden" göremediğini bildirdi ve "erkekler de kadınlar kadar bu görevleri yerine getirebilir," dedi. Hamilton pasif direniş önerdi, "kadının kendine daha fazla değer verilmesini sağlamak ve karşılığında ne bir teşekkür ne de ücret aldığı görevleri yerine getirme zorunluluğundan kurtulmak için" tek yapacağı şeyin, "bu durumda erkeklerin her zaman yaptığını yapıp görevden kaçmak" olduğunu söyledi.[59] Sekiz yıl sonra Crystal Eastman şunu önerdi: "Belki biz de biraz, o çok değer verilen çaresizliği geliştirmeli ya da çaresiz numarası yapmalıyız."[60]

Eastman, 1920'de solcu gazete *Liberator*'da "erkeğin doğasını, işi ve sorumluluğu onuruyla paylaşacağı biçimde nasıl değiştirebilir ve böylece ev kurma girişimini angarya yerine bir şarkı haline getirebiliriz?[61]" diye sordu. Ev işini kabul edecek oğullar yetiştirme önerisi, biraz belirsiz ve uzun vadeli bir çözümdü. Kültürel beklentilerin ağırlığı hâlâ aşılmaz bir engeldi. Yine de 1920'lere gelindiğinde, ileri fikirli küçük bir Amerikalı kadın grubu, evin dışında çalıştıkları sürece erkeklerin ev işini paylaşmasını öneriyordu. Mary Alden Hopkins, 1923'te "Fifty-Fifty Wives" (Yarı yarıya Eşler) adlı yazısında sorunun, erkelerle kadınların ev yaşamına ilişkin farklı yaklaşımında yattığını gözlemledi. Kadınlar fedakar zihniyetten vazgeçmeliydi.[62] Suzanne La Folette, 1926'da evde yapılan işin, kadınların sanayide daha az saatler çalışmasını talep etmekte kullanılmasından yakındı, kocanın "karısı nasıl onun geleneksel yükünü paylaşıyorsa onun da karısınınkini paylaşması kendisinden hiç beklenmemişti. Sayısız kocanın bunu yaptığından hiç kuşkum yok ama bunu yapmasını kimse onlardan beklemez ve yapmayanların aileye karşı görevini yerine getirmediği hiç düşünülmez, oysa ev işlerini yerine getirmeyi ihmal eden karıları hakkında böyle düşünülür."[63]

Crystal Eastman, yaklaşık 1910–1915, fotoğraf Arnold Genthe
(Schlesinger Kütüphanesi, Radcliffe Enstitüsü, Harvard Üniversitesi)

İş ve evlilik yaşamı isteyen orta sınıf mensubu eğitimli Amerikalı kadınlar, günümüzde de kadınların önüne iş ve ev arasında ıstırap verici bir seçim çıkaran çifte zahmete ilk katlananlardı. Onlar aynı zamanda kendi sınıfların zamana karşı yarışa giren ilk kadınlarıydı. 1890'ların sonundan itibaren kadın dergilerinde, Amerikan kadınlarının yakalandığı feci koşuşturma duygusu hakkında yazılar çıkmaya başladı. "Güzel Evim" fikrini gerçekleştirmeye teşvik edilen ama kulüpleri ve yardım kurumları yüzünden evlerinden çekilip

alınan Amerikan orta sınıf kadınları, sürekli telaş içinde kimseler olarak betimleniyordu. Orta sınıf ev kadını çıkmazdaydı çünkü evin dışında daha büyük meselelerle ilgilenmediği için azarlanıyordu. Bruère çifti *Increasing Home Efficiency*'de (1913) kadınları, "en uygun etkinlik alanı sandıkları dört duvar arasında çırpındıkları" için payladı.[64] Bruèrelerin önerisi, daha geniş bir alanda toplumsal görevleri yerine getirebilmek için ev işini modernleştirmekti. Evin dışında da yaratıcı olabilmek için ev işlerinde zaman kazanmak ya da evişinde yaratıcılığın yollarını bulmak, bu temanın değişik yanlarıydı. Eunice Freeman, *Colored American Magazine*'de, evi "jimnastik salonu"na çevirmeyi ve ev işini, vücudun duruşunu düzeltmenin bir yolu gibi görmeyi önerdi. Süpürgeler, karyolalar, toz bezleri ve tabaklar "kadının kendini sağlam, dimdik, hareketli ve zarif yapmasına yarayan aletler"e dönüştürülebilirdi.[65]

Lillian Gilbreth, 1904'te *Management in the Home*'da daha az aerobik bir yaklaşım ortaya koydu. Evdeki sıkıcı işlere daha az zaman ayırarak, yaratıcı işlere ve çocuk bakımına daha çok zaman ayırmayı önerdi. Ev işleri konusundaki bu tutum, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaştı. Gilbreth, 1927'de *The Home-Maker and Her Job*'da evin "içinde kendimizi ifade edebileceğimiz bir yer" olması gerektiğini açıkladı.[66] Evin yeniden yaratılması, Amerika'da İngiltere'den daha ileri düzeyde olan üretimin yeniden düzenlenmesine bağlıydı. Yirminci yüzyılın ilk otuz yılında Amerika'da, daha büyük bir üretim itkisinin yoğun biçimde arttığı görüldü. Lillian Gilbreth ve kocası Frank, Frederick Taylor'ın bilimsel idare fikirlerinin temsilcisiydi. Sanayi psikolojisi eğitimi gören Gilbreth, etkinlikleri zaman ve hareket araştırması yoluyla inceleyen ve ergonomik tasarımlarla verimliliği artıran Taylorcı düşünceyi uyguladı. İnsan merkezli ev ergonomisi içinde her şeyin el altında bulunduğu mutfaklar ortaya çıktı.[67]

Christine Frederick de, işyerinde giderek artan üretkenliği eve taşımaya hevesliydi. *Ladies Home Journal*'da gazetecilik becerileri edinen Frederick, yeni kitabı *The New Housekeeping*'e (1916) çarpıcı bir canlılıkla başlıyordu. "Bundan bir yıl kadar önce kocam bir iş arkadaşıyla konuşurken, ben kitaplık masasının yanında oturmuş sökükleri onarıyordum ... 'Siz erkekler ne konuşuyorsunuz?"

diye araya girdim. 'Elimde olmadan ilgimi çekti, verimliliğin ne olduğunu bana söyler misiniz lütfen Bay Watson? Tuğla döşemek konusunda ne diyordunuz?'"[68] Ve tabii ki bundan büyülenen Bay Watson, sorular soran bu sökükçüye, evde adet olmuş eski uygulamalarla yürütülen etkinlikleri hızlandırmak için bilimsel idarenin nasıl kullanılabileceğini açıklar. Frederick, ev kadınlarına bilimsel idarenin verimlilik gücünü ev işlerine uygulamakla, yalnızca zaman ve enerjiden değil; akaryakıt gibi doğal kaynaklardan da kazanacaklarını söyledi.

Christine Frederick

On dokuzuncu yüzyılın verimlilik uzmanları, ev kadınını kendi modern araçlarını kullanma eğitimi görmüş bir mühendise dönüştürdüyse ve el sanatları meraklıları kadını yaratıcı sanatçı düzeyine çıkardıysa, Christine Frederick ve Lillian Gilberth de kadını idareci olarak yeniden tasarladı. Frederick'in *The New Housekeeping* kitabının altbaşlığı *Efficiency Studies in Home Management* (Ev İdaresinde Verimlilik Çalışmaları) idi. Ev kadınından, "Yakıttan Kazandıran", "Zamandan Kazandıran", "Emekten Kazandıran", "Adımdan Kazandıran" şeyleri, ve "Yeni Ev İdaresi Yemek Kitabı

Dosyası" gibi "Ev için İşyerindekinin Benzeri Araçlar"ı bir araya toplaması beklenirdi.[69] Gilbreth'e göre ev kadınlığı rolü, gerekli tüm ev etkinliklerinin incelenmesinin yanında teknoloji bilgisi ve bilimsel alışverişi gerektiriyordu. Bir mühendisin gaz ve elektrik gibi kaynakların kullanımına ilişkin bilgisi ile bir psikoloğun insanları yargılama becerilerini birleştirmeyi gerektiriyordu. Ev kadınına bütün işi kendi yapmaya girişmek yerine, bölüp dağıtmayı içeren idarecilik işini verdi. Bütün aile üyelerini, üreticiler ve tüketiciler olarak değerlendirmeliydi. "Baba parayı getirir, oğlanlar çimleri biçer, kızlar sofrayı kurar. Bill, ailenin şarkısına çalgısıyla eşlik eder. Bebek, kendisini sevmek ve korumak için herkese fırsat verir."[70] On iki çocuklu Gilbrethlerin evi gerçekten bir verimlilik laboratuvarıydı ama yine de işleri yapabilmek için bir hizmetçi ordusu çalıştırıyorlardı! Çocuklarından ikisi merak uyandıran yetiştirme tarzları hakkında bir anı kitabı yazdı; "Cheaper by the Dozen" (Düzinesi Daha Ucuz) adlı kitap filme de uyarlandı. Hizmetçileri geri dönen İngiliz orta sınıfı, işi ağırdan aldı. Oysa Hazel Hunkins, kadınları "Bütçe Yapmak" için uyarıp onlara "Asıl meselenin 'günü gününe' idareyi ortadan kaldırmak ve yaşamdan gerçekten değer verdiğimiz şeyleri alabilmek için kişinin zamanı, enerjisi ve parası üzerindeki denetimi yeniden ele geçirmesi" gerektiğini söyleyince, 1925'te *Good Housekeeping*'de zamanı idare etmenin değişik bir biçimi yayınlandı.[71]

Ev idaresi ve ev kadınlarının denetimi, tek tek evlere iyi bir yaşam vaadini soktu. Taylorcı verimlilik uzmanları kendi sistemlerinin daha az çaba gerektirdiğine inanıyordu. "Bırakın yerçekimi sizin yararınıza işlesin" diye üsteleyen Lillian, kirli çamaşırları aşağıya yuvarlayıp, taşımakta harcanan enerjiden tasarruf etmeyi önerdi -anlaşılan, çamaşırın yukarı çekilmesi de gerekeceğini unutmuştu.[72] Bütün bu ev idaresi kuramlarının aksayan yanı, işten kazanılan zamanın planlama ve yürütme için harcanan zamanla eşit olmasıydı. Aynı biçimde az saat hayali de, artan mikrop kaygısının yanında satın alma bilimini, dengeli beslenmeyi ve yeni elektrikli aletleri bilmeyi gerektiren özenli ev idaresi yüzünden engellendi. Ev işlerine ayrılan zamanı azaltmak konusunda Taylorcı itkinin ideolojik yönden aksayan yanı, yüce ev idaresi sanatına ilişkin daha

geleneksel düşünceleri azımsamasıydı. Bunun çarelerinden biri, el sanatları hareketinin özündeki "emeğin onuru"nu yeni ev idaresine aşılamaktı. Christine Frederick, mutfak araçları tartışmasının ortasında, "William Morris'in sık alıntılanan, evde aynı zamanda hem güzel hem de kullanışlı olmayan hiçbir şey bulunmamalı sözü"ne değindi.[73] Morris, fikirlerinin ev idaresinde verimlilik uzmanlarınca yaygınlaştırıldığını görseydi hayret ederdi. Ama arada merak uyandıran bağlantılar vardı. Verimlilik uzmanları, nesnelerin toplumsal yapıya sahip olduğuna, ya estetik ya da işlevsel gereklere göre uyarlandığına inanıyordu, öte yandan tasarım ile işlevsellik ilişkisi el sanatları hareketinde zaten vardı. Böylece 1900'lerin Hartley-Dennet evinin mutfağı, verimlilik için dikkatle planlanmıştı, öte yandan çok beğenilen *House Beautiful* kendini, "Amerika'da Ev Dekorasyonuna ve Döşenmesine, Sadeliğe ve Tasarrufa Adamış Tek Dergi" ilan etti.[74] Sadelik, güzellikle ev kadınının iyileştirilmiş çalışma koşullarını bir araya getirdi. Kadın Kooperatif Birliği ve Kadın İşçi Birliği gibi İngiliz Kadın İşçi örgütleri Birinci Dünya Savaşı sırasında ev tasarımı konusunda işçi sınıfı kadınlarına fikir danıştı. Kadın İşçi Birliği, evleri iyileştirmek için öneri toplamak üzere ayrıntılı bir anket dolaştırdı ve anketin sonuçları örgüt toplantılarında tartışıldı. Bunların amacı merdivenden inip çıkmak, su ısıtmak ve içeri kömür taşımak gibi gereksiz işlerden kurtulmaktı – bu Lillian ile Christine Frederick'in işçi sınıfı uyarlamasıydı.[75]

Yirminci yüzyılın başında toplumun sınırındaki radikaller arasında başlayan el sanatları akımı, orta sınıfın kültürüne geçti. Sadeleşme yolunda toplumsal arayış, manevi niteliklerle donanmış bireysel ince zevke aktarıldı. Amerikalı tasarım yazarı Mabel Tuke Priestman'a göre, "gereksiz süslemelerin ve perdelerin kaldırıldığı" sanatsal evler "sade yaşama ve üstün düşünceye uygun" yerlerdi.[76] El sanatları akımının, döşemelerin ve tasarımın içten gelen kişiliği belirttiğine ilişkin kanı, "yaşam tarzı" yoluyla toplumsal sınıfları tanımlamanın çeşitli biçimini oluşturdu. Sadeleşmenin manevi güzelliğiyle dolan orta sınıf reformcuları, göçmen işçi sınıfının sevdiği tül perdelerden ve abartılı giysilerden hoşlanmıyordu. Thorstein Veblen'in etkileyici kitabı *Aylak Sınıfın Teorisi*'nde (1899), kadınlarla tüketim arasında kurulan küçükdüşürücü benzetme yine-

lenen bir mecazdır. 1902'de Bayan Henry Wade Rodgers, *House Beautiful* dergisinde sadeleşme estetiğinin hakiki bir şey mi yoksa "karmaşık yaşamımızın bir yansıması, bir özentilik mi?" olduğunu merak ettiğini ve orta sınıf kadınlarının, "sudan zorunluluklara ve sahiplenmelere" kapılıp kötü alışkanlıklara geri dönmelerinden kaygılandığını yazdı.[77] El sanatları akımının yerini savaş sonrasının son teknolojiye dayalı tasarım merakı alsa da, davaya inananların, kadınların yanlış ev eşyaları kullanmasından duyduğu derin kaygı sürüyordu; bir taraftan da sade yaşam hevesinden kalma tüketim karşıtlığının kalıntıları, daha çok tüketici eğitimi vermek gerektiği biçiminde yorumlanıyordu. Frederick gibi yazarların kitapları, kadın dergileri ve İyi Ev İdaresi Enstitüsü, bir yandan istekle yeni ürünlerin reklamını yaparken, diğer yandan da evde bilimsel idareyi savundu.

Ev yaşamında hızlanma ile yeni üretim bandından akan ev eşyalarının satın alınması arasında tam bir uyum vardı. *The New Housekeeping* okurları, "çark sistemiyle tasarlanmış Hızlı Yumurta Çırpıcı" ya da "'Döner Tepsi' – Sessiz Garson Kız" gibi aletlerin faydalarını biliyordu.[78] Amerikan firmaları, tüketici talebindeki değişikliği hemen yakalıyordu; böylece ev idaresi danışmanları ile iş dünyası arasında çift yönlü bir ilişki gelişti. Krafts Goods, Sears and Roebuck ve Piggly-Wiggly yiyecek mağazaları gibi ev malzemeleri üreten şirketler, ürünlerinin değerini artırmak için ev ekonomistleri görevlendirdi.[79] 1914'te Florida'da Tampa'nın seçkin siyahilerinden olan Afro-Amerikan reformcu Blanche Armwood, siyahi kadınlara yeni aletlerin kullanımını öğreten Tampa Ev İdaresi Sanatları Okulu'nu (Tampa School of Household Arts - THSA) açmaya yardım etmesi için Tapma Gaz Şirketi'ni ikna etti. Nancy Hewitt, Armwood'un beyaz işyerlerini, siyahilerin ev yaşantısında eğitimin gereğine nasıl ikna ettiğini ve kadınları bu kurslara katılmaya değeceğine nasıl inandırdığını anlatır: "Ulusal Siyahi Kadın Kulüpleri Derneği'nin kullandığı dili uyarlayarak -'Tırmandıkça Yükseliyoruz'- TSHA'nın 1916 yılı sınıfı, şunu düstur edindi, 'İş Görmeyi Angarya Olmaktan Çıkarıp Çekici Kılıyoruz.'"[80]

1920'lere gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ev eşyaları piyasası epey genişlemişti – İngiltere'de bunun tersine,

yeni dayanıklı tüketici eşyaları satın alma gücü, kısmen ekonomik nedenlerle kısmen de ev hizmetleri yüzünden çok daha düşüktü. 1920'lerin başından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde reklam ve pazarlama firmaları, ev ve aile yaşamını teşvik etmek ve tüketicileri kitle üretim mallarını satın almaya ikna etmek için milyonlarca dolar harcadı.[81] Bu psikolojik baskı on yıl boyunca, beraberinde daha iyi bir yaşam vaadi getirerek yoğunlaştı. Kendini ifade etmeye yönelik bohem dürtü kendine yetmeye dayalı bireyci ahlakla birleşerek, evi Amerikan ekonomisinin en önemli yönü olacak şekilde yeniden oluşturdu. Elektrikli süpürgeler denetimi simgeledi, temizlik ürünleri güç anlamına geldi, ayaküstü yiyecekler çabukluk ve rahatlık örneği oluşturdu.

Charlotte Perkins Gilman, görünürde tek kalmış ailelerle daha geniş toplum arasında karşılıklı bağı ilk kuramlaştıranlar arasındaydı: "Evlerimiz, ipe dizili boncuklar gibidir."[82] Gilman, ev yaşamının biçimini değiştirmeyi bu şekilde teşvik edecebileceğini hayal etmişti. Başka kadın hayalciler ve maceracılar toplumsal kaynaklardan yararlanmayı talep ederek sosyal yardımın genişletilmesini arzuladı. Her iki özlem kısmen yerine gelse de, ev bireysel eşyalarla da yeniden biçimlendirildi. Sonunda, maceracıların ütopyasının yerini alacak yeni bir yaşam biçimi başlatılıyordu. Indiana Ticaret Odası Muncie'nin 1920'lerin ortasında belirttiği gibi: "Bir Amerikalı, ülkesine karşı birinci vazifesini artık bir vatandaş olarak değil, bir tüketici olarak yerine getimelidir. Tüketim bir gerekliliktir."

7

Tüketicinin Gücü

Geriye bakınca, Indiana Ticaret Odası Muncie'nin zaferi zaten kaderinde yazan bir zafermiş gibi gelebilir, ama o sırada böyle görünmüyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren ev idaresi refomcuları, feministler, kooperatifçiler, sosyalistler ve anarşistler tarafından tasarlanan farklı yemek pişirme, yeme, yıkanma ve yaşama düzenlemeleri, hem özel hem de toplumsal tüketimin yeniden biçimlendirilip tanımlanmasına katkıda bulundu. Bu yenilikler, aynı zamanda yeni ekonomik yapılara duyulan ihtiyacı artırdı. Tüketim konusundaki tartışmalar; ustaca direniş stratejileri, farklı örgütlenme biçimleri, sosyal yardım ve devletten nakit ödeme taleplerini ortaya çıkardı.

Tüketimi değiştirme tasarılarında yiyeceklerin yeri büyüktü. Dolores Hayden, ev ekonomisinin kurucusu Ellen Swallow Richards'ın 1893'te Chicago'da Kolombiya Dünya Sergisi'nde sergilediği örnek mutfağı anlatır. Richards'ın sergilediği "küçük beyaz tahta kaplamalı ev" şaşırtıcı ölçüde modern, "yiyeceklerden maksimum besin, akaryakıttan da maksimum ısı sağlamak için tasarlanmış bilimsel bir laboratuvar" içeriyordu.[1] Heyecanlı ev kadınları, kadın reformcular ve yeni ortaya çıkan ev ekonomisi alanında ders veren akademisyenler burada sağlıklı, fırınlanarak esmer ekmeğin üzerine konmuş Boston kuru fasulyesi yedikten sonra kendilerini Richards'ın modeline göre kurulacak aşevlerinin propagandasını yapmaya hazırladılar.

Avrupa'da hayırsever mutfaklarına dayanan ve çalışan sınıfa iyi ama ucuz yemek sağlamayı amaçlayan mutfaklar, Amerikalı yoksul göçmenler arasında hiçbir zaman pek gözde olmadı. Ama İngiltere'de benzer tasarılara esin kaynağı oldu. 1900'ler-

de Londra'da orta sınıftan destek gören "dağıtıcı mutfaklar" 1920'lerde gelişmeyi sürdürdü. Feminist gazeteci Evelyn Sharp, Bloomsbury'de yiyeceklerin alüminyum kutularda, bodrum katındaki bir mutfaktan üç tekerlekli bisikletlerle nasıl dağıtıldığını anlatıyordu. Bu hizmet özellikle ilkokul öğretmenleri arasında tutuldu.[2]

Dağıtıcı mutfağın, işçi sınıfı tarafından bir dereceye kadar rağbet gören bir çeşidi de, ucuz paket servis hizmetini başlatan hazır yemek dükkanıydı. 1902'de Margaret Llewelyn Davies, Sunderland'li kooperatifçileri, bir hazır yemek kooperatifi olan Kadın Kooperatif Birliği'nin "Kahve ve Pişmiş Et Dükkanı"nı desteklemeye teşvik etti. İşçi sınıfı kadınları bu satış noktasını destekledi; çorba, bezelye püresi, haşlanmış domuz eti ve diğer pişmiş etler için kuyruklar oluşuyordu. Öte yandan erkek kooperatifçiler, kadınların ev işlerinin azaltılması için alışveriş kooperatiflerinin genişletilmesine o kadar da hevesli değildi. Ortaklaşa yemek, zorluk ve acı çekmeyi çağrıştırıyordu ve erkekler, Kahve ve Pişmiş Et Dükkanı'nın kılık değiştirmiş hayırsever bir aşevi olmasından kuşkulanıyordu.[3] Öte yandan kooperatif fırınlara daha az karşı çıkıldı ve bunlardan bir sürü kuruldu.

Birkaç modern işveren, kantin açmaya başladı ve bu yeni ticari yerler, sosyal hizmetler açısından yeni fikirler oluşturuyordu. 1900'deki Ulusal Kadın İşçi Birliği Kongresi'nde, ev işini modernleştirmeyi savunan bir konuşmacı, Colman fabrikalarındaki yeni tesislerin kantinlerine dikkat çekti ve belediyelerin halk mutfaklarının sorumluluğunu üstlenebileceğini ileri sürdü.[4]

Kitlelere Taylor tarzında yiyecek içecek sağlama hizmetinin başlangıç dönemiyle aynı zamanlarda azınlıkların, "Reform Yiyeceği" denen başka bir tasarıya ilgisi artıyordu. Bunun sonucunda alternatif işyerleri ortaya çıktı; 1900'lerin başında Geliştirilmiş Yiyecek Şirketi, Victoria Yolu'nda bulduğu yeni küçük mağazada vejetaryenler için paket servis uygulaması başlattı.[5] Yirminci yüzyılın başında vejetaryenlik, hayvan hakları ve daha sağlıklı beslenme arayışı yüzünden, radikal ve ilerici çevrelerde giderek daha çok rağbet görüyordu. Vejetaryenlere uygun kahveler, kadınlara makul toplanma yerleri sağladı ve feministler arasında gözde oldu. 1909'da Jane Hume Clapperton, Edinburgh'daki Cafe Vegetaria'da

Charlotte Despard'ın Kadın Özgürlüğü Birliği'nin toplantısına ev sahipliği yaptı.[6] Toplumsal ve Politik Kadın Derneği'nin üyesi, teosofist ve militan Leonora Cohen de et yemiyordu ve 1914'te Harrogate'teki evini konukevi olarak işletiyordu. Elizabeth Crawford, Cohen'in *Suffragette*'te "Pomona", bir "Reformcu Yiyecek Kurumu. Reformcu Beslenme uzmanından Kusursuz Yemekler. Geç Akşam Yemeği. Ayrı Masalar" diye evinin reklamını yaptığını bildirir.[7]

Kooperatifçilik, kadınların evle ilgili etkinliklerine destek olan sosyal hizmetler yaratmak için bir imkan yarattı. Zaman kaybından başka bir şey olmayan yorucu çamaşır günü yerine başka bir şey koymak kesin bir başlangıç noktasıydı: Glasgow, 1890'ların sonunda ortak kullanılan, buhar kazanlı bir çamaşırhane kurdu ve Kadın Kooperatif Birliği bunun gibi başkalarının açılmasına destek oldu.[8] Amerika Birleşik Devletleri'nde Kadın Kooperatif Birliği'ne benzer ulusal bir örgüt olmamasına rağmen, evle ilgili benzer kooperatif hizmetleri bulunuyordu. Susan Strasser, Amerika'da ev işini konu eden *Never Done* adlı kitabında, 1900'lerin başında kadınların ev işini nasıl "KOCA-GÜCÜ"ne bağladıklarını anlatır:

> Ortabatının kimi mandıra kooperatifleri, kooperatifteki ailelerin çamaşırlarını yıkamak için süthanelerin yararlandığı su kaynaklarını ve buhar santralini kullandı. Wisconsin'deki Milltown Mandıra Kooperatif Şirketi'nde elli ailenin kilolarca çamaşırı kırk beş dakikada yıkanıp kurutuluyor, cendereyle ütüleniyordu.[9]

Fikirler Okyanus aşırı gidip geliyordu. Kooperatif çamaşırhanelerin, mutfakların, fırınların ve kahvelerin yanı sıra, kendi kendine yeten kooperatif ev idaresinin savunucusu Amerikalı Ethel Puffer Howes, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Amerika'daki ev idaresi kooperatifinden esinlenen İngiliz Fabianlar'dan ve kooperatifçilerden etkilendi. Kendisi de çalışan bir anne olan Howes, *Woman's Home Companion*'da Ev Hizmetleri Kooperatifi örnekleri hakkında yazdığı yazılarla geniş bir okur kitlesine ulaşmayı başardı. Her yeni deneyi duyuran yazıları, farklı seçeneklerin olabileceğini gösteriyordu ve sürekli çabası, ev idaresi kooperatifini tutarlı bir

tasarı biçimine soktu.[10] İşçi hareketinde kadın eylemciler arasında ihtiyaç doğunca, ev etkinliklerinin kooperatif biçimleri ortaya çıktı. Seattle kadın kooperatifçileri koşullara göre genişledi; 1915'te hem çamaşırlarını yıkamak hem de sendika militanlarına güvenceli işler sağlamak için ortak bir çamaşırhane kurdular. İşçi sınıfı eylemcisi Lola Lunn, 1919'da Seattle'da İngiliz modeline dayalı Kadın Kooperatif Birliği'ni kurdu ve aynı zamanda ertesi yıl kooperatifçi kadınlar, üyelerin hibe ettiği eşyaları satan ya da dağıtan Kadın Değiş Tokuş Bürosu'nu (Women's Exchange) oluşturdu. [11]

Hayırseverlikle yardımlaşmayı birleştiren değiş tokuş, on dokuzuncu yüzyıl süresince Amerikan kadınları arasında yaygın bir doğrudan dağıtım ve dönüşüm sistemiydi. 1890'ların başında bunlardan kimileri, "getir-ve-satın al" aşamasının ötesinde perakende satış yerleri olarak işlemeye başladı. Alice Rhine adlı bir yorumcu, 1891'de New York Sanat Okulu'nun düşük ücretle çalışan mezunlarının çıkarttıkları işleri değiş tokuş bürolarına götürüp, büyük mağazalardan kazandıkları üç beş kuruş yerine uygun bir fiyat sağlayabildiklerini anlatıyordu. Kathleen Waters Sander, değiş tokuş bürolarını "endüstriyel işyerlerine karşı insani bir hareket" sağlayan yerler olarak niteledi.[12]

Oysa bu kooperatif seçeneklerinin sakıncaları vardı çünkü bunları çalıştırmak için çaba ve zaman gerekiyordu. Ayrıca bu bürolar her zaman ev kadınlarının işini hafifletmiyordu. Çocukluğundaki ortaklaşa yaşam yüzünden ev idaresi kooperatifinden dehşete kapılan Charlotte Perkins Gilman, özel gişimciliği ve ticari hizmetleri tercih ediyordu. Ama işçilerin bu hizmetleri karşılaması olanaksız olduğuna göre, işçi hareketinin kadınları, özel ev etkinliklerinin niteliklerini, belediyelerin desteklediği hizmetlerle toplumsal tüketime aktarmaktan yanaydı. 1900'lerin başında *Clarion*'da çalışan gazeteci Julia Dawson *Pass On* adlı kitapçığında, sosyalizm idaresinde "Şimdi giderleri temizlemeye yerel yetkililerin gelmesi gibi, hatta ondan da sık, evlerimizi temizlemeye de uzmanlar gelecek," diye açıkladı.[13] İşçi Partisi Parlamento üyesi Herbert Morrison'un *Better Times for the Housewife: Labour's Policy for the Homemaker* adlı kitapçığında, ev işini toplumsal hizmet sayan benzer bir ütopya yeniden ortaya çıktı. Burada vaat

edilen sosyalist gelecekte, yerel yetkililerin görevlendirdiği bir kadın ya da erkek, sepeti belediyenin elektrik süpürgeleriyle ve çamaşır makineleriyle dolu bir motorsikletle eve gelip düşük bir ücretle ev işlerine yardım edecekti. Morrison, işçi sınıfı ve orta sınıfın ev kadınlarının, yerel yönetim kurullarına bir gece önceden kart gönderip ertesi gün eve teslim edilmek üzere taze pişmiş yemek ısmarlayacağını hayal etti.[14]

Kişisel ev işini toplumsal tüketime yansıtmak güç bir iş olsa da, iskan konusunda daha çok ilerleme kaydedildi. Hayırseverler, kooperatifçiler ve devlet tarafından sosyal konut projeleri tasarlandı. Bunların alımı için çok büyük bir harcama gerektiğinden, yeni yönetimsel ve mali yapılar oluşturuldu. İngiltere'de Ruskinci Octavia Hill, zenginleri hayırsever konut projelerine yatırım yapmaya ikna edince, sonradan sosyal konutlarda benimsecek olan bir konut idaresi sistemi geliştirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Hill'inkine benzer çizgide hayırsever konutlandırma dernekleri kuruldu ve zengin kadınlar da toplulukların yaşadığı örnek cemaatler oluşturdu. Mary Beard'in 1915'te bildirdiğine göre, New York'ta Bayan W. K. Vanderbilt'in yardımıyla iyileştirilmiş konutlar inşa edildi, bir taraftan da Los Angeles'ta kulüp kadınları, Meksikalı göçmen işçilerin kulübelerinin yerini alacağını umdukları örnek bahçeli küçük evlerin yapımının masraflarını karşıladı.[15] İngiltere'de konut inşası için çeşitli finans kooperatifleri tasarlandı. Örnek köylerde, bahçe şehirlerde ve kent dışındaki mahallelerde görülen ortaklık planları, üyelerin kimi zaman taksitle hisse almalarını ve ortak mal sahibi olmalarını sağladı.[16] Bir başka seçenek kooperatif hareketinin, kooperatiflerin mali kaynaklarından yararlanarak konut inşa etmesiydi. 1908'de Oldham belediye meclisi, çekinerek, on iki adet sosyal konut yapmayı önerip harekete geçemeyince, kadınlara oy hakkının liberal ve kararlı savunucularından olan Sarah Lees, daha iyi kazanan fabrika işçileri arasında inşaat kooperatifi kurdu. Altı yılda kent dışında, hepsinde tuvalet ve üç yatak odası bulunan, 150 evlik bahçeli bir mahalle kuruldu ve evler, işçi sınıfı ailelerine uygun fiyatlara kiraya verildi.[17] Kooperatifçi sermaye ve işçi sınıfının gücü, kapitalizmin içinde kooperatifçi bir seçeneğin gelişmesini sağlamanın yolu gibi görüldü.

Belediye meclis üyeliğine seçilen Liberal ve İşçi Partili kadınlar, çok yoksullarınki de dahil olmak üzere kadınların temel konut gereksinimini savundu. Feminist Margaret Ashton, Manchester'da evsiz kadınların iskan edilmesi için mücadele verdi; Sarah Lees'in arkadaşı Mary Higgs de, bu dava uğruna evsizliğin altını çizmek üzere yola çıktı ve 1910'da kadınlara, daha çok "geçici mesken" sağlama çabasıyla *Where Shall We Live?* adlı kitabı yazdı.[18]

Devlet konut hizmeti esas olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında hızlandı. Savaştan önce belediye meclislerine inşaat için isteğe bağlı yetki verilmişti ama devletin araya girmesine yol açan itici güç, savaş işçilerinin yerlerini değiştirme gerekliliği oldu. Cephanelik Bakanlığı'nın (Ministry of Munitions) işe aldığı Raymond Unwin, bakanlığın projelerinden biri olan cephanelik işçileri için Gretna'da kurulacak belediyenin tasarımına bahçe şehir fikrini uyguladı.[19] Böylece "sosyal konut inşaatı", savaşta gösterilen çabanın zorunluluğundan ve devletin sanayi ile toplumsal huzursuzluk kaygısından doğan kuşatılmış bir ütopya gibi gelişti.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Afro-Amerikanlar tarafından, yenilikçi karşıt finans kuruluşları oluşturuldu. Irkçı düşmanlığının ve önyargının yoğunlaştığı bir dönemde çoğunlukla beyaz reformcuların ve işçi örgütçülerinin yörüngesi dışında kalan Amerikalı siyahiler, başkalarına muhtaç olmamak maksadıyla sermaye birikimi sağlamak için yardımlaşma projeleri oluşturdu. Sermaye birikimini, toplumsal gereksinimleri karşılamak ve iş alanı yaratmak için kullandılar. Az miktarda borç para almak, yoksul kadınlar için çok önemli olduğundan, Afro-Amerikan kadınlar zor zamanları atlatmaya yaraması için sayısız küçük tasarruf kurumu oluşturmanın yanında, siyahi topluluklarında ortaya çıkan karşılıklı yarara dayalı daha büyük kurumlara yatırımda bulundu.

1903'te Atlanta'da Çalışan Kadınlar Derneği, üyelere faizsiz borç verip genel giderleri haftalık harçlarla karşılayarak tefecileri devre dışı bıraktı.[20] Virginia'da Richmond'lı eski çamaşırcı Maggie Lena Walker özellikle yaratıcıydı. Amacı, siyahilerin beyaz işyerlerinden sebeplenmelerini engellemekti; bu direniş türüne "aslan"ı "beslemeyerek" öldürmek diyordu.[21] Walker, bunun yerine siyahilere özgü ekonomik ve toplumsal seçenekleri savundu. 1899'da iyi

Sarah Lees (Oldham Yerel Araştırma ve Arşiv Merkezi)

Oldham bahçeli evler mahallesi (Oldham Yerel Araştırma ve Arşiv Merkezi)

niyetli bir topluluk olan Bağımsız Aziz Luke Cemiyeti'nin sekreteri olduğunda Cemiyet dağılmak üzereydi. Walker'ın ilk işi, çevresine topladığı bir grup güvenilir kadınla 1903'te Küçük Tasarruf Bankası'nı kurmak oldu. Bankaya para yatıranların çoğu yoksul kadınlardı ama küçük tasarruflar büyüyerek siyahilerin sahip olduğu Birleşik Bankacılık ve Kredi Şirketi'ne dönüştü.

Maggie Lena Walker, insanları, yaşanmış deneyimler yoluyla ekonomik yaşama ilişkin alternatif yaklaşımlara ikna etmeye inanıyordu; "Önce uygulama sonra kurallar" onun düsturuydu.[22] Gereksinimleri, fikirleri ve para getiren projeleri birleştiren bir toplumsal yenilikçiydi. 1898'de kadınlar için bir sigorta şirketi, 1905'te ise kadınlara iş yaratmak ve kaliteli ürünler sağlamak için büyük bir mağaza kurdu. Aziz Luke Cemiyeti'nin bir de gençlik kolu vardı; cemiyet gençlere eğitim bursu veriyor ve haftalık gazete çıkarıyordu. Walker, hem eğitimi hem de kadınlara oy hakkını savunan mücadeleci bir yaklaşımı teşvik etti; dahası, Cemiyet, kamu alanında siyahilerin beyazlardan ayrı tutulmasına ve linçe karşı çıktı, 1950'lerin ve 1960'ların Sivil Haklar hareketinden çok daha önce, tramvaylarda ayrı oturma yerlerini boykot etti. Bu yüzden Amerika'da siyahilerin satın alma gücü, direnişe oldukça bağlıydı; alternatif ürünleri, dükkanları ya da parasal hizmetleri teşvik ve beyazların iş yerlerini boykot etmek için harekete geçirilebilirdi.

Boykot taktiğinin kökleri, Bağımsızlık Savaşı'ndan kölelik karşıtı harekete kadar uzanarak Amerikan tarihinin derinine iner ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda, yirminci yüzyılın başında birçok kampanya ve hareket tarafından kullanılmıştır. Örneğin İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği'nin (WTCU) 1870'lerde ve 80'lerde içkiye karşı başlattığı haçlı seferinde başroldedir. WTCU'nun yaklaşımı, boykotun dış etkisini, içki içen kişinin yaşam biçimini değiştirmesi için içsel bir bilinç farkı yaratmaya yönelik uyarılarla birleştiriyordu.

Bazı orta sınıf mensubu toplumsal reformcular, kendi tüketim biçimlerini de içsel bir ahlaki sorumluluk duygusunun yönlendirmesi gerektiğine karar verdi. Helen Campbell, 1880'lerde yoksul kadınlar arasında yaptığı çalışma sırasında kendi gereksinimlerini azaltması gerektiğini hissetti. "Evde ve yaşamda bütün ilişkilere nasıl daha çok sadelik, daha az geleneksellik, daha çok gerçeklik

Maggie Lena Walker
(Courtesy Milli Park ve Bahçe Müdürlüğü, Maggie L. Walker Milli Parkı)

getirebilirim?" diyordu.[23] 1880'lerin ortalarında bu ahlak kaygısı, New York Çalışan Kadınlar Derneği'nde orta sınıftan ve işçi sınıfından bir grup kadın reformcu, çalışma koşullarını iyileştirmek için tüketici boykotu önerince somut bir dışsal eyleme dönüştü. Bu kadınlar, düşük ücretle kadın çalıştıran giysi fabrikalarında etkili sendikalar oluşturabilme konusunda karamsardı. Kadın fabrika müfettişlerinden yana da kampanya yürüten Çalışan Kadınlar Derneği, kişisel bağlantılara çok inanıyordu; eğer kadın tüketiciler giysilerini yapanlarla tanışırlarsa, daha adil bir ücret vermek isterler sanıyordu. Ekonomiyi birbirine bağlı öğelerden oluşan bir organizma sayan Ruskinci görüşe bağlı kadınlar şu iddiada bulundu:

> Bu üzüntü verici durumu canlı tutan, ucuzluktan yana *demokratik taleptir*. Üretimin büyük bölümünü *bizim* gereksinimlerimiz ve isteklerimiz düzenler. Azıcık parayla çok açılma hevesimizle bizim için üretenlerin ya da karşımızdaki tezgahın gerisinde duranların taleplerine aldırmazlık etmiyor muyuz? Düzgün dikilmiş bir giysi bize "ucuz" diye sunulunca, bu ucuzluğun kimin zararına olduğunu durup düşünüyor muyuz?[24]

Çalışan Kadınlar Derneği 1891'de oluşturulan New York Tüketici Birliği'nin temelini attı. Tüketiciler yalnızca boykota değil, ahlak ilkelerine göre alışverişe de teşvik edildi. New York Birliği 1891'de, ücretler, çalışma saatleri, maddi koşullar, yönetim-çalışanlar ilişkisi ve çocuk işçiler açısından doğru standartlara uyan büyük mağazaları "Beyaz Liste"ye aldı. Orta sınıfın malların üretilme koşullarına verdiği önem, başkalarını düşünme ile kişisel çıkarları gözetmeyi birleştiriyordu. Temizlik ve sağlık koşulları konusunda artan bilincin ve bulaşıcı hastalık korkusunun; düşük ücretli, yoğun emek gerektiren "kötü koşullarda işçi çalıştıran işyerleri" reformunun desteklenmesine katkısı oldu; New York Tüketici Birliği'nin ilk başkanı Josephine Shaw Lowell, aynı zamanda ulusal düzeyde Amerika Birleşik Devletleri Sıhhi Temizlik Kurulu'nda da çalışıyordu. 1890'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok kent ve kasabada yayılmaya başlayan Tüketici Birlikleri; politik vurguları ve kurdukları yerel ittifaklar açısından farklıydı. Kimi birlik üyeleri

zayıfa duyulan ahlaki sorumluluktan, başkalarıysa halk sağlığı kaygısından etkileniyordu, daha radikal bakış açısına sahip olanlar da tüketicilerle üreticilerin ittifakını destekliyordu. Florence Kelley, Birliklerin sendikalı işçi çalıştırma kanıtı olan "sendika etiketi" fikrini benimseyerek emek sömürüsüne karşı çıkmak gerektiğini ileri sürdü. Sendikalarla yan yana çalışmayı da savundu. Kelley 1899'da Ulusal Tüketici Birliği'nin sekreteri oldu; Birlik, onun liderliğinde tüketimi ve üretimi devletin düzenlemesi için önemli kulis faaliyetleri yapmaya başladı.[25]

Ahlak ilkelerine uygun tüketim çevresinde örgütlenme, sınıflar arası ittifakların işleyebileceği bir bağlam yarattı. New York Tüketici Birliği, 1910'da West 28th Street'te ahlak ilkelerine uygun üretilmiş mallar satan kendi markasını kurunca, Uluslararası Kadın Giyim İşçileri dergisi – *Kadın Giyim İşçisi* – erkeklerle kadınları bu girişimi desteklemeye teşvik etti. "Sendika etiketi taşıyan her boyda bluzu ve eteği burada bulabilirsiniz ve sendika etiketi taşıyan bir bluz giyen kadın kendini, bu terimin anlamından çok daha yeni ve geniş bir anlamda iyi giyimli hissedebilir."[26] Oysa 1913'e gelindiğinde, dergide belirtildiğine göre, tüketici gücü önceden kestirilememiş kültürel engellere takılıyordu; sendikacıların eşleri, doğrudan sendika mallarına bağlı kalmazken, orta sınıf, sendika etiketini daha ucuz mallarla bağdaştırma eğilimindeydi.[27]

Kimi işçi sınıfı cemaatleri, sendika eylemine ek olarak tüketici baskısını benimsedi. Seattle'da Kadın Kart ve Marka Birliği'nin üyeleri, sendika etiketi olan dükkanlardan alışveriş yapmaya söz verdi. 1920'de Seattle Merkez İşçi Kurulu, sendikasız işçi çalıştıran mağaza Bon Marché'ye boykot ilan ederek, Amerikan İşçi Federasyonu'nu (AFL) desteklemeye karar verince, Kadın Kart ve Marka Birliği, Kadın Sendika Birliği, Tüketici Birliği ve başka birçok kadın grubu kararlı bir biçimde başka yerlerden alışveriş yaptı.[28] Boykot başarısız olmasına rağmen Seattle sendika ve kooperatif hareketi, tüketimin politik ekonomisi hakkında kapsamlı bir anlayış kazandı. Satın alma gücü ve boykot, Amerikan protesto kültürünün önemli bir parçasıydı ve siyahi topluluklar, ahlaksal ve sosyal reformcular ve sendikalar tarafından eşyaların nasıl yapılıp dağıtılacağı konusunda etkili olabilmek üzere benimsendi.

İngiltere'de Ulusal Tüketici Birliği'ne benzeyen bir kuruluş ortaya çıkmadı ama üreticilerle tüketicileri birleştirmek için düzensiz çabalara girişildi. 1886'da Clementina Black, Kadın Sendika Birliği'nin öncüsü Kadın Koruma ve Yardım Birliği'nin sekreteri olunca, kadın işçilerin aldığı yetersiz ücret ve iş koşulları karşısında öylesine şaşkına döndü ki, üretici olarak, işçilerin eylemlerini tamamlamak üzere bir Tüketici Birliği kurdu. Ancak Black, kısa sürede yerel yetkililerden destek istedi. 1890'da Kadın Sendika Birliği'nin temsilcisi sıfatıyla, Londra Belediye Meclisi'ndeki İlericileri, kadın giyim işçilerini, Meclis'in tedarikçilere zaten uyguladığı adil ücret hükmünün içine almaya ikna etti. Hiçbir şeyi şansa bırakmayan Black, Meclis'e "adil" ücretin nasıl belirlenmesi gerektiğini anlatmaya girişti – "adil ücret, çalışan kadının sağlıklı ve makul ölçüde rahat yaşamasını sağlayan ücretti."[29] Önemli bir örnek oluşturulmuştu: Yerel yönetim, işçi ücretinin saptanmasına, isteğe bağlı sözleşme yoluyla karışıyordu. Yerel yönetimin bu müdahalesi, herhangi bir denetim sistemi ya da güçlü bir sendikal örgüt yoksa uygulaması zor olmasına rağmen, ucuz emekten sınırsız kâr sağlama hakkına karşı çıkan Black'in, ahlak ilkelerine uygun tüketim ile halkın satın alma gücü karışımı "asgari geçim ücreti"ni hak sayan düşüncesine, kurumsal meşruiyet kazandırdı.

Black, 1900'lerde hem kadın işçiler adına araştırma ve kulis yapan sınıflar arası topluluk Kadın Sanayi Kurulu'nda hem de evde parça başı işi ve düşük ücretli alışverişi düzenlemeyi amaçlayan Kötü Koşullarda Çalışma Karşıtı Birlik'te etkindi. Her iki topluluk da, ahlak ilkelerine uygun tüketimin yasaları tamamlayıcı olduğunu savunuyordu. İşçi hareketi de, sendika markaları ve Kooperatif Hareketi'nin dükkanları yoluyla ahlak ilkelerine uygun seçim yapmayı teşvik ediyordu. 1913'te *Syndicalist*'teki bir reklamda "Kooperatif mağazalarımızdan alışveriş yaparak emek sömürüsüne darbe indiriyorsunuz," diye iddia ediliyordu.[30] Yine de, sosyalist feminist Teresa Billington-Greig, *The Consumer in Revolt* (1912) adlı kitabında işçilerle tüketicilerin arasındaki bağların güçlendirilmesi gerektiğini savundu. Amerikan modelinde bir Tüketici Birliği oluşturma çabasının "kısa ömürlü" olmasından yakındı ve Amerikan Tüketici Birlikleri'ne duyduğu hayranlığı dile getirdi.[31]

1912'ye gelindiğinde, yükselen fiyatlar tüketimi acil çözüm bekleyen bir konu haline getirdi ve hayat pahalılığı, örgütlü sendika hareketinin dışındaki birçok işçi arasında grevleri kışkırttı. İşçi hareketinin bir bölümü parlamentoyla meşgulken, parlamento dışı sol, devlet eliyle zamanla gerçekleşecek reformları tamamen reddediyordu. Muhaliflerden ve bozgunculardan oluşan ağlarda, "doğrudan eylem" konuşulurken, iş yeri militanlığı, camiaya da doğrudan eylem önerdi. Margaret Hicks, Marksist İngiliz Sosyalist Partisi'ni ücretler konusunda doğrudan eyleme teşvik etmeye başladı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işçilerin tüketici örgütlenmesinin yaklaşımıyla özdeşleşen Hicks, tüketimi üretimin ayrılmaz parçası gibi görüyordu ve tüketici baskısını toplumsal cinsiyete dayalı bir tür işçi sınıfı direnişi sayıyordu: "Kadınlar tüketici olarak güce sahip. Başlıca alıcı, onlardır. Daha iyi koşullar için yapılacak grev, etin ve peynirin, sütün ve kömürün fiyatı yükselmiş; kiralar artmışsa, bir işe yaramaz." Londra'nın dışındaki yeni işçi sınıfı mahallesi Edmonton'da geçen bir olaya değinen Hicks, kadınlar "süt fiyatındaki artışa karşı çıkıp, fiyat düşene kadar teksif edilmiş süt kullandı" diye belirtti.[32]

Hicks, anında eyleme geçebilme potansiyelinden heyecan duyuyor; fiyatlara karşı direnişin hileli yiyecekleri durduracak bir örgütlenmeye dönüşebileceğini ifade ediyordu. Kadınların, kapitalizme karşı durmak için işçilerle bağlantıya geçmek gerektiğini anlamalarına yardımcı olmak amacıyla "kooperatif kulüpleri" ya da "ev kadınları sendikası" kurulmasını önerdi. 1914'te tüketim çevresinde örgütlenen çalışan kadınları, "sendika hareketinin diğer yarısı" diye betimleyerek "zorunlu gereksinimleri karşılayabilmek için bir yarının öbür yarıyı desteklemesi gerek," diye ekledi.[33] Bunun tersine Teresa Billington-Greig, hem tüketimin özellikle kadınları ilgilendirdiği varsayımını, hem de erkeği işçi; kadını da tüketici diye tanımlayan ikili karşıtlığı reddetti. Billington-Greig, erkek üreticilerin de mal satın aldığını; kadınlarınsa yalnızca ücretli işte değil, evi idare ederek, temizleyerek, yemek hazırlayıp pişirerek evde de çalıştığını belirtti. Dahası "kadınların toplumdaki yerini" "ev kadının yeri" ile bir tutmanın, toplumsal cinsiyete dayalı bir önyargı olduğunu ileri sürdü. Kendilerini geçindiren "yalnız

kadınlar"a ne demeliydi?[34] Billington-Greig'e göre tüketim, her iki cinsiyet için de önemli sayılmalıydı.

Her iki bakış açısı da, uygulamada ortaya çıkan tüketici eyleminin farklı biçimleriyle doğrulanabilir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında tüketim, hemen, toplumsal cinsiyete dayalı sınıfsal direnişin temel alanı haline gelerek işçi sınıfı mensubu kadınları ve erkekleri harekete geçirebilecek bir konu oldu. Kısmen enflasyona tepkiyle, kısmen de kitlesel direniş eylemiyle ve ekonomik ve toplumsal eşitlik fikirleriyle bağlantılı olarak hem Kuzey Amerika'da hem de İngiltere'de toplu protestolar patlak verdi. New York'ta kadınların tüketici rolü, yüksek fiyatlara ve kiralara karşı yapılan bir dizi protestoyla önemli ölçüde görünür kılındı. Bu gibi ayaklanmaların özelliği, kendiliğinden oluşan doğrudan eylem ile örgütlenmenin zorlu bir karışımı olmalarıydı. 1902'de New York'taki göçmen Yahudi kadınlar, kasap dükkanlarına zorla girdi ve din kurallarına göre hazırlanmış et fiyatlarındaki artış yüzünden polisle çatıştı. Aynı zamanda boykot düzenlediler ve Sığır eti Tekeli Karşıtı Hanımlar Derneği (Ladies' Anti-Beef Trust Association) ile birlikte kooperatif dükkanları açtılar. 1910'da Güney Providence'da Yahudi kadınlar, dükkanların çevresinde nöbet tutarak insanları fiyatlar düşenene kadar et almamaya ikna etmeye çalıştı ve 1914'te de göçmen İtalyan kadınlar, yüksek fiyatlar yüzünden ayaklandı.

Kadınların başlıca alıcı olarak oynadıkları rol, aile ekonomisinde belirleyici bir unsurdu. Alabildikleri şeyler, bütün ailenin yaşam standardını etkiliyordu. Tüketim meşru bir kadın etkinlik alanıydı ve bunun sonucunda kadınlar kendilerini, aileleri adına hareket eder görüyordu. Ancak, New York'taki yiyecek protestoları giyim sanayindeki militan eylemlerle aynı zamana rastladı; fikirler işyerinden eve yayıldı. Bir paltocunun karısı olan Bayan Levy şöyle açıkladı: "Şimdi eğer *biz kadınlar* grev yaparsak, bu gerçekten grev olur."[35] Tüketim çerçevesinde gerçekleşen toplu eylem, böylece, kadınların yaptığı sayılan şeylerle yapabildiği şeyleri birleştiren bir tür "kadın grevi" gibi görülebildi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında hızlı enflasyon, yiyecek fiyatlarına ve kiralara karşı protestolara neden olunca, günlük yaşam savaş öncesindeki gibi siyasallaşmayı sürdürdü. 1917'de New York

Aşağı Doğu Yakasın'da olduğu gibi, Boston, Philadelphia, Baltimore, Chicago, St. Louis ve Cleveland'da dini kurallara uygun et ayaklanmaları patlak verdi. Anarşist Marie Ganz, 1917'deki yiyecek ayaklanmasını görsel yanıyla anlatmıştır, ayaklanma kendiliğinden gelişen, kadın öncülüğünde bir tür doğrudan eylemi sınıfsal sömürü bilinciyle bir araya getirmiştir: "Arbedenin tam ortasında Bayan Teibler alışveriş torbasıyla bir satıcının kafasına vururken gözü bana ilişti. 'Bakın, hanımlar,' diye bağırdı 'Marie Ganz burada. Bu kan emicileri nasıl hizaya getireceğinizi gösterecek.'"[36] Sosyalistler Geleceğin İnşası'ndan "çabucak ayrılıp" kadınlara ders vermeye kalkınca, bir yana itildiler. Bunun yerine Marie Ganz, "belediyenin bize çare bulmak için bir şeyler yapmasını ve gelirimize uygun fiyattan yiyecek almamıza imkan tanımasını" sağlamak için bir kurul görevlendirip Belediye Meclisi'ne gitmeyi önerdi.[37] Ancak kadınlar Belediye Binası'nda atlı polislerle karşılaştı ve anarşist olduğu bilinen Marie Ganz tutuklandı. Fiyatlar yüzünden umutsuzluk içinde eyleme itilen göçmen işçi kadınlar, geçim sağlama hakkını dile getirdi. Umutlar ülkesinde daha önce kendilerine tanınmayan gücü kullanıyorlardı.

İngiltere'de savaş sırasında tüketiciler de yaşam standartlarını protesto etti. Bu protestolar, Amerika'daki ayaklanmalardan farklı biçimlere girseler de kendiliğinden gelişen eylem, örgütlenme ve politik ilgi arasındaki bağların benzer olduğu görülür. 1914'te Sylvia Pankhurst'ün Doğu Londra Kadınlara Oy Hakkı Federasyonu'nun Tutanak Defteri, artan fiyatların neden olduğu yoğun sıkıntıyla başa çıkmak için çeşitli önerilerin ayrıntılarını verir. Kimi üyeler yardım kurulları kurmayı savunurken, Bayan Patterson isimli bir kadın, "reddedilene kadar her zamanki fiyatlardan alışveriş yapma ve başkalarının desteğini kazanarak yiyecekleri alma" taraftarıydı.[38] Yüksek kiralar da isyanı kışkırtıyordu. ELFS gazetesi *Woman Dreadnought* aynı yıl Leeds'de kadınların greve gittiğini bildirdi ve "sokaklarda yürüyerek maşaları, merdaneleri ve ateş çatallarını savuruyorlar," dedi.[39] 1915'te Glasgow'daki bir kira grevi, kadın siyasi eylemcilerin başlıca rolü oynadığı geniş kapsamlı bir direnişe teşvik etti. Glasgowlu ev sahipleri kiraları artırınca, çalışan sınıf mensubu ev kadınlarının öfkesi, orta sınıftan

sosyalist feminist Helen Crawford ile eski fabrika işçisi ve telefon operatörü Agnes Dollan'ı da barındıran örgüt Glasgow Kadın Konut Derneği (GWHA) vasıtasıyla ortaya kondu. Her iki kadın da, Bağımsız İşçi Partisi'nin şavaş karşıtı hareketinde etkindi. Dollan, aynı zamanda Kadın Kooperatif Birliği, Kadın İşçi Birliği ve Clarion İzcileri'ne üyeydi. Kira grevinde önemli rol oynayan Mary Barbour, hem Konut Derneği'nde hem de Kinning Parkı Kadın Kooperatif Birliği'ndeydi; daha sonra Bağımsız İşçi Partisi'nde ve barış hareketinde etkinlikte bulundu.[40]

Glasgow bu dönemde, radikal Pazar okulları, gazeteleri, Clarion Korosu ve Clarion Tiyatrosu'yla yoğun biçimde siyasallaşmış bir işçi kentiydi. Çeşitli inançlardan sosyalistler ve feministler gibi sendikacılar ve anarşistler de; aileler ve işyerleri aracılığıyla resmi olmayan bağlantılar içindeydi. Dahası, yoğun sıkıntılar hissedilmeye başlayınca, pek fazla siyasi görüşü olmayan komşularını ve iş arkadaşlarını da harekete geçirdiler. Kadınlar, Glasgow kira grevinde başrolü oynarken, gösterilere erkeklerin de katılmasıyla, Billington-Greig'in belirttiği erkekler de tüketicidir fikri doğdu. Yiyecek fiyatları gibi, konut da yalnızca kadınların meselesi değildi: Bütün ailenin yaşam standardını etkiliyordu. Aslında insanların en acı biçimde gücüne giden adaletsizlik, en başta erkekler olmak üzere ailelerin tahliye edilmesi tehlikesiydi. *Glasgow Herald*'daki afiş fotoğraflarında yurtseverlikleri vurgulanıyordu: "Patrick Kiracı Grevi. Kocalarımız, Oğullarımız ve Erkek Kardeşlerimiz Alman Prusyalılarla savaşıyor. Belediye Konutları'ndan başka seçenek yok" ve "Ülke Savunması. Hükümet Evlerimizi Almanlardan ve Ev sahiplerinden Korumalı yoksa Halk Kendi Kendisini Koruyacaktır."[41] Altı ay sonra sivil kargaşadan korkan hükümet, sonunda kiralara sınırlama koydu. Savaş, devletin bekletilerini değiştirmesini teşvik etti ve tüketime toplumsal denetim getirme önerisinin gelişmesine yol açtı.

Savaş sırasında kalabalıkların Glasgow'daki yiyecek dağıtımı eyleminde de benzer bir bağlantı görülüyordu. Yine bu ayaklanmalar, erkeklerle kadınları birbirine bağladı; Parkhead mağazası görevlileri, kadınların camia bünyesinde yaptığı gösterileri destekleyerek, Glasgow Kuruluşu'na "işçi eşlerini kuyruklardan kurtarmak

için besin sağlanmadıkça, işçiler sokağa çıkıp kuyrukta beklemeye hazırdır," dedi.[42] Militan sendika temsilcilerinin savaş sırasında iş bağlamında büyüyen hareketi, tüketim ile üretim ilişkisinin öneminin farkındaydı; yiyecek fiyatları meselesi 1917-18 yıllarında Barrow, Manchester, Clyde, Birmingham, Coventry ve Sheffield sendika temsilcilerince ele alındı. Coventry ve Sheffield'da (ileri gelen sendika temsilcilerinin, oy hakkı için kampanya yürüten kadınlarla yakın bağlantıları vardı) erkekler cephane fabrikasını bırakıp alışveriş kuyruklarındaki karılarına yardım etti. Bu yalnızca güçlüklere verilen bir karşılık değildi. J. T. Murphy gibi daha politik sendika temsilcisi liderleri, işyerindeki mücadeleyi yerel mahallelerdeki kiracı ve kadın mücadelelerine bağlamaya çalışıyordu.[43]

Savaş zamanında işçi sınıfının fiyatlar ve kiralar konusunda gerçekleştirdiği toplu doğrudan eyleme, tüketimi çok başka kaynaklardan yeniden düzenlemek için yapılan baskı eşlik etti. Ulusal Yiyecek Tasarruf Birliği ve Ulusal Kadın Oy Hakkı Dernekleri Birliği, araya devlet girmeden önceki tüketim çerçevesinde harekete geçti ve 1915'te yiyecek krizine karşılık Kadın Enstitüsü hareketi başlatıldı. Enstitü'nün asıl amacı, Kadın Kara Ordusu'ndaki kadınların tarımda erkeklerin yerini almak için yaptıkları işi, taşralı evli kadınları sebze yetiştirmek, bahçe meyvelerini şişelemek; tavuklara, domuzlara ve tavşanlara bakmak için görevlendirerek desteklemekti. Kadın Enstitüleri hızla çoğalarak 1918'de 50.000 üye sayısına ulaştı; bu durum, savaş sonrası yıllarda da, ev yapımı yiyeceklerin üretimini ve saklanmasını teşvik etmek için devam etti.[44]

Savaş sırasında, günlük yaşamı düzenlemekle meşgul bir sürü devlet kurulunda yapılan işler ve günlük çabalar, çoğunlukla bir arada yürüyordu. İşçi Partisi kadınlar kolu başkanı Marion Phillips, Tüketici Kurulu'nda yer alırken; Sylvia Pankhurst'ün Doğu Londra grubundan çamaşırhane işçisi ve oy hakkı savunucusu Nellie Cressall, Yiyecek Denetim Kurulu'nda çalıştı. Kadın Kooperatif Birliği de Savaşta Acil Durum İşçileri Ulusal Komitesi'nde (War Emergency Workers' National Committee) çalışarak; fiyatlar, yiyecek dağıtımı ve kiralar konusunda hükümete baskı yaptı.[45] Margaretta Hicks savaş sırasında oluşan olağanüstü çeşitli tüketici ağlarını şöyle sıralıyordu: Fabian Kadınlar Grubu; Londra Mutfak Bahçele-

ri (London Kitchen Gardens); Matbaacı, Ambarcı ve Biçkici Sendikası Kadın Kolu; Ulusal Yardım Gücü (National Aid Corps); Ulusal Yiyecek Fonu (National Food Fund); Çocuk Bakım Kurulları; Demiryolu Kadın Loncaları; Kızlar Akşam Yemeği Kulüpleri; Yiyecek Reformu Derneği (Food Reform Association) ve Doğu Londra Oy Hakkı Savunucuları Federasyonu.[46] Bu kuruluşlar; süt depoları, maliyet fiyatına lokantalar ve okul yemekleri için mücadele verdi, yüksek fiyat ve yiyecek sıkıntısı meselelerini ele aldı.

Savaş dönemindeki devlet müdahalesi talep etme eğilimine, kadınların karar sürecine katılmasını sağlama çabaları eşlik ediyordu. ELFS, Anne Kuvvetleri'ndeki klinik sayesinde kendi kamu hizmetlerini yürüttü; hükümetin eşit dağıtımından emin olmak için, kendine yetme projelerini yiyecek sağlanmasını denetleme çağrılarıyla birleştirdi. Taktikleri duruma göre birleştirmek çok hırslı bir hayaldi: Doğu Londra Federasyonu da, fiyatlandırma konusunda daha demokratik bir denetim istiyordu. 1917 Rus Devrimi'nden sonra Sylvia Pankhurst; İşçi, Asker ve Ev Kadını Kurulları oluşturulmasını önerdi. Pankhurst, Sovyet meclisi ya da işçi meclisi fikrini toplum genelinde uygulamak istiyordu.[47]

Rus devrimiyle birlikte, olağandışı savaş koşulları, hayal edilebilecek şeylerin özelliğini değiştirdi. İşçi kesiminin gazetecisi Amerikalı Mary Heaton Vorse, 1919'da İngiliz İşçi Hareketi'nde günlük yaşam konusunda kısa süre için alevlenen sevinçli hayallere kapıldı:

> İngiltere'nin her yanında bu konuşuluyordu. Mağaza ve işçi kurullarından çalışan insanların evlerine, Birlik Sosyalistleri'nden sendikalara ve Kadın Kooperatif Birliği'ne, Galli madencilerin dersliklerine kadar her yere yayılmıştı. Her yerde yeni bir dünya talebi ve hazırlığı vardı... İngiltere tek bir büyük atölye haline gelmişti. Yeni toplumsal oluşumlar gelişmişti. Yeni düşünce biçimleri, hatta yeni yemek pişirme ve dağıtma biçimleri vardı.[48]

Bu dönüşüm beklentileri gerçekleşmeyecekti. Yine de savaştan sonraki yıllarda işçi sınıfı mensubu emek eylemcileri, bireysel tüketimi alternatif sosyal yardım biçimlerine aktarmayı savunmayı sürdürdü. Savaşın harekete geçirdiği kadınlar barışa değişmiş bek-

lentilerle girdi. Bu kadınlardan biri olan sendikacı Margaret Bondfield 1919'da çoşkuyla şöyle diyordu: "İyi idare edilen ortak bir mutfaktan yararlanabilecek kadar talihli ve zaten halihazırda meşgul olan kadınlar, eskiden bu olmadan nasıl yaşadıklarını merak etmeye başladılar, çünkü bu yalnızca yemek hazırlamaktan ve pişirmekten değil aynı zamanda giderek büyüyen alışveriş angaryasından ve kuyrukta bekleme felaketinden kurtuluş demek."[49] Bondfield'a göre, yemek pişirmenin sosyalleşmesi zamandan tasarruf sağlamakla kalmayıp aynı zamanda daha iyi ve daha verimli olacaktı. Daha az atık ve daha çeşitli beslenme düzenleri öngörüyordu. Yine de sendika desteğine rağmen savaş sırasında açılan ulusal mutfak ve lokantalar 1920'lerde yok olmaya başladı.

İşçi sınıfı kadınlarının çamaşır yıkamak için belediyenin tesislerinden yararlanmaları konusundaki gerginlik sürüyordu. 1920'lerde Manchester Halk Hamamları Kurulu üyesi Hannah Mitchell, kendi bölgesinde yaptırmayı başardığı "tam anlamıyla güncel küçük çamaşırhane" ile gurur duyuyordu:

> Ev kadınları çamaşırlarını oraya götürebilirdi ve söylendiği gibi, bir "tezgah" kiralayabilirdi, bu arkada su kazanı bulunan derin bir yalaktı; bol sıcak su, hiç emek sarfetmeden giysileri evdeki sıkma makinesinden daha kuru yapan aspiratörler, sıcak hava veren kurutucular ve ütü masası vardı. Bir ailenin çamaşırı birkaç saatte yıkanabilirdi ve evler ıslak giysilerden, buhardan uzak kalırdı.[50]

Özellikle makineler kurulunca, belediyenin çamaşırhaneleri, ticari çamaşırhane sahiplerinin hiç hoşuna gitmedi. 1920'lerden itibaren belediye çamaşırhanelerine uzun süren bir savaş açtılar. Halk çamaşırhanelerinin zamanla yok oluşu aynı zamanda işçi sınıfı kadınlarının çocuklara bakıp yemek pişirirken çamaşırları dışarıya götürmeyi elverişsiz bulup çamaşırı evde yıkamayı yeğlemesinden kaynaklanıyordu.[51]

Konut meselesi, savaş sonrası İngilteresi'nde de önceliğini sürdürdü. İşçi partisi kadınları, savaş sırasında başlatılan sosyal konut projelerinin sürdürülmesi için hükümete epeyce baskı yapar-

ken bir yandan da kadınların karar sürecine katılma hakkı olduğu konusunda ısrar ediyordu.[52] Kadın Konut Alt Kurulu (WHSC) 1917'de Yeniden Yapılanma Bakanlığı bünyesinde, kısmen, Kadın İşçi Birliği'nin baskısına karşılık, yeni sosyal konut projesinin tasarımını incelemek için kuruldu. WHSC'nin kadınların gereksinimlerine ilişkin anketleri, ayrı salonu ve içeride banyosu olan evlere büyük istek duyulduğunu ortaya çıkardı. Tanıkların Tudor Walters Kurulu'nun önünde açıkladığına göre:

> Salon, ailenin yaşça büyük üyelerinin arkadaşlarıyla, çocukların müdahalesi olmadan sosyal ilişkiler kurması için gerekliydi; evde hastalık olunca gerekliydi ... aile gençlerinin arkadaşlarıyla buluşabilmesi için; okul çağındaki çocukların ev ödevi yapması ya da ailenin herhangi bir üyesinin çalışması, ciddi bir şey okuması ya da yazması için; oturma odasında görüşmenin uygun olmadığı arada bir gelen ziyaretçiler için gerekliydi.[53]

İşçi Partisi'nden kadınlar, evleri daha kolay temizlenir hale getirecek tasarım önerileri de ortaya attı. WHSC'nin talepleri, yeni belediye konutları inşa etmekle sorumlu Yerel İdare Yönetim Kurulu tarafından ustaca bertaraf edildi ama işçi kesimine ait kadın örgütleri, kendi konut önerileri ve demokratik katılım için mücadele etmeyi sürdürdü. 1919'da Galler'deki madencilik köylerinde kadınlar, konut kurullarında temsil edilmek ve maden kuyusu ağzına hamam yaptırmak için kulis yaptı.[54] Manchester'da yerel meclis, konut planlarını incelemek üzere aralarında İşçi Partisi Kadın Kolu'nun da bulunduğu kadın örgütlerinin temsilcilerinden bir konut kurulu oluşturdu.[55] 1923'te Kadın Kooperatif Birliği Kongresi "her konut kurulunda bir kadının görevlendirilmesini ve her evde oturma odasına, bulaşıkhaneye, üç yatak odasına ve sıcak suyu olan banyoya, en asgari bir gereksinim olan salonun ilavesini teşvik etti." Para desteği için de devlete başvurdular, "yerel yetkililerin düşük faizle para alması ve vurgunculuğun ortadan kalkmasını sağlayacak planlar yapması" için hükümete seslendiler.[56]

Doğrudan eyleme ve Sovyetlere ilişkin baş döndürücü fikirler, sendika temsilcilerinin ağlarıyla birlikte savaş sonrası döneminin hızla değişen ekonomik ve politik koşullarında dağılıp gitti. İşçi sınıfından kadın eylemcilerin çoğu, faydacı bir biçimde, yerel meclisler yoluyla demokratik haklar ve adalet dağılımı için mücadele etmeye yöneldiler. Glasgow'da, eski kira grevi lideri Agnes Dollan 1919'da ilk Bağımsız İşçi Partili belediye meclisi üyesi oldu. Konut, ulaşım aracı ve halk sağlığı konusunda belediye denetimi için kampanya sürdürdü. Sol kanattan George Lansbury'nin önderliğindeki Poplar Belediye Meclisi, Londra İl Meclisi'nin belirlediği fiyat artışını -zengin bölgelerin kentin daha fakir bölümlerindeki yardım maliyetini üstlenmeleri gerektiği nedeniyle- dayatmayı reddedince isyancılar hapse atıldı. Bunların arasında altıncı çocuğuna hamile Nellie Cressall gibi birçok Doğu Londralı işçi sınıfı mensubu eski oy hakkı savunucusu kadın vardı.[57] 1920'ler süresince yüksek işsizlik, toplumsal tüketim eylemlerini savunmayı gerektirdi ama eylemler yine de bu on yılın 1926 Genel Grevi'ni de içine alan, sanayi çatışmalarına eşlik eden yetersiz yardımın katı ve küçük düşürücü yapısı karşısında, aralıklı umutsuz patlamalarla alevlendi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920'lerde kültürel ve politik ani bir tepkiye rağmen ekonomik baskılar o kadar sert değildi. Kadınlar, belediye sorumluluklarını içeren toplumsal görüşün bulunduğu yerel düzeyde reformlar gerçekleştirebiliyordu. 1926'da Bertha K. Landes, savaş öncesindeki İlerici toplumsal reformcuları yansıtan "Kamu Hizmetlerimiz, Sanayimizin Geleceği, Büyüyen Çocuklarımız, Kentimizin İyi Adı" başlıklı reklamlarıyla Seattle valiliğine aday oldu.[58] Kadın kulüplerinde ve Seattle Belediye Birliği'nde etkin olan Landes şu iddiada bulundu, "Kent yönetimi insanların refahını gözetir ya da gözetmelidir. Sağlıklı koşullarla ve halkın sağlığıyla, temiz ve güvenli sokaklarla, evlerin korunmasıyla, eğitimle, yoksullara ve hastalara yardımla ilgilenir." Bunlar "Dünyada annelerin evlerinde halletmek zorunda olduğu, belediye düzeyinde sunulunca da, hem erkekleri hem kadınları ilgilendiren sorunlardır," diye ekledi.[59] Öte yandan Landes kendini annelere ilişkin reformlarla sınırlamadı. Tramvay yolu ve kentin su dağıtım şebekesi gibi meselelerinin yanında dans salonları, çocuk suçları,

içki karşıtlığı ve süt sağlama meselelerinin de halledilmesine önem verdi. Eğer onun programında kadınları ilgilendiren özel konuların altı kesinlikle çiziliyorsa, "vatandaşlık" toplumsal cinsiyetten arınmış biçimde sunuluyor demekti. Landes, yalnızca kadın meselelerine yenilerini eklemek değil, iyi yönetimin nasıl tanımlandığını da değiştirmek istedi.

Toplumsal ve demokratik yetkilendirme fikirleri de, işçi sınıfının tüketici örgütlenmesi yoluyla dile getirildi. New York'ta kira grevleri, Elizabeth Ewen'ın dediği gibi, "süregiden bir tüketici direnişi" haline geldi.[60] Giyim sanayiinde eski sendika militanı Clara Shavelson (evlenmeden önceki soyadı Lemlich), bu isyankar havadan devamlı bir örgüt yarattı. Meydana çıkmasına yardım ettiği Kiracılar Sendikası, kısmen göçmenlerin Doğu Avrupa'dan getirdiği, Yahudi kadınların geleneksel hayır kurumlarına; kısmen de Amerika Birleşik Devletleri Savaş Bakanlığı'nın memurlarınca kurulan Toplumsal Ulusal Savunma Kurulları'nın daha yakındaki savaş zamanı anılarına dayanıyordu. 1919'a gelindiğinde militan Kiracılar Sendikası tam 4000 kişiydi ve öfkeli bir yargıç, sendikayı "kiracılar" sovyeti diye betimlemişti.[61]

On yılın sonunda enflasyon Amerikan işçilerinin görece zenginliğini kemirmeye başlamasına rağmen 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde ücretler, İngiltere'de olduğundan daha yüksekti. Annelise Orleck, gerçek ücretlerdeki bu aşınmanın tüketicileri nasıl eyleme ittiğini anlatır: "Eski mağaza çalışanları, sendikalı işçilerin karıları, kız kardeşleri ve anneleri birer tüketici olarak önlerine çıkan sorunlara karşı grev ya da boykot gibi sendika stratejilerini benimsemeye başladı."[62] Komünist kadınlar, 1920'lerin sonlarından itibaren bu yeni dalga tüketici örgütlenmesinde Ev Kadınları Meclisleri yoluyla önemli rol oynadı. Clara Shavelson, fiyat artışlarının gerisindeki ekonomik ve politik meselelerle yüzleşmek gerektiğini şiddetle savunanlar arasındaydı. Ev kadını militanlığının daha belirgin olan bu politik aşaması et tekellerinin gücüne odaklandı ve doğrudan eylem ile hükümete baskı yapmayı birleştirdi.[63]

Savaş sonrasının tüketici eylemcileri, kitlesel tüketimdeki hızlı değişimlerin ortasında faaliyet gösteriyordu. İngiltere'de koopera-

tif hareketi hâlâ büyük bir güçtü, yiyecek ve giyecekten mobilya-ya, piyanolara ve ev aletlerine kadar her şeyi satıyordu. Kooperatif reklamları işçilerinin mutlu, mallarının sağlıklı ve güvenilir ve müşterilerinin memnun olduğunu duyuruyordu. Modernliklerini de övüyordu: 1920'lerin Toptancı Kooperatifi Derneği'nin "O. K. Merdanesi" ilanı şöyleydi, "Modern Zamanlara Modern Usuller. Değişiklik Yapmak İçin Merdaneyi Değiştirelim. 'O. K.' Merdanesi Gerçek bir Mutluluk Habercisi." Dahası, kooperatifçilik uluslararası alana uzanıyor, küresel ticaret kooperatiflerini hedefliyordu. Öte yandan, İşçi Partisi'nin kadınlardan yana politikasının yeni kadın seçmenleri kazanmaya çalıştığını gören Muhafazakarlar kendi tüketim politikalarını geliştiriyorlardı. 1924'teki yenilgiden sonra İmparatorluk topraklarından gelen ucuz yiyecek maddeleriyle işçi sınıfı kadınlarını hedef almaya başladılar. Ailenin refahı ile emperyalizm arasındaki bağlantı, popüler basın tarafından, 1926'dan itibaren de Muhafazakar Hükümet'in İmparatorluk Pazarlama Kurulu'nca (Conservative Government's Empire Marketing Board) desteklendi.[64] Bu arada Amerika'da, kitle pazarlama ürünlerinin imalatı ve dağıtımı gelişiyordu ve ev sahibi olmak, büyük parasal güç birikimine sahip inşaat ve sigorta şirketlerince destekleniyordu. Reklamcılar, pişmiş yiyecek dükkanlarına katılan modern, tüketilmeye hazır, işlenmiş ya da hızlı tüketilen yiyecekleri özendirmek için yeni psikolojik teknikler kullanıyordu. 1920'lerden itibaren kamuoyu oluşturma işinin kendisi bir ekonomi sektörü olmuştu. Artan özendirme etkinliğini yorumlayan Stuart Ewen'ın gözlemine göre, "Modern kitle iletişim şebekelerinin birbirine bağladığı bir toplumda *kamusal alan*, toplumun bekçisi olan kurumsal şirketlerin malı olmaya başladı."[65]

İletişimin denetlenmesi, yalnızca demokrasiyi idare etmek açısından değil, insanları gündelik isteklerini yeniden yönlendirmeye ikna etmek açısından da hayati bir mesele sayılıyordu. Reklamcılar yalnızca nesneleri değil, aynı zamanda hayaller ve emeller gibi elle tutulmayan şeyleri pazarlamayı öğreniyordu. Christine Frederick'in 1928'de *Selling Mrs Consumer*'da zekice belirttiği gibi reklamcılık ve sinema; çok geniş bir kadın kitlesinde gençlik, güzellik ve aylaklık arzusu uyandırıyordu. Zaman kazandıran

"Bunty İpleri Eline Alıyor"(Ulusal Kooperatif Arşivleri)

konserve kutuları kutsayan Frederick, dikkatini güzellik sanayiine çevirerek "dış güzellik" kaygısının dev tüketici sanayiini nasıl yönlendirdiğini bildirdi. "Artık New York'tan Reno'ya uzanacak kadar ruj -kadın başına 2 ruj- satılıyor."[66] Yeni ortaya çıkan, "giyinip süslenme furyası" sayesinde gelişen "Sağlık ve Doğallık Sektörü"nün revaçta olduğunu fark eden Frederick şu tahminde bulundu: "Bizler sağlık ve güzellik fikrini daha çok duyacağız."[67] Birçok Amerikalı kadının "35 yaşında gençlikten vazgeçen anneannelerin yaptığını" reddetmesi, popüler kültürdeki değişikleri keskin bir gözle fark eden Frederick'in dikkatini çekti. "Altmış dörtlük uçarı kızlar"ın "Kozmetiğin ve giysilerin harikalar yaratabildiği"ni keşfettiğini fark etti.[68] Ütopyanın bir fiyat etiketi vardı.

Bayan Tüketici, ister mutfakta ister aynanın önünde, yeni ekonomik senaryonun iyilik/kötülük perisiydi. Para harcayıp iş dünyasını mutlu edebilir ya da tüketici boykotlarında yaptığı gibi satın almayı reddederek Frederick'in deyişiyle "uğursuz bir acımasız güç" kullanabilirdi.[69] Her iki ülkede de güçlü bir ekonomik ve ideolojik

kulis faaliyeti, bireysel ev sahipliğinin yanında, özel ev hizmetlerini ve eşyalarını özendiriyordu. Bu yalnızca kasaları parayla doldurma meselesi değildi: Tüketim, yarışan ideolojilerin mücadele alanıydı. 1931'de Ethel Puffer Howes'un kooperatif ev idaresi enstitüsü simgesel bir biçimde çöktü. Öte yandan Howes, Başkan Hoover'in Ev İnşası ve Ev Sahipliği ulusal konferansına davet edildi; Dolores Hayden bu konferansı "Amerika Birleşik Devletleri'nde daha büyük bir ekonomik gelişme ve sanayide anlaşmazlığı azaltma yolu olarak, özel sektörde tek bir aileye göre evler inşa etme kampanyasına adanmış" olarak tanımlar.[70]

Savaş sonrasında radikaller ve reformcular taleplerini, işçi sınıfının tüketim gücünü arttırma çabaları ve toplumsal önlemlerin birleşmesiyle değişen ortama uyarladı. Amerikalı iktisatçı ve işçi sınıfı eğitmeni Hazel Kyrk, 1923'te *A Theory of Consumption* adlı araştırmasında "toplumsal tüketim"in genişletilmesini savundu. Kamusal kabul edilen hizmetlere -sokak temizlemek ve çöp toplamaktan kitaplıklara, parklara ve yüzme havuzlarına- işaret eden Kyrk, daha başka kamu hizmetleri koymayı önerdi. Toplumsal tüketim konusunda "kentin ev idaresi" yaklaşımınından uzak durarak, kentsel görüşünü yeniden dağıtım politikalarına bağladı ve asgari ücreti fiyat denetiminden öne aldı.[71]

İktisatçı J. A. Hobson'ın düşük tüketim kuramlarından etkilenen İngiliz sosyalistler de, işçilerin harcama gücünü artırmak için çeşitli öneriler ileri sürdü: Asgari ücret ve "asgari geçim" ücretinin yanı sıra, devlet ödenekleri, doğum yardımı ve daha radikal biçimde; teminat altına alınan temel gelirler. 1920'lerin başında Bağımsız İşçi partisi, asgari geçim ücretini* kadınlarla çocukların belirli gereksinimlerine bağladı; on yılın sonunda Parti "işsizler" konusundaki genel kaygıyı dile getirdi.[72] Küçük bir devrimci grup olan Sosyalist İşçi Partisi, 1918'de vatandaşlık geliri önerisini kabul ederek yetişkinler için asgari geçim ücreti ve buna ilaveten anne babalar için bir miktar ödeme daha talep etti. Doğum yardımı gibi

* Minimum wage: Asgari ücret. Living wage ise yoksulluk çekmeksizin yaşamaya yetecek ücret anlamında kullanılıyor. (ç.n.)

vatandaşlık geliri de, silahlı kuvvetlerdeki erkeklerin eşlerine ödenen ve devlet politikasıyla yaşam standardı arasında bağlantı kuran savaş nafakasından türemişti.[73] Kadın reformcular, doğum yardımını yine farklı umutlarla ele aldı. Eleanor Rathbone, bu yardımı kadınların bağımsız bir gelir edinme aracı gibi görürken, başkaları bu önlemin gelirin yeniden dağılımını etkileyeceğinive satın alma gücünü artıracağını düşünüyordu.

Devlet yardımı yoluyla işçi sınıfının gelirlerini artırmaya yönelik stratejiler, ev idaresi kooperatifçilerinin başkalarına nasıl yaşamaları gerektiğini anlatırken karşılaştığı tuhaf sorunlardan kaçındı. Öte yandan evdeki etkinliklerin ve günlük yaşamın toplumsal örgütlenmesini değiştirme olasılığını azalttı. Ethel Puffer Howes'un, tüketici ürünlerinin ev emeğinin bütün yönleriyle baş edemeyeceğine ilişkin uyarısına aldıran olmadı: "Aramızdan milyonlarcasının ev aletlerini kullanmayı dahi bilmemesine rağmen, çamaşır makinesi çamaşırları toplayıp katlamıyor ya da giysileri asmıyor, ütü zor parçaları ütülemiyor, bulaşık makinesi bulaşıkları toplayıp sıyırıp doldurmuyor; elektrik süpürgesi yerleri silmiyor ya da temizleyip ortadan kalkmıyor."[74] Skandalları ifşa etmesiyle ünlü Amerikalı gazeteci Louise Eberle'nin 1910'da *Collier's* dergisinde çıkan, "yumurtalı krema" içine yumurta yerine konan "Eg-o-lene" adlı sarı tozla ilgili yazısı da görmezlikten gelindi. Eberle'nin düşüncesine göre, modern yiyecekler "yemek için değil satmak için yapılıyordu." Yazar, ileride olacak daha kötü şeyler konusunda acımasızca uyarıyordu: "Yiyeceksiz yiyecek geçici bir moda değil, günümüzün dahiyane atsız arabasının, kuşsuz kanadının ve telsiz mesajının uğursuz bir ifadesi. İnsan bünyesinin bu konuda ne düşündüğünü, gelecek kuşakların bedenleri söyleyecek."[75] Önemi şimdi anlaşılacağı gibi, bu kötümserlik kehanet niteliği kazandı.

8

Emek Sorunları

"Seni seviyorum; ama işimi daha çok seviyorum." Beatrice, flört ettikleri sırada Sidney Webb'e kararlı bir şekilde böyle dedi.[1] 1887'de hayatının merkezine kişisel ilişkilerini değil işini koymaya çoktan karar vermişti; amacı 'çalışmak için en uygun yaşam'ı kurmaktı.[2] Webb arzunun ve evliliğin tehlikeli sığlıklarında onun özerk rotasını takip etmeliydi, Beatrice tanıdığı diğer zeki kadınlar gibi yalnızca kocasının işi için yaşayıp yok olmamaya kararlıydı. 1880'lerin özgürleşmeyi çalışmakta arayan diğer öncü kadınlarıyla birlikte bilinmeyen bir geleceğe ilerliyordu.

Webb gibi orta sınıftan asiler, çelişkili tutumlarla karşı karşıyaydı. Eğitim çabalarının ve entelektüel ya da mesleki çalışmaların vaat ettiği gibi kamu tarafından beğenilme isteği, Viktorya Dönemi toplumunda işe verilen büyük değeri yansıtıyordu. Çalışmayı erdem sayan kadınlar, kendilerine evlilik yoluyla ayrı bir kadınlık yazgısı belirleyen bir toplumca biçimlendirilmişti. İş insanda, toplumsal cinsiyeti aşan düzeyde kendine değer verme duygusu uyandırıyordu; birey olarak yeni bir kimlik sağlamanın yolunu sunuyordu. Yine de, kadın kimliği, yaşamı ve akrabalara hizmet etmekle öylesine iç içeydi ki, bir iş yerinde çalışma arzusu biraz toplumsal cinsiyetin sınırlarını zorlamayı gerektiriyordu.

Orta sınıftan karşı görüşlü birçok kişi, eğitime ve toplumsal hizmete inanan ailelerde yetişmişti ve kendisine sunulan kısıtlı fırsatlara yüksek idealler yüklemişti. Oysa çalışma hayatının gerçek yüzünün çok daha tatsız olduğu ortaya çıkmıştı; iyi bir eğitim ve iş sahibi olmak için ölesiye çalışan orta sınıf kadınlarının çoğu aslında, Sidney Webb'in 1891'de dediği gibi 'her gün aynı zihinsel iş'i yapmaya mahkûm oldu.[3] Eğitimini ilerletmek için üniversite-

nin kurslarına katılan C. Helen Scott, 1893'te işçileri, "orta sınıf yaşantısında da, dersten ve sıradan, okuldan ve revirden ve oturma odasının sosyal bezginliğinden, tıpkı "mütevazi kardeşleri" gibi yorgun bir beden ve bitkin bir beyinle ancak aç ve istekli zihinler ve yüreklerle ayrılan, eşek gibi çalışan kimseler" olduğunu kabul etmeleri için teşvik etti.[4]

Kendi başına hayata atılan yeni kadınların hepsi, üst orta sınıf ailelerden gelmiyordu. Hayatını gazetecilik ve çevirmenlik yaparak kazanan Eleanor Marx Aveling'in aldığı ücret tatmin edici değildi ve güvencesi yoktu. Aveling'in çocukluk arkadaşı Clara Collet de, Charles Booth'un toplumsal araştırması *Life and Labour of the People* (1889) üzerinde çalışan Beatrice Webb gibi, gazetecilikle müzik öğretmenliğinden geçimini sağlayacak parayı toparlamış, ilkeli bir radikal Üniteryen'in kızıydı. Collet de kendine göre, maaşlı bir entelektüel olmanın, seçimlerini engellediğini düşünüyordu. 1900 yılında günlüğünde "Toynbee'de kiralarla ilgili beş saatlik ders verdim" diyor ve şunu ekliyordu: "Ve bir dahaki yıla neyle geçineceğimi hiç bilmiyorum."[5] Collet, 1902'de *Educated Working Women*'de orta sınıftan kadınların girebileceği türden işlerde çalışanların fazlasıyla kalabalık olduğunu ve bu kişilere düşük ücret ödendiğini belirtirken kendi deneyiminden yararlandı. Gelecek kuşağa önerisi tasarımcı, kimyager, dış haberler muhabiri ve fabrika yöneticisi olmaktı.

Eğitimli çalışan kadınları kuşatan ne gibi sorunlar olursa olsun, eğitimsizleri kuşatanlar çok daha beterdi. Kadınların hiçbir toplu güvencesi bulunmayışından kaygılanan ve Amerikalı el sanatları işçilerinin oluşturduğu örgütlerden esinlenen ciltçi Emma Paterson, 1874'te Kadın Koruma ve Yardım Birliği'ni kurdu; bu daha sonra Kadın Sendika Birliği oldu. Birlik, işçilerden yana kuruluşların sağladığı sosyal yardım hizmetlerini, orta sınıfın desteğini alan bir sosyal sendikacılık bünyesinde birleştirdi. Bunun kooperatif kolları arasında Halfpenny Tasarruf Bankası, Kadın İşgücü Borsası (Women's Labour Exchange), bir işçi lokantası ve yüzme kulübü vardı.[6] Birçok "yeni kadın" gibi Leeds'li sosyalist ve feminist Isabella Ford da işi kendini ifade etmek için çok önemli bir yol olarak görüyordu ama bu idealin, Bradfor'daki ve Leeds'deki

dokuma ve giysi fabrikalarında tanıdığı Kuzeyli işçi sınıfı kadınlarının yaşamından çok uzak olduğunu fark etti. Bu kadınların yaşadığı koşullar Ford'u, sendikalara ve kadın fabrika müfettişlerine gerek olduğuna ikna etti.[7] Aralarında Eleanor Marx Aveling'in de bulunduğu, orta sınıftan birçok "yeni kadın" ile birlikte Ford, kadın işçileri 1880'lerin sonundaki ve 1890'ların başındaki militan Yeni Sendikacılık'a katılmaya teşvik etti. El sanatları sendikalarından farklı olarak, bu demokratik sendikacılık vasıfsız işgücüne ve kadınlara açıktı.

Kadın işçilerin örgütlenmesi konusunda destek çıkan orta sınıflardan bazıları, güçlükler karşısında sendika örgütlenmesini destekleyecek başka eylem yolları benimsemeye yöneldi. 1889'da, önceki yıl Doğu Londralı kibritçi kadınların grev propagandasına yardım eden sosyalist Annie Besant, Tower Hamlets Okul Yönetim Kurulu'nu yalnızca işçilerini sömürmeyen firmalara arz ve talepte bulunmaya ikna etti. Besant ve Kadın Sendika Birliği lideri Emilia Dilke ucuz İncil üreten Eyre ve Spottiswoode firmalarına meydan okuyarak, kadınların fahişeliğe itilecek kadar düşük ücretlerle İncil sayfası katlamalarındaki ironiye işaret etti. Ertesi yıl WTUL Sekreteri Clementina Black bu örneği, Londra İl Meclisi'ni kendilerine mal üreten giyim sanayi işçilerine adil bir ücret belirlemeye ikna ederek yaygınlaştırdı. Bu yalnızca, ücretleri işveren yerine tüketicinin belirlemesi açısından yenilikçi olmakla kalmadı, Black kadın işçilerin asgari geçim ücreti alma hakkı olduğunu iddia etti.[8]

Black'ın savunduğu kadınlar yalnızca sendikasız değil, aynı zamanda diğer pek çok işçi gibi, genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse "kötü koşullarda işçi çalıştıran" işlerde çalışıyordu. Büyük kentlerdeki yüksek kiralar, büyük fabrikaların gelişmesinin önüne geçiyordu, bu yüzden de esnek bir ağ oluşturan taşeronlar işi, kötü koşullara sahip küçük işyerlerine ya da evde çalışan kadınlara veriyordu. Londra'da İrlandalı ve Yahudi göçmen kadınlar, çoğunlukla bu gibi düşük ücretli ve güvencesiz işlere girmek zorundaydı. Ev dışında iş arayamayan anneler ve çoğunlukla çocukların yardım ettiği güçsüz ve hasta olanlar için evde yapılan işlerin hayati değeri vardı. Evde çalışanları örgütlemek için birbirinden kopuk girişimlerde bulunuldu ve savunmasız işçiler, işçi pazarının en dibinde

kalmayı sürdürdü. İşçilerin kötü durumu, Bristol'da Helena Born ve Miriam Daniell, Liverpool'da Eleanor Rathbone ve Leeds'de Isabella Ford gibi kararlı yeni kadınların çabalarını boşa çıkardı. 1890'lardan itibaren WTUL, devlet müdahalesi için kulis yaparak örgütlenmeyi destekleme stratejisini benimsemeye başladı.

İngiltere'de olduğu gibi Amerika'da da 'kötü koşullarda' yoğun çalıştıran işverenler hızla çoğaldı. Bu durumun varlığını ve ne boyutta olduğunu fark den radikaller ve reformcular, evlerde ve küçük atölyelerde yalnızca büyüklerin değil çocukların da çalıştığını görünce kaygılandı. Illinois Kadın İttifakı, 1888'de bir gazetecinin hazır giyim sanayiindeki "Kentli Köle Kızlar'ı" ortaya çıkarmasıyla kuruldu. Çocuk işçileri ve düşük ücreti, kadınların "kötü koşullarda, az ücret" karşılığında çalışmalarına ilişkin uzun iş saatlerini ve sağlık tehlikelerini ortaya çıkarmaya uğraşan toplumsal reformcularla sosyalistleri de içeriyordu. 1891'de İttifak'ın iki üyesi, Elizabeth Morgan ve Corinne Brown, Chicago'da karanlık ve dar bir geçitte yürümeye başladı. Önlerini görebilmek için kibrit yaktıktan sonra, on erkek, dört kadın ve on yaşın altında iki çocuğun pantolon ve palto dikerek çalıştıkları bir merdiven altı atölyesine geldiler. Morgan'ın anlattığına göre "Havasızlık, ütücülerin kullandığı lambaların ve kir ile süprüntünün tiksindirici kokusu burayı son derece iğrenç bir izbeye çevirmişti."[9] Tam da küçük hazır giyim atölyelerine özgü bir yerdi.

Jane Addams ile Florence Kelly, Hull House'da işçi sömürüsü araştırmaları sonunda örgütlenme ile yasal korumayı bir araya getirmek gerektiğine karar verdi. Kelley, 1983'te Illinois Eyaleti fabrika başmüfettişliği görevine getirildi ve evde hazır giyim işini yasaklayan; kadınlarla çocukların çalışma saatlerini sınırlayan bir yasa taslağı hazırladı. Davasını savunmak için kadınların erkeklerden biyolojik farklılıklık nedeniyle korunması gerektiğini ileri sürdü. Kelley yasayı, çalışma saatlerini erkekler için olduğu kadar kadınlar için de kısaltmayı amaçladıysa da bulunduğu konum, işverenlere kadınları erkeklere özgü mesleklerin dışında bırakmayı sağlıyordu. Biyografi yazarı Kathryn Kish Sklar, Kelley'nin yasaların içerdiği toplumsal ilişkiler hakkında bilgili bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtti. Kelley yasayı değiştirmenin, insanların varsayı-

mını değiştirmeye yardımcı olacağına inanıyordu.[10] Onun öngöremediği sorun ise, yasaların geri tepip, mevcut tutumları sağlamlaştırarak katılaştırabilmesiydi.

İngiltere'de Fabrika Kanunları, işyerinde bir dereceye kadar devlet müdahalesine örnek oluşturmuştu. Oysa devletin rolü çekişmeliydi. Emilia Dilke'nin kocası Liberal Parlamento Üyesi Charles Dilke, asgari ücret yasa önerisi sunmayı birçok kez deneyip başarısız oldu.[11] Dilke'ler devlete duyulan gereksinimi kabul ettiğinden daha geleneksel Liberaller ile karşı karşıya kaldı ve kısa çalışma saatleriyle kadınları ve çocukları koruma yasası kampanyası yürüten sosyalistlerle ittifaka itildi. 1892'de Eleanor Marx Aveling, Kadın Sendika Birliği'nin, çamaşırhane işçilerini de koruyan yasa kapsamına alma çabasından yana çıktı ve devlet müdahalesine karşı olan Liberal feminist Millicent Fawcett ile anarşist Edith Lupton'ı suçladı.[12] Zavallı Edith Lupton'ın çamaşırhane işçisi kadınlar için önerdiği Kooperatif Derneği de, o sırada Sosyalist Birlik içinde yükselen anarşistlerce hor görüldü. Anarşistler Lupton'a sert bir dille şöyle dedi, "Kitleleri, şu anda çoğu çalışan kadının çektiği korkunç ıstıraptan Toplumsal Devrim dışında hiçbir şey kurtaramaz."[13] Tabii sorun o zamana kadar ne olacağıydı.

İşçi sınıfı kadınları kendileri de, boş zamanın yanı sıra daha iyi ücret ve koşullar için hak iddia ediyordu. Chicago'nun dikiş fabrikalarında çalışan kadınlar, 1886 Haymarket faciasından önceki bir olayda, 1 Mayıs gösterisi için kitleler halinde sokaklara dökülünce, *Chicago Tribune*'a şöyle dediler: "Biz sekiz saatlik işe on saatlik ücret istiyoruz, bu da adil bir avans sayılır."[14] Aynı biçimde İngiltere'de, sekiz saatlik iş günü huzursuzluğu Ada Nield Chew'u 1894'te, "düşük ücretle aşırı çalışan 'Fabrika İşçisi Kız' görmezden geliniyor," diye yakınmaya itti. Chew ve arkadaşları, 'bizim ait olduğumuz sınıfın kızlarının bile istediği gibi bağımsızlığımızı korumak için' uzun saatler çalışmak zorundaydı.[15] Chew sözlerini şöyle sürdürdü:

> İyi bir haftalık ücret alabilmek için o kadar yoğun ve aralıksız çalışıyoruz ki, 'yaşıyoruz' denemez- varız o kadar. Pazartesi sabahından Cumartesi'ye kadar yemek yiyor, uyuyor, durmadan,

nefes almadan, aralıksız çalışıyoruz. Zihni geliştirmek mi? Bu nasıl olabilir ki? Ya okumak? İnsan gibi yaşamaya kararlı olanlarımız ve bedeni olduğu kadar zihni de beslemek isteyenlerimiz, bu istekleri tatmin etmek için uykuya gereken zamandan çalmak zorundayız. Eğlenceye ve doğanın güzelliklerinin tadına varmaya gelince ise, mevsimler gelip geçiyor ve bahar mı yoksa kış mı fark edecek zamanımız bile yok... "Asgari Geçim Ücreti!" Bizimki ağır ağır kaybolan, yok olan bir ücret... Bazen oturmuş dikiş dikerken, uğradığımız haksızlıkları düşünüp iyice kızıyorum.[16]

Chew kişisel deneyimini dile getirirken aynı zamanda toplu kültüre değiniyordu. 1890'larda Lanchashire bölgesinde fabrikalardaki kadın işçiler, karma sendika etkinlikleri sayesinde örgütlenme alışkanlıkları edinmişti. Bu alışkanlıklarını işçi kadın örgütlerine ve feminist ve sosyalist hareketlere taşımaya başladılar. Sınıf dayanışması bilincine, işçi sınıfının kadınları olarak toplumsal cinsiyete dayalı haklara sahip olma duygusu eşlik etti. 1896'da *Manchester Guardian*, Kadın Kooperatif Birliği'nin Bury'li üyesi Bayan Rigby'nin Birlik konferansındaki şu sözlerini yazdı: "Dokumacılık bölgelerinde yaşayanlar, işçilerin çalışma saatinin kısaltılmasından yararlandığını biliyordu. Birçok erkeğin daha da az saat çalıştığını fark ettiler ve az saat çalışmak Jack'e iyi geliyorsa, mutlaka Jill'e iyi gelirdi."[17] Bayan Rigby'nin müdahalesi "Duyun, duyun, bravo" bağırışlarıyla ve kahkahâlârla karşılandı.

Çok fazla kadın, sendikaların dışında kaldığından, 1890'larda örgütsüz kadınları ayrı kuruluşlara dahil etme çabasına girildi. Emilia Dilke ile Clementina Black'in önderliğindeki Kadın Sendika Birliği, çamaşırhane işçilerine, eski kumaşları ve giysileri yeniden kullanıma hazırlayan ayırıcılara ve giyim işçilerine ulaşmaya çalıştı.[18] Manchester'da feminist reformcu Margaret Ashton, Manchester, Salford ve Bölge Kadın Sendikası Meclisi'ne katıldı. Meclis 1895'ten itibaren matbaacılık sektöründe çalışan kadınların, dizgicilerin, kauçuk işçilerinin, kutucuların, şemsiyecilerin, daktilocuların, ebelerin, kahvelerde çalışanların ve de hazır giyim ve dokuma işçilerinin sendikalaşmasını destekliyordu. 1937'de *Women Citizen*

dergisinin Ashton'ı anma sayısında, Mary Quaile'in açıkladığına göre ayrı örgütlenme arttı çünkü "o sırada var olan sendikaların çoğu" vasıfsız ve yarı vasıflı kadın işçilerin örgütlenmesine öncelik tanımıyordu.[19] Amerika Birleşik Devletleri'nde, önce Emek Şövalyeleri, sonra da sanat ve meslek odaklı Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) ile çalışan kadınlar benzer sorunlarla karşılaştı. Amerikan Kadın Sendika Birliği 1903'te, erkek egemen kurumların ihmal ettiği kadınların sendikalaşmasını desteklemek amacıyla kuruldu.[20]

Beyaz reformcularla sendikacılar aynı biçimde, temelde ev hizmeti ve tarım sektörü ile kısıtlı olan, siyahi Amerikalı kadınların çalışma koşullarını boşvermek üzereydi. Anna Julia Cooper'ın *A View From the South*'da (1892) gözlemlediği gibi, kadınların çalışması pek "iş" sayılmıyordu:

> İnsan, Kuzey'de, "kızlarımız" için (tabii bu beyaz işçi kızlar) konuşmacının birinden içten bir çağrı duyuyor ... Ama çamaşır teknelerinin ve ütü masalarının üzerine eğilmiş -çocuklarını beslemek ve ev kirası ödemek, odun satın almak, sabun ve nişasta tedarik etmek zorundaki- bir aylık çamaşır yıkama karşılığında ancak bir çift ayakkabı almaya yetecek ücret ödeyen ailelerin giysileriyle dolu sepetleri her hafta eve taşıyan, yokluk içinde ezilmiş siyahi kadınları düşünen kaç kişi var acaba![21]

Afro-Amerikanların iş bulma olanakları azalıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Güney eyaletlerinde, kölelikten sonra siyahların kazandığı hakları tersine çevirmeye ve siyahileri daha iyi ücretli işlerin dışına itmeye kararlı beyazların desteklediği "Jim Crow" ırk ayrımı yasasının belirlediği ırksal önyargı yoğunlaştı. 1885'ten itibaren siyahlarla beyazlar okullarda, trenlerde, tramvaylarda, otellerde, lokantalarda, parklarda, oyun alanlarında, tiyatrolarda ve toplantı yerlerinde birbirinden ayrıldı. Irkların toplum içinde ayrımına, Afro-Amerikanların çalıştığı tütün sanayindeki düşüş eşlik etti. Maggie Lena Walker "Zenci kadınların kaç işi birden var?" diye soruyordu: "Gelin sayalım: Zenci kadınlar ev işinde çalışır, öğretmendir ve kilise inşa eder."[22]

Maggie Lena Walker gibi Afro-Amerikan kadın reformcular, kadınların işe gereksinimi olduğunu kabul etmeye yatkındı ve daha çekici iş alanları sağlayabilmek için kendi kooperatiflerini ve işlerini kuruyordu. Aynı zamanda, Güney'de olduğu gibi Kuzey'de de yerleşmeye yeni yeni başlayan yoksul mahallelerde, siyahların toplumunu biçimlendirmesine yarayan yardım hizmeti vermekte başlıca rolü oynadılar.[23] Siyahi Amerikan kültürü, ekonomik bağımsızlığı ve kendine yetmeyi vurgularken, işbirliğine ve özveriye de büyük değer veriyordu. Sharon Harley, annelerin ücretli işte çalışmasının, anne babanın "çocukların ve akrabaların gelişimi için kendi gereksinimlerini ve isteklerini" bir yana bırakma gereğine duyulan güçlü inanç sayesinde doğrulandığını gözlemler.[24]

Kadın işçilerin, sendikalaşma geleneğine sahip iş gücünde yer aldığı Lancashire dokuma bölgelerinde, kadınların evli ve çocuklu olsalar bile işe gitmelerine pragmatist yaklaşılıyordu. Ada Nield Chew'un kocasının tutumunu, kadının çalışmasının adet olduğu bir dokumacı aileden gelmesi ve örgütleyici olarak çalıştığı Bağımsız İşçi Partisi'nde tartışılan kadın bağımsızlığına ilişkin yeni fikirler biçimlendirmişti. Karısının çalışıp aile gelirine katkıda bulunmasını kabul ediyordu ama aynı zamanda kızları Doris'in bakımından karısının sorumluluğu olduğunu düşünüyordu. İşlevlerin bu ayrımı, Ada'nın Doris'i yetiştirirken alınacak kararları belirlediğini gösteriyordu ama evdeki işlerin büyük bölümünü de Ada üstlenmişti.

Ada Nield Chew açısından en büyük gerilimi, işini kızıyla arasındaki yakın duygusal bağla uzlaştırmak yaratıyordu. Doris iki yaşındayken annesi, Kadın Sendika Birliği'nde örgütlenmek için çalışmaya giderken Doris'i babasıyla bıraktı. Doris şöyle anımsıyordu: "Annem dönünce, istasyonda onu karşılamak için beni götürdüklerinde, yüzümdeki ifadeden ve kopardığım inanılmaz 'Anne' feryadından öyle dehşete düşmüştü ki, hemen orada beni asla arkada bırakıp gitmemeye karar verdi."[25] Böylece, 1900'den 1905'te okula başlayana kadar Doris annesiyle seyahat etti. Annelik, yalnızca ideolojik ya da politik değil, kişisel açıdan da çok zorlu bir bağdı.

Toplumsal ve siyasal işlere girişen çocuklu kadınlar, ilişkileri bozulunca, acı verici seçimlerle karşı karşıya kalıyordu. Anarşist

Voltairine de Cleyre, 1888'de yirmi iki yaşındayken, kendinden yaşça büyük özgür düşünür James B. E. Elliott adlı marangozla evlilik dışı ilişki yaşadı. Ertesi yıl hamile kaldığında ise, birbirlerine uygun olmadıklarını çoktan anlamıştı. Elliott geleneksel domestik bir kadın istiyordu; oysa Cleyre'ın daha özgür bir hayata ihtiyacı vardı. De Cleyre oğlu Harry'yi eski eşine bıraktı ama oğlunun eğitimin masraflarını üstlendi. Badanacı Harry yine de Cleyre'ı seviyordu, Cleyre'ın yaşamından ve işinden gurur duyuyordu.[26] İşçi sınıfından Polonyalı göçmen Anzia Yesierska, evlilik ile ev yaşamının, "kendine kişilik kazandırma" konusundaki şiddetli arzuyu zayıflattığını gördü. O da kocasını ve küçük çocuğunu bırakarak, deneyimlerini yazmak için kendi kendine İngilizce öğrendi.[27]

Orta sınıftan çocuklu kadınlar da, üzücü kararlar almak zorundaydı. Charlotte Perkins Gilman'ın kızı Katherine Perkins'i, Gilman'ın kocası ve kocasının ikinci karısı Grace Channing büyüttü. Gilman kızını özlüyordu ve evliliği yıkıldıktan sonraki yaşamını başarısız buluyordu ama Katherine, annesinin onu terk ettiğini hissetti. Gilman 1933'te kızına "Sanırım benim hiç anlamadığım birçok açıdan incindin" diye yazdı.[28] Florence Kelley evliliği bozulunca Hull House'a yerleşti, yardım kurumu yoluyla istihdam ve konut kampanyası yürüttü. Ama çocuklarına arkadaşları bakıyordu ve Chicago'nun kenar mahallelerindeki koşulların çocuklar için fazla tehlikeli olduğunu düşünüyordu. 1892'de annesine "Yavrularımı çok özlüyorum, sürekli üzüntü içindeyim," diye yazdı.[29] Bu gibi birçok yürek burkan kişisel açmazlar, kadınların çalışması ile ilgili tartışmalara gölge düşürüyordu.

Orta sınıftan maceracılar, kendi çalışma haklarının çoğundan fedakârlık yapmaya hazırdı; aslında bunların az bir bölümü, kadının mesleğiyle anneliği birleştirmek gerektiğine inandı. Yine de, işçi sınıfı kadınları çalışma koşulları hakkında bildikleriyle, işçi sınıfından evli kadınların iş gücüne katılmaması gerektiğine inandı. Sağlıksız ve tehlikeli çalışma koşullarından duyulan kaygı da, kimilerini kadınların çalışma saatlerini ve yaptığı iş türünü sınırlayıcı yasaları savunmaya yöneltti. Amerika'da devletin müdahale girişimi, yalnızca işverenlerden değil, ücret sözleşmelerine karışılmasını reddeden adalet sisteminden gelen yıldırıcı bir direnişle karşılaştı.[30]

1908'de Ulusal Tüketici Birliği'nin iki üyesi Louis Brandeis ve Brandeis'in kocasının kız kardeşi Josephine Goldmark, Oregon'da Florence Kelley'nin, kadınların bedensel zayıflığına ve "güçlü ve diri bir ırk" üremesinde önemli rolüne dayanarak yasayı on saatte savunma taktiğini kullandılar.[31] Brandeis dilekçesinin sonucunda çıkan Temyiz Mahkemesi kararında, kadın işçilerin durumu özel olarak ele alındı. Dolaylı yoldan bütün kadınların anne olduğu söyleniyordu ve kadınlar kurban konumuna yerleştirilmişti. Koruma, kesin toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı kısıtlayıcı bir tanım çerçevesi içine alınmıştı. Sendikaların tutumları, işyerinde korumayı daha genel anlamda yaygınlaştırma güçlüklerini arttırıyordu. Alice Kesler-Harris'in gözlemine göre, AFL, "erkekler adına yasa koyma çabalarına direndi ve kadınlar için yasa koyma çabalarına isteksizce ve kararsızca razı oldu."[32] 1909 ile 1917 arasında, kadınların saatini sınırlayan yasalar on dokuz eyalette uygulamaya sokuldu. Bu gelişme, ücretlerin yasalarca korunmasındaki yavaş ilerlemeye ters düştü.

1890'larda İngiliz Kadın Sendika Birliği örgütlenmesini, asgari ücret konusunda yasal baskı yaparak tamamladı. Clementina Black gibi kimi kampanyacılar, geçinmek için gerekeni göz önüne alan daha cömert bir 'asgari geçim ücreti'ni savundu. Ama düşük ücret meselesinin nasıl halledileceği sorusu yanıtsız kaldı. Yirminci yüzyıl başında kadınları örgütleme fırsatı daha fazlaydı. 1906'da WTUL'nin yerini Ulusal Kadın İşçi Federasyonu aldı. Yeni kuşak önderler yönetimi devraldı: İskoç bir perdecinin kızı Mary Macarthur Sekreter, Emilia Dilke'nin yeğeni Gertrude Tuckwell başkan oldu. Kadınlar emek pazarında daha sağlam bir kimlik kazanıyordu ve her ikisi de sosyalist olan Macarthur ile Tuckwell kendi adına kulis yapabiliyordu. Yine de sorunlar zorluydu: Macarthur 1907'de Avam Kamarası Ev İşi Kurulu'na "Kadınlar kötü ücret aldığından örgütlenemiyor ve örgütlenemediği için düşük ücret alıyor," dedi.[33]

Bu kördüğüm Macarthur ile Tuckwell'i 1900'lerde bir araya gelerek, kötü koşullarda işçi çalıştıran işyerlerine düzenleme getirmeyi teşvik eden geniş ittifaka yönlendirdi. On dokuzuncu yüzyılda, evde ya da atölyede parça başına çalışan erkek ya da kadın işçiler, sendika hareketinin parçasıydı ama yirminci yüzyıl başında

kent merkezindeki yoksul mahallelerde, evlerde çalışan işçilere, örgütlenmesi olanaksız bir aşağı sınıf gözüyle bakılıyordu. 1906'da Tuckwell'in söylediğine göre, evde çalışmak "yaşlılar ve güçsüzler, sakatlar ve yarım akıllılar"'dan oluşan, çalışmaya uygun olmayan bir iş gücünü "zorla... hizmete soktu." Çocukları 'erkenden ve geç saatlere kadar çalışmak' zorunda bıraktı ve sürekli olarak kötü eğitim görmüş gündelikçiler üretti. Tuckwell etkileyici bir ifadeyle şöyle soruyordu: "Bu koşullarda yetişen vatandaşları nasıl yüreklendirir, güçlendiririz?"[34]

Keir Hardie, Mary Macarthur ile

Kötü Koşullarda Çalışma Karşıtı Birlik, evde çalışanların geçimini sağlama gereğini hesaba katmadı. Evde çalışmak, yalnızca ortadan kaldırılmak gereken bir üretim sistemi gibi görüldü ve Gertrude Tuckwell evli kadınların çalışmasını hiç düşünmüyordu. Kampanya, toplumsal bütünlük kaygılarından, göç denetimi için yapılan patırtılı kulisten ve bedensel yozlaşmayla soyun bozulacağından duyulan telaş nedeniyle hız kazandı. Üreticilerden tüketici-

lere hastalık geçmesi korkusu ve ucuz emeğe bağımlılığın ekonominin gelişimini engelleyeceği kanısı da bunda rol oynadı.

Ama asıl önemli olan, Kötü Koşullarda Çalışma Karşıtı Birlik, raporlar, el kitapçıkları ve toplantılar gibi geleneksel iletişim araçlarının yanı sıra daha etkileyici yöntemlerle de evlerde yapılan işleri görünür kıldı. 1906'da Londra'da, Liberal *Daily News* ve varlıklı bir Quaker sanayici olan George Cadbury ile birlikte "Kötü Koşullarda İşçi Çalıştıran Sanayiler Sergisi"ni açtı. Kadın işçiler, sergide bizzat yer alarak sigara, mücevher kutusu, kibrit kutusu, kadın çorabı, tenis topu, fırça, mobilya ve bunlar gibi birçok başka gündelik eşya yaptı. Londra sosyetesi, kendi satın aldıkları ucuz malları yapan kadınların, haftada beş ile yedi şilin kazanmak için günde on iki ve on altı saat çalıştığını öğrendi.[35]

Emek sömürüsü karşıtlarının kampanyası, ücretler konusunda devlet müdahalesinin yasallaşmasına da yaradı. Amerika Birleşik Devletleri'nde adet olan asgari ücretin ya da evde çalışmaya izin verilmesinin yerine, 1909'da kurulan, düşük ücretli sanayilerin Ticaret Kurulları, Avustralya örneğine dayandırıldı. Bu kurullar, işçilerin çoğunun kadın olduğu çamaşır yıkama ve hazır giyim sanayisinde ücretleri düzenliyordu. Ücret oranları konusunda bir dereceye kadar devlet müdahalesi sağladılar ama işverenler, yasal boşlukları hemen kötüye kullandı. Kurulların etkisi, işçilerin düzenlemeleri örgütlenme yoluyla tamamlamalarına bağlıydı. 1910'da Cradley Heath'deki kadın zincir işçileri, Ticaret Kurulları'nın koyduğu ücretleri uygulamayan işverenlere ve aracılara başarıyla karşı koydu. Mary Macarthur'un zincir işçileri adına yürüttüğü kampanya, medyada ilgiyle izlendi ve bir Pathé haber filmine konu oldu.[36] Öte yandan Sylvia Pankhurst'ün 1912'de belirttiğine göre, işverenler, fazladan iş yükleyerek ve işin aynı sürede bitirilmesini bekleyerek kısa sürede asgari ücreti kendilerine göre ayarlamanın bir yolunu buldu.[37]

Kadınların yoksulluğunu yenecek başka önlemler de yirminci yüzyıl başında tartışılıyordu. 1900'lerde Fabian Kadın Grubu üyeleri eşit ücreti, evli kadınların çalışma hakkını ve doğum yardımını savundu. Oysa eşit ücret bazı çekişmelere neden oldu. Beatrice Webb, Ticaret Kurulları'nın koyduğu ücretlerden yanaydı çünkü

kadınlar eşit ücret alırsa, iş bulamaz diye korkuyordu. Eleanor Rathbone de cinsler arasında daha da kötü bir ayrıma neden olacağına inandığı için eşit ücrete karşıydı.[38]

Amerika Birleşik Devletleri'nde de örgütlenme ve yasallaşma baskısı bir aradaydı. Tüketici Birliği'nin yanı sıra Kadın Sendika Birliği de, kadın işçiler için kulis ve koruyucu iş yasaları için baskı yaptı. Birlik, toplumsal yardım kurumu çalışanlarından, sosyalistlerden ve feministlerden destek topladı ve yirminci yüzyılın başında kadın hazır giyim işçileri arasında bir taban oluşturdu. Amerikan sanayi sistemi 1900'lerde hızla modernleşmesine rağmen giyim sektöründe ucuz kadın emeği süregelmekteydi ve 1909'dan itibaren meydan okuyan göçmen kadınlar, düşük ücrete ve fabrikalarda güvenlik eksikliğine karşı bir dizi isyancı grev yaparak radikal tavır aldı. 1911'de New York'ta Triangle Şömiziye Bluz Şirketi'ndeki yangında 146 genç kadın öldü ve daha pek çok kadın da yaralandı. New Yorklular, korkudan ölümlerine atlayan giyim işçilerini dehşet içinde seyretti. Soruşturmada ortaya, sürgülü bir kilit çıktı ama juri, kendilerine işverenlerin kapının kilitli olduğunu bilip bilmediği sorulunca, işverenleri "suçsuz" buldu. Yangından hayatta kalanlardan biri olan ve daha önce de Triangle'da greve karışan Rose Safran, yangın hakkında düşüncesini şöyle yansıttı: "Eğer sendika kazansaydı biz güvende olurduk. Taleplerimizden ikisi, yeterli yangın merdiveni ile fabrikalardan sokağa açılan kapılarla ilgiliydi. Ama patronlar bizi yenilgiye uğrattı ve biz, sokağa açılan kapılar ve daha iyi yangın merdivenleri koparamadık. Arkadaşlarımız bu yüzden öldü."[39] İşçiler ve onların orta sınıftan müttefikleri, başka iş yerlerinin de Triangle fabrikasından bir farkı olmadığını biliyordu. Bu facia, Amerika'nın ekonomik büyümesinin bedelini insanların ödediğini ortaya çıkardı.

Sömürücü iş koşullarına rağmen, fabrika bölgelerinin yakınındaki kalabalık kiralık konut mahallelerinde çok canlı bir radikal kültür oluştu. Genç militan işçi kadınlar, kendi topluluklarında ve onun dışında dolaşan tartışmalarla ve fikirlerle eğitildi ve politikaya sokuldu. Aç bir halde kitap ve fikir peşinde koştular. Clara Shavelson on iki saat bluz diktikten sonra, Rus yazarları okumak için New York Halk Kitaplığı'na gitti. Pauline Newman, Sosya-

list Yazın Derneği'ne katıldı ve George Eliot'ı, Thomas Hardy'yi ve Shakespeare'i okudu, konuşma yapmaya gelen Jack London'ı ve Charlotte Perkins Gilman'ı dinledi. Rose Scheiderman diğer işçilerden kitap ödünç aldı ve Yiddish dilinde akşam gazetesi *Abendblatt*'ta Emile Zola'nın dizi halinde yayınlanan *Suçluyorum*, adlı yapıtını okuduktan sonra şu yorumu yaptı, "Elime ne geçerse yutarcasına okudum."[40]

Her üç kadın da, yaşam boyu politik etkinliklerini sürdürmesine rağmen kendi deneyimlerinden ve gözlemlerinden biliyordu ki, çoğu kadın işçinin, işiyle arasında belirsiz bir ilişki vardı. Clara Shavelson 1912'de New York'taki genç göçmen iş gücünü şöyle anlatıyordu: "Başlangıçta umut ve cesaret doludurlar. Hemen hemen hepsi günün birinde fabrikadan çıkıp işinde yükseleceğini düşünür ama uzun saatler boyunca kötü koşullarda çalışmayı sürdürünce, umutlarını yitirirler. Fabrikadan ayrılmalarının tek yolu evliliktir."[41] İşçi sınıfı kadınlarının çalışma biçimi, orta sınıf çevrelerinde geçerli olan, işi bireysel başarıya bağlama eğilimini zayıflatıyordu. Bu kadınlar, çok az denetlenen kasvetli ve zararlı ortamlarda düşük ücretlerle çalıştığından, kendi isteklerini gerçekleştirmek, işe girmek değil işten kurtulmak anlamına geliyordu. Dahası, onlar fabrikalara, kadın kimliğinin toplumsal cinsiyete dayalı beklentilerini soktular. Bu beklentiler onların işçi konumuyla daha da güçleniyordu; genç işçi kadınlar, aldıkları ücretle kentin zevklerinden nadiren yararlanabildiği için, dışarıya eğlenmeye çıkınca erkek arkadaşlarından 'ısmarlama' bir şeyler bekliyordu. Clara Shavelson ve Rose Schneiderman gibi kadın sendika yöneticileri, aşka ve evliliğe sığınma arzusunun sendikalaşmayı daha güçleştirdiğini biliyordu ama bundan dolayı genç kadınları suçlamıyordu.

Öte yandan, böyle bir belirsizlik, kadın sendika örgütlenmesini desteklemek için feminist bağımsızlık fikirlerinden esinlenen yeni dalga idealist yüksek öğretim öğrencilerini kaygılandırdı. Detroit'li bir sendika yöneticisi, öğrencilerin büyüklük tasladığını düşündü. 1908'de Kate Ryrie, işçi sınıfından genç kadınlarının koca bulma arzusunu 'kaba ve aptalca' bulup küçümseyen, durumu iyi öğrencileri eleştirdi. Ryrie şunu iddia etti:

Rose Schneiderman (Tamiment Kitaplığı)

> Birkaç gün yoksul mahallelerde yaşamak yerine, işçi kızla gerçekten yer değiştirsinler, eminim fabrikadan evlenerek çıkmak, oranın pisliğini silkip bir haftalık deneyimden sonra lüks evlerine sığınmak için aynı derecede endişeye kapılacaklardır. Vasat işçi kızın sevgili sorununun önemini o zaman anlarlar.[42]

Kadın Sendika Birliği, üyeleriyle kadın ve işçi olarak bağlantıya geçebilecek bir sendika kültürü geliştirerek karşılık verdi. Eğitim, sendikanın toplumsal sendikacılığının temel unsuruydu; gerçekten de, sendikaya katılanların çoğu, sendikanın İngilizce dersi sınıflarından geldi. Birlik, az bir ücret karşılığında, "cinsel sağlık" önerileriyle birlikte genel sağlık hizmeti de sundu. Konferanslarda ve derslerde yalnızca sanayi sorunları değil, evlilik ve aşkın iyi ve kötü yanları, ev işleri, hatta Lester Frank Ward'un kadınların eski toplumlardaki yerine ilişkin düşünceleri tartışıldı. Bu yetişkin eğitimi projeleriyle, büyük bir harcanmış yetenek birikimi ortaya çıktı. Entelektüel kafa yapısına sahip Birlik kadınları Chicago Üniversitesi'nde okumaya gitti; telefon operatörü ve idareci Julia O'Connor, 1916'da "Sendikacılık ve İşçi Sorunları" dersini, yük-

sek okul öğrencilerinden daha iyi notlarla bitirdi. Vassar, Wellesley, Barnard ve Bryn Mawr gibi kız yüksek okulları da, Kadın Sendika Birliği ile yakın bağlantılar kurdu. Boston telefon operatörleri, Wellesley Koleji'ne gezi düzenledi ve Vida Scudder'ın ve işçi yandaşı başka akademiklerin derslerine katıldı. Hazel Kyrk, Bryn Mawr sendika kurslarında ders veren bir grup kadın ekonomistten biriydi.[43]

Bütün bu yaratıcılık ve yenilik ne olursa olsun, Amerikan Kadın Sendika Birliği, İngiliz benzeri gibi, kadın işçileri örgütlemekte epeyce güçlükle karşılaştı ve yasal düzenleme kampanyasından yana olmaya başladı. Bu durum, Birlik içinde ayrılığa yol açtı. Sendikaların rolüne ve yapısına ilişkin farklı anlayışlar ve de yasal düzenlemelerle ve devletle ilgili çelişkiler ortaya çıktı. Yöneticilerden biri Helen Marot, kısmen Birlik'in etnik konulardaki yaklaşımına karşı koyduğundan, kısmen de koruyucu yasalara bağlı kalma fikrini paylaşmadığından WTUL'den ayrıldı. Marot, Yahudi bölgesi Doğu Yakası'ndaki göçmen kadınlarla çalışmak yerine kent merkezinin dışındaki bölgelerde, esas olarak, kendileri örgütlenme şansı daha yüksek olan Amerika doğumlu kadınlara odaklanmak gerektiğini düşünüyordu. Her ikisi de göçmen ailelerden gelen Rose Schneiderman ve Pauline Newman, yoksul azınlık mahallesine derinden bağlıydı ve önyargılı ve seçkinci olduğunu düşündükleri Marot'ın yaklaşımından hiç hoşlanmıyordu.[44]

Öte yandan WTUL, kadınları, sağlam bir bağımsız sendikacılık geleneğine sahip Amerikan İşçi Federasyonu'na sokmayı amaçlıyordu. Marot'ın *American Labor Unions*'da (1914), sendikaların, işçilerin kendi gücünün farkına varmasını sağladığına ve devlete güvenmekle bilinç edinmenin en önemli yönünü engellediğine ilişkin iddiası bu amacı yansıtır. Kadınların örgütlenme olasılığının erkeklerden daha az olduğunu gören Marot, bunu, kısmen vasıfsız iş çıkarmalarına ve evdeki sorumluluklarına yordu. Bilinçlenmenin üzerinde çok durarak, kadınlara ilişkin kültürel varsayımların ve kadınların "kendilerine karşı tutumları"nın, onların işçi olarak geri kalmalarına neden olduğunu düşünüyordu.[45]

Anarko-sendikacı Dünya Sanayi İşçileri (IWW) kümeleri de, devletten medet uman reformist sendikaları küçümseyerek işçi gü-

cünün gelişimini vurguladı. IWW başkanı Elizabeth Gurley Flynn, sendikaların 'eylemle eğitim' verdiğini düşünüyordu ve küresel görüşe sahipti. 1909'da IWW'nin *Industrial Worker*'ında, sermayenin üretim sürecini 'üretilen mala göre, ham madde kaynağından üretilen malın dağıtımına kadar' düzenlediğini yazdı. IWW "tek bir büyük sendika" halinde misilleme yaparak ders alınacak bir direniş örneği sundu. 'Sendikayı baştan sona dilimleyen sermayenin düz çizgisiyle, şurada bir dilim orada bir dilimle mücadele edersiniz.' İşçi gücünün büyümesi için, bir yandan Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi içindeki önyargıları aşarken, öte yandan "uluslararası bir sendika" yaratmak gerekti. Flynn, başka işçilerin önüne engeller dikmenin boşuna olduğuna inanıyordu çünkü sermaye 'ucuz emek' arayışında her yere gidebilirdi.[46] Marot'ın tersine Flynn, Amerikan işçi sınıfının yaratılmasının beceri, toplumsal cinsiyet, etnik köken, ırk ve milliyet ayrımlarının aşılması anlamına geldiği konusunda ısrar etti.

Elizabeth Gurley Flynn (Tamiment Kitaplığı)

1912'de göçmen dokuma işçileri Massachusetts, Lawrence'da ayaklanınca, Flynn ve IWW 40 milletten 30 bin işçiyi örgütlemeye uğraştı. Flynn, vasıfsız göçmen grevcilerin dayanışmasından esinlendi. Hayal ettiği sınırsız sendikacılıkta "Polonyalı, Yahudi ve Türk... dinlerini ve ulusal farklılıkları unutup, birine gelen zararın hepsine geldiğini hissediyordu." Lawrence'da on altı yaşında İtalyan bir oğlanın, grev gözcülüğü yapan genç bir kadını durdurma olayını aktarmıştı. "Sen işe gitmek? Hayır! İyi kız yok işe gitmek. İyi kız var eve gitmek ve uyumak."[47]

Flynn, kadınlara evde ulaşmak gerektiğini biliyordu ve topluluk desteği Lawrence grevinde son derece önemliydi. IWW, kadınlar arasında zaten var olan ağları geliştirdi ve böylece uyuşmazlığı, topluluk içindeki memnuniyetsizliğe bağladı. Grevciler kendileri, üreticilerle tüketiciler arasında yaşanan ilişkiyi açıkladı.[48] Topluluk katılımı da grevin etkisinin yayılmasını sağladı. Sosyalist Mary Heaton Vorse gibi orta sınıftan destekçiler, yalnızca grevcilerin şiddet kışkırtmasını reddetmekten ve etnik grupların dayanışmasından değil, aynı zamanda topluluk içinde kadın ve çocukların katıldığı eylemden etkilendi.[49] Margaret Sanger yanında iyi niyetli kimselerin bir süre bakacağı bir grup çocukla, demiryolu yetkilileri tarafından zorla durdurulunca, Lawrence grevcilerinin davası bir insanlık meselesi haline geldi.[50]

Topluluğun katılımı ve kamuoyuna yapılan çağrı, işverenlerin uzlaşmazlığına ve polis şiddetine karşı yaygın biçimde kabul gören bir strateji oldu. Amerikan işçi sınıfı hareketi, iş yeri ile komşuluk muhiti arasındaki uzaklığı kapatmakta özellikle yaratıcıydı ve kadınlar, özellikle birbirine bağlı madencilik bölgelerinde, bu bağlantıların kurulmasında hayati rol üstlendi. Colorado'da, artık seksen yaşına gelmiş olan eski örgütçü 'Jones Ana' tarafından düzenlenen 1913-14 madenci grevi sırasında, işçiler kadar aileler de kömür şirketine karşı koydu. Kadınlar bu grevden ve lokavttan, kendilerine özgü kadınlık deneyiminin belirlediği bir sınıf bilinciyle çıktı.[51]

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, örgütlenme bağlamını tümüyle değiştirdi, kampanyacıların eskiden beri süren bağlılık ve dostluklarını gerdi. Reformcular, sosyalistler, anarşistler ve feministler, her şeyden önemli bir siyasi mesele olan savaş konusun-

da bölündü. Savaşa karşı çıkanlara, Amerika'da özellikle sert baskı uygulandı: Binlerce IWW üyesi uzun hapis cezalarına çarptırıldı ve Emma Goldman sınırdışı edildi. Her ne kadar mantığa aykırı gelse de, savaşın günlük yaşamda neden olduğu büyük ve ani değişim, eskiden hayal gibi gelen eşitlik fikrini inanılır kıldı. Her iki ülkede de, kadınlar erkeklerinkiyle karşılaştırılabilecek işler yaptıklarını görünce, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve kadınların 'erkek' işlerine girmesine sendikaların gösterdiği direnci sorguladı. Eşit ücret artık çılgınca bir istek değildi; kadınların gündemindeki taleplerin arasına girdi. Amerikan Kadın Sendika Birliği'nin üyelerince desteklendi ve Sylvia Pankhurst'ün Doğu Londra'daki kampanya konularından biriydi. 1918'e gelindiğinde İngiltere'de, yolculara, erkeklerle aynı parayı almak istediklerini çünkü aynı işi yaptıklarını söyleyen grevdeki kadın ulaşım işçileri tarafından bir hak olarak iddia edildi.[52] Savaş sırasında kadın emeğine duyulan gereksinim, yeni bir güven yaratmış ve eşit ücreti sokaklara çıkarmıştı.

Erkek sendika muhalefetinin sesi, savaş zorunlulukları yüzünden biraz kesildi ama savaş sona erince çatışma patlak verdi çünkü askerler eve dönüyordu. WTUL savaşın hemen ardından Amerika'da, kadın ulaşım işçilerinin kondüktör olmasının engellenmesini protesto etmek için oy hakkı savunucusu kadınlara katıldı. 1919'da kadınları destekleyenler, hem eşit hakları hem de devletle ilişkilerde toplumsal bir karşılıklılık anlayışını savundu. "Vatandaşlarından savaş zamanında tam hizmet bekleyen devlet, barış zamanında da vatandaşlarına asgari geçim ücreti veren tam istihdam sağlamalıdır."[53] Savaş yılları yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliği fikirlerini değil, bireylerle devlet arasında, kâr etme hakkının üstünde, dile getirilmeden anlaşılan bir toplum sözleşmesini teşvik etti.

Savaş sırasında devletin, gündelik yaşamın daha geniş kapsamlı yanlarına el atması, kadın reformcularla araştırmacıların kurullarda çalışarak, kadınların çalışma koşullarını inceleyerek ya da kadın işçilere sosyal yardım sağlayarak deneyim kazandığını gösteriyordu. Bu tepeden inme müdahaleler, kadınların iş hayatındaki konumunu iş dışındaki yaşama bağladı ama bunu otoriter bir tutumla yaptı. Buna karşılık İngiliz işçi kadınlar, daha demokratik bir

denetimi görüşmeye girişen bir koalisyon oluşturdu. Kadın İşçi Federasyonu, Kadın Kooperatif Birliği, Kadın İşçi Birliği ve Demiryolu Kadın Birliği birleşerek Kadın Sanayi Örgütleri Ortak Daimi Kurulu'nu (Standing Joint Committee of Industrial Women's Organizations - SJCIWO) oluşturdu. 1917'de, kurul sanayide iyi hal gözetiminin etkilerini inceleyen bir konferans düzenledi. Konferansa katılan kadınlar, kadın fabrika müfettişlerinin çoğalmasından yana olmakla birlikte, işverenlerin fabrika sosyal danışmanlarına sakınımlı yaklaşıyor, "işçilerin özel yaşamlarına da uzanan denetim"e karşı çıkıyor ve "işçilerin -sosyal ya da fiziksel- refahını en iyi kendileri sağlar" diye diretiyordu.[54] SJCIWO sendika kurullarının yalnızca iş ücreti ve koşulları konusunda değil, işçilerin daha geniş sosyal gereksinimleri konusunda pazarlık yapmasını savunuyor, yerel yetkililerin maddi olarak desteklediği, sendikalarla ortak denetledikleri yurtlar öneriyordu. Yaşam alanlarının savaş zamanında birbirleriyle bağlantısı, demokratik örgütlenmenin iş yerinin dışına nasıl yayılacağına ilişkin fikirler doğurdu. Bireylerin devlet kaynaklarından yararlanma koşullarının temel eleştirisi buna eşlik etti, böylece devlet ile toplum arasındaki adaletsiz güç ilişkilerinin yeniden dengelenmesi önerildi.

Yorumcular, iyi ücret alan cephane işçisi kadınların yeni edindiği kendine güvenden çok etkilendi. Savaş sırasında, o zamana kadar örgütlenemeyen işçi grupları da sahip olduğu yeni pazarlık gücünün tadını çıkardı; Birmingham'da ev hizmetlerinde çalışanlara ait bir sendika, yirmi dört yaşındaki hizmetçilere asgari ücret, ücretli tatil ve rahat iş ile yaşam koşulları sağladı.[55] Dahası hem İngiltere'de hem de Amerika'da sendikalarda kadın sayısı büyük ölçüde arttı. Öncü tarih kitabı *Women in Trade Unions*'da (1920) iyimser Barbara Drake, savaşın birçok kadını sendika hareketine sokarak siyasileştirdiğini ileri sürdü.

Oysa kadınların, savaş sonrasında, iyi örgütlenmiş erkek işlerinden çekilmesi ve örgütlenmemiş sektörlere geri dönmesi, sendika üyeliğindeki artışı ve uçtaki grupların direnme gücünü kısa sürede azalttı.[56] İngiltere'de artan işsizlik ve işçilerin uğradığı bir dizi yenilgi, işverenlere, düşük ücretli sanayilerde asgari ücreti aşağı çekme olanağı verdi. Kadınlara, işsizliğe karşı seçenek olarak

bir kez daha ev hizmetleri sunuldu. Mağaza çalışanlarının önderi Margaret Bondfield'ın başkanlık ettiği Sendika Kongresi'nin işsiz kadınlar konferansında, 1922'de hizmet sektörüne itilmekten yakınmalar duyuldu. Ama savaş yıllarında edinilen, karşılıklı bağlantılara dayalı cesur bakış açısı kalıcılığını sürdürdü. Konferanstaki kadınlar -evde çalışanlar, temizlikçiler ve ev hizmetçileri de dâhil olmak üzere- bütün işçilerin İşsizlik Sigortası Yasası'nın kapsamına girmesini istedi.[57] Kadınların özel gereksinimleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusundaki bilinç de eski durumuna dönebildi. 1920'lerin başında Lanchashire'lı dokumacı bir aileden gelen Lily Webb, yeni kurulan Komünist Partisi'nde ve Ulusal İşsiz İşçiler Birliği'nde etkindi ve kadın eylemcilere işsizlik konusunda bilgi ve tavsiye veriyordu. Komünist Partisi, işçi kadınların sömürüldüğünü vurgulamasına rağmen, Webb, parti tabanında kadınların yiyecek merkezleri, klinikler ve doğum hastaneleri gibi sosyal hizmetlere duyduğu gereksinimin farkındaydı. *Out of Work* adlı gazeteye Manchester bölgesinden gönderdiği haberlerde, erkeklerin bu meseleleri görmezden gelmelerini şiddetle eleştirdi.[58]

İş arayan kadın memurlar (İşçi Sınıfı Hareketi Kitaplığı)

İş gücü piyasasında bir değişim, savaştan sonra da ayakta kaldı. Hem İngiltere'de hem de Amerika'da sayıları giderek artan kadın, memurluk ve satış görevliliği gibi "beyaz yaka" denen büro işlerine girmeye başladı, öte yandan yüksek eğitimli olanlar, öğretmenliğin yanı sıra kamu hizmetine, akademik işlere ve mesleklere yöneldi. 1920'lerde kadınların yüzde 7,6'sının yüksek okula devam ettiği Amerika'da, kadın mezun sayısı çarpıcıydı. Bunların birkaçı, erkeklerin kalesi sayılan finans sektörüne bile girdi. Bankacılıkta başarı sağlayan Amerikalı Augusta Bratton, "iş dünyasında hem erkek hem de kadın beyinlere yer" olduğunu savundu. Oysa kendisi gibi olmayan kadınların, erkeklerin dünyasıyla baş etmeye hevesli olup olmadığından emin değildi: "Kadınlar hâlâ, erkeklerin sahip olmayı aklına getirmediği ayrıcalıklar elde etmek için cinsellikten yararlanıyor." Sert mizaçlı Bratton, kadınların "kesinlikle gerekmedikçe önemsiz rahatsızlıklar"a boyun eğmeyi bırakması gerektiğini düşünüyordu.[59] Eğer eşit ücret istiyorlarsa, kendilerini kanıtlamaları için kadınları uyardı. Kadınların rekabetçi piyasayla nasıl bir ilişki kuracağı, hallolmayan bir mesele olarak kaldı. Amerika'daki gelişme ve nispeten düşük işsizlik ortamında çalışan kimi kadınlar, kendilerini erkeklere göre tanımlamak yerine hak iddiasında bulundu. Dana Frank'in bildirdiğine göre, 1919'da erkeğin "aile geçindirecek ücret" almasını hedef alıp almamak konusunda, Seattle'da bir tartışmada, "Feminist Sendikacılar, kadınların hem bağımsız bireyler hem de ailelerini geçindirme gereksinimindeki kişiler olarak çalışma hakkına sahip olduğunu savundu"[60] Afro-Amerikan işçi sınıfı kadınlarının büyük bölümü, daha iyi ücretli işlerin dışında bırakılırken, toplumbilimci Elise Johnson McDougald örgütlü sektörün dışında kalmalarına rağmen bu kadınların resmi sayılmayan bir hak iddiasında bulunduğunu belirtti. 'The Double Task: The Struggle of Negro Women for Sex and Race Emancipation' (1925) adlı denemesinde şöyle yazıyordu "Zenci kadın... yatılı ev hizmetine baş kaldırıyor. Aile hayatı gibi bir yaşantı kurma savaşımının son ayağıdır bu... bütün öğleden sonra başıboş kalan çocuklarını, akşamüstü başka nasıl bir araya toplayabilir."[61]

Eşitlikçi Amerikalı feminist Alice Paul'un ve güçlü Ulusal Kadın Partisi'nin, 1920'lerin başında kadınlara eşit ekonomik haklar

sağlayacak Eşit Haklar Anayasa değişikliği talebinde de kadın özgürlüğüne büyük önem verildiği görülür. Eşitlikçilere göre, Florence Kelley'nin Tüketici Birliği'nden ve Mary Dreier'ın Kadın Sendika Birliği'nden, kadın işçilere azami çalışma saati, asgari ücret ve gece iş yasağı içeren özel yasalar çıkarma talebi, geçmişte takılıp kalmış görünüyordu. Dahası işyerlerinde düzenleme yapılmasını isteyenlerin eski sorunu olduğu gibi duruyordu: Devletin sözleşme özgürlüğüne müdahalesini onaylamanın tek yolu, kadınların, toplumsal ya da ekonomik açıdan ziyade, işte kendini koruyamadığını ileri sürmekti. Kadınların başarılı bir meslek hayatı olması ya da beceri gerektiren işlerde çalışması için sınırsız özgürlüğü savunan liberal eşitlikçiler açısından bu tam bir lanetti.

Kimi Amerikalı kadınlar, eşitlik iddialarını korunma isteğiyle birleştirdi. Sosyalist feminist Harriot Stanton Blatch, kadınları çocuklarla bir arada sınıflandırma taktiğine karşı çıktı, özel korumanın kadınları vasıflı işlerin dışında tutacağını ileri sürdü. Bunun yerine Blatch, her iki cinsin de korunması gerektiğini savundu.[62] Ama kuşkusuz, bu yaklaşım yalnızca işverenlerin kârıyla değil, serbest piyasa konusundaki yaygın kanıyla da çelişiyordu. Kadınlar arasında sendikalaşmak çok zor olduğundan, başlangıçta yasal düzenlemeyi destekleyen kadın sendika eylemcileri, eşitlikçilerin kadın işçilerin gerçek koşullarını görmezden gelmesine çok kızdı. WTUL üyesi Pauline Newman, işçi sınıfından çoğu kadının zaman kısıtlaması olmadan önce tadını çıkardığı özgürlüğün ve eşitliğin, düşük ücretle uzun saatler çalışma ya da "işi bırakıp açlıktan ölme" özgürlüğünden başka bir şey olmadığını belirtti.[63] On yıl içinde mücadele çizgileri kutuplaştı.[64]

Ekonomik ve siyasi ortam farklı olmasına rağmen, İngiltere'de de benzer anlaşmazlıklar ortaya çıktı. İşçi Partisi'nin iktidarda olduğu 1924'te, partinin çabaları sonucunda kadınların ve genç işçilerin saatlerini haftada kırk sekiz saatle sınırlayan yeni Fabrika Yasası çıktı.[65] Ulusal Eşit Vatandaşlık Dernekleri Birliği'ndeki feministler yasaya karşı çıktı ama bu çelişki Amerika'daki gibi sert ve düşmanca bir havaya bürünmedi. NUSEC sonunda açıkça karşıt tutumu bırakarak, belirli sanayilerdeki kadınların gereksinimlerini göz önüne alan bir politikadan yana korumaya yöneldi.

1927'de bir grup eşitlikçi feminist, koruyucu yasalarla ilgili bir anlaşmazlık yüzünden NUSEC'ten ayrılmasına rağmen, hem feministler hem de işçi kadınlar arasında çeşitli görüşler ve talepler vardı. İki gruptaki kadınlar da eşitliği ve korumayı savunabiliyordu; örneğin Dora Russell, tüm işçiler için koruyucu yasaları ve doğum yapacak kadınlar için özel önlemleri savundu.[66]

İşçi kadınlara ilişkin çelişkilerin gerisinde, kadınların nasıl olması ve yaşaması konusunda birbirine benzemeyen görüşler yatıyordu. Bir kadının kişisel çalışma hakkı, eşitliğin üzerinde duran feministlerce, kadınların kurtuluşunun mihenk taşı sayılıyordu. Onlara göre iş, yalnızca ekonomik bağımsızlık getirmekle kalmıyordu, kişinin yeteneklerini gösteren önemli bir araçtı. Feminist bakış açısına göre, koruma isteği, kadınları temelde erkeklerden farklı ve aşağı gösteren o eski tuzağa düşmek demekti. Korumaya odaklanan reformculara ve sosyalistlere göre bu, seçkinci ve soyut bir düşünceydi. Mevcut koşullarda çoğu işin memnun edici olmadığını vurguladılar ve kadınların temel rahatlığını düşündüler. Aralarındaki sosyalistler, sermaye gücünün devlet yasalarıyla dizginlenmesini savundu, kadınların ve çocukların çalışma saatlerinin düzenlenmesi atılacak ilk adım sayıldı.

Kadınların iş hayatındaki sorunları maddi ve açıkça ortadaydı: Seçenek eksikliği, düşük ücret, işte ve sendikalarda eşitsizlik. Bunları çözme çabalarının ise zorlayıcı, ayrılık yaratıcı ve taktik yönünden karmaşık olduğu ortaya çıktı. Önerilen çelişkili çözümler arasında, serbest iş piyasası, devlet müdahalesi talebi, sözleşmeye uymaya teşvik, tüketici baskısı, karşılıklı yardımlaşma projeleri, toplumsal ve cemiyete dayalı sendikacılık ya da camiadaki ve işyerindeki başkaldırıyı birleştirmek vardı. Gerginlik sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar yalnızca taktik konusunda değildi; toplumsal cinsiyet, bireyin toplumla ve işle ilişkisi konusunda farklı yaklaşımları yansıttı. Yine de, ortak politikalar üzerinde anlaşma gerçekleşmese bile, kadınların çalışması konusunda ne yapılması gerektiğine ilişkin bu tartışmalar kimi maceracıları, iş dünyasının etkinlik alanını, işin anlamını, kitle üretiminin değişimini ve ekonominin yeniden yapılanmasını bir kez daha düşünmeyi içeren daha geniş bir sürece yöneltti.

9

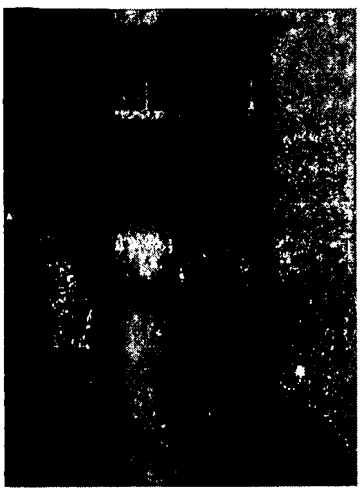
Çalışmayı Yeniden Ele Almak

1880'lerde ve 1890'larda orta sınıfın korkusuz kadınları, kişisel fedakarlığa bakmaksızın mesleklere girme hakkını talep etmişti: Yirminci yüzyılın başında "modern" genç kadınlar, ücretli işin, kendi isteklerini gerçekleştirmeye ve kendini ifade etmeye dayalı bir yaşamın öğesi olduğundan emindi. Var olan sistemde işin, sözde ayrıcalıklı kadınlar için bile memnun edici ya da özgürleştirici olmasından kuşku duyan Emma Goldman'a göre, işgücü piyasasına girme hevesi orta sınıftan feministler için bir aldatmacaydı. 1914'te Amerika'da kadın eğitiminin yaygınlaştırılmasının, özgürlük ve özgür irade yerine kibar sınıftan bir sürü emekçi ürettiğini iddia etti:

> Okullarımız ve yüksek okullarımız, her yıl entelektüel piyasaya binlerce yarışmacı çıkarır ve her yerde arz talepten çoktur. Var olmak için yaltaklanıp dalakvukluk etmek zorundalar ve iş için yalvarmak. Meslek sahibi kadınlar bürolara doluyor, saatlerce oturuyor, iş aramaktan bıkıp usanıyor, ama yine de işçi kızdan daha üstün ya da ekonomik açıdan bağımsız oldukları aldatmacasıyla kendilerini kandırıyor.[1]

Aynı yıl, İngiliz anarşist Lily Gair Wilkinson da, "ayrıcalıklı sınıfın kadınları"nı, mesleklere ve "erkeklerin kendine çizdiği bütün o dolambaçlı yollara" girebilmek için uğraştıkları yönünde eleştiriyordu. Wilkinson, "avukat, doktor, vaiz, borsacı," hatta fabrika işçisi olmak istemek yerine, kadınların "ortaklaşa yaşamda özgürlük" araması gerektiğine inanıyordu.[2]

Olive Schreiner'ın etkili kitabı *Woman and Labour* (Kadın ve Erkek), 1911'de çok farklı bir yaklaşımı benimsemişti. Güney Afrikalı yazar, "Her tür işi kendi alanımız sayarız!" iddiasında bulunarak, feministlerin, erkeklerce tanımlanmış işlere girme talebini şu açıklamayla destekledi: "Yargıcın sandalyesinden, milletvekilinin koltuğuna; devlet adamının gizli odasından tüccarın yazıhanesine; kimyagerin laboratuvarından gök bilimcinin kulesine, girme niyetimiz olmayan hiçbir görev ya da uğraş yoktur."[3] Schreiner önsözünde, kitabın, kendi yaşamının büyük bir bölümünü kapladığını anlattı. *Woman and Labour*'da, kendi çaresiz bireysel kimlik arayışının yanında, daha geniş toplumsal hareketlerde yaşadıklarını yansıttı. Kitap, yazarın 1880'lerdeki İbsenci başkaldırıdan beri, toplumsal cinsiyet ve iş çevresinde dallanıp budaklanmış karışık konulara açıklık getirmesini sağladı.

Cronwright ve Olive Schreiner, 1894 (Carpenter Koleksiyonu, Sheffield Arşivi)

Woman and Labour, yeni kadının bireysel özerklik iddiası ile kadınların işçi olarak sömürülmesini ya da anne olarak toplumsal katkılarını vurgulayan sosyalist kuramlar arasında köprü oluşturdu. Üreme ve üretim etkinliklerinin etkileşimini inceleyen Schreiner, "modern toplum koşulları"nın, kadınların çocuk doğurma eğilimi-

nin yanı sıra her ailenin insan sayısını azalttığını, bu yüzden de anneliğin artık "kadın yaşam döngüsünün tümü"nü pek doldurmayacağını gözlemledi. Bunun sonucunda, "bütün kadınların asıl işinin, ergenlikten yaşlılığa kadar çocuk doğurup büyütmek" olduğunu ileri süren görüş ile "bu uğraşın kadının toplumsal emek ve etkinlik gereksinimlerini tamamen karşılaması" varsayımı önemsiz görüldü. Böyle bir bakış açısı, "geçerliliğini yitirmiş ve tam anlamıyla yanlış bir açıklama" haline gelmişti: Schreiner'e göre, kadınların hem anne hem de işçi olmalarını sağlayan bir yaşam biçimi oluşturulmalıydı.[4]

Schreiner kadınların ekonomik katkı alanının, kapitalizmin gelişimiyle daraldığını, bunun birçok kadını "asalak" düzeyine indirgediğini ileri sürdü. Bu daralma, Schreiner'in deyişiyle "Kadın İşçi Hareketi"nin itici gücüydü; bu hareket "mesleki, siyasi ve yüksek düzeyde vasıflı iş gücünün kendilerine açılması"nı talep eden "daha kültürlü ve varlıklı sınıfların kadınları arasında" ortaya çıkmıştı.[5] Schreiner, kadınların çalışıp çalışmamasıyla ilgili tartışmaların arasından sıyrılıp, kadınların zaten çalıştığını gösterdi. "Salondaki şöminenin önünde tiril tiril gömleği ve üzerine kusursuz oturan giysisiyle" duran "kendini beğenmiş kuramcı" ile alay etti, "yaşamda kadının çocuk doğurma görevinin büyüklüğü"ne şiddetle karşı çıktı.[6] İşgücünün nasıl görülüp değerlendirildiğini belirleyen toplumsal cinsiyet ve sınıf önyargılarını canlandıran bu kişilik, moda olduğu üzere felsefe yapmasını sağlayan sömürülen kadın işçilerin ve ev hizmetinde çalışanların durumundan tamamen habersizdi, ama yine de kadın doktor, milletvekili ya da profesör düşüncesiyle çileden çıkıyordu. "Onun ezeli ve ebedi kadınlık ülküsünü bozan şey, iş ya da iş miktarından çok, iş karşılığındaki ödülün miktarıydı."[7]

Yoksul kadın emeğinin görünmezliği yeni bir fikir değildi. Anna Julia Cooper 1892'de, *A View from the South*'da siyahi kadınların yaptığı iş hakkında aynı şeyi savunmuştu.[8] 1890'ların sonunda, kadınların çiftliklerde yaptığı işleri bilen Amerikalı anarşist Kate Austin, farklı türden işlere çifte standart uygulandığını belirtti:

> Kadınların el emeği gerektiren en zor işleri yapması... ve buna kimsenin karşı çıkmaması tuhaf değil mi? Kadın tıp okumayı,

> hukukçu olmayı, kadın hakları konusunda ders verip yazılar yazmayı kafasına koyarsa ... tüm erkek dünyası allak bullak olur, bilgiç ihtiyar fosiller ... konuya ilişkin düşünceli yazılar yazar, yuva tehlikededir, kadın kendini cinsiyetsizleştirmektedir, kaba ve erkeksi hale gelir.[9]

Schreiner'ın üreme etkinliğini olduğu gibi, ücret karşılığında üretimi de içeren geniş iş anlayışı ve ücretli ve ücretsiz etkinlik arasında kurduğu bağlantı tamamen yeni değildi.[10] Ev işi, İngiliz feminist Ada Heather-Bigg tarafından 1984'te *Economic Journal*'da iş kabul edildi. Heather-Bigg, kadınların çalışmasının ücret kazanmakla görünür hale geldiğini ileri sürdü: Erkekler kadınların çalışmasını kabul etmeyince "karşı çıktıkları şey, eşlerin *iş yapması* değil ücret almasıdır."[11] Schreiner'ın arkadaşı Edward Carpenter da, *Love's Coming of Age* (1896) adlı kitabında işçi sınıfı kadınlarının evde çalıştığını belirtti.[12]

Woman and Labour'ın öğeleri zaten ortada olmasına rağmen, bunları bir araya getiren Schreiner'dı. Kadınların ücretli ve ücretsiz ekonomik ve sosyal etkinliklerini azımsayan tutuma meydan okudu. Kitap, çalışmayı çocuk doğurmak, ev yaşamı ve tüketim bağlamında yeniden düşünme çabasındaki sosyalist ve feminist kadınlarda derin bir tepki uyandırdı. Bu kadınlar arasında yer alan iktisat tarihçisi Alice Clark, *Woman and Labour*'ı, 1919 tarihli *Working Life of Women in the Seventeenth Century* adlı yapıtının önsözünde "çığır açan" diye tanımladı. Clark'a göre Schreiner'in kitabının can alıcı noktası, "gerçek ile kadınların üreme gücüne ilişkin herkesin kabul ettiği genellemeler arasındaki fark"ı kavramasıdır.[13]

Clark, kadınların gündelik yaşamının, tarihi kayıtların nasıl dışında bırakıldığını araştıran Fabian Kadınlar Grubu üyelerinden oluşan etkileyici bir ağın parçasıydı. Beatrice ve Sidney Webb tarafından kurulan London School of Economics'te toplanan bu yeni kuşağın Fabian kadınları, tarih ile toplumsal kurama duydukları ilgiyi, modern kadının işini, evlilik ve aile ile dengeleme ikilemi konusunda vardıkları bilinçle birleştirdi. Bunların arasında Beatrice Webb'in eski öğrencisi Bessie Leigh Hutchinson da vardı, Schreiner'ın *Woman and Labour*'ını Fabian Kadınlar Topluluğu'na

Mabel Atkinson ile birlikte Hutchinson tanıttı. Araştırma grubu Kadın Sanayi Kurulu üyesi Hutchinson, hem ana görüşün ekonomi dergilerinde, hem de feminist *Englishwoman*'da kadınların çalışmasıyla ilgili yazılar yazdı ve 1915'te öncü araştırma *Women in Modern Industry*'i çıkardı.[14] Barbara Drake'in yanı sıra Clark ve Hutchinson, Webb'lerin öncülüğünü ettiği toplum ve iktisat tarihi çalışmasını sürdürdü ve Webb'ler gibi, onların da şimdiki zamana duydukları ilgi geçmişle ilgili sorular ortaya çıkardı. Bu küçük Fabian kadın grubu annelik ve iş talebinde bulundu.

Clark'ın tarih araştırmaları, kadınların üretim etkinliğinin, ev işlerinin dışına kayınca azaldığını belgeledi. Bakış açısı, dikkati, hakların katıksız siyasi ya da hukuki tanımından başka yere çekerek, kadınların bağımsızlığa doğru ilerlediğine ilişkin on dokuzuncu yüzyıldaki liberal görüşü zayıflattı. Clark, tarihçilerin ve toplumbilimcilerin, yalnızca siyasete bakmakla yetinmemesi, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi, karanlıktaki kadın kitlelerinin yaşayışı ve insani görevlerini yerine getirişi de dahil, bir bütün halinde ele alması gerektiğine inanıyordu.[15] Bu bütünleşmiş yaklaşım, emeği yalnızca ücretli iş gibi değil, geçim sağlamak anlamında kavramlaştırdı. Clark, toplumsal cinsiyet ilişkilerine ve ekonomik yaşama geleneksel bakış açısını örtük biçimde altüst eden bir çözümleme yöntemi benimsedi.

Schreiner ve Clark gibi kadınlar, kadın emeğini toplumsal varoluşa bağlayarak kuramlaştırırken, başkaları çalışmanın nasıl olacağını hayal etti. Ruskin ile Morris'in etkisi, işin yapılış biçiminin ve üretilenlerin sorgulanmasına katkıda bulundu; bu, kadınların çalışmasını hemen iyileştirme çabalarına karşıt bir gelişmeydi. Morris'in, işin yararlı ve güzel ürünler ortaya çıkarınca hem yaparken zevkli hem de yapmaya değer olması fikri, el sanatlarının yeniden doğmasına esin kaynağı oldu. Hareket, erkeklerin önderliğinde başlamasına rağmen, kadınlar el işi, metal işi ve cam boyama gibi el sanatlarını yapmaya başladı. Birkaçı, tasarım ve el sanatları fikirlerinin tanıtıcısı oldu. 1902'de Clarion El Sanatları Birliği'ni kuran Julia Dawson, teknolojiye insan merkezli yaklaşımını Morris'ten aldı, makinelerin, işçileri becerilerinden yoksun bırakmak yerine emeğin onurunu yükseltmek için kullanılması gerektiğini vurguladı.[16]

Amerika'da, 1894'te Philadelphia'da Drexel Sanat Enstitüsü'nün yeni Tasarım ve Dekorasyon Bölümü başkanı Mary Ware Dennett, insanın el sanatları yoluyla kendini geliştireceğini vurgulayarak öğrencilerine şöyle dedi "Güzellik ve güzelliğin ifadesi olan sanat, herkesin yaşamının parçası olmalıdır." O sanatı "sanat için değil herkes için" istiyordu ve şuna inanıyordu: "Dünyanın bütün büyük sanatları halkın sanatıdır ve çağımızın sorunu, sahip olduğumuz sanatın çok küçük bir sınıf insanla sınırlı bulunmasıdır." Makineden çıkan malların tekdüzeliğini eleştirmekle birlikte, makineleri tamamen reddetmez. Bunun tersine Ware Dennett, Morris'in izinden giderek "makineler insana hizmet etmeli, insanı kendine köle ya da görevli yapmamalı" diye ısrar etti.[17]

Toplumsal bir yanı olan ahlaki estetik sayesinde Ware Dennett, 1900'lerde reform çevrelerine girdi, Boston Tüketici Birliği'ne katıldı ve kadın hareketinde eylemde bulundu. Daha sonra doğum kontrolü kampanyasıyla tanındı.

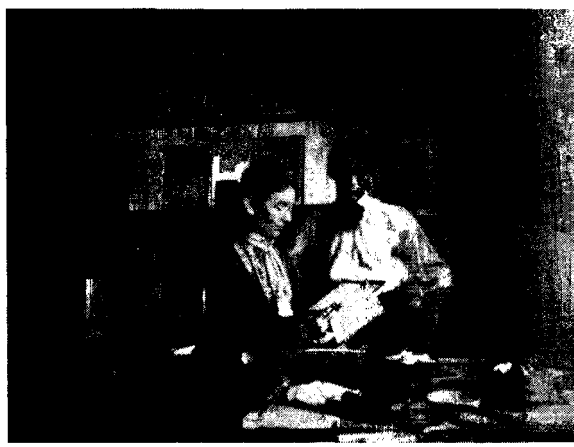
Chicago'da Jane Addams'ın Hull House'u kurmasına yardım eden Ellen Gates sanat kitapları ciltcisiydi ve iki kadın, hevesle, el sanatlarını yardım kurumu çalışmalarıyla birleştirdi. Her iki kadının da İngiltere ile yakın bağları vardı: Ruskin ve Morris, Hull House'ı etkileyen başlıca kişilerdi ve Addams daha sonra, İngiliz el sanatları tasarımcısı Charles Ashbee ile bağlantı kurdu. Ashbee'nin El sanatları Derneği ve Okulu, emeğe yeni bir toplumsal anlam kazandırmayı amaçlıyordu. Addams, el sanatlarını Chicago'lu yoksulların gereksinimlere uydurarak hünerlerini gösterdi; el işini, yabancı bir kentte yerinden olmuş yaşlı göçmenlere kendilerine olan saygılarını yeniden kazandıracak bir araç gibi gördü.[18] Amerikanlaşan çocukların anne-babalarının becerilerini takdir etmesini sağlamakla, göçmen ailelerdeki gerginlikleri gidererek, hem kadınları hem erkekleri saygınlaştırmaya yardımcı olmayı umdu. Chicago'lu göçmenlerin çeşitli becerilerini sergileyen Hull House Emek Müzesi 1900 yılında açıldığında, Addams gururla şunları söyledi: "Çeşitli ulusların kadınları, eski ve onurlu bir zanaatin ustalarına yakışır biçimde çalışmanın ve takdir edilmenin zevkini çıkarıyor."[19]

Addams, bir şey yapma sürecini anımsama aracı gibi görerek, "dönen çarklar bir sürü anıyı ve eski ülkenin hikâyesini çağrıştırır,

bu hikayeyi anlatmak hızlı kent yaşamına kırsal bir ara verdirir" diye düşündü.[20] Becerilerin takdir edilmesiyle kazanılan onurun, yoksul göçmenlerin Amerikan toplumuna doğru güvenle adım atmasına yarayacağından emindi. Pragmatist düşünen Addams, göçmenlerin önceki yaşamın değerli yanlarını korurken yeni dünya ile ilişki kurmasına yardım etmek istedi. Yine de göçmenlerin, başka türlü bir Amerika yaratılmasına katkıda bulunduğunu hayal etti. Eileen Boris'in sözleriyle, "Emek Müzesi, geçmişi şu an ile birleştirerek, ortak bir gelecek görüşünün üzerinde durdu."[21] Addams, el işi becerilerini korumanın, makineli üretim koşullarını insanileştireceğini umdu.

Oysa Ellen Gates Starr makineli üretimi şiddetle eleştirdi. *Hull House Maps and Papers*'daki yazısında (1895) Ruskin ve Morris'in gösterdiklerini şöyle belirtti:

> Bir makine ürünü yararlı olabilir ve bilgi amacına hizmet edebilir ama asla sanatsal olamaz. Zihin ile ürünü arasına makine girer girmez, konuşan ve dinleyen zihin arasında sert, aşılmaz bir engel -düşünceyi ve duyguyu iletmeyen bir set- yükselir. Eğer bir insan makineleştirilirse, eğer onun işi yalnızca başkasının tasarımını mekanik bir doğrulukla üretmekse, sonuç aynıdır.[22]

Ellen Gates Starr, Peter Verburg ile Hull House cilthanesinde
(Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College)

Starr'ın romantik bir tavırda makineyi reddetmesi, onu el sanatları hareketinin temel çelişkisinin ortasına yerleştirir: Yoksulları tüketicilik ve üreticilikten dışlayan, yüksek maliyetlerdir. Hull House'da kitap ciltleme becerilerini öğretmeye uğraşınca, pahalı malzemelerin yöredeki kadınların olanaklarının çok ötesinde olduğu ortaya çıktı. Star, makineye dayalı işe duyduğu düşmanlığın hedefini değiştirerek, 1912-17 arasında ortaya çıkan militan grev dalgasında işçi sınıfının direnişini destekledi.

Amerikalı toplumsal reformcu Vida Scudder, Ruskin'i Oxford'da okurken keşfetmişti. İngiltere'den Amerika'ya döndükten sonra 1889'da Yüksek Okul Yardımlaşma Derneği'nin kuruluşuna yardım etti ve Boston'daki Denison House Yardım Kurumu'nda Amerikan Üniversite Yaygınlaştırma hareketi için öğretmenlik yaptı. Orta sınıftan birçok başka yardımlaşma görevlisi ve reformcu gibi Scudder da, sınıf ayrımını daha yakın insanca bir dostlukla yenmeyi amaçlıyordu. Bunun hem toplumsal hem de kişisel değişimler gerektirdiğine inanarak Ruskin'in mirasını şöyle yorumladı: "Ahlâk bilincinin, bütün üretim ve tüketim ilişkilerine uygulanması, yaşamın sadeleşmesi, lüksten en azından buhran sırasında vazgeçilmesi; kendini herhangi bir toplumsal hizmete etkin biçimde adamak."[23]

Vida Dutton Scudder, 1884 (Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College)

Scudder'ın ahlâka bağlılığı onu, farklı sınıftan insanlarla arasındaki ilişkileri çarpıtan sınıf sistemini sorgulamaya yöneltti. Whitman'a özgü bir istekle, demokratik katılımla bireysel gelişimi savunarak, meselenin daha çok "ilişki" kurmaya ve "gerçek yaşamın bütün zengin ilişkilerinde sürekli dostluk sunarak... kişiliği tamamen ifade ve kabul etmeye" duyulan "güçlü özlem"'e ulaşma olduğunu ileri sürdü.[24] Yerine getirdiği yükümlülükler onu sola kaydırdı: Denison House'daki işçi mücadelesine karışmasının ardından 1903'te Kadın Sendika Birliği'nde idareci olarak çalıştı. 1912'de Sosyalist Parti'ye katıldı ve Lawrence'lı işçilerin dayanışmasından ve kardeşliğinden esinlenerek sendika eğitmeni oldu.

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında üretim yötemlerinde hızlı değişimin emek sürecine etkisi, kimi radikal hayalcileri, var olan iş düzenini ve hedeflerini bütünüyle eleştirmeye itti. 1910'da anarşist Voltairine de Cleyre *Mother Earth*'de şöyle yazdı:

> Çağımızın Müthiş fikri ... her şeyden Çok Yapmak; yaşam gücünü yaratıcı bir işte kullanmak değil; utanmadan, acımasızca çok çalışmak, aşırı çalışmak, gücünüzün son damlasını, yığınla şey, çirkin, zararlı, yararsız ve çoğu gereksiz şeyler üretmek için harcamak ve tüketmek.[25]

Cleyre'e göre üretim, tüketim ve yaşam biçimleri birbirine bağlı bir bütündü. Emma Goldman'ın bakış açısı da benzer biçimde ilintiliydi. Kapitalist üretim sisteminde yapılan türden şeyleri değil, aynı zamanda sömürünün ve rekabetin, insanın rahatı ve kültür üzerindeki etkisini küçümsüyordu. "Gerçek zenginlik yararlı ve güzel şeylerde, güçlü güzel bedenler ve yaşama isteği uyandıran çevreler yaratmaya yardımcı olan şeylerdedir." Günümüzde çalışmakla ortaya yalnızca "gri ve iğrenç şeyler ve onların yansıttığı zevksiz ve iğrenç bir varoluş biçimi" çıkıyor.[26] En kötüsü, modern üretim yöntemlerinin işçileri 'beyinsiz otomatik birer makine'ye indirgemesiydi.[27]

De Cleyre ile Goldman'ın, Amerika'yı ele geçiren kitle üretim yöntemlerinden nefret etmeleri İngiltere'ye de yansıdı. İngiliz anarşist Lily Gair Wilkinson, büroları ve fabrikaları yöneten de-

rin bir zaman bilincinin baskıcı sonuçlarını protesto etti. Margaret Sanger, *Woman Rebel*'da, zamanın denetimindeki bilincin etkisini şöyle betimler:

> Durmuş saatin tehditine kulak verip özgür kalabilecek misiniz, yoksa ağır adımlarla büroya geri mi döneceksiniz diye merak ederken, aklınıza birden bir fikir gelir. Başkalarının yaşama olanaklarını -yeryüzünün zengin yüzeyini ve bu zenginliği işleme olanaklarını- elinden alan kadınlar ve erkekler olduğu sürece, hiçbir şeye sahip olmayan başkaları asla özgür olmayacaktır. Çünkü azınlığın mülkiyeti bu azınlığa, mülkiyetsiz milyonların yaşamını denetleme ve onları ömür boyu köleleştirme gücü verir.[28]

Wilkinson, *Woman's Freedom* (Kadın Özgürlüğü 1914) adlı el kitabında, Edward Carpenter'ın 'daha sade yaşam'ına dönme çağrısını yineledi, bu yaşamın daha "sağlıklı" olacağına inanıyordu.[29] Wilkinson evde yapılan el işinden ve tarımdan yanaydı. Erkeklerle kadınların birlikte evde çalışıp yaşadığını hayal ediyordu.

Greenwich Village'ın bohemleri, el sanatları hareketinin yaratıcı emeğe verdiği önemin yanı sıra, anarşistlerin iş ve eğlence arasındaki keskin çizgiyi reddetmesini benimsedi. Sanat, emek, siyaset, yaratıcılık ve cinsellik, bohemlerin henüz gelişmemiş ortamında bir aradaydı. Mabel Dodge Luhan'ın sabırsızca deneyim edinme arayışı, sınırlara karşı çıkışı özetliyordu, öte yandan yazar Susan Glaspell'in belirttiği gibi, Village'da "Yaşam bir bütündü, iş oyundan ayrılmıyordu."[30] Siyasi ve toplumsal değişim, bohemlerin gündeminin parçası olmasına rağmen, asıl önemli olan kişisel olarak aykırı yaşamak, parçalanmanın ortasında bütünleşmeyi tasarlamaktı.

Çeşitli bakış açılarına rağmen Ruskin, Morris ve el sanatları hareketinden etkilenen maceracılar, iş ile yaşamı bir araya koymayı amaçladı, insan merkezli bir teknoloji, kullanıma ve zevke dayalı gündelik bir estetik ve her günkü karşılaşmalarda yeni türden bir demokrasinin hayalini kurdu. İş yaşamını sorgulamaları onları, beden ve insan ilişkileri ile çevre ve kültür fikirlerini incelemeye

yöneltti. Daha radikal kimi hayalciler, daha çok üretime yönelik çağdaş güdüyü de reddetti. Oysa bu noktada bocaladılar; çünkü her şeyden tamamen vazgeçerek, uğradıkları hızlı dönüşümle başa çıkmanın hiçbir yolunu göremediler.

Bunun tersine bazı Amerikalı kadın reformcular, fabrikalar ve kötü koşullardaki iş yerlerinde işçilerle işverenlerin ilişkisini belirleyen keyfi zorlamalar karşısında, bir ilerleme saydıkları Taylorist üretim yöntemlerine sarıldı. Lillian, bilimsel yönetimin çok daha tercih edilir bir sanayi örgütlenmesi sunduğuna, çünkü işçilerin üretkenlik düzeyini adilce değerlendirip, buna göre ödüllendirdiğine inandı. İşte harcanan güçle ilgili düzenlemeyi, bitkinliği önleyici bir araç gibi gördü. Kocası Frank ile sanayi danışmanlığı yapan Gilbreth, mühendislik sanayi konulu çalışmalarında ve memuriyet, toptancılık ve çamaşırcılık sektörlerine ilişkin daha sonraki çalışmasında bilimsel yönetimin insan ilişkileri unsurunun öncülüğünü yaptı.[31]

1914 tarihli *The Psychology of Management: The Function of the Mind in Determining, Teaching and Installing Methods of Least Waste* (Yönetimin Psikolojisi: Tasarruf Metodları Belirleme, Öğretme ve Uygulama Zihnin İşlevi) adlı yapıtında, yuva kurmak konusundaki kendi kuramlarıyla psikolojiye duyduğu ilgiyi birleştirdi. Harcanan fiziksel gücün yakından gözlemlenmesinin, idarenin, işçilerin zihni ve bedeni arasındaki karşılıklı bağlantıyı hesaba katmasıyla tamamlanacağını iddia etti. Bireysel olarak işçilerin gereksinimlerine böyle odaklanması, Gilbreth'i dinlenmek için ara vermeyi savunmaya itti. Gilbreth, ışıklandırmayı ve iskemle tasarımını geliştirici ergonomik çalışmaların öncülüğünü de yaptı, yorgunluğu ve sırt ağrısını en aza indirecek daha iyi çalışma konumları oluşturdu. Hem işçileri hem de işverenleri, ergonominin insan açısından yararlı olacağına ve aynı zamanda üretkenliği arttıracağına inandırmayı hedefledi.[32]

İşverenler Taylorizmin, üretimi artırıp işçi denetimini en aza indirmeyi sağlayan yönlerini, işçilerin rahatını artırmaya yönelik önlemlerden daha çabuk benimsedi. Öte yandan, yirminci yüzyılın başında, şirketleri açgözlülükle suçlayarak rezaletleri ortaya çıkaran gayretli gazetecilerin saldırısına uğrayan kimi büyük işverenler,

eski, kaba 'dişiyle tırnağıyla' tarzındaki kapitalizmin yeni bir görünüme gereksinimi olduğunu anladı. Kimi eleştirmenlerinin önerilerini, şirketlerinin yararına olmak koşuluyla kullanmaya hazırdılar. 1902'de Ida Tarbell, Standard Oil Şirketi ile ilgili bir araştırmaya girişince, Standard Oil'in karizmatik ve hoş patronu - "uzun boylu, adaleli, bir Kızılderili gibi kıvrak"- Henry Rogers, Tarbell ile gizlice buluştu. Rogers şirket politikası için Tarbell'in desteğini almaya çok uğraştı, onun çocukken yaşadığı, kendisinin de petrol servetinin temellerini attığı yer Iowa tepelerini gözünde canlandırdı.[33] Tarbell biyografisi *All in a Day's Work*'de şu yorumu yaptı: "Mr Rogers, bence, Standard Oil Şirketi'nin ilk hakla ilişkiler danışmanı sayılabilir." Kendisi "yeni politikanın üzerinde denendiği ilk kişi" oldu.[34] Rogers, Tarbell'in şirket seçkinlerine yönelik eleştirisini yumuşatmıştı.

Öte yandan Tarbell, daha ahlaki bir kapitalizm yaratma çabalarında yalnız kaldı. Başkan Roosevelt tarafından rezalet peşinde bir gazeteci diye reddedilince, düş kırıklığına uğradı. Roosevelt onun, kapitalizmin kusurlarını ortaya çıkarmasının insanları sosyalizme özendireceğine inanırken, reformcu arkadaşları sermayeye açıkça karşı çıkmasını istiyor ve eleştirilerinin yeterince ileri gitmediğini düşünüyordu.[35] Tarbell'in Lillian ve Frank Gilbreth ile arkadaşlığı, Taylorizmi sanayi reformunun aracı gibi görmeye yöneltti. *New Ideals in Business*'da (1917) bilimsel yönetimin yolsuzluk içindeki tekellere bir alternatif oluşturmasını önerdi. Tarbell 1917'de Ulusal Savunma Meclisi Kadın Kurulu'nda görev yaptı. Bu deneyim, kadınların siyasi yönden serbest bırakılmalarına karşı çıkan Tarbell'i, ekonomik ve toplumsal planlama gereğine inandırdı. Savaş zamanındaki sosyal yardım önlemleri, Tarbell ile Lillian Gilberth'in bilimsel yönetim konusundaki iyimser yaklaşımını onaylar göründü.[36]

Her iki kadın da, makineli üretimin özgürleştirici gücü konusunda ikna olmuştu. Lillian işçinin makineyle uyumlu birliğinin kesinlikle yararlı olduğuna inanıyordu, bir yandan da üretimin yaygınlaşması, yüksek ücret ve daha makul fiyatlarla kitle üretim malları anlamına geliyordu. Gilbreth'e göre, evde ve fabrikada "Makine Çağı" herkes için daha iyi bir yaşam demekti. Tarbell teknoloji konusunda bu iyimserliği paylaştı. Otobiyografisinde şunları anımsıyordu:

> Makineler bana göre, reformcu arkadaşlarımdan kimilerine, özellikle de o sırada 'yasalarla ahlâksal kazanç' sağlama mücadelesinin ortasındaki o harika eski savaşçı Florence Kelley'ye göründüğü gibi şeytan işi değildi. Bana göre makineler ağır işten kurtarıyor, bolluk yaratıyordu ... Makine düşmanlarının nadiren kabul ettiği bir şeyi anlayabildim: Düzenli işçilik yapmanın onurunu taşıyan erkeklerle kadınların, makinelerine saygı duymakla kalmayıp, çoğunlukla onlarla gurur duyduğunu kavradım.[37]

Kelley'nin Tüketici Birliği'nden çalışma arkadaşı, koruyucu yasalarla ilgili Brandeis dosyasının hazırlanmasına yardım eden Josephine Goldmark, 1912'de *Fatigue and Efficiency* adlı etkileyici çalışmasında modern sanayi ve teknoloji konusunda daha kuşkucu bir tutum takındı. Ruskin ile Morris'in yanı sıra çağdaş psikoloji ve iş ilişkileri araştırmalarından yararlanan Goldmark, konserveden dokumaya çeşitli sanayi kollarındaki koşulları inceledi ve işçilerin yaşadığı gerginliği, tekdüzeliği ve bitkinliği eleştirdi. İş ilişkileri ile üretkenliği bir bütünün parçaları gibi gördü. "Santral kızlar"ın fazla iş yükünden, vardiyalı çalışmaktan ve mesaiden yaşadığı gerginliği anlatan Goldmark, operatörlerin yorgunluktan çöküşünü verimlilikte yaşanan çöküşe bağladı.[38] Gilbreth'in tersine, makinelerin "sabit ve mekanik" ritminin "kişinin doğal hareket hızı"ndan farklı olduğunu da söyledi.[39] Modern öğretim yöntemlerini gözlemlemek, Goldmark'ı şu sonuca ulaştırdı: "Yüksek hızda çalışan makinenin zararı da bunda yatar ... makinenin hızlı, mekanik ritmi, doğal hızı ya da ritmi ne olursa olsun insan kullanıcıya hakim olur. Tempoyu makine belirler; işçi buna uymak zorundadır."[40]

Amerikan kapitalizminin son birkaç on yılda, "bütün işçilerin fiziksel sınırlarını" zorlamanın sonuçlarını görmezden gelmeyi "ve verimlilik düşme belirtisi görülür görülmez onları işten çıkartmayı" başardığını belgeledi.[41] Genç göçmen işçi akışının sürekliliği, iş gücünün yenilenmesini sağlıyordu. Goldmark, bu amansız sömürünün uzun vadede olumsuz etkileyip kötü sonuçlar doğurmasından korktu. Varlığını etkili biçimde sürdürecek, daha sosyal bir kapitalizm çeşidini savunuyordu. Daha ivedi olarak, kısa iş saatlerinin

yüksek verimlilik sağlayacağına ilişkin bulgusu, işte geçen saatleri azaltma savlarını güçlendirdi.

Taylorizmin zaman ölçme uğraşının hedeflediği bir sonuç da, "dinlenme arası"nın daha şiddetle savunulması oldu. Bu yalnızca siyasi anlamda bile, mağaza çalışanlarının, memurların ve "daktilolar"ın kültürel tavrının parçası oldu. Kathy Peiss'in gösterdiği gibi, bu kişiler boş zamanı "bilinçli biçimde korunması gereken ayrı bir yaşam alanı" gibi görmeye başladı.[42] Kimi üniversite mezunları arasında da benzer tutumlar görüldü. Elizabeth Hawes, yüksek okuldaki hocalarından, Ruskin, Fabianlar ve toplumsal evidaresi konularını öğrenmişti ama savaş sonrasında ülkeden ayrılan bohemlere katılıp gittiği Paris'te bir terzinin yanında çalışırken, Amerikalı arkadaşlarıyla zamanla yarıştılar. "İşimizi o kadar kısaltmıştık ki, hiç yarım günden fazla, kimi zaman o kadar bile çalışmak zorunda kalmıyorduk ... Fransızlar gibi, yaşam acelesiz yaşanmalı ve iş yavaş yapılabilir diye düşünmüyorduk. İşimizi son sürat yaptığımızdan, bir günde üç günlük işi bitiriyorduk."[43] Bu yeni kuşak, insanların yalnızca çalışmak için yaşadığına inanmıyordu; emeğin onurunu kutsamak yerine daha az çalışıp daha çok para harcamak istiyordu. Tutumluluk ve fedakârlık değerleriyle yetişmiş büyükleri bunları uçarı buluyordu - ama bu kuşak, yeniden biçimlendirme umudu beslemedikleri bir üretim sistemiyle pazarlığa girişiyordu. Böylece sistemin etki alanından kaçmanın yollarını aradılar.

Savaş sonrası dönemde birçok kadın kuramcı, yeni umutlar besleyerek yeni iş koşullarını eleştirel bir biçimde ele aldı. İngiltere'de Barbara Drake, *Women in Trade Unions*'da (1920), el işi olarak emek ülküsünü savaş sanayisinin canlandırdığı kitle üretim gerçeğiyle birleştirmeye çabaladı. Bilimsel yönetimin 'makineciyi ... makine ile aynı ölçü'ye indirgemek gereğine karşı çıkan Drake, kâr üzerine kurulu bir topluma geçişten kaygılandı: "Sanayi denetimi despot bir işverenin elinden işçi demokrasisine geçince, bu yöntemler, gerçekten mekanik olmaktan çıkıp el birliğiyle yapılır hale gelebilir; sanatçının tutkusunu olmasa bile, en azından insanlık adına ortak bir hizmeti paylaşmak için duyulan insani güdüyü ifade edebilir."[44]

Amerikalı Mary Parker Follet, toplum hizmetinden işyeri hakkında yazmaya geçti. Topluluk dinamiğine ilgisi, Boston'da yaptığı mesleki rehberlik deneyiminden ve 1912'de Massachusetts'te asgari ücret belirliyen kurullarda görev yapmasından kaynaklanıyordu. Mağaza sahibi Edward Filene ve imalatçı Henry Dennison gibi ileri görüşlü kapitalistlerle bağlantısı sayesinde Taylorizm ile tanıştı; ardından savaş sırasında, Savaş İş Kurulu'nun çalışmalarını gözlemledi. 1920'de küçük mahalle topluluklarını örgütleme bilgisini iş dünyasına uyarlarak, personel yönetimi konferansları verdi.[45] Follett, etkili kitabı *Creative Experience*'da (1924) işyerinde kendini yöneten takımlar olmasını savundu. Üretimde insan unsurunu vurgulamasına rağmen, önderliğe olduğu kadar katılımcı takımların gereğine de inandı.[46] Onun yenilikçi anlayışına göre yönetim, çelişkileri çözüme ulaştırmak yerine katılımın yararlı olabileceğini düşünmeliydi. 1925 tarihli *Constructive Conflict* adlı yapıtında Follett, personel yöneticilerinin çelişkileri kabul edip "bizim için faydalı hale getirme" fikrini ileri sürdü.[47] Çelişki psikolojik anlamda, "isteklerin etkileşimi" gibi anlaşılabilirdi.[48] Esnaf Birliği Sosyalizmi'ne eleştirel bir ilgi duyan Follett, 1928'den 1933'e kadar hayat arkadaşı Katherine Furts ile İngiltere'de yaşadı. 1930'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde unutulmuşken, 1980'lerde, üretim sürecinde çıkabilecek sorunları tanımlama aracı saydığı işçi takımlarına ilgi duyan, "yeni" yönetim savunucularınca ele alındı. Örgüt kültürünü değiştirmek için, bireysel işçilerin tutumlarından faydalanmak isteyenler de Follett'ten yararlandı. On dokuzuncu yüzyılın toplumsal ev idaresinden ortaya merak uyandıran bir dönüşüm çıktı.

Modaya uygun Bergsoncu bir başlığa sahip *The Creative Impulse in Industry*'de (1918) sosyalist Helen Marot, ne Taylorcı ne de devlet yönetiminde olmayan bir üretim anlayışı oluşturmak için yakın dövüştü, yine de anarşistler gibi devleti tamamen reddetmeyi benimsemedi. Fabianlar'dan etkilenen Marot, hem İngiliz İşçi Partisi'nde yapılan sanayiye dayalı demokrasi tartışmalarından hem de anarko-sendikalistlerin doğrudan eylem fikirlerinden haberdardı. Follett, biraz katılımcı demokrasiden etkilenmiş bir reformcuydu, oysa Marot, 1912 ile 1920 arasında ilerici çevrelerde dolaşan,

çeşitli kaynaklardan beslenmiş devingen, özgürlükçü toplumsal düşünce akımlarına göre biçimlenmişti. Marot, Kadın Sendika Birliği'nde çalıştıktan sonra, John Dewey ve Thornstein Veblen ile *The Dial* dergisinin yazı işlerini yürüttü, Dewey'nin demokrasiyi "kişinin isteklerini gerçekleştirmesi"ne bağlamasını ve Veblen'in sanayi kapitalizmini eleştirmesini benimsedi. *The Dial*'da çalışan, teknoloji ve kent konularını işleyen, geleceğin yazarı Lewis Mumford gibi, İngiliz planlamacı Patrick Geddes'in, sürdürebilir toplumsal planlamada yaşanmış deneyimleri hesaba katma gereğine verdiği önemden etkilendi.[49]

Marot'ın bilimsel yönetim eleştirisi, insan gücünü dizginlemek için işçilerin enerjisini ölçmekle uğraşmasına odaklandı. Olağanüstü bir öngörüyle Taylor, yandaşlarının "üretimi özendirici asıl şeyin... işçinin bunun toplumsal değerini fark etmesi ve yaratıcı içeriğini takdir etmesi" olduğunu göremediğini iddia etti.[50] Marot'ın bakış açısına göre, "modern toplumun ekonomik düzeni, sıradan insanların üretici gücünün üstüne kurulmasına rağmen, onların *yaratıcı gücünü* önemsememiştir."[51] Marot, bilimsel yönetimin, başlangıçta sanayide denge sağlamakla birlikte uzun vadede çelişkilere yeni bir zemin oluşturacağını da öngördü: Bu öngörü, Sanayi Kuruluşları Kongresi'nin (CIO) 1930'larda başlattığı çatışmalarla doğrulandı.[52] Devlet önderliğindeki bir sosyalizmin, sömürüye "gem" vurabilmekle birlikte otomatik olarak "kendiliğinden yaratıcı çabayı teşvik" etmeyeceğini de sezinledi. Yalnızca "yeterli boş zaman ve herkese tüketecek yiyecek" sağlamak, "yaratıcı gücü"nün "harekete geçmesi"ne yaramıyordu. Marot şu tahminde bulundu: "Belirtiler gösteriyor ki, sosyalist bir devlet, aynı şimdiki iş dünyasının yaptığı gibi, üretim sonuçları için bir tek tüketim arzusuna dayanacaktır."[53]

1919'a gelindiğinde Marot, toplumsal reformcuların savaş sırasında "devlet makineleri"ne güvenmekle, savaş sonrası koşullarında etkili bir stratejiden yoksun kalacağını biliyordu. Hükümetin çekilmesiyle yasal reform çabaları suya düştü, bu çabaların kökleri "siyasi ve sanayi kuruluşlarımızda yüzeyin gerisine geçemeyecek kadar zayıftı."[54] Ama Marot'ın farklı bir bakış açısı getirme çabaları boşa çıktı. Savaş sonrası Marot'ın kendisi de, aşırı solculardan toplumsal reformculara uzanan yıkıcı bir örümcek ağından duyulan

korku ve kuşkunun hedefi oldu. 1919'un sonunda, modern sanayiye ve makineli üretime, daha derin bir demokrasi ve kişinin kendini yaratıcı biçimde ifadesini katma çabasından vazgeçmişti. Bunun yerine psikolojiye ilgi duydu, ama sanayi uzmanı olarak yeni bir meslek yaşamı kuramadı.[55] Bununla birlikte, Taylorcı üretim kuramlarının temel zayıflığını kesin olarak saptamıştı.

1920'lerin radikalleri ve reformcuları, işin yapılışını ya da yapılanları değiştirmekten çok, mevcut yapıların koşullarını iyileştirmeye önem verdi. Kitle üretimine karşı çıkan ütopyacı hayalciler biraz acayip, seçkinci ve erişilmez görünmeye mahkûmdu. El sanatları hevesi sürdü, birçok kadının tasarıma başlamasına yaradı ve okullarda el işi çalışmalarına teşvik etti. Ama bunlar uç noktalarda gelişti; bir bütün olarak, ekonomi eleştirisi oluşturmadı ve soldaki ana görüş, artan üretimin işçilere daha iyi bir yaşam sağlayabileceğini varsaymaya devam etti.

Öte yandan ekonomiye karşı daha geniş bir yaklaşım hâlâ duruyordu. Hazel Kyrk'ın yapıtı *A Theory of Consumption* (1923) kitle üretiminin faydalarını kabul etti ama zenginliğin eşitsiz dağılımının, zenginlerin istediği malların üretimine odaklanarak, insan gücünün düzenlenmesinde bir çarpıklık yarattığını savundu. Kyrk, daha güçlü bir eşitlik duygusunun, farklı türden mallara talebi arttıracağını ve bütün ekonomiye yarayacağını düşündü.[56] "Yaşam ve kültürün maddi olanakları"nı yalnızca "satın alma gücü dağılımı"na bırakmayı sorgulayan Kyrk, düşük ücretli kimselerin mal ve hizmetlerin tadını çıkarabilmesini savundu.[57] Aynı zamanda "ekonomi"yi oluşturan şeyleri, tüketimi, yaşam standartlarını, konutlandırma ve ev işinde harcanan emeği göz önüne alarak temelden yeniden değerlendirmeye çalıştı. Toplumsal ve ekonomik alanları bütünleştirme çabası, ne tuhaftır ki sonunda bir kademelik belli belirsiz bir düşüşle sonuçlandı. Ekonomiyi yeniden icat etmek yerine, tüketim ve ev emeği araştırması "ev ekonomisi" diye yeniden tanımlandı.[58] Bu, aşağı düzeyde bir akademik alan sayılmakla kalmadı, aynı zamanda kapitalizme saldırı başlatmak yerine, yemek pişirmekle sınırlandırıldı.

1920'lerde iş dünyasına yönelik eleştiriler, siyasetten çok kültür kapsamında ortaya çıkıyordu. Bir sanatçı ve yazar azınlığı standartlaştırmadan kurtuldu; bunu, kurumlarının ve insan ruhunun derinine

giren bir ekonomik olgunun yanı sıra insan bilincinin ele geçirilişi gibi gördü. Taylorcı parçalanmaya ve standartlaşmaya yönelik başkaldırı, uluslararası öncü çevrelerin aklını meşgul eden yeni hayaller arayışına bulaştı. Nella Larsen'in 1928 tarihli *Quicksand* adlı romanında, siyahlara ait bir eğitim kurumu olan "Naxos"un eleştirisinde, bilimsel yönetim, toplumsal ilişkilerde ve kültürel uyumda beyazların gücüne içselleşmiş bir eziklikle boyun eğmenin simgesi yerine geçti.[59]

> [Naxos] bir makineye dönmüştü. Artık siyahi kuşağın gösteri merkeziydi, beyaz adamın yüce gönüllülüğünün numunesiydi, siyahi adamın yetersizliğinin çürütülmesiydi. Canı çekilmişti ... O yalnızca ... büyük bir bıçaktı ... herkesi bir kalıba göre, beyaz adamın kalıbına göre kesiyordu. Öğrenciler gibi, öğretmenler de bir eşlemeye tabiydi, çünkü yenilikler ve bireysellikler konusunda hiç hoşgörü yoktu.[60]

1920'lerin sonunda ekonomik ve siyasi unsurlar, gündelik yaşamın nasıl sürdürüleceğine ilişkin bir varsayımlar yığını hakkındaki kuşkuları yansıtmak için bir araya geldi. Bununla birlikte, 1880'lerden itibaren kadınların yazgısının birçok yönünü sorgulamaya başlayan hayalciler ve maceracılar da, ekonomiyi bir bütün olarak ele alarak temel sorular ortaya atmıştı. Eşitsizlik ilişkilerini lanetlemelerinden, ekonomik ve toplumsal yaşamın düzenlenişine meydan okudukları anlaşılıyordu. İş sürecini, makine teknolojisinin egemenliğini, bireysel malların genişleyen tüketimine dayalı refahı sorgulamaya hazırdılar. Kimileri, yepyeni bir üretim ve tüketim biçimi istiyordu; kimileri de daha insanca bir kapitalizm. Kimileri işin sanat yoluyla yeniden yaratılmasını istiyordu, kimileri de daha çok boş zaman için iş zamanının en aza indirilmesini. Kimileri daha çok devlet müdahalesi talep ediyordu, kimileri de daha az.

Bu yolda ilerleyerek kabul gören bakış açılarının aksini kanıtlamaya çalıştılar, düşünceye konan kısıtlamaları yok ettiler. Ücretli iş geçim kaynağı oldu. Üretim yaşamın içine yayıldı; yaratıcı insanlık, makineleri başarısız bıraktı; "santral kız"ın kişisel gerginliği, ekonomik düzenin kusurlarını aydınlattı. Bölünmüş olabilirler; ama pısırık değiller.

10

Günlük Yaşamı Demokratikleştirmek: Demokrasinin Yeniden Tasarımı

1913'te henüz yeni kurulmuş olan *New Statesman* dergisi, başlığı Kate Chopin'in 1899 tarihli "yeni kadın" romanını çağrıştıran, "*The Awakening of Women*" (Kadının Uyanışı) adında özel bir ek çıkarttı. Katkıda bulunanlardan biri de Charlotte Perkins Gilman'dı ve önsözü Beatrice Webb yazmıştı. Webb uyanışın, oy hakkı için siyasi mücadeleden, hatta feminizmden çok daha geniş bir çerçevede ele alınması gerekliliği üzerinde duruyordu. Uluslararası işçi hareketiyle ve "egemenlik altındaki halkların huzursuzluğuyla" bağlantı halinde olan, daha geniş bir kadın hareketinin varlığına inanıyordu. Webb, bu daha geniş hareketin içindeki kadınların, yalnızca toplumsal cinsiyete değil, insanı tahakküm altına alan başka ilişki biçimlerine de karşı çıktıklarını fark etmişti. Toplumsal hareketlere katılmanın insanı bilinçlendirdiğini anlatmaya çalışan Webb, kuramsal "reform planlarının" "sabırsız isyanların kahramanca patlamalar"ı ile birleşerek "karşı yöntem akımları ve acil hedefler" doğurduğunu ileri sürüyordu.[1]

İngiliz işçi sınıfından sosyalist ve feminist Hannah Mitchell, özyaşamöyküsü *The Hard Way Up*'ta tıpkı böyle bir kavrayış anı tasvir eder. Mitchell 1890'ların ortalarında bir gün, Metodist kilise tartışmalarını dinlerken "çaylak bir genç" Adem, Aziz Paul ve Milton'ın kadının siyasette yer almaması gerektiğinde hem fikir olduklarını öne sürünce içinde birikmiş nefret, hiddetle ayağa fırlamasına neden olmuştu. "Yüce Tanrı'nın kadınların konumuna ilişkin tasavvurlarını bu kadar yakından bilen 'genç dost'"u kutlayarak, okuduklarını "daha demokratik şairler"i kapsayacak biçimde geniş-

letmesini önerdi. Mitchell, "daha sonra ona ve toplantıdakilere, son zamanlarda aldığım kalın Tennyson'ı fırlattım" der. "Kadının meselesi erkeğin meselesidir; onlar birlikte yükselir, birlikte düşerler". Kargaşanın arasında yerine otururken, "salondaki kadınlardan alkış" sesleri yükselir, "cinsiyet önyargısı" konusunda birlik olanlarsa "kendinden emin tavırlarını büyük ölçüde yitirirler."[2] Atlantik'in öbür yakasında Anna Julia Cooper *A View from the South*'da, siyahi kadınları toplumsal eyleme yönelten kişisel deneyimlere dayanan karşı hareketlere tanıklık ederken, Tennyson'dan tam da aynı satırı alıntılar.[3] Hem Mitchell hem de Cooper, baskıya kendi yaşamlarından aşinaydılar ve ikisi de, kendilerinden beklenen sessizliğe karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Sevdikleri kitaplar bağnazlıkla başa çıkmalarına yardımcı oldu.

Beatrice Webb, yaklaşık 1900
(Passfield Koleksiyonu, London School of Economics Kitaplığı)

Kadınların kamusal ve kişisel etkinliklerine konan kısıtlamalar yüzünden karşılaştıkları gerginlikler direnişi harekete geçirdi. Daha geniş kapsamlı fikirlere ve diğer tahakküm biçimlerine karşı farkındalık yaratılsa, bu öznel başkaldırı dışarıya da taşardı. Çeşitli toplumsal hareketler düzenleme konusunda deneyimli kadınlar, farklı mücadeleler arasındaki ilişkilerin farkına vardı. Kölelik karşıtı harekette, kadınlara oy hakkı hareketinde ve İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Birliği'nde etkin olan Frances Ellen Harper, 1891'de Ulusal Kadın Kurulu'nda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırkçı tahakkümün Yahudi karşıtlığıyla benzer olduğunu söyledi. Daha da ileri giderek emperyalizmi ve sınıf sistemini eleştirdi: "İngilizce konuşan ırklar arasında, daha zayıf ırklar haksızlığa uğrarlar, İrlanda mutsuz, İngiltere karanlığa gömülmüş haldedir."[4] Birbiriyle ilintili haksızlıklara karşı kendine yapılmışçasına duyarlı davranmak, kadınların karşılaştığı kültürel engelleri aşma çabalarıyla birleşince, toplumsal vatandaşlık konusunda yaşamın her alanını kapsayan bütüncül bir yaklaşımın gelişmesine yardımcı oldu. 1915'te İngiltere'deki Kooperatif Kongresi (Co-operative Congress) delegesi, Woolrich Esnaf Birliği'nden Bayan Wimhurst bir olayın nasıl diğerine yol açtığını şöyle özetlemişti: "Toplumsal reformlar, olayların bir araya gelmesiyle oluşuyordu; bölümlere ayrılamazdı."[5]

Ne var ki, bu bilinç hareketlerin içinde sürüp giden eşitsizlikleri, bölünmeleri ve önyargıları ortadan kaldırmadı. Bunlar, günlük yaşamı ve ilişkileri demokratikleştirirken vatandaş olarak kendi haklarının sınırlarını çizmek isteyen kadınların önüne büyük engeller çıkardı. Güneyli beyazları ve erkek egemen siyahi hareketini yatıştırmaya çalışan beyaz kadınlara oy hakkı hareketiyle karşı karşıya kalınca Anna Julia Cooper, Afro-Amerikan kadın gücü gibi kültürel bir kavramla misilleme yaptı: "'kadınlığımın suskun ama tartışma götürmez onuruyla, şiddet görmeden ve yalvarmaksızın ya da özel bir hamiye gerek duymaksızın ne zaman nereye girersem, o zaman oraya bütün bir *zenci ırkı benimle birlikte girer,*' gibi bir cümleyi ancak SİYAHİ KADIN sarfedebilir."[6] Cooper, on dokuzuncu yüzyıl başındaki radikal düşünce sisteminde var olan yeni bir toplumsal düzenin habercisi kadın fikrini ustaca uyarlayarak, bu fikre yalnızca beyaz kadın örgütlerinin umarsızlığına ve önyargısı-

na değil, kimi siyahi erkek liderlerin şovenizmine de karşı koyan siyasi bir yön kazandırdı. 1898'de Mary Church Terrell, Amerikan Oy Hakkı Ulusal Kadın Derneği'nde konuşurken biraz farklı bir yol izleyerek, siyahi kadınlara özel bir kurtarıcı rolü atfetti: "Siyahi kadınlar, azat edildiklerinden beri yorulmak nedir bilmeden; şevkle, kendi ırklarını eğitme ve yüceltme çabalarını, sanki bu önemli görevin başarılması yalnızca onlara devredilmişçesine, aralıksız sürdürmekteler."[7]

Anna Julia Cooper (Oberlin College Arşivi, Oberlin)

Bununla birlikte, uygulamada giriş noktalarını tanımlamak, hem beyaz hem de siyahi kadınlar açısından zorlu ve çoğunlukla içinden çıkılması güç bölücü bir durum yarattı. Bayan Wimhurst gururla, Kadın Kooperatif Birliği üyelerine göre, işbirliği ve vatandaşlığın birbirinden ayrılmaz olduğunu söylüyordu ama radikallerle reformcular kendilerini hep hayal kırıklığı yaratan bir ikilemin içinde buluyorlardı.[8] Eğer kadınlar olarak belli alanlarda verebilecekleri desteği vurgulasalardı, kısıtlayıcı ve dışardan tanımlanmış sınırların içinde kapalı kalabilirlerdi; diğer yandan evrensel insan haklarına sahip çıkarak toplumsal cinsiyet ayrımını aşmayı amaçlasalardı, özel talepleri yok sayılabilirdi. Çok farklı koşullar altında

da olsa hayalciler gündelik yaşamı demokratikleştirme çabalarına koşut olarak demokrasiyi yeniden tasarlama projesi gerektiğini fark ettiler.

Toplumsal vatandaşlığı, toplumsal cinsiyet açısından yeniden tanımlarken, evrensel ile özel olanı birleştirmek için kararlı bir çaba gösterildi. Bu yalnızca soyut bir mesele değildi: Meselelerle uygulamada da başa çıkabilmeyi gerektiriyordu. Çalışma hayatına on bir yaşında parça başı ipek bükerek atılan ve Kadın Kooperatif Birliği'nin ilk ücretli idarecisi olan Sarah Reddish 1907'de "Belediye meclislerindeki işler insanla ilgili işlerdir, insanlık adına yapılan iş neden tek bir cinsle sınırlansın ki?" diyerek Bolton Belediye Meclisi üyeliğine aday oldu.[9] 1894'te Reddish, işçi sınıfından politik eylemci bir kadın olarak deneyimlerini bir araya getirip, kimin ne yapacağına ve nereye ait olduğuna ilişkin ayrımcı varsayımların bütününe karşı çıktı:

> Kimileri, bize kadınların eş ve anne olduklarını ve bu görevlerin onlara yet söylüyor. Biz de onlara, erkeklerin koca ve baba olduğunu, dolayısıyla ihmal edilemeyecek görevleri olduğunu; ama bununla birlikte erkeklerin ticaretin, belediyenin ve Devlet gibi daha geniş alanlarda da yer alarak yönetim bilimiyle ilgilenmeleri konusundaki genel görüşe katıldığımızı söyleyerek yanıt veriyoruz. Kadın Kooperatif Birliği, kadınların vatandaş olarak bu işlerde de yer alması gerektiğine ikna için elinden geleni yapmıştır.[10]

Reddish, erkeklere evde daha önemli bir rol verip kadınların toplumsal ve siyasal alandaki yerini güçlendirerek ev/kadın-kamu/erkek ayrımının anlaşılmasını sağladı. Aile görevlerinin kadınları bireysel haklarını kullanmaktan men ettiğine ilişkin görüşü de reddetti.

Kadınlara uygun bir toplumsal vatandaşlık biçimi yaratarak kadının özerkliğini ilan etme ihtiyacı, bireysellikle kolektivizmi karşı karşıya getiren çağdaş tartışmalara toplumsal cinsiyet boyutu kazandırdı. 1899'da, Bristol'da kadın işçileri örgütleyen Helena Born ile Miriam Daniell'ın izinden giden Enid Stacy, "*A Century of*

Women's Rights" (Kadın Hakları Yüzyılı) adlı denemesinde bireysel ve toplumsal hakları sentezlemeye çalıştı. "Kadın Hakları"nın yerini, "her insana birey için bütüncül bir ilerleme ve topluma faydalı olacak bir yaşam sağlayan koşullar" yaratmaya dayalı daha insancıl ve geniş kapsamlı hedefin alacağı günü umutla bekliyordu. Stacy, bireysel ve kişisel hakları kamusal ve siyasal haklar ve görevlerle dengede tutmaya çalıştı. Bunun şöyle detaylandırdı:

1. Bireysel kadınlar olarak. Kendi kişiline sahip çıkma hakkı ve anne olup olmamaya karar verme yetkisi...
2. Eş olarak. Eşler arasında tam eşitlik ve mütekabiliyet. Bu, özellikle boşanma yasasında değişiklik yapılmasını gerektirir; örneğin, yasanın daha esnek ya da katı hale getirilmesi her iki cinsiyeti de aynı ölçüde etkilemelidir.
3. Anne olarak. Çocuklara bakım görevini babayla aynı koşullarda yürütmek...[11]

Stacy'nin dördüncü talebi tam siyasi vatandaşlık, beşincisi de kadının çalışabilmesiydi. Son kategori ona ayrıca güçlük çıkardı. Asıl hedefin "dayanışmacı bir halk" olduğunu, "cinsiyetine bakılmaksızın her vatandaşa, eğitimi doğrultusunda belirlenecek ve ancak bireysel yetenekle sınırlandırılacak iş seçeneği" sunmak olduğunu söyledi.[12] Kapitalist üretim sisteminde devletin, anneliğin geleceğini koruma görevini ivedilikle yerine getirmesi gerektiğini düşünüyordu. İş yasaları her ne kadar erkekleri ve kadınları kapsıyor olsa da, "Anne adayı ya da anne olan kadınların" gereksinimlerini göz önünde bulunduracak önlemler alınmalıydı.[13]

1890'lardan itibaren, kadınların üreme gücünü korumanın devletin görevi olduğunu savunan kolektivist görüş, annelerin daha iyi annelik yapabilmesi için toplumsal kaynak talebiyle birleştirilecekti. Farklı kaynaklardan gelen bu iddialar bir araya getirildi: Öjenikler, emperyalistler, toplumsal safiyet kampanyası yürütenler ve hayırsever reformcular, liberal ve sosyalist kadınlarla işbirliği yapabilirdi. Toplumsal vatandaşlık propagandası yaparak annelik kampanyası yürütenler, farklı devlet anlayışları ortaya attı. Reformcularla radikaller arasındaki ayrım hiçbir zaman keskin olmamıştı;

öte yandan genel olarak reformcular, mevcut devletin ahlaki anlamda iyileştiğini ya da modernleşen bir verimliliğe sahip olduğunu düşünmeye meyilliyken, devletin annelerden yana müdahalelerde bulunmasını isteyen radikaller, annelerin vatandaşlık haklarının demokrasinin bir uzantısı olduğuna ve böylece mevcut devletin eleştirisine işaret ettiğine inanıyordu.

Toplumsal anneliğin despot biçimleri düzenlemelerin altını çizdiği halde toplumsal anneliğin radikal savunucuları, anneyi vatandaşlık çerçevesine dahil etmenin demokratik anlamı üzerinde duruyordu. İngiliz Fabian ve Schreiner yandaşı Mabel Atkinson, *The Economic Foundations of the Women's Movement*'ta (1914) "Hiçbir vatandaşlık eylemi, yeni bir vatandaş dünyaya getirip, onu aciz bir bebekken korumaktan daha önemli olamaz,"[14] iddiasında bulunmuştu. Toplumsal cinsiyet odaklı bu vatandaşlık yaklaşımı, ekonomiyi ve insanların toplumdaki faaliyetlerine verilen değeri de gözden geçirecek toplumsal kaynaklara ilişkin daha kapsamlı bir meseleye dönüştürülebilirdi. Annelerin kaynaklardan yararlanma hakkından yola çıkılarak, pek çok şeyi içine alan gerçek anlamda bir toplumsal demokrasi fikrine varılabilir. İngiliz sosyalist Dorothy Jewson, Charlotte Perkins Gilman'ın ortaya attığı bir düşünceyi uyarlayarak şöyle yazmıştı: "Biz kadınlarla çocukların ülkenin zenginliğinden KENDİ PAYLARINI ALMA hakları olduğuna inanıyoruz."[15] Jewson "Diğer hizmetler EŞYA yapmakla ilgilidir, ama annelik insan yapmakla,"[16] gözleminde de bulunmuştu. Mabel Harding, 1912'de solcu sosyalist bir gazete olan *Daily Herald*'a oy hakkı üzerine yazdığı yazısında Gilman'ın anneliği, sınırlarını erkeklerin belirlediği kapitalist sisteme bir toplumsal alternatif olarak gören yaklaşımını çağrıştırır. Harding'e göre, "annelik geniş anlamında" kadının kendi ailesinin ötesinde yaşamdan sorumlu olması anlamına gelir:

> Katkısız yiyecekler, belediyenin sağladığı süt, sağlıklı okullar, okul bitirme yaşının yükseltilmesi, oğlanlarla kızların bilmesi gereken hayat gerçeklerini tiksintiyle saklamayan akılcı bir ahlaki eğitim, emek sömürüsüne son vermek ve bir sürü başka konu, kadınları ilgilendirir ve onların toplumsal anneliğinin bir parçasıdır.[17]

Vatandaş-anne düşüncesi, yalnızca devlet öncülüğündeki bir kolektivizm yoluyla dile getirilmedi. Bu düşünceler aynı zamanda ev idaresinin kapsamını topluma ve böylece kamusal siyaset alanına yayarak demokrasiyi yeniden oluşturma çabası yaratabilirdi. Margaretta Hicks'in savunduğu tüketici örgütlenmesini yorumlayan June Hannam ve Karen Hunt şöyle demişti: "Kimi sosyalist kadınlar, hassas bir dönemde, üretimi tüketimden üstün tutmayan bir sosyalist strateji geliştirebilmek için 'aile meseleleriyle' ile 'siyasi meseleler' arasındaki sınırları kaldıracak bir yöntemin hayalini kurmaya başlamışlardı."[18] Gündelik işleri birbirinden ayıran engellere karşı çıkmak, maceracıları, ev ve mahremiyet alanını tamamen kadına, iş ve siyaset alanını ise erkeğe ayıran sınırların etrafında çatışmaya soktu. Bu çatışmaların sonucunda, birçok kadın, siyasetin kapsamına meydan okur ve gündelik yaşamı ve ilişkileri yeniden tasarlar hale geldi.

İster ortak insan haklarını vurgulamayı, ister kadınların mevcut etkinliklerini ve gereksinimlerini öne çıkarmayı amaçlasınlar, yeni bir çağ hayal eden kadınlar, geniş hayallerinin en ılımlı taraflarını bile uygulamaya kalktıklarında önyargıyla karşılandı. Demokratik toplumsal vatandaşlığın dolambaçlı bir mesele olduğu ortaya çıktı ve stratejilerinin tekrar tekrar yeniden gözden geçirilmesi gerekti. Birçok başka kadın gibi, Margaret Ashton da, oy hakkını kadınlar için daha geniş toplumsal değişiklikler yaratmanın yolu olarak görüyordu. Ama bu arada belediye meclisi üyesi olarak sürece daha etkin bir şekilde katkıda bulunmak istiyordu. Patricia Hollis, Ashton'ın 1907'de inşaat konusundaki bilgilerine dayanarak, Manchester Belediye Meclisi'ne girmek için St. George bölgesinden Bağımsız aday olduğunu belgeler. Ashton başarılı olamamıştır. "Ertesi yıl Withington bölgesinden aday oldu ... bu kez su giderleri ve havalandırma konusundaki uzmanlığından değil de, kadınlarla çocukların ev, okul, temiz su, hamam ve çamaşırhane, yeterli derecede sokak aydınlatması ve güvenli tramvay gereksinimlerinden söz etti."[19]

Faydacı Ashton kurnaz bir şekilde kadınların iyi inşa edilmiş ve doğru düzgün su giderleri olan evlere duydukları gereksinimlerine, taş döşeli oyun alanları ve sokakları da ilave etmişti. Nabza

göre şerbet verip erkek seçmenlere, "eğer seçilirse, erkeklerin işine karışmasına hiç gerek kalmayacağı" sözünü verdi.[20] Hollis'in iğneleyici bir şekilde belirttiği gibi "erkeklere yapacak ne bıraktığı tam belli" değildi.[21] Ashton, "kadınların" dertlerini büyütüp erkekleri "Kadınlar için önemli olan meselelerin, erkekler bunları ihmal etmek istediğinden değil, ama hiç üzerinde düşünmediğinden görmezden gelindiğine" inandırma yöntemini izliyordu.[22]

Kadın Kooperatif Birliği'nin üye kartı, kurumun kadınların günlük iş bilinçlerini artırma amacını tasvir eder. Ön planda elinde sepet tutan önlüklü kadının aşağısındaki vadide sanayi şehrinin bacaları yükselmektedir: Kadın eliyle gözlerini güneşten koruyarak bacaların ilerisine, yukarıya doğru bakar. Oysa 1914'te Kadın Kooperatif Birliği konferansında birlik üyelerini inceleyen Virginia Woolf'un soğukkanlı Bloomsbury bakışları yalnızca, kadınları oldukları yere bağlayan kültürü fark etmişti: "İnsanın bugün adına içi rahatken kapıldığı o hafif ve bağımsız duyguları yansıtmadı hiç onların dudakları. Hayır, en ufak biçimde bağımsız, rahat ve dünya vatandaşı gibi değildiler. Tek bir yere aittiler ve tek noktaya kök salmışlardı."[23] Kadınlar Woolf'a o kadar kendi alemlerine gömülü gözükmüştü ki, birey olarak elzem saydığı araştırmaya hevesli entelektüel merak imkansız gelmişti.

Yine de kooperatifçi kadınlar, birey olarak daha iyi bir yaşam sürdürme fırsatını yakalamak istiyorlardı ve birliğe katılmak da özgüven kazanmanın ve daha geniş bir kültür edinmenin yoluydu. Bildiklerine dayanarak kuramlar oluşturdular ve Birlik onları dışarıya, sepetin ve bacaların çok daha ötesine bakmaya teşvik ediyordu. Derby Kadın Kooperatif Birliği'nin işçi sınıfından gelen üyesi Florence Farrow'un, 1919'da ana hatlarını belirlediği gelişmeye açık gelecek ülküsü farklı bir toplum düzeni, kendini kanıtlama ve demokratik vatandaşlık ideallerini içeriyordu. Her anne, doğurduğu her çocuk için maaş almalıydı. Kadınlar, yüksek fiyatlar yüzünden bebeklerin sütten mahrum kalmasına boyun eğmemeliydi ve belediyeden süt denetimi talebinde bulunmalıydı. Belediye hamamları, daha iyi konutlar, ısınma ve aydınlatma ve enerji kaynakları üzerinde daha demokratik bir denetim olmalıydı. İşçi sınıfı çocuklarının eğitimini iyileştirmek için, öğretmenlere daha iyi üc-

ret verilmeliydi. Çocukların "en iyi yönlerini ortaya çıkarıp onlara güzel şeyleri sevdirecek" filmlerin gösterildiği belediye sinemaları açılmalıydı.[24]

"Sepetli Kadın" (Ulusal Kooperatif Arşivi)

Resimde bireylere toplum ve ilişkiler açısından daha iyi bir yaşam hayali sunulur. Annelere özgü bir ütopya hayal eden Farrow, işçi haberleri yazan Amerikalı gazeteci Mary Heaton Vorse'un, savaştan sonra İngiltere'yi ziyaretinde karşılaştığı kadınları birebir yansıtıyordu. Karşılaştığı korkunç yoksulluk manzarasıyla sarsılmakla birlikte, işçi sınıfından kadınların tartışmaktan duyduğu "muazzam heyecan"dan esinlenen Vorse o dönemi şöyle hatırlıyordu:

> İnsan, aylak kulüp kadınlarının yanı sıra, çalışan kadınları ve işçilerin ev hanımı olan eşlerini örgütlese, büyük bir güç ortaya çıkar gibi hissetmiştim. Bu kadınlar İngiltere'de örgütlenebiliyorsa, neden Amerika'da da örgütlenmesindi ki? Bir yazımda "Anne"nin İngiltere'deki gibi dünyaya açılacağına ilişkin ke-

hanette bulunmuştum; çünkü gerçek feminist hareket çalışan kadınlar arasındaki hareketlilik gibi gelmişti bana.[25]

Vorse'un karşılaştığı işçi sınıfı mensubu kadınlar, ailelerini ve camialarını ilgilendiren toplumsal haklar konusunda topluca siyasi propaganda yapıyordu. Kadınların bağımsızlığına ilişkin fikirler, kendi sınıflarının gereksinimleri çerçevesinde dile getirildi ve kadınlar ile çocuklar için sağlanacak daha iyi koşulların, koca ve baba olarak erkeklere de yararlı olacağı varsayıldı. Öte yandan, sendikacılık hareketinin içinde kadınlardan oluşan bir azınlık, erkeklerin önünde eşitlik konusunu ortaya atmaya başladı. Böylece kadın işçi hareketinden, çeşitli hak ve yetki anlayışları doğdu. Webb'in daha geniş kapsamlı kadın hareketinin diğer kısımlarında olduğu gibi, bu anlayışlar da homojen olmaktan uzaktı.

Oy hakkı hareketinin değişkenliğinin içinde, farklı vatandaşlık kavramları bir arada var olabilmişti, ama Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hareketin hızı kesilince, öncelikler, stratejiler ve hareket tarzına ilişkin anlaşmazlıklar belirginleşti. Feministler, toplumsal reformcular ve kadın sendikacılar arasında vatandaşlığı eşit haklara göre mi, yoksa kadınların belirli gereksinimlerine göre mi talep etme konusunda çıkan anlaşmazlık, koruyucu iş yasaları meselesinde kutuplaşmaya yol açtı; oysa bu, kimlik, doğa ve kültür hakkında daha derin bir çekişmenin yalnızca görünen kısmıydı. Bunlar yalnızca kuramsal tartışmalar değildi; toplumsal ve ekonomik yaşamın demokratikleşmesinin nasıl tasavvur edildiğini de etkilediler.

Savaş sonrası dönemde her iki ülkedeki feministler, kadınlığın nasıl algılanıp değerlendirileceği konusunda anlaşmazlık içindeydi. 1926 ve 1927'de *Nation*'da yayınlanan modern kadınların tanıklıklarına verdiği yanıtta, Jungcu Amerikalı Beatrice M. Hinkle, feministlerin "kendi kadınlık doğaları"nı reddettiklerine değindi.[26] Hem Amerika'da hem de İngiltere'de, kadınların üremeyle ilgili gereksinimlerine odaklanan "yeni bir feminizm" ortaya çıkıyordu. Bunu savunanlar, kadınların erkeklere benzemeyen yönlerini fark ederek bu yönlerin onlara farklı bakış açıları sağladığını ileri sürdü. Kimi "yeni feministler" öngördükleri ayırıcı niteliklerin kadınların ebedi

"doğası" yerine, toplumdaki özel tarihsel yerinden kaynaklandığını düşünmesine rağmen, yeni feministlere karşı çıkan eşitlikçiler, kadınların farkını savunmayı tuzak olarak görüyordu.

1924'teki *Our Changing Morality* (Değişen Ahlakımız) konulu sempozyumda Amerikalı Isobel Leavenworth, "ne yazık ki insanların çoğu, meseleleri geçmişin kadınlık ideallerini geliştirerek halletmeyi ummasından" yakınmıştı.[27] Leavenworth ve diğer eşitlikçi feministler, mevcut "kadınlık" kavramını mevcut "erkeklik" biçimleri kadar çarpık buluyorlardı.

Bu tartışmalar çoğunlukla sert ve sancılı geçmesine rağmen, yerel ölçekte kadınlar, faydacı bir tutumla eşitlik ve özel gereksinimlerin bileşimini savunmayı sürdürdüler; çünkü kadınların bunların her ikisine de ihtiyaç duyduğunu görebiliyorlardı. Görünürde karşıt taraftan kadınlar arasında bile çok küçük farklılıklar ve aynı görüşü paylaştıkları noktalar vardı. Feminist hareketin eşitlikçi kanadından Amerikalı Crystal Eastman, 1925'te İngiltere'de katıldığı İşçi Sınıfı Kadınları Ulusal Meclisi'nde "ekonomik, eğitimsel ve siyasal açıdan cinsel eşitliği desteklemeyen" İşçi Partisi temsilcilerine sert davranılması kararlarından memnuniyetle bahsetti.[28] Tartışmaların vardığı boyuttan etkilenen Eastman, kadınların ucuz ekmek sağlayacak bir Ulusal Buğday Kurulu, her ilk ve ortaokulda eğitimli bir hemşire bulunması, otuz yaşın altındaki kadınlara da oy hakkı verilmesi ve sağlık merkezlerinde doğum kontrolü yapılması talebinde bulunduğunu kaydetti. Eşitlikçi Eastman, konferanstaki kadınların siyasi bakış açılarının, "kadınlara vurgu yapmasını" uygun buluyordu. Kadınlara vurgu yapılmasından kastı "insanların, özellikle çocukların son derece önemli olan refahına" ağırlık verilmesiydi. Ve "Kadınların siyasi anlamda farklı bir bakış açısına sahip olmasından ziyade, farklı noktalara vurgu yaptıkları" sonucuna vardı.[29]

Bunun tersine, Boston kadınlara oy hakkı hareketine katılan Eva Hubback, kadınların siyasete farklı bir bakış açısı getirdiği fikrine sıkı sıkıya bağlıydı. Eşitlikçilerin yaklaşımının geçerliğini yitirdiğini düşünen Ulusal Eşit Vatandaşlık Cemiyetleri Birliği'nin 'yeni feminist' kanadındandı. 1926'da yasal eşitliğin "şüphe götürmez bir şekilde var olduğunu" savunuyordu, Harekete geçme

vakti gelmişti. "Yeni bir feminist" olarak, "bütün toplum yapısı ve hareketinin gereken derecede kadınların deneyimini, gereksinimlerini ve özlemlerini yansıtacağına" inanıyordu. Hubback'a göre bu, aile ödeneği ve doğum kontrolü taleplerinin feminizmin "can alıcı noktası" olduğunu kabul etmek demekti; çünkü annelik, çocuk bakımı ve ev idaresi çoğu kadının günlük yaşamını meşgul eden başlıca konulardı.[30] Hubback, 1929'da kadınlara özel yasal koruma talep eden İşçi Partisi kadınlarının yanında yer aldı.

Amerika'da Suzanne La Folette ise tam tersi bir sonuca varmıştı. Anneliğin yüceltilmesi tam bir "duygusallık"tı.[31] *Concerning Women*'da (1926) kadından esinlenen bir gelecek yerine, halledilmesi gereken bir sonraki meselenin ekonomik özgürlük olduğunu ileri sürdü. Kadınların kurtuluşunun "tek başına bir mesele olarak çok ilerleme" gösterebileceğini düşünmüyordu. Bunun yerine La Follette, "feministi humanist ile birleştirmenin" vaktinin geldiğine inanıyordu.[32] Öte yandan, daha geniş bir toplumsal değişim konusunda Hubback ile ayni fikirdeydi: "Kadınların özgürlüğü ile ilgili her aşama, daha geniş kapsamlı insan özgürlüğü sorununa bağlıdır."[33]

Kadınların erkeklerden farkının altını çizmek mi yoksa kadınlara özgü farklı gereksinimleri olduğunu iddia mı etmek gerektiği ikilemi, sendikacılık hareketinde de kendini gösterdi. Ulusal Kadın İşçi Federasyonu sekreteri Mary Macarthur, kadınların ücretli işlerle ilişkilerinin farklılığını doğruluyordu; ama sendikalaşma gereksinimini kabul etme konusunda "cinsiyetin kendinden gelen bir yetersizlik" sebebi olmadığı konusunda ısrarcıydı.[34] Ne var ki, Macarthur sendikalarda usta bir idareci olmakla birlikte, sendikanın bürokratik yapısı birçok kadın için zorlayıcı ve yabancı kalmıştı; ve erkek sendikacılar kadınlara pek de iyi niyetli davranmıyordu.[35] Öte yandan 1920'lere gelindiğinde farklı kadın sendikaları, sorunun çözümü gibi görülüyordu; çünkü zayıf durumdaki kadınlar çalışanları yeterli derecede koruyamıyorlardı.

Radikal İngiliz kadınları, savaştan hemen sonraki dönemde savaşta artan sendikalaşmadan güç alarak kadının çalışma hayatındaki konumuna yeni bir kararlılıkla yaklaştı. İş yerinde örgütlenme, demokratik etkinliğin temel mücadele alanı ve daha da daha da ileriye

taşınabilecek toplumsal ve ekonomik bir gücün gösterilebileceği bir alan olarak görüldü. Barbara Drake çığır açan *Women in Trade Unions* (1920) kitabında, hem erkeklerin düşmanca yaklaşımlarını hem de kadınlara engel olan yapısal ve kültürel bariyerleri tanımlamıştı. Ama kadın kooperatifçileri kadın sendikacılarla zaten bir araya getirmekte olan Sanayide Kadın Örgütleri Ortak Kurulu'nun (Standing Joint Committee of Industrial Women's Organizations) meslek sahibi kadın örgütlerini de içine alabileceğini umut ediyordu.

> Sanayiye yeni ve daha onurlu bir yön vermeyi amaçlayan işçilerin sermayeye saldırısının, erkeklerin öncülüğünde yapılacağı neredeyse kesin, ama zenginlikten, yalnızca en yoksul işçilerin değil, aynı zamanda bütün vatandaşların en yoksullarının tam pay almalarını hedefleyen daha az çarpıcı ama eşit derecede önemli hareketin önderlerinin kadınlar arasından çıkması pek de olanaksız değildir.[36]

Ancak, Drake'in endüstriyel demokrasi, adaletin yeniden dağılımı ve daha geniş bir sendikacılık konusundaki görüşlerini iş piyasasının yapısı biçimlendirmişti ve ağır sanayi erkek hakimiyetindeydi. Yeni işçi vatandaşlığı, eşit ama birbirini tamamlayıcı olmalıydı.

Drake yalnızca Fabianizm'den değil, Sosyalist Esnaf Birliği'nin işçilerin denetimine ilişkin fikirlerinden haberdar olunca, savaş öncesindeki sanayi militanlığından da etkilenmişti. Esnaf Birliği Sosyalizmi'nin esin kaynaklarından biri William Morris'ti ve bu hareket devletin merkezi gücünü pekiştirmeden, ekonomik ve toplumsal gereksinimler çerçevesinde katılımcı demokrasiyi faaliyete geçirme fırsatı sunuyor gibi görünüyordu. Drake, hem örgütlenme yollarını hem de iş sürecinin kendisini değiştirmek istiyordu. *Women in Trade Unions*'da "sanayinin demokratik denetimi"nin "insan emeğine yeni bir saygınlık" kazandırmasıyla, işçinin "yönlendirici akıl" haline geleceğini iddia etti.[37] Görünüşte "Kadının Sanayideki Yeri"ni tartışan Drake, iş alanında demokrasinin gelişeceğini ön görürken, İngilizcede erkeği gösteren zamir "he"yi kullanmaya başlamıştı – ki bu kullanım, iş onuru ve işçile-

rin denetimi kavramlarının örtük biçimde toplumsal cinsiyet körü, erkeklere özgü bir model yoluyla algılandığının açık bir göstergesiydi. Böylelikle işyerinde kuramlaştırılan demokrasinin kadını da dahil eder hale gelmesinin, emeğin örgütlenme alışkanlıklarını değiştirmek kadar zor olduğu görüldü.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, savaş öncesinde ve savaş sırasında radikal ve reformcu tasarılara katılarak iş meselelerinde deneyim kazanan kadınlar, benzer şekilde sanayideki keskin değişimlerle de başa çıkmaya çalışıyorlardı. Bu kadınların birçoğu, kadın meselelerinden çıkıp bütünsel olarak sanayi sorununa odaklanmaya başlamıştı ve sanayide demokrasinin koşullarını tanımlamayı amaçlıyorlardı. Nelson Lichtenstein "Birinci Dünya Savaşı ve hemen ardında çıkan kargaşa hali, sendikal hareketinin hacmini kısa zamanda üç katına çıkardı ve hükümetin hakemliğini, iş kurullarını, işveren temsili tasarılarını, üretici kooperatiflerini ve sanayide kamulaştırma planlarını da içeren kurumsal bir deney dalgası başlattığı" yorumunu yapmıştır.[38] Lichtenstein, kadın reformcular için 'sanayide demokrasi'nin, yalnızca sendikacı solla değil aynı zamanda vasıflı erkek işçilerin ayrıcalıklı konumda olma mücadelesiyle de yakından ilgili olan 'işçilerin elindeki denetimden' daha makbul bir düzenleme olduğunu iddia ediyordu.[39]

Helen Marot'ın *Dial*'dan çalışma arkadaşı olan yazar Lewis Mumford, Birinci Dünya Savaşı sonunda Amerika'da, "iş komiteleri, sanayi kurulları, demokratik katılım ve belki de ulusal esnaf birliklerinin ana sanayi kollarını denetlemesi ve nihayet bunların yönetimini sahiplenmesi" yoluyla "yeniden yapılanma" umudunun doğduğunu kaydetmişti.[40] Mumford, Marot'un Rusya'daki Sovyetler ve 1918'de İngiliz Esnaf Birliği Sosyalizmi konusunda duyduğu coşkuyu anımsatıyordu.[41] Marot 1914 tarihli kitabı *American Labor Unions'ta*, işçi girişimlerini destekleyen anarko-sendikalist Dünya Sanayi İşçileri'ne duyduğu saygıyı dile getirmişti. Özgür iradeye, icraatle ve insan vasıtasıyla öğrenmeye inanıyor, "işçiler, kendilerine yönelik kötülüklere saldırdığında *yeni bir güç doğar*" iddiasında bulunurken sendikalistleri hatırlatıyordu.[42]

Ancak Marot her ne kadar anarşistlerin ve anarko-sendikalistlerin Lawrence dokumacılık grevindeki rolünden etkilenmiş ve

özgürlükçü solun devletçi çözümlere duyduğu kuşkuyu paylaşmış da olsa, 1918'de *The Creative Impulse* adlı kitabında, İngiliz işçi temsilcileri ve Dünya Sanayi İşçileri, yalnızca "işçilerin sermayeden alacakları payı koruyor" diyerek işçilerin doğrudan eyleme katılmasına karşı çıkmıştı. İşçiler "sanayi fikrini, yaratıcı bir girişim macerası gibi geliştirmemişlerdi."[43] Lewis Mumford, Marot'ın niyetini "üretim sürecini yalnızca kâr, ücretler ve fiziksel ürün verimi açısından değil, hangi gruptan insanları beslediğine de bakarak değerlendirmek" olarak yorumluyordu.[44] Marot kişinin kendi isteklerini yerine getirmesinin, daha geniş bir toplumsal kümeyle arasında yarattığı gerilimin farkındaydı. Aynı zamanda, yeni tarzda insan ilişkileri hayal etmeye hazır, eski radikal ütopyacılık hayaline de hâlâ bağlıydı. Hem kişisel başarı hem de işbirliğine dayalı bir dönüşüm, onun iş yaşamını demokratikleştirme fikirlerinin ayrılmaz parçalarıydı.

Marot, John Dewey'nin eğitime ilişkin fikirlerini üretime uyguladı. İş, işçinin kendini gerçekleştirmesiyle, yani bireylerin yeteneklerinin farkına varmalarıyla, ilgili olmalıydı. Ama Marot bireyci değildi. Bergson'un yaratıcı güdüsünü, ekonomik faaliyetlerin toplumsal hedeflerini eleştiren Ruskin'in fikirleriyle birleştirerek ilişkiler bağlamında kuramlaştırdı. Helen Campbell ile Charlotte Perkins Gilman'ın deyişi olan "yaşam sanatını" yineleyerek "Birlikte yaşama sanatı, bireylerin kişisel meselelerine ve ait oldukları toplumsal kümede elde ettikleri başarılara yönelik yoğun ilgisinin, başka kümelerin ve kişilerin yaşamına yönelik geniş bir ilgi ve anlayış sayesinde iyice ölçülü hale getirilmesiyle gerçekleşebilir." demişti.[45] Seri imalata ilişkin çekincelerine rağmen, Barbara Drake gibi o da modern sanayinin "toplumsal yönden yaratıcı ilişkiler" için yarattığı ilişkilere ilişkin fırsatlara güveniyordu.[46]

Amerikalı toplumsal reformcu Mary Parker Follet de, İngiliz İşçi Partisi'nde işçinin sanayiye katılımını arttırma tartışmalarıyla ilgileniyordu. T. J. Murphy gibi solcu sendika temsilcilerinin ve Esnaf Birliği Sosyalistleri'nin fikirlerinden haberdardı;ama onların yaklaşımının "grup bencilliği" yaratmasından korkuyordu.[47] *The New State: Group Organization The Solution of Popular Government* (1918) adlı kitabında, devletin "sanayiyi, hem yönetimi-

ni sanayiye devretmeden hem de bürokratik yönden kontrol altına almadan bünyesine dahil etmesi" gerektiğini iddia ediyordu.[48] Öte yandan bu yapıtında, toplu örgütlenmelerine ilişkin görüşü sanayiye değil, çevreyle kurulan demokratik ilişkilere dayanıyordu. Follett, diğer maceracı kadınların insani ihtiyaçları karşılayan sayısız sosyal yardım girişimleriyle yapmaya çalıştıkları şeyi dile getirmekteydi.

Follett'in yeni devletinin kökleri İdealizm'e uzanıyordu. Sosyal liberal T. H. Green'nin yapısal Yeni-Hegelci görüşünü, toplumsal ev idaresiyle ve bir tutam da John Dewey'nin icraatle öğrenme düşüncesiyle birleştiriyordu. Follet, "temel siyasi sorun"u, "devletin nasıl olduğu" olarak tanımlamıştı.[49] Yanıtın birey ile devlet ayrımını ortadan kaldıran içten toplumsal faaliyet olduğuna inanıyordu: "Eğer süt ve bebek sağlığı düzenlemeleri yapılmasını istiyorsak, kendi yerel doktorlarımızın toplumsal hizmetin bu kolunu bir yandan uzmanlarla, diğer yandan anneler ile gerekli işbirliğine girerek örgütlemesi gerekir."[50] Etkin katılım, gereksinimlerin karşılanmasını, zaman kazanmayı ve mahalle çevresinin gerçek durumunun daha yakından araştırılmayı sağlardı. "Toplumun, kendi sorunlarını kendi ele alması, gereksinimlerini karşılaması, hedeflerini gerçekleştirmesi" konusunda ısrarcıydı ve toplumsal faaliyetlerin yerini dolduran "reformcu kuruluşlar"ı ve insanların "sorumluluk" duygusunu elinden aldığına inandığı belediye hizmetlerini eleştiriyordu.[51]

Devlet yardımı konusundaki çekincesinin yanı sıra Follet, Tammany Hall tazında entrikalar yüzünden toplumsal ev idaresinden kuşkulanmaya devam ediyordu ve toplum örgütlenirken siyasetin yok olacağını düşünüyordu. Boş lafla geçen parti toplantılarının samimiyetsizliği, yerini mahalle çevresinde yapılan toplantıların samimi gerçekliğine bırakacaktır."[52] Mahalleden gruplar, sivil toplum gereksinimlerini iktidar alanına aktarmada aracı olacaktı. Bu gruplar, "bireyin değil, topluluğun kendini ifade etmesi ne"[53] dayalı "etkin", "sorumlu" ve "yaratıcı" bir vatandaşlığın temeliydi.[54] Follett iyimser bir şekilde katılım sürecinin "yerel, özel ve kişisel meseleler"in dile getirilmesini sağlayacağına inanıyordu.[55] Ev ile kent arasındaki uzamsal sınırların yanı sıra, özel ile kamusal ara-

sındaki kavramsal ayrımı da kaldırarak içselleşmiş bir demokrasi anlayışı yaratmayı amaçlıyordu. Siyasetin "harici" olmaktan çıkmasını istiyordu; bunun yerine, insanların kendileri "siyaset" yerine geçmeliydi.[56]

Follet'in tamamen harici çarelere duyduğu güvensizlik, devlet ve toplum konusunda yapısal İdealist yaklaşımlardan etkilenen toplumsal reformculara ve radikallere özgü bir yaklaşımdı. Protestanlık etkisiyle "Hariciliğin" reddedilmesi, on dokuzuncu yüzyılda hayırseverlik girişimlerinin bir özelliğiydi. On dokuzuncu yüzyıl sonunda bu yaklaşım içsel değişimi siyasi ve toplumsal demokrasiye bağlamaya yönelik ahlaki bir kaygıya dönüştü; yirminci yüzyılın başında farklı bilinç biçimleri ve siyaset üzerinde akıldışı etkilerin kuramlaştırılmasına ilgi duyulmaya başlayınca bu durum biraz değişti. Follett, değişim için içsel bilinci dışsal eyleme bağlamaya çalışırken, Elaine Showalter 1920'lerde feministler arasında avant-garde bir kolun, kamusal eyleme verilen önemi yeniden değerlendirdiğini gösteriyordu.[57] Kimilerine göre, gençliklerindeki sözde kahramanca siyasi ve toplumsal mücadeleler korkunç bir zaman kaybı gibi görünmeye başlıyordu. İdealler yıkılmıştı. Diğerleri ise, doğru düzgün bir şekilde bir araya getirilip talebe dönüştürülemeyen istekleri keşfetmek ve verilmekte olan mücadelerlere, hatta doğum kontrolü gibi kişisel meselelerle ilgili mücadelelere bile uymayan kuşkuları dile getirmek istemişti. Karşıt Görüşlüler Kulübü eski üyesi Ruth Pickering, "çoşkuyla karşı koyma duygumu, (buna feminizm mi desek?) özgürce ve müdahale olmadan kendimi ifade etme güvencesiyle (ya da buna mı feminizm desek?) değiştirdim," diye açıklamıştı durumu.[58]

Kafasına göre ayrı telden çalmak, harici mücadelelere girişmekten vazgeçme belirtisi olabilirdi; ama çözümlenmemiş duyguların üzerinde düşünme aracı da sayılabilirdi. Önceki kuşaklardan eylemciler de, siyasi görüşleriyle bağdaşmayan mahrem duygularla cebelleşmişti. Sadakatsiz, saldırgan ve küstah aşığı Ben Reitman'a fırtınalı bir tutkuyla bağlanan Emma Goldman, kendinde gördüğü çelişkilerden rahatsız olmuştu. Konferanslarında halka karşı özgür aşkı savunuyordu ama Reitman'ın sadakatsizliğinden incinip kendisini küçük düşürülmüş hissetmişti. "Ben kendim sevgimin

gurursuz bir kölesi olmuşken, Özgürlük hakkında konuşmaya hiç hakkım yok," demişti.[59] Gençlik yıllarındaki bohem deneyimlerine geri dönüp bakan Mary Heaton Vorse, ilk uzun ilişkisinin bitişini şöyle değerlendirmişti:

> Yıllar geçtikçe ilişkimizi duyarsızca değiştirmişim ve bunu hiç farkına varmadan Yapmışım ... Ben ne kadar daha çok çalıştıysam, o da o kadar az çalıştı. Benim başarım ona ne getirdi? Bir şekilde yaşamını karartti. İçindeki yaşama gücünü tüketti. Ortada kalmıştı, birden artık ona gerek kalmamıştı ... Ve kendine duyduğu tiksintiyle bana tepki gösterdi.[60]

Siyasi ve kişisel alan arasındaki gediğin farkında olmak 1920'lere özgü değildi ama kendilerine has seslerini psikolojik açıdan onaylatmak, kadınların siyasi inançlarını bozan kişisel algılarını ifade etmeyi sağlamıştı ve kamusal siyasi tutumlar ile kişisel duygular arasındaki herhangi bir uyumsuzluğa ilişkin daha geniş ölçüde bilinçlenmeye yardımcı olmuştu. Ruhsal itiraflar kadın yazınının gözde üslubu haline geldi. *Cosmopolitan*'da çıkan "Why I have failed as a mother" (Neden iyi bir anne olamadım) yazısında Vorse erkeklerle kadınların işe karşı farklı yaklaşımları olduğuna ilişkin gözlemlerini dile getirdi. Bu yüzden, aşkla işi bir arada yürütmeye çalışan kadınların "çifte başarısızlık" yaşama olasılıkları daha yüksekti.[61] İtiraflara dayalı üslup, tutucu İngiltere'de pek yaygın olmasa da Leonora Eyles *Good Housekeeping*'de boşanma hikayesini dürüstçe anlattı. "Sevişmeye ve aşka duyduğu yenilmez arzu"yu bastırmıştı çünkü arzusunu eski kocasına rahatça ifade edemiyordu. "Bir erkeğe ne kadar gereksinimi olduğunu göstermeyecek kadar gururlu ya da belki kötü-niyetli" biriydi.[62]

1920'lerde modern kadınların, yeni toplumsal cinsiyet kimliğini kişisel meselelerle nasıl dengelemeyecekleri konusundaki belirsizlik, bilinçaltıyla hem kuramsal hem de öznel yönden boğuşmayı gerektiriyordu. 1927'de Dora Russell, kadınların yalnızca dışsal siyasi, toplumsal ve ekonomik engeller yüzünden değil, "çocukluktan kalma" bilinçdışı ruhsal "ket vurma ve durdurma" durumları yüzünden de geri bırakıldığını iddia etti. Bu bireysel ruh-

sal kısıtlamaları, daha geniş anlamda, erkeklerce tanımlanan kültüre bağlıyordu. Bu, "piyanistin eldivenle çalmaya çalışması ya da oyuncunun maskeyle içten ve zarif bir oyun çıkarmaya çalışmasına benziyordu. Kadınla ilgili görüşümüz hâlâ bütünüyle kadın ve gerçeklik arasında bir maskeydi."[63]

Eril kültürün baskın gücü, daha önceki kuşaklardan maceracılara da dert olmuştu. Eğer kadınlar etkin birer vatandaş olup, kişisel ve kamusal alanda toplumsal ilişkileri değiştirecek ve bunu yaparken demokrasiyi yeniden tasarlayacaksa, kültürel ve ruhsal değişimler kaçınılmazdı. Sorun şuydu, maceracılar yeni kültürel biçimlerin ve yeni bilincin nasıl ortaya çıkacağı konusunda epey kararsızdı. Bir bakış açısına göre, gündelik yaşamın özünde algılanmayan bir kadın kültürü mevcuttu. 1886'da, Olive Schreiner'in ve Eleanor Marx'ın arkadaşı yazar Emma Brooke, Erkekler ve Kadınlar Kulübü'nde kadınların sözsüz anlatılan bir bilince sahip olduklarını savunarak Karl Pearson'a karşı çıktı. Brooke, mantıklı Pearson'a farklı bilme biçimleri olduğunu söyledi; bunlardan biri deneyimseldi, "birikmiş gözlemlere ... ve sürekli dikkatli olmaya dayanıyordu." Pearson'ın bunu bizzat kadınlardan öğrenmesi gerekiyordu. "Kadınların dediğini dinlemeli, doğanın ve duyguların dile geldiği bilinçdışı anlarda yüzlerini gözlemlemelisiniz."[64]

Brooke'a göre, kadınların algılama biçimi titrek ve örtüktü. Öte yandan, güçlü modellerler kadınların farkına, eril mantık ve "nesnellik" dünyasına olumlu bir kültürel alternatif olarak açıklık kazandırıyordu: kadınlar, manevi niteliklerle, duygularla ifade gücüyle ya da bilinmeyeni sezme gücüyle donatılmıştı. Kahin kadın, Winifred Harper Cooley'nin 1902 tarihli ütopya romanı *A Dream of the Twenty-first Century*'deki o "ışık saçan yaratık" gibi, sembolik olarak yol göstericilik edebilirdi. Medyum algısına da sahiptiler. Greenwich Village'ın duyarlılığı yüceltişinden esinlenen Mabel Dodge Luhan, "Ben aynayım," diye yazmıştı.[65] Marie Stopes da otorite sahibi bir bilim kadını olarak toplumsal kimliğini, zekice hissi hayallerin hayali tacirine dönüştürmüştü.

Kadın gücünün alternatif kaynaklarını geri kazanma çabalarıyla eş zamanlı olarak yepyeni bir kültür yaratma inanışında olan karşıt bir yaklaşım vardı. 1896'da Amerikalı anarşist Lizzie

Holmes'a göre, yerleşik inançları kabul etmeyen bu karşı kültür, bir bireysel istek meselesiydi: "Bizim gerçekten içten kadınlara gereksinimimiz var; insanoğlunun acılarını, bir zamanlar bizim için biçilmiş yapay rolleri, yapay alçakgönüllülüğü, yapay cehaleti tamamen unutacak kadar yüreğinin derininde hisseden, özgürlük ve adalet adına konuşup çalışma isteği duyan kadınlara."[66] Emma Goldman da, kadınlara ve erkeklere yeni bir kültür yaratmak için, kişisel yaşamda olduğu kadar siyasette de doğrudan eyleme geçilmesi gerektiğine inanıyordu.

Farklı yaşamak, maceracıların ve hayalcilerin geniş bir kesitinde, hem toplumsal cinsiyet hem de farklı bir gelecek öngörüsü bağlamında yaygın bir temaydı. Mary Heaton Vorse 1907'de Greenwich Village'deki Washington Square'de aralarında kocasının da bulunduğu on altı genç bohem ile birlikte bir dayanışma evine katıldığında iyimselik doluydu. Sanki "kadınların ücretli iş hayatına katılması katılması ev hayatındaki sorunların çözümüydü" ve "feministlerin ekonomik bağımsızlık çağrısıyla vaat ettikleri her şey gerçekleşmişti."[67]

Sosyal yardımlaşma merkezinde yaşam, kişisel ilişkiler yoluyla daha ılımlı bir şekilde yeni toplumsal ilişkiler tasarlama imkanı sağlıyordu. Jane Addams, Hull House'a "toplumbilimsel laboratuvar" denmesine karşı çıkarak Hull House'un "böyle bir adlandırmanın çağrıştırdığından çok daha insani ve kendiliğinden gerçekleşen bir organizasyon" olduğunu söylüyordu.[68] En demokratik haliyle sosyal yardımlaşma merkezleri, çok farklı sosyal çevrelerden insanlar arasında kültürel anlamda alışveriş olabilmesini sağlıyordu. Varlıklı New England'dan, yoksul kiracılarla çalışmak için New York'un Aşağı Doğu Yakası'na taşınan Mary Kingsbury Simkhovitch, sosyal yardımlaşma merkezindeki yaşamdan heyecan duydu ve şevk alıyordu:

> Sıcağı sıcağına alınacak dersler sunan bir tür üniversiteydi burası ... Doğu Yakası, binlerce soru ortaya atıyordu. Araştırma, anlayış, arkadaşlık ve eylem gerektiriyordu. Derhal işe girişmek, yani önce Yiddish okumayı ve konuşmayıöğrenmek, tiyatrolarla lokantalara gitmek, bölge halkının toplumsal ve si-

yasal yaşamına katılmak anlamına geliyordu bu. Uzun eğitim dönemimin en heyecan verici kısmıydı bu; çünkü her şey burada sınanıyordu.[69]

Simkhovitch, kendini o kültürdekilerin yerine koyarak yoğun bir öğrenme süreci geçirdi. "Yardım edebilmek için önce, durumu içinizde hissedilmeniz, yaşamanız ve anlamanız gerekir. Yalnızca yaşadığınız duyguları anlayabilir ve başkalarına aktarabilirsiniz."[70] 1898'de İngiliz sosyalist ve feminist Isabella Ford buna benzer bir açıklık anlayışına değinmişti şu sözleriyle: "Baskı görmeyip haksızlığa uğramadınızsa, kendi sanayi sistemimizin, iş özellikle kadınlara gelince, ne kadar baskı ve haksızlık dolu olduğunu fark edebilmeniz çok zordur."[71]

Böyle reformcular ve radikaller, icraat yoluyla öğrenmeye ve başkalarının duygularını anlamaya çalışırlarken, on dokuzuncu yüzyıl sonundaki yardım girişimlerinde yaygın karşıt bir görüş de vardı. Bu görüş, orta sınıfın beslenme, ev işi, çocuk bakımı bilgisinin üstünlüğüne ya da ücretli iş hakkına inanıyordu. Eylemcilerle akademisyenler arasında da belirli bir gerginlik yaşanıyordu. Kendileri de koşulları sistemli bir şekilde araştıran Jane Addams ile Florence Kelley, Chicago Üniversitesi'nde ortaya çıkan sosyal bilimlere kuşkuyla bakma eğilimindeydi. Marion Talbot ve Sophonisba Breckinridge ile yakın ilişkilerine rağmen, duruma anlayışla bakan akademisyenlerin bile toplumsal sorunlardan çok kopuk olduklarını düşünüyorlardı. Uygulayarak ve hizmet verdikleri insanlarla karşılıklı alışverişte bulunarak öğrenmeye inanıyorlardı.[72] Öte yandan yirminci yüzyıl başında, yeni kuşak kadın mezunlar, sağlık müfettişi ya da sosyal hizmet uzmanı diploması almaya başlayınca, yeni edindikleri uzmanlık, resmi eğitim ve akademik becerilerle ile birleştirilen aydın ve modern tutumların yeğlendiğine ilişkin görüşü desteklemiş oldular. İşçi sınıfından kadınların çoğunlukla kendi ilgi alanlarını fark etmelerini engelleyecek derecede tencere, tava ve "kocakarı masalı" özdeyişerine gömüldüklerini fark ettiler.

Maceracıların arasında bilme yöntemleri konusunda derin ayrılıklar vardı. Kimileri mantığı, aklı ve mesleki uzmanlığı yüceltiyordu; başkaları ise gözleme, yaşayarak deneyimlemeye ve söylenme-

den anlaşılan bilgiye dayalı anlayışı benimsiyordu. Anarşist Helena Born, çoğu insanın bilgiyi, kendi bakışını kullanmak yerine ikinci ya da üçüncü kişilerden edinmesine yakınıyordu: "Doğa aşığı, bilgiyi doğrudan kaynağından edinmek ister."[73] 1913'te Amerikalı reformcu Clara Cahill Park, New York Hayırseverler Derneği'nin, anne ödeneği yüzünden kadınların öz saygısının eksileceğini ileri süren erkek bir üyesine karşı, "sıradan bir annenin" sahip olduğu söylenmeden anlaşılan bilgiye başvurdu. "Bildiğiniz gibi," diye açıkladı Park, "anneler, toplumbilimcilere karşın, bir tek bu konuda kendilerinin daha iyi bildiklerini düşünürler ve ... çocuklar söz konusu olduğunda, kendilerinin değil eğitimli doktorların bu konuda amatör olduğunu düşünmeyi sürdürüceklerdir."[74]

Kopuk ve entelektüel bilgiye duyulan güvensizlik, ister istemez, bu bilginin çoğunlukla güçlülerle özdeşleştirildiğinin ve ezilenleri basmakalıp bir kategoriye sokmak için kullanıldığının farkına varmaktan ileri geliyordu. 1892'de Anna Julia Cooper, beyaz erkek yazarların siyahları anlatışını küçümseyerek, "aşçılarının ve arabacılarının üzerinde yaptıkları birkaç psikolojik deney"e dayandırdıkları "Zenci ırkın özelliklerini bilip bilmeden anlatan tezler" yazmalarını alaya aldı.[75] Isabella Ford *Industrial Women and How to Help Them* (1901) adlı kitapçığında işçi sınıfından kadınların ihtiyaçlarının orta sınıftan kadınlar tarafından benimsenmesine şu sözleriyle net bir şekilde karşı koymuştu: "Sanayideki kadın, özgürlüğünü nasıl elde edeceğini kendi bulmalıdır. Biz onun adına bunu yapamayız, yapmaya hakkımız yoktur. Onun gereksinimlerini kendisi kadar iyi bilemeyiz."[76] Anlayış, algı ve davranış biçimlerini böyle demokratikleştirme çabaları, kültürel egemenliğin kökten bir eleştirisi halini almıştı.

Ama yıllar geçtikçe, bilgi konusunda her iki anlayışın da eksikleri ortaya çıkacaktı. Mesleki uzmanlığı destekleyenler duyarsız ve despot olabiliyor, başka toplulukların ve kültürlerin kabul edilen anlayışlarından bir şeyler öğrenmeyi beceremiyordu; diğer yandan, deneyimle kazanılan bilgiden yana olanlar da, entelektüelliğe karşı kayıtsız bir tutum geliştirebiliyordu. Sezgisel, ve dışavurumcu kişi ya da yalnızca anne olma deneyimi, insanı özgürleştirmek yerine kısıtlayabiliyordu. Örtük yoldan anlama, seçenekleri yeniden

tasarlamak yerine, yakınıp durmaya ya da karşı çıkışlarla patlamaya mahkumdu. Dahası ezileni duygusallaştırabilir, kabulü zor olan gerçekleri inkara itebiliyordu.[77]

Yeni bir çağın kimi hayalcilerine göre, yeni değerler oluşturmak ve yeni stratejiler uygulamak için birebir deneyimden daha fazlasına ihtiyaç duyulduğu besbelliydi. Çünkü hazır hayaller silsilesi mevcut kültürde içten içe var olursa, toplum çok daha hızlı değişebilirdi. Charlotte Perkins Gilman, sözle anlatılmayan alışılmış varsayımların, kadınların ezilmesine yol açtığını fark etmişti. *Women and Economics*'te (1898), yaşam koşullarının deneyimlenerek alışkanlık haline geldiğine ve bunların üzerine inşa edilen "genel algının" mevcut durumun daha da sağlamlaşmasına sebep olduğu yorumunda bulundu. Eskiden beri var olandan, olabilecekleri kavramaya geçişin güçlüğünün farkındaydı.[78] Gilman'ın köklü ütopyaları, hayata geçirilmeye çalışılacak keskin alternatifler yaratmak yerine mevcut istekleri yeni bir temele oturtarak yaygın genel algı biçimlerini tersine çevirebilecek bir alan açıyordu. Etkili olabilmesindeki temel sebeplerden biri, en başa çıkılmaz sorunlardan biriyle boğuşmasıydı: Mevcut kadın olma şekillerini korurken, bireylere bunların ötesine geçme ve başkalarıyla farklı ilişkiler kurma imkanı nasıl sağlanacaktır? *Kadınlar Ülkesi*, adlı ütopyasında annelik, daha geniş bir karşılıklılık halini yansıtan bir sembole dönüşür. Yeni bir kültür olasılığı sunan çocuk yetiştirme, sevme ve işbirliği yapma değerlerini bir araya getirmiştir.[79] Gilman, kadının sevgi yoluyla kurtarıcılığa soyunduğu eski ütopya geleneğini, geçiş dönemi kültürünü anlamaya yarayan kavramlara dönüştürmüştür.

Çok büyük güçlükler yine de aşılmamıştı. Gilman'ın güçlü yorumu bile, bütün kadınların anne olduğunu ya da olmak istediğini varsayıyordu. Sembolik olarak annelik, toplumsal vatandaşlığın sınırlarını daraltabileceği gibi genişletebilirdi de. Kadınları, topluluk halinde, değişimi kolaylaştırıcı bir unsur haline getirmeyi amaçlayan hayalciler, sürekli kadınların özerk farklılık seçimini kısıtlamadan alternatif bakış açıları oluşturma sorunuyla karşı karşıya kalıyorlardı. Kadınlara belirli ilgi alanları çevresinde bir araya gelme yolları önerirken hayalciler, tekrar tekrar daha da kısıtlayıcı hudutlar çizmekle kalıyorlardı. Stella Browne, kadınların

üremeyi denetlemesini erkeklerin işçileri denetlemesine eşdeğer kılarak, ortaklaşa temsil kavramını öne sürmek için cesur bir girişimde bulundu. Anarko-sendikalizmin bedenle ilişkili biçimde yeniden dile getirilişi, birey ile daha geniş bir toplumsal bağlamı devingen biçimde birleştirmişti; ne yazık ki, aynı zamanda kadınları işgücünden, erkekleri de cinsel üremeden dışlayan kuramsal bir kategorileşme ortaya koyuyordu. Dahası, hayalciler kendi içlerinde de anlaşmazlık içinde olduklarını fark ettiler. Uyanmış olabilirler, ama aynı fikirde değildiler kesinlikle. Hem toplumsal safiyette hem de toplumsal annelikte var olan fedakar kurtarıcı, iddialı kültürel muhalefet ve güç özlemiyle çatışıyordu. Koruyucu yasaları destekleyenler kadın emeğini düzenlemek istediler; eşitlikçiler ise sınırsız eşitlik istedi.

Kadınların, günlük yaşamı ve kültürü demokratikleştirme çabalarına ilişkin kuramsal ve stratejik anlaşmazlıklar her on yılda bir tekrar ediyor ve her seferinde farklı biçimlerde ortaya çıkıyordu. Kişisel olan şeylerin siyasete aktarılması, farklılık ve eşitlik, birey ve toplum hep çelişki yaratıyordu; devletin rolü ve yeni bir kültür ve bilinç yaratma tarzı da buna katkıda bulundu. Bu biçimde dönüp dolaşıp geri gelmeler, zamanla cesaret kırıcı hale gelmeye başladı; en coşkulu hayalcileri bile, kadınların değişim yaratacağına duyulan inançlarını sorgulamaya itti. Umutlar zayıflayınca, öbür kadın hayalcilerle birlikte Gilman da değişimin yapısal olarak evrilerek geldiğine ilişkin inandırıcı tahmine sığınmak zorunda kaldı.

Aslında böyle bir salınım kadınlara özgü değildi. Aynı dönemde, yapan ile yapılan konusunda daha geniş tartışmaların hepsinde mevcuttu. On dokuzuncu yüzyılın ilerici düşünce akımlarının bütün kollarına evrimci fikirler ve teleolojik inançlar hakimdi. Liberaller, anarşistler, sosyalistler ve Marksistler, özellikle de değişim umutları azalınca, hep eski dünyanın içinden çıkacak yeni bir dünyanın sinyallerini aramaya başlamıştı. Gönüllülüğe dayalı alternatiflere o denli önem veren anarşist Lizzie Holmes bile, evrimsel değişime arayışlarına girmişti. 1887'de derneklere mal ve hizmet değişimi ve alternatif karşılıklı alacaklandırma sistemleri yaratmak için "iş borsaları" kurma çağrısında bulundu. "Eski düzen çürüyüp işe yaramaz hale geldikten sonra kargaşa ve şiddet olmadan yıkılıp gidine

kadar, eski yozlaşmış kabuğun altında yeni bir toplum yapısı büyüyüp gelişebilir," diye düşündü.[80]

Daha iyi bir toplumsal yapı evrimine duyulan güven inandırıcı da olsa, eylemlilik ve görev kavramları psikolojik yönden daha merak uyandırıcıydı ve bilimsel düşünce yapısına sahip maceracılar bile, ütopyacılarla, bin yıllık mutluluk inancıyla kurtuluşa ulaşma umudunu paylaşıyorlardı. Demokrasiyi yeniden tanımlamak ve günlük yaşamı demokratikleştirmek konusunda bütün gereksiz anlaşmazlıkları bir kenara bırakan Beatrice Webb'e göre, daha geniş anlamda kadın hareketi, işçi hareketi ve sömürgeleştirilenlerin ayaklanması, "sonuçta aynı yöne ... yani duyarsız ve meşgul insan kitlelerince kabul edilen fikirlerin, adetlerin ve yasaların değişimi yönüne doğru ilerliyordu."[81]

Maceracıların üzerinde anlaşacağı son konunun, sonuçta varacakları yerin neresi olacağı olması aslında pek de şaşırtıcı değildi. Kimileri daha iyi düzenlenmiş, toplumsal bir kapitalizm hayal ediyordu; kimileri Edward Bellamy'nin *Geçmişe Bakış* kitabındaki devlet önderliğinde sosyalizm anlayışının izinden gitti; kimileriyse doğaya yakın, özgür bir komün hayatının özlemi içindeydi. İçki karşıtı reformculara göre ütopya içkisiz; bohemlere göre canlandırıcı olumlu duygularla yüklü; annelik yandaşlarına göre doğurgan; bağımsız karakterlilere göre ise, hareketli ve serbest bir yerdi. Mary Parker Follett'in Güzel Şehir tasarısı kent yaşamını evcilleştiriyordu. Belediyenin yalnızca temizlik için "çaba" göstermesinin yeterli olmayacağı konusunda diretiyor, insanlara "eğlence, zevk, mutluluğu" tattıracak "gerçek bir yuva" kurması gerekir belediyenin diyordu.[82] Bunun aksine, kültürlü ve modern Elsie Clews Parsons için kentin çekiciliği, kişinin kimliğinin tanınmamasında yatıyordu: "Çok büyük toplulukların yaşadığı yerlerde, başkalarıyla kurulan ilişkilerde bir karşındakini tanımama hali vardır; bu durum hissetmeden cinsel ilişkilerde deneye ve çeşitliliğe katkıda bulunan kaçınılmaz bir tanınmama halidir."[83] Mesele farklı kusursuz kent anlayışlarında da değildi; yeni bir kent yaşamını mı yoksa kırsal yaşam mı seçileceği konusunda fikir ayrılıkları yaşanıyordu. Hayalcilerin şahı Voltairine de Cleyre, Orta-Batı'daki köklerine bağlı kalarak "küçük çaplı, bağımsız, kendine yeten, özgürce işbirliği

"Hayat Ağacı" (Ulusal Kooperatif Arşivi)

yapan dayanışmacı bir topluluktan" yana oldu. Onun "ideali", "bütün doğal kaynakların her zaman herkese bedava olduğu ve işçinin bütün temel gereksinimlerine yetecek ürünü tek başına üretebildiği bir durum"du.[84]

Voltairine de Cleyre için gerçekten önemli olan arayış içinde olmaktı. Anarşizm anlayışı devingen ve akışkandı:

> Bu ekonomik bir sistem değil; işçilerin sanayiyi nasıl yürüteceklerine ilişkin ayrıntılı planlar sunmuyor insana; alışveriş için sistemli yöntemleri yok; "iş idaresini" dikkatli bir şekilde kağıt üzerinde düzenlemiyor da. Yalnızca bireysellik ruhunun düştüğü bataktan çıkarmaya ve hangi ekonomik düzen gelirse gelsin, kendini en üstte tutmaya çalışıyor.[85]

Geleceğe ilişkin sınırları aşan hayalleri vardı: "Hedefiniz yıldızlarsa, kapıya çakılıp kalabilirsiniz, ama hedefiniz yerse eğer, yere çakılırsınız."[86] Bazı insanlar daha az bireyci ve daha ihtiyatlı görünüyor olabilirlerdi; ama onlar da günlük yaşamın içinde göz ucuyla yeni ilişkiler görmeye başlamışlardı. 1912'de Lawrence grevcilerinin arasındaki "kardeşlik"ten derinden etkilenen Vida Scudder, her kadın ile erkeğin emeklerinin "düzgün bir şekilde" karşılığını aldığı ve "farklı ırklardan kimselerin gerçekten tek yürek, tek zihin, tek ruh olduğu" adil bir toplum hayali kuruyordu.[87]

On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında maceracı yenilikçilerin, tutarlı bir politika paylaştıkları söylenemez. Beatrice Webb'in kabaca belirleyip önerdiği daha geniş bir "hareket" tanımına bile uymazlar; çünkü hepsi ayrı telden çalmışlardır. Yine de kadınların bu olağanüstü "uyanışları", değişim adına tartışmasız yaratıcı bir güç oluşturmuştur. Bebek giyiminden küresel ticarete kadar, günlük yaşamın her alanı, canlı bir reform ve değişim güdüsünün etkisine girmiştir. Kişisel ve kamusal arasındaki hudutları hafifçe sarsıp toplumsal cinsiyete ilişkin kabul gören fikirleri altüst eden yeniçağ hayalcileri, siyaset, vatandaşlık, demokrasi, iş, kültür ve sosyal yaşam hakkında geniş kapsamlı sorular ortaya atmışlardır. Politikaların ve ütopyaların betimlenmesi konusunda anlaşmazlığa düşmüş olabilirler ama asıl meselede hemfikirlerdi: Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı.

Sonuç

Yıllar geçtikçe, yeni bir çağ hayal eden kadınlar sık sık şikayet eder oldular. Değişim düz çizgide ilerlemiyordu; bunun yerine bölük pörçüktü ve acı verecek derecede yavaştı. 1930'ların başında İngiliz feminist Ray Strachey, genç kadınlar arasında görülen "feminizm" karşıtlığından yakındı. Bunun, "savaştan önceki yaşamın nasıl olduğu"nu bilmemekten kaynakladığını düşündü.[1] Amerika'nın Yeni Düzen'i, uzun zamamandır beklenen toplumsal reformları yürürlüğe koymaya ve eski maceracılara yönetim görevi vermeye başlayınca bile, eski emektarların bazıları memnun olmadı çünkü yeni kuşağın radikal kadınları, faydacı bir yaklaşımla, yoksulluğa ve işsizliğe odaklanmaya daha meyilliydi. İlerici reformcu Mary Beard ve sosyalist feminist Harriot Stanton Blatch, feminist eşit haklar stratejisiyle çelişen görüşler ileri sürdü ama her ikisi de, Eleanor Roosevelt'in çevresindeki Yeni Düzen refomcularını eleştirdi. Beard 1933'te Blatch'e, "'Tek seferde tek şey'e bakmaya ve tek konuda hareket etmeye inanıyorlar," diye yakındı. Maceracı hayalciler, birçok boyutta değişim öngörmüş, yeni türden insanlar ve toplumsal ilişkiler tasarlamışlardı.[2] Siyasi bakış açısına bağlı olarak adım adım ya da çabuk biçimde, bir değişimin bir diğerini getireceğini varsaymışlardı. 1930'ların ekonomik buhran yıllarında koşullar ve tutumlar tamamen değişmişti.

Öte yandan, yeni bağlamlarda ilişkiler ortaya çıktı. Rosalyn Baxandall ve Elizabeth Ewen, Amerika'nın banliyölerini araştıran *Picture Windows* (2000) adlı kitapta AFL'nin Konut Kurulu'nun yöneticisi Catherine Wurster Bauer'in, Philadelphia'da Amerikan Çorap Fabrikası İşçileri Federasyonu (American Federation of Hosiery Workers) tarafından desteklenen; içinde oyun alanları, çamaşırhaneler, tenis kortları ve yüzme havuzu bulunan bir toplu konut

projesi başlattığını belirtir. Aynı zamanda, müstakil konutlardan oluşan Greenbelt kooperatif camiasında, konutlandırmayı demokratik karar alanının bir parçası sayan görüşün geçerli olduğunu gösterdiler. 1937'de yerel gazete *Greenbelt Co-operator*'ın bildirdiğine göre, konut sakinlerinden Mary. E. Van Cleves, on dokuzuncu yüzyıl ütopyacılarının hatırlayacağı şu heyecanlı sözleri sarf etmişti: "Bizler yeni bir yaşam biçiminin öncüleriyiz."[3]

1930'larda hem siyahi hem de beyaz kadınlar arasında ortaklaşmacı bilinç yeni biçimlerde ifade buldu. Darlene Clark Hine, Detroit Ev Kadınları Birliği'nin, "Zencilerin ekonomik konumunu yönlendirilen harcama yoluyla dengeleme" çabasının parçası olarak, siyahi işyerlerini desteklediğini bildirir.[4] 1930'ların ortasında, camia eylemlerini işyeri ayaklanmalarıyla birleştiren "kitlesel grev" dalgası, *Nation*'ın "tüketici bilinci" diye adlandırdığı şeye geniş bir bağlam oluşturdu. 1936'da *New Republic* "üretici ile tüketici rollerinin yakından ilişkili" olduğunu söylerken, ev kadını eyleminin işçi hareketinin kuramsal fikirlerinden yararlandığını anlattı.[5] İş ve camia arasındaki bu gibi bağlantılar, Sanayi Örgütleri Kongresi'nin (Congress of Industrial Organizations - CIO) yeni sanayi sendikacılığı yoluyla kurumsal düzeyde ifade buldu. 1930'ların ortasından itibaren, bünyesinde Komünistleri ve Troçkistleri barındıran CIO, "yardımcı kadın gücü birlikleri" yoluyla işçilerle camia arasında ittifakı teşvik etti, Mary Heaton Vorse'u *Labor's New Millions*'da (1938) "resmi toplantıyla yetinmeyen" ve "sendikayı bir yaşam biçimi gibi gören" sendikacılığı selamlamaya yöneltti.[6]

Komünist Partisi yönetimi, ev işinin de ücretli iş kadar üretim ekonomisinin parçası olduğunda ısrar eden Kaliforniya'lı parti eylemcisi Mary Inman'ı eleştirmesine rağmen, Inman ve aralarında Elizabeth Gurley Flynn ve Trinidad'lı Claudia Jones'un bulunduğu başka kadınlar, Komünist Parti'nin kadınları kültürel yönden geri plana iten tutumunu etkiledi.[7] Dahası, evişiyle ilgili protestolar solun dışına da uzanıyordu. Tanınmış gazeteci Dorothy Thompson, 1930'ların sonunda *Ladies' Home Journal*'daki "Occupation: Housewife" (Meslek: Evkadını) başlıklı yazısında, tanıdığı bir kadının "evkadını" diye sınıflandırılmaktan nasıl rahatsız olduğunu anlattı.

> "Senin sorunun," dedim, "hepsini uzmanca ve aşağı yukarı aynı anda yürüttüğün bir düzine mesleğe tek bir ad bulmak zorunda kalmak. Şöyle yazabilirsin: 'İdareci, aşçı, hemşire, sürücü, terzi, iç dekoratör, muhasebeci, yiyecek içecek tedarikçisi, öğretmen, özel sekreter' ya da yalnızca 'hayırsever' yaz."[8]

İngiltere'de işçi kadınlar ve toplumsal refomcular, ekonomik buhrana bakmaksızın kadınların ve çocukların gereksinimlerine dayalı insancıl bir ekonomiyi savundu. Oluşturdukları politikalardan kimisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında yürürlüğe girdi ve savaş sonrasının refah devletini etkiledi. 1930'larda, öncü maceracıların kişisel dünyayı kamusal dünyaya bağlarken karşılaştığı ikilemlerin çoğu sürüp gitti. Kadınların, kamu bağlamında cinsellikten söz etmesi hâlâ zordu. Stella Browne'ın, 1937'de Birkett Kurulu'na annelik ahlakı hakkında deliller sunarken, kürtaj olduğunu açıklaması gayet olağanüstü bir durumdu.[9] Browne, demokratik denetimin kapsamını genişletme çabasını sürdürmesine rağmen, solun üretime öncelik vermesi ve cinsellik ile üremenin politikanın dışında kaldığı kanısı yüzünden, öbür kadın cinsel radikaller gibi kısıtlandı.

Bununla birlikte, 1930'ların kadınları, cinsel duyguları incelemek için yeni kültürel yollar arıyordu. İngiliz romancı Naomi Mitchison 1934'te *The Home and a Changing Civilization*'da, Aile Yardımı gibi politikalar için çalışmak önemli olsa da, meseleleri bir yığın reformla alelacele düzeltmenin yetmediğini savundu. Cinsiyet güç ilişkilerinin temeline inmek gerektiğini ileri sürerek, cinsel ilişkilere düşen "sahiplenme gölgesi"nin anlamlarını düşündü. Mitchison'ın gözlemine göre "akıllı kadınlar" "toplumsal yönden sahiplenilmek"ten kaçınmaya öylesine kararlıydı ki, "kişisel yönden sahiplenilmek" de istemiyorlardı, oysa bu durum "onlara acı veriyordu." Öte yandan orta sınıftan başka kadınlar, toplumsal yönden sahiplenilmeye razıydı ama bunun karşılığında erkeklerden, ellerinden geldiğince çok şey koparıyorlardı. Bu seçeneklerden kaçınan Mitchison, kişisel olarak sahiplenilmeyi toplumsal olarak sahiplenilmekten ayırmayı önerdi; "modern" kadınların cinsel deneyim arayışı, karşılıklı sahiplenmeye dayanmalıydı.[10]

Kadınlar, yeni kadınlık ve erkeklik çeşitlerini hayal etmekten vazgeçmedi. Üniversitede tanıştığı kadın toplumsal ekonomistlerden ve 1920'lerde Paris'in kişiye özel modasından etkilenen Elizabeth Hawes, toplu üretim için tasarladığı kadın giysilerinde şıklığı ve rahatlığı birleştirmeye girişti ve erkeklere, resmi takım elbiselerini çıkarmalarını önerdi. 1939'da alternatif moda bildirisi *Men Can Take It*'te "şeyh tarzında bol elbiselerin tensel rahatlığına ne dersiniz?" diye sordu.[11] Bu Elbiseler biraz fazla ileri gitmişti. Yine de olabilecekleri hayal edip farklı yaşayan hayalciler, kadınlar için gerçekten alternatif kişisel olasılıkların ortaya çıkmasına yardım etmişti. Bu olağanüstü mayadan, özgür aşk, açıkça yaşanan eşcinsel ilişkiler, yeni türden aileler, çocuk yetiştirme konusunda yeni yaklaşımlar, yeni eğitim kuramları, beslenme ve beden konusunda yeni tutumlar ortaya çıktı.

Hayalciler aynı zamanda yeni çağlarını, arkalarında parçalanmış küçük toplumsal ütopyalar bırakarak, belli etmeden kabul ettirdi: Anaokulları, anne sağlığı merkezleri, doğum kontrolü klinikleri, evsiz kadınlara konutlar, bahçe şehirler ve banyosu ve içeride tuvaleti; elektriği ve gazı olan toplu konutlar bıraktılar. Bunlar da karşılığında başka önerileri akla getirdi. Halka açık belediye çamaşırhanesi daha bireysel bir ütopya doğurdu – Kadın Kooperatif Birliği 1946'da belediyeden, her toplu konut birimine çamaşır makinesi talep etti.[12]

Hayalcilerin toplumsal yaratıcılığı, inatla mevcudiyetini sürdüren karşıt görüşleri belirginleştirdi: Her ırktan ve sınıftan bütün kadınlar eşit haklara sahip olmalıdır; refah ve rahatlık sorumluluğunu bütün toplum paylaşmalıdır; bireyler talihsizliklerinden dolayı tamamen suçlanamaz. Makul görünen bu öneriler, Beatrice Webb'in 1913'te belirttiği yararlı "reform planları" gibi, geniş kapsamlı anlamlar taşıyordu. Günlük yaşamın dokusunda var olan toplumsal tüketim biçimleri, bütün gereksinimleri en iyi karşılama aracı olarak piyasa eleştirisi içeriyor, insan gereksinimleri çerçevesinde yapılanmış tahrip edici bir ekonomiyi işaret ediyordu. Hayalcilerin kahramanca patlamaları ve onları esinleyen değerler belleklerden silindi, ama onların gerçekleştirdiği çoğu şey, modern yaşamın sözü edilmeyen bölümlerinde varlığını sürdürdü.

Ama yenilikler "açıkça görülen" şeylerin dünyasına karıştıkça, bunlara yüklenen kimi radikal toplumsal anlamlar yok olmuştur. Bilerek ilerici kıyafetler giyen ve bisiklete binen bütün o yeni kadınlar, hiç düşünmeden pantolon giyip bisiklete binileceğini nasıl hayal edebilirdi ki? 1880'lerin ve 1890'ların sadeleşme yanlıları ve doğa düşkünleri, el sanatı merakının yirminci yüzyılda standart bungalovları doğuracağını ya da birçok kuşaktan ilkokul çocuğunun rafya elişi yapacağını tahmin edemezdi. Ne mecazi düşünen hayalciler kurmaca ütopyalara duydukları ilginin reklam sanayiini böylesine canlandıracağını önceden görebildi; ne de bahçe şehirlerin hevesli sakinleri, radikal zevklere hitap eden alternatif işyerlerinin belli ürünler satılan pazarlara öncülük yapacağını anlayabildi. "İlerici yaşam" bıraktığı formika tezgahlı mutfaklar, hippi boncukları, dizaltı yün çoraplar ve yırtık kot pantolonlardan oluşan kalıntılarıyla bir dizi savaş sonrası "yaşam biçimi"ne dönüştü. Günlük yaşamı yaratanlar, yirminci yüzyılda varılan sonuçları denetleyemedi.

1924'te *Gündelik Hayatın Sorunları* yazan Leon Troçki şunu gözlemlemişti: "Yaşam koşullarını değiştirmek için, onlara kadınların gözünden bakmayı öğrenmeliyiz." Troçki'nin "sıradan yaşamda eril bencillik" öngörüsü, daha sonra solun günlük yaşam kuramlarının gölgesinde kaldı.[13] İki savaş arasında Gerçeküstücüler günlük varoluşu rüyaların ve arzuların suçluluk uyandıran olağandışı açıklamalarıyla dönüştürmeyi amaçladı; dünyevi değişim ya da aslında, kadınların gözüyle bakma önerilerinden o kadar heyecenlanmadılar.[14] Marksistler işyerine öncelik verdiğinden, günlük yaşamın öbür yönleri en iyi olasılıkla ikinci derecede önemli, en kötü olasılıkla ise kapitalist kitle tüketiminin elinin altında görüldü. Savaş sonrasında Fransa'da, Marksist kuramcı Henri Lefebvre, günlük yaşamı tarihin biçimlendirdiğini saptadı ve tüketimin önemini vurguladı. Lefebvre'in *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, isimli kitabı, kadınların günlük yaşama "emanet" edildiğini belirtir ve içinde bulundukları "sürekli protesto" halinden söz eder ama kadınları toplumsal ve cinsel üreme koşullarını değiştirme mücadelesi sürdüren tarihsel birer unsur saymak yerine, tüketici kapitalizmin hedefi gibi sunar.[15] Lefebvre'e göre kadınlar, reklam işaret diline kaydedilmiştir.[16] Sanki maceracı ve yaratıcı kadın hayalciler hiç var olmamıştır. Kişisel ve toplumsal varoluş için verilen bütün o

mücadeleler, günlük yaşama ilişkin bütün o ateşli tartışmalar kayıtlardan silinmiş gibidir.

Ama sonra, 1960'ların sonunda, kadın kurtuluş hareketi ortaya çıktı ve birkaç yılda birçok ülkede feministler bir kez daha kişisel ile siyasal alanın, üretim ile camianın, toplum ile devletin arasında köprü kurmaya uğraştı. Yeni hareket özgür aşk deneylerinin, aynı cinsiyet ilişkilerinin, ortaklaşmacı yaşamın, camia eylemlerinin, daha geniş bir sendika görüşünün geçmişine yeniden ilgi duyulmasını sağladı. Dahası maceracıların, toplumsal vatandaşlığı ve toplumsal hakları yeniden yapılandırma çabaları; feminizmin yanı sıra gelişen daha geniş kadın hareketleri tarafından da ele alındı. Bütün dünyada işçi sınıfı kadınları sendikalarda eşitlik için savaşmış, grevdeki erkekleri destekleyici eylemlerde bulunmuştur. Yoksul kadınlar, geçimlerini sağlamanın yeni yollarını oluşturmuştur. Sudan konuta, sağlık hizmetinden toprağa kadar bütün kaynaklardan yararlanmak için mücadele vermiş ve büyük kuruluşların çevreyi mahvetmesine karşı çıkmışlardır. İşçilerin koşullarını geliştirmek için ahlaki tüketim düşüncesinin yanı sıra, asgari geçim ücreti ve vatandaşlık geliri yine gündemdedir. Son birkaç on yılda kadınların, haklar ve yetkiler için dünya çapında başlattığı ayaklanmalar, demokrasiyi günlük yaşamın bütün alanlarına yayma talebine katkıda bulunmuştur. İçsel ve dışsal değişim ve farklı bilme biçimleri arasındaki sınırlar yeniden tasarlanmakta ve yeniden yaratılmaktadır; kesin çizgilerle belirlenen ikiliklere, akışkanlıktan yana karşı çıkılmaktadır. Kadınlar arasındaki bu yeni "uyanış", on dokuzuncu yüzyıl sonundaki ve yirminci yüzyıl başındaki hayalcilerin ve maceracıların çabalarını kurtarmıştır.

Kişisel deneyimleri ve arzuları siyasetin kamusal alanına aktarmayı amaçlayıp bir yandan da özerkliği sevgi ilişkileriyle, başkalarıyla ilgilenmeyi kendi isteklerini yerine getirmekle dengelemeye girişen modern feministler, daha önceki dönemde maceracıların kafasını karıştıran ikilemlerin birçoğuyla karşı karşıya kalmıştır. Dahası, dünyanın birçok bölgesinde devletten, kaynaklardan yararlanma ve bunların kullanımında demokratik denetim sağlama talep etmeye çabalarken, güçlü ekonomik ve siyasi çıkarlarla boğuşmuşlardır. Kadınların, güç odaklarını etkileyecek kendi camialarının politikasına ve yerel politikaya katılımını sağlamak için radikal ve yaratıcı stra-

tejiler geliştirilmiştir. Kendilerinden önceki hayalciler gibi, çağdaş hareketlerin içindeki kadınlar da, son birkaç on yılda, amaçlanan değişimlerin sürekli bir arayış sayıldığını görmeye itilmiştir. Gerçekten de her kazanç, halledilmesi gereken beklenmedik sorunları ortaya çıkarır.[17] Gelişme kendiliğinden olmaz. Eylemin başlangıçtaki izi silinebilir ve gözden yitip gidebilir, aynı on dokuzuncu yüzyıl sonundaki, yirminci yüzyıl başındaki hayalcilerin görüşleri gibi.

O kadar çok şey icat eden kadınlar kısmen unutulmuştur çünkü güç merkezlerinde olmadıkları gibi, ne kahramanca eylemlere girişmiş ne de göz kamaştırıcı bir parlaklığa sahip olmuşlardır. Ama toplumlar, gözle görülenin ötesindeki yollardan yeniden yaratılır. Sıradan, mahrem şeyler; bireysel kızgınlık anları; birlik duygusu: Bütün bunlar günlük yaşamın dokusuna katkıda bulunur. Maceracı kadınlardan kalan kayıp mirasın yeniden keşfi yalnızca, bu aktif yenilikçilerin bizim varlığından emin olduğumuz onca şeyi kafalarında tasarlamalarından dolayı aydınlatıcı değildir. Yenilikçiler, aynı zamanda, günümüzde de aynı ölçüde canlılığını koruyan sorular hakkında dikkate değer bir tartışma alanının sınırlarını çizdi. Halkı yeniden örgütlemek; özgüllüğü hesaba katarken daha geniş kapsamlı bir uyum sağlamak; ilişkiler ve toplumsal hareketler arasında bağlantılar kurarken bireyselliğe yer vermek; içsel algılarla dışsal değişimleri birleştirmek; başkalarına tabi olanların kavrayışına ve deneyimine saygı duyup, yine de mevcut durumdan daha iyisine geçebilmek; bunların hepsi her zamanki gibi bugün de geçerlidir. On dokuzuncu yüzyıl sonundaki ve yirminci yüzyıl başındaki uyanış, yalnızca bir akıl işi değildi; ruhu da kapsıyordu. Maceracı kadın atalarımızın ütopyacılığı, yeni varoluş ve ait oluş biçimlerini gösterdi: Hepbirlikte, Linda Gordon'ın "umudun dönüşümü" dediği olayı etkilediler.[18] Belki de olasılıklara duyulan bu inanç, en değerli mirastır. Güçlü ve gözüpek Lois Waisbrooker'ın, yıllar ötesinden, maceracıların çoşkusuyla ve canlılığıyla çınlıyan sesi, yeni dalga "günlük yaşam kurucuları" arasındaki ürkekleri harekete geçiriyor: "İlk adım ... bir şeyin *yapılabileceğine*; sonraki adım *yapılacağına* inanmaktır ve sonuncusu bunu *kendimiz* yapmaya karar vermektir."[19]

Teşekkür

Yeni Bir Çağ Hayali'nin esin kaynağı, Dolores Hayden'ın *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities* (1981) isimli kitabı oldu. Hayden'ın, günlük yaşamı yeniden biçimlendiren kadınlara ilişkin hayranlık uyandıran anlatısı, benim, kadınların sendikalardaki ve cemiyet politikalarındaki aktivizmlerine ilişkin gözlemlerimle; Londra Anaşehir Belediyesi'nin Sanayi Stratejisi'nin bir parçası olan Halk Planlama Birimi'nde, sonra da yoksul kadınların kurduğu küresel ağları öğrendiğim yer Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nin ekonomi institüsü WIDER'da 1980'lerde yaptığım çalışmalarla çok benzer bir telden çalıyordu. İngiltere'de ve uluslararası alanda kadınların evişini örgütleme gayretine ilişkin bilgimi geliştirdi.

Feminizmin şekillendirdiği bir tarih kültürünün "kadınları olaya katmak"la kalmayıp, kimin ve neyin görüldüğünü sorguladığı bir dönemde yazıyor olmak benim şansım oldu. *Yeni Bir Çağ Hayali,* 1960'ların sonunda kadın hareketinin ortaya çıkışından beri, kadınların ve toplumsal cinsiyetin tarihine karşı olağanüstü derecede artan ilgiye dayanır. Kadınların yaratıcılığını savunmak, erkeklerin tarih oluşumunda rolünü inkar etmek anlamına gelmez; bunun yerine, benim görüşüme göre kadınların tarihi, temel ilkeleri yeniden dengelemeyi amaçlar. Ayrı bir yeni dünya yaratmak yerine amaç, kadınları ya yok sayan ya da eklenti yerine koyan önyargılı bakış açılarını değiştirmektir.

Annem eskiden babamla, toprağı dinlemeye alışkın bir çiftçi çocuğu olduğu için koca kulakları olduğunu söyleyerek eğlenirdi. Geri dönüp "günlük yaşam kurucuları"na bakarken, Richard

Cobb'dan ve E. P. ile Dorothy Thompson'dan öğrendiğim bir yaklaşımla, kulağını toprağa dayama durumunu tarihe uyguladım. Fikirler hiç kuşkusuz kitap, makale, kitapçık ve rapor yazanlardan gelir ama aynı zamanda eylemle ve yaşanırken saptanan ve haklarında çok az şey bilinen birçok kişi tarafından girişilen deneyimlerle oluşturulur. Ben de bundan dolayı, daha kapsamlı iz bırakanların yanı sıra; yaygın varsayımları sorgulayan karanlıkta kalmış "hayalciler"i araştırdım. Bu konum yalnızca kadınlara değil, geçmişte olup bitenin egemen anlatısının dışında bırakılan herkese uygundur.

Bana kitaplar ve makaleler öneren, metnin ilk taslaklarını okuyup; ayrıntılı yorum ve eleştiriler yapan Rosalyn Baxandall'a; ayrıca editörlük becerisi, öngörüsü ve dönem bilgisi, bölümleri yeniden yazarken son derece makbule geçen, temsilcim Faith Evans'a çok şey borçluyum. Verso'daki yayıncılarımın hevesi ve uzmanlığı, uzun süren bir projeyi tamamlayabilmemde başlıca etkendir. Tom Penn, titiz redaksiyon önerileri ve eleştirileriyle kavramları daha net ifade etmeme yardım etti ve anlayışlılığıya beni teşvik etti. Lorna Scott Fox yaptığı düzeltilerle yanlışları saptamakla kalmadı, uygun cümle ve sözcüklerle ifademi de iyileştirdi. Metnin kopyasını yazarak sağladığı büyük destekle beni bilek eklemi ağrısından kurtaran Sonia Lane ve Anne Morrow'a çok büyük teşekkür borçluyum. Yazılı ve görsel kaynaklarla ilgili yardım sağlayan Logie Barrow, Susan Porter Benson, Lucy Bland, Myrna Breitbart, Stella Capes, Lee Diggings, Carina Galustian, Linda Gordon, Temma Kaplan, Ruth Milkman, Alison Ravetz, Linda Walker, Colin Ward, Harriet Ward ve Barbara Winslow'a da teşekkür ederim. California Berkeley Üniversitesi Emma Golman Belgeleri Projesi kapsamında, beni, başvurulacak yerlere yönlendirmekle kalmayıp, İngiltere'ye dönmemden sonra bile, malzemeleri bulup çıkaran Candace Falk'a, Barry Pateman'a ve Jessica Moran'a özellikle teşekkür ederim. Bu tarihçenin, çağdaş hareketlerle ve toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk politikalarıyla ilgisini kavrayan Stephanie Barrientos, Huw Beynon, Diane Elson, Swasti Mitter, Lynne Segal ve Hilary Wainwright'a da destekleri için teşekkürler.

Alıntı izni veren kurumlar, New York Tamiment Kitaplığı/ Robert F. Wagner İşçi Arşivleri'ne (Helena Born Belgeleri); Massachusetts, Northampton, Smith College, Sophia Smith Koleksiyonu'na (Ellen Gates Starr Belgeleri); Sheffield Arşivleri'ne (Carpenter Koleksiyonu) teşekkürlerimi sunarım. Görüntüleri çoğaltma izni ve resimleri bulmaktaki yardımları için bütün bu kurumlara ve benim ricalarımla ilgilenen bütün görevlilere teşekkür ederim. İnternetten bağlantı kurmama yardımcı olan Derek Clarke'a, sabrı ve dayanıklılığı için özel teşekkürlerimi sunarım.

Notlar

Giriş

1. Winifred Harper Cooley, 'A Dream of the Twenty-First Century', Ed. Carol Farley Kesler, *Daring to Dream: Utopian Stories by Unites States Women* 1838-1919, Pandora Press, Boston ve Londra, 1984, s. 207. Ayrıca bkz. Winifred Harper Cooley *Women's Who's Who of America* 1914-15, s. 203. Ayrıca bkz. Kadın Hakları Belgeleri Biyografiler; Kutu 2 Dizi 2, Sophia Smith Koleksiyonu, Smith's College Northampton, Mass.
2. Ada Nield Chew, 'Mother-Interest and Child-Training', Ed. Doris Nield Chew, *Ada Niels Chew: The Life and Writings of a Working Woman*, Virago, Londra, 1982, s. 249.
3. Clementina Black, *Woman's Signal*, 29 Ağustos 1895, alıntı David Rubenstein, *Before the Suffragettes: Women's Emancipation in the 1890s,* The Harvester Press, Brighton, Sussex, 1985, s. 217.
4. *Punch*, 26 Mayıs 1894, alıntı Rubenstein, *Before the Suffragette,* s. 17; Christine Stansell, *American Moderns: Bohemian New York and the Creation of a New Century*, Metropolitan Books, Henry Holt and Co., New York, 2000, s. 26-34.
5. Mary Ritter Beard, 'Mothercraft', Ed. Ann J. Lane, *Mary Ritter Beard: A Sourcebook*, Schocken Books, New York, 1977, s.79.
6. Toplumsal ve ekonomik durum hakkında, bkz. Neville Kirki *Labour and Society in Britain and the USA*, Cilt. 2, Scolar Press, Aldershot, Hants, 1994, Joshua Freeman vd), *Who Built America? Working People and the Nation's Economy, Politics, Culture and Society*, Pantheon Books, New York, 1992; John Whiteclay Chambers II, *The Tyranny of Change: America in the Progressive Era*, 1890-1920, Rutgers University Press New Brunswick, New Jersey, 2001.
7. Ed. Peter Gordon ve David Doughan, *Dictionary of Women's Organizations*, 1825-1960, Woburn Press, Londra, 2001, s. 174-5. Bkz. Patricia Hollis, *Ladies Elect: Women in English Local Government*, 1865-1914, Oxford University Press, Oxford, 1987, s. 27, 307-36, 358-9.
8. Pamela M. Graves, *Labour Women: Women in British Working Class Politics,* 1918-1939, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 175.
9. Deborah McDonald, *Clara Collet, 1860-1948: An Educated Working Woman,* Woburn Press, Londra, 2004, s. 45-7; Jean Bethke Elshtain, *Jane*

Addams and the Dream of American Democracy, Basic Books, New York, 2002, s. 74-5.

10. Patricia Madoo Lengermann ve Jill Niedrugge-Brantley, *The Women Founders: Sociology and Social Theory 1830-1930*, McGraw-Hill, Boston, 1998, s. 229-75.
11. Johanna Alberti, *Eleanor Rathbone*, Sage Publications, Londra, 1996, s. 21-9, 68-75.
12. Sally Alexander, 'The Fabian Women's Group 1908-52' Ed. Sally Alexander, *Becoming a Woman and other Essays in 19th and 20th Century Feminist History*, Virago, Londra, 1994, s. 149-58.
13. National Woman's Alliance, 'Declaration of Purposes', alıntı Mari Jo Buhle, *Women and American Socialism 1870-1820*, University of Illinois Press, Urbana, 1983, s. 88.
14. Buhle, *Women and American Socialism*, s. 89-103.
15. Clementina Black, alıntı Ellen Mappen, *Helping Women at Work: The Women's Industrial Council 1889-1914*, Hutchinson and Co., Londra, 1985, s. 61.
16. Bkz. Barbara Winslow, *Sylvia Pankhurst: Sexual Politics and Political Activism*, St. Martin's Press, New York, 1996.
17. Chambers II, *The Tyranny of Change*, s. 167-8.
18. Bkz. Ellen H. Richards ve S. Maria Elliott, *The Chemistry of Cooking and Cleaning: A Manual for Housekeepers*, Home Science Publishing, Boston 1897, s. 81-3, 137; Dolores Hayden, *The Grand Domestic Revolution: A history of Feminist Designs for American Homes, Neigborhoods and Cities*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1982, s. 151-3, 186-7; Kathryn Kish Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work: The Rise of Women's Political Culture, 1830-1900*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1995, s. 141-5, 306-11; Sarah Deutsch, *Women and the City: Gender, Space and Power in Boston, 1870 - 1940*, Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 182-3.
19. Stephanie J. Shaw, 'Black Club Women and the Creation of the National Association of Colored Women' ve Linda Gordon, 'Black and White Visions of Welfare: Women's Welfare Activism, 1890-1845', Ed. Darlene Clark Hine, Wilma King, Linda Reed, *'We Specialize in the Wholly Impossible': A Reader in Black Women's History*, Carlson Publishing, New York, 1995, s. 433-47, 449-85; Dorothy Sterling, *Black Foremothers: Three Lives*, The Feminist Press, New York, 1988, s. 83-140.
20. Frances Ellen Harper'dan alıntı Hazel Carby, *Reconstructing Womanhood: The Emergence of the Afro-American Woman Novelist*, Oxford University Press, New York, 1987, s. 70.
21. Polly Wynn Allen, *Building Domestic Liberty: Charlotte Perkins Gilman's*

Architectural Feminism, The University of Massachusetts Press, Amherst, 1988, s. 41-5, 86-121; Ann J. Lane, *To Herland and Beyond: The Life and Work of Charlotte Perkins Gilman*, Pantheon, New York, 1990, s. 160-4, 297-299; Ed. Mary Ann Dimand, Robert W. Dimand, Evelyn L. G. Forget, *Women of Value: Feminist Essays on the History of Women in Economics*, Edward Elgar, Aldershot, 1995, s. 55.

22. Martin Henry Blatt, *Free Love and Anarchism: The Biography of Ezra Heywood*, University of Illinois Press, Urbana, 1989, s. 152. Bkz. Hal D. Sears, *Sex Radicals: Free Love in High Victorian America*, Regents Press of Kansas, Lawrence, 1977, s. 111, 204 - 19.
23. Lucy Bland, *Banishing the Beast: English Feminism and Sexual Morality*, 1885-1914, Penguin Books, Londra, 1995, s. 159-61.
24. Pauline Elizabeth Hopkins, alıntı Carby, *Reconstructing Womanhood*, s. 121-8.
25. Lucy Delap, *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Early Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s, 22-8, 45-6.
26. Delap, *The Feminist Avant-Garde*, s. 29-34, 49-52.
27. Storm Jameson, *Journey From the North*, Cilt. I, Virago, London, 1984, s. 65.
28. Adeline Champney, *The Woman Question*, Comrade Co-operative Company, New York, 1903, s. 20.
29. Mary Parker Follett, *The New State: Group Organization, The Solution of Popular Government*, Peter Smith, Glouster, Massachusetts, 1965, s. 189.

1. Günlük Yaşam Maceracıları

1. Bkz. Howard S. Miller, 'Kate Austin: A Feminist-Anarchist on the Farmer's Last Frontier, *Nature, Society, and Thought*, Cilt. 9, Sayı. 2, Nisan 1996, s. 195-8.
2. Lizzie M. Holmes (Swank), alıntı Meredith Tax, *The Rising of the Women: Feminist Solidarity and Class Conflict, 1880 - 1917*, Monthly Review Press, New York, 1980, s. 41.
3. *Chicago Tribune*, 3 Mayıs 1886, alıntı Tax, *The Rising of the Women*, s. 50.
4. Lizzie M. Holmes (Swank), 'Our Memorial Day', *The Alarm*, 16 Haziran 1888, Cilt. 1, Sayı. 14, s. 1.
5. Lengermann ve Niebrugge- Brantley, *The Women Founders*, s. 230.
6. Bkz. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 75-134.
7. Alıntı G. R. Searle, *A New England? Peace and War, 1886-1918*, Clarendon Press, Oxford, 2004, s.71.
8. Frances E. Willard, 'Women and Organization', Address to Woman's Natio-

nal Council of the United States, First Triennial Meeting, 1891, Library of Congress, internet adresi:
http://www.history.ohio-state.edu/projects/prohibition/willard/williard.htm (erişim 27/05/02.

9. Mary Church Terrell, 'The Progress of Colored Women', National American Women's Suffrage Association'a hitaben, 1898, internet adresi: http://www.gos.sbc.edu/t/terellmary.htm (erişim 21/05/02.
10. Shaw, 'Black Club Women and the Creation of the National Association of Colored Women', Ed. Hine, King, Reed, *'We Specialize in the Wholly Impossible'*, s. 436-7; Tera W. Hunter, *To 'Joy My Freedom: Southern Black Women's Lives and Labors After the Civil War,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997, s. 136-7.
11. Louisa Twining, 'Workhouse Cruelties', *The Nineteenth Century,* Cilt. XX, Temmuz-Aralık, 1886, s. 709.
12. Kate Richards O'Hare, alıntı Ed. Philip S. Foner ve Sally M. Miller, *Kate Richards O'Hare: Selected Writings and Speeches,* Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1982, s. 200.
13. Vida D. Scudder, *Social Ideals in English Letters,* Houghton, Mifflin and Co., 1898, s. 300.
14. Emily Ford, 'Reminiscences' 1880 - 1910, Ford Family Papers, Metin 371/3, s.3, Brotherton Library, University of Leeds.
15. Ellen Gates Starr'dan Mary Blaisdell'e, 23 Şubat, 1889 (?), Yazışma, Dizi 2, Kutu 8, Ellen Gates Star Belgeleri, Sophia Smith Koleksiyonu, Smith's College, Northampton, Mass; Jane Addams, *Twenty Years at Hull House,* Macmillan, New York, 1938, s. 115-17.
16. Carol Dyhouse, *No Distinction of Sex? Women in British Universities,* 1870-1939, s. 155-17.
17. Mrs. Havelock Ellis (Edith Lees), 'Olive Schreiner and her Relation to the Woman Movemnet', metin Havelock Ellis Belgeleri; British Library.
18. Lizzie Holmes, 'The "Unwomanly" Woman', *Our New Humanity,* Cilt. 1, Sayı. 3, Mart 1896, s. 13.
19. *Commonweal,* 16 Ağustos 1890; 13 Eylül 1890.
20. Beatrice Webb (Potter), Ağustos 1885, alıntı Carole Seymour-Jones, *Beatrice Webb: Woman of Conflict,* Pandora, Londra, 1993, s. 128.
21. Anzia Yezierska, alıntı Annelise Orleck, *Common Sense and a Little Fire: Women and Working Class Politics in the United States, 1900-1965,* The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1995, s. 39; Yezierska için bkz. Elaine Showalter, *A Jury of Her Peers: American Women Writers from Anne Bradstreet to Annie Proulx,* Virago, Londra, 2009, s. 313-21.
22. Anna Julia Cooper, alıntı Mary Helen Washington, Önsöz, *Anna Julia Cooper, A Voice from the South,* Oxford University Press, New York, 1988, s. xivii.

23. Jane Edna Hunter, alıntı Shaw, 'Black Club Women', s. 438.
24. Florence Kelley'den Friedrich Engels'e, 1887, alıntı Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work,* s. 143. Bkz. Helen Campbell, *The Problem of the Poor: a Record of Quiet Work in Unquiet Places*, Fords, Howard and Hulbert, New York, 1882.
25. Beatrice Webb, alıntı Seymour-Jones, *Beatrice Webb*, s. 78.
26. Virginia Woolf, Önsöz, Ed. Margaret Llewelyn Davies, *Life As We Have Known It*, Hogarth Press, London, 1931, s. xxxvi.
27. Jane Hume Clapperton, *Scientific Meliorism and the Evolution of Happiness,* Kegan Paul Trench and Co., Londra, 1885, s. 286.
28. Terrell, 'The Progress of Colored Women'. İnternet adresi: http://gos.sbc.edu/t/terrellmary.html (erişim 27/05/02.
29. Catherine Webb, alıntı Alistair Thompson, 'Domestic Drudgery will be a Thing of the Past': Co-operative Women and Reform of Housework', Ed. Stephen Yeo, *New Views of Co-operation,* Routledge, Londra, 1988, s. 123.
30. Charlotte M. Wilson, 'What Socialism Is', Fabian Society, No. 4, Haziran 1886, Ed. Nicolas Walter, *Charlotte Wilson: Anarchist Essays,* Freedom Press, Londra, 2000, s. 53.
31. Bkz. Sheila Rowbotham, *Edward Carpenter: A Life of Liberty and Love,* Verso, Londra, 2008.
32. Helena Born'dan William Bailie, 1 Mayıs 1898, Born Belgeleri, The Tamiment Kitaplığı ve Robert F. Wagner İşçi Arşivleri.
33. Charlotte Perkins Stetson (Gilman. Günlüğü, 28 Aralık 1896 ve Charlotte Perkins Stetson'dan (Gillman. Houghton Gilman'a, 4 Haziran 1897, Charlotte Perkins Gilman Belgeleri, Schlesinger Kitaplığı, Radcliffe Enstitüsü, Harvard Universitesi.
34. Mary Gawthorpe, *Up Hill to Holloway*, Traversity Press, Penobscot, Maine, 1962, s. 121.
35. Alison Ravetz, *Council Housing and Culture: The History of a Social Experiment,* Routledge, Londra, 2001, s. 29-32; Carolyn Steedman, *Childhood, Culture and Classic Britain: Margaret McMillan, 1860-1921,* Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1990, s. 47-8; Jill Liddington, *The Life and Times of a Respectable Rebel: Selina Cooper*, 1864-1946, Virago, Londra, 1984, s. 68; Mary A. Hill, *Charlotte Perkins Gilman: The Making of a Radical Feminist, 1860-1896,* Temple University Press, Philadelphia, 1980, s. 242.
36. Scudder, *Social Ideals in English Letters,* s. 219.
37. Constance M. Chen, *'The Sex Side of Life': Mary Ware Dennet's Pioneering Battle for Birth Control and Sex Education*, The New Press, Philadelphia, 1980, s. 242.

38. Hill, *Charlotte Perkins Gilman*, s. 264-72.
39. Lengermann, Niebrugge-Brantley, *The Women Founders*, s. 75, 242; Sklar, *Florence Kelley*, s. 100-105; Karen Hunt, *Equivocal Feminists: The Social Democratic Federation and the Woman Question, 1884-1911*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 81 - 117.
40. Lengermann, Niebrugge-Brantley, *The Women Founders*, s. 298.
41. Delap, *The Feminist Avant-Garde*, s.205.
42. Maurine Weiner Greenwald, 'Working-Class Feminism and the Family Wage Ideal: The Seattle Debate on Married Women's Right to Work, 1914-1920', *Journal of American History*, Cilt. 76, Sayı 1, Haziran 1989, s.135.
43. Sterling, *Black Foremothers*, s. 90 - 92. Pioneer Club için bkz. Erika Diane Rappaport, *Shopping for Pleasure: Women in the Making of London's West End*, Princeton University Press, Princeton, 200, s. 96.
44. Phyllis Grosskurth, *Havelock Ellis: A Biography*, New York University Press, New York, 1985, s. 191; Sheila Rowbotham, *Women in Movement: Feminism and Social Action*, Routledge, New York, 1992, s. 158-61.
45. Ellen Carol DuBois, *Harriot Stanton Blatch and the Winning in Movement Suffrage*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1997, s. 60-85; Lane, *Mary Ritter Beard*, s. 1-23; Alice Hamilton, Exploring *the Dangerous Trades*, Northeastern University Press, Boston, 1985, s. 240 -41. Resmi örgütler için bkz. Leila J. Rupp, *Worlds of Women: The Making of an International women's Movement*, Princeton University Press, Princeton, 1997.
46. Sheila Rowbotham, *A New World for Women: Stella Browne-Socialist Feminist*, Pluto, London, 1977, s. 15-17; Desley Deacon, *Elsie Clews Parsons: Inventing Modern Life*, The University of Chicago Press, Chicago, 1997, dn. 32, s. *434*.
47. Jill Liddington ve Jill Norris, *One Hand Tied Behind Us: The Rise of the women's Suffrage Movement*, Virago, London, 1987, s. 236 - 7; Thompson, 'Domestic Drudgery will be a thing of the Past', s. 115.
48. Fannia Cohn, alıntı Orleck, *Common Sense and a Little Fire*, s. 192.
49. Hermia Oliver, *The International Anarchist Movement in Late Victorian London*, Croom Helm, London, 1983, s. 25 - 33; Nicolas Walter, 'Charlotte Wilson' Ed. David Goodway, *The Anarchist Past and Other Essays: Nicolas Walter*, Five Leaves, Nottingham, 2007, s. 220-30.
50. Dora Barrow Mantefiore Ed. Elizabeth Crawford, *The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide 1866 1928*, UCL Press, London, 1999, s. 418-23.
51. Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 32-53, 121-3.
52. Marie Jenny Howe, alıntı Deacon, Elsie *Clews Parsons*, s. 121.
53. Bland, *Beauty and the Beast*, s. 14-47
54. A.g.y., s. 250-96; Delap, *The Feminist Avant-Garde*, s. 49, 122-6; Mathew

Thomson, *Psychological Subjects, Identity, Culture and Health in Twentieth-Century Britain,* Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 20-22, 100-101.

55. Mabel Dodge Luhan, alıntı Lois Palken Rudnick, *Mabel Dodge Luhan: New Woman, New Worlds*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1984, s. 143.
56. Parsons, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 129.
57. Blanche Weisen Cook, ed., Crystal *Eastman: On Women and Revolution,* Oxford University Press, Oxford, s. 46-57.
58. Mrs. Bertrand Russell (Dora Russell), *The Right to Be Happy*, Garden City Publishing, New York, 1927, s. 295.

2. Nasıl Olmalı

1. Dora Montefiore 'The New Woman', *Singing Through the Dark,* Sampson Low & Co., Londra, 1898, s. 62 - 3.
2. Holmes, 'The "Unwomanly" Woman', s. 13.
3. Emma Heller Schumm, Boston Branch of the Walt Whitman Fellowship, 17 Mart 1901, Born Belgeleri, Tamiment Kitaplığı ve Robert F. Wagner İşçi Arşivleri.
4. A.g.y
5. Clapperton, *Scientific Meliorism*, s. 140.
6. Teresa Billington-Greig, 1914, alıntı Brian Harrison, *Prudent Revolutionaries: Portraits of British Feminists Between the Wars,* Clarendon Press, Oxford, 1987, s. 63.
7. Mary Simmons, alıntı Martha Vicinus, *Independent Women: Work and Community for Single Women: 1850 - 1920,* Virago, Londra, 1985, s. 230.
8. Florence Exten-Hann, alıntı Ed. Sheila Rowbotham, *Dreams and Dilemmas: Collected Writings,* Virago, Londra.
9. Crystal Eastman, alıntı Cook, *Crystal Eastman*, s. 9.
10. A.g.y
11. Elizabeth Cady Stanton, alıntı Crawford, *The Women's Suffrage Movement*, s, 271.
12. Anon., 'Infant Clothing', *The Rational Dress Society's Gazette,* Cilt. 2, Sayı. 6, Temmuz 1889, s. 76.
13. Alıntı Rita McWilliams, Tullberg, 'Mary Paley Marshall, 1850-1944' Ed. Mary Ann Dimand, Robert W. Dimand, Evelyn L. Forget, *Women of Value: Feminist Essays on the History of Women in Economics*, Edward Elgar, Aldershot, 1995, s, 161.
14. Helena Born, 'Whitman and Nature', Mss C. 1890, Born Belgeleri, Tamiment Kitaplığı ve Robert F. Wagner İşçi Arşivi.

15. Gordon and Doughan, *Dictionary of British Women's Organizations*, s. 63.
16. Dennis Hardy, *Community Experiments, 1900 - 1945*, E. And F. N. Spon, Londra, 2000, s. 123.
17. Nellie Shaw, *Whiteway: A Colony in the Cotswolds*, C. W. Daniel, Londra, 1935, s. 109.
18. Gordon and Doughan, *Dictionary of British Women's Organizations*, s. 63.
19. Shari Benstock, *Women of the Left Bank: Paris 1900-1940*, University of Texas, Austin, 1986, s. 302.
20. Charlotte Perkins Gilman, alıntı Lane, *To Herland and Beyond*, s. 285.
21. Christine Stansell, *American Moderns: Bohemian New York and the Creation of a New Century*, Metropolitan Books, New York, 2000, s. 35.
22. Cosmo Gordon Lang, alıntı J. G. Lockhart, *Cosmo Gordon Lang*, Hodder and Stoughton, Londra, 1949, s. 49.
23. Sheila Rowbotham, Mauric Hann ile Röportaj, Metin Notları, 1973.
24. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 10.
25. A.g.y
26. Alıntı Harrison, *Prudent Revolutionaries*, s. 189.
27. Milka Sablich, alıntı Ella Reeve Bloor, *We Are Many: An Autobiography*, International Publishers, New York, 1940, s. 218-19.
28. Alıntı Angela Woollacott, *On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War*, University of California Press, Berkeley, 1994, s. 130.
29. Alıntı Melinda Chateauvert, *Marching Together: Women of the Brotherhood of Sleeping Car Porters*, University of Illinois Press, Urbana, 1998, s. 9.
30. Alıntı Laura Doan, *Fashioning Sapphism: The Origins of a Modern English Lesbian Culture*, Columbia University Press, New York, 2001, s. 120. Doan değişen tarzlara verilen kültürel anlamları anlatır, s. 120-25.
31. Elsie Clews Parsons, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 129.
32. Max Eastman, alıntı Rudnick, *Mabel Dodge Luhan*, s. 117.
33. Elsie Clews Parsons, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 117.
34. Isabel Leavenworth, 'Virtue for Women', Ed. Freda Kirchwey, *Our Changing Morality: A Symposium*, Albert and Charles Boni, New York, 1924, s. 97.
35. Josephine Baker, alıntı Ann Douglas, *Terrible Honesty: Mongrel Manhattan in the 1920s*, The Noonday Press, Farrar, Strauss & Giroux, New York, 1995, s. 52.
36. Jessie Fauset, alıntı Benstock, *Women of the Left Bank*, s. 13.
37. Carby, *Reconstructing Womanhood*, s. 173.
38. Charlotte Perkins Gilman, 'Toward Monogamy' Ed. Kirchwey, *Our hanging Morality*, s. 54.
39. Mabel Dodge Luhan, alıntı Rudnick, *Mabel Dodge Luhan*, s. 62.
40. Sheila Rowbotham, Margery Corbett Ashby ile Röportaj, Metin Notları, 1973.

41. Isabella Ford, alıntı June Hannam, *Isabella Ford*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, s. 54.
42. *Clarion*, 23 Aralık 1899, alıntı Logie Barrow, *The Socialism of Robert Blatchford and the Clarion Newspaper, 1889 -1914*, University of London, Doktora Tezi, 1975, s. 273.
43. Julia Dawson, *Clarion*, 30 Aralık 1899, alıntı Barrow, *The Socialism of Robert Blatchford and the Clarion Newspaper*, s. 273.
44. Ada Nield Chew, 'The Economic Freedom of Women', *Freewoman*, 11 Temmuz 1912, Ed. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 240.
45. A.g.y., s. 20-21.
46. Annie Davison, Ed. Jean McCrindle ve Sheila Rowbotham, *Dutiful Daughters: Women Talk About Their Lives*, Penguin, London, 1983, s. 64.
47. Dana Frank, *Purchasing Power: Consumer Organizing, Gender, and the Seattle Labor Movement, 1919-1929*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 57.
48. Frank, *Purchasing Power*, s. 57.
49. Children's Rosebud Fountains, alıntı Els Barkley Brown, 'Womanist Consciousness: Maggie Lena Walker and the Independent Order of Saint Luke', Ed. Ellen Carol DuBois ve Vicki L. Ruiz, *Uneaqual Sisters: A Multicultural Reader in US Women's History*, Routledge, New York, 1990, s. 212.
50. Pauline Newman, alıntı Orleck, *Common Sense and a Little Fire*, s. 35.
51. Mary Heaton Vorse, alıntı Ed. Dee Garrison, *Rebel Pen: The Writings of Mart Heaton Vorse*, Monthly Review Press, New York, 1985, s. 15.
52. Alıntı Nancy A. Hewitt, *Southern Discomfort: Women's Activism in Tampa, Florida, 1880-1920s*, University of Illinois Press, Urbana, 2001, s. 115.
53. Emma Goldman, 'The Tragedy of Woman's Emancipaiton', alıntı June Sochen, *Movers and Shakers: American Women Thinkers and Activists, 1900-1970*, Quadrangle, The New York Times Book Co., New York, 1973, s. 63.
54. Charlotte Perkins Gilman, 'An Anchor to Windward', 1882, alıntı Hill, *Charlotte Perkins Gilman*, s. 93.
55. Charlotte Perkins Gilman'dan Martha Lane'e, 20 Ocak 1890, alıntı a.g.y., s. 160.
56. Kate Courtney and Beatrice (Potter) Webb, alıntı Seymour- Jones, *Beatrice Webb*, s. 209.
57. Beatrice (Potter) Webb, 5 Mayıs 1890, Ed. MacKenzie, *The Diaries of Beatrice Webb*, s. 139.
58. Elsie Clews Parsons, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 143.
59. Beatrice M. Hinkle, 'Women and the New Morality', Ed. Kirchwey, *Our Changing Morality*, s.249.
60. Elsie Clews Parsons, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 143.

61. Beatrice Hastings, *New Age*, Cilt. XI, Sayı 11, 11 Temmuz 1912, s. 253. Hastings Paris'te için bkz. Dan Franck, *The Bohemians: the Birth of Modern Art: Paris, 1900 -1930*, Weidenfeld and Nicholson, Londra, 2001, s. 187-261.
62. June Sochen, *The New Women in Greenwich Village, 1910-1920*, Quadrangle, The New York Times Book Co., 1972, s. 18-23, 34-5. Susan Glaspell için bkz. Showalter, *A Jury of Her Peers*, s. 262-3.
63. Elsie Clews Parsons, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 142.
64. Leonora Eyles, 'The Unattached Woman', *Good Housekeeping*, March 1928, Ed. Brian Braithwaite, Noëlle Walsh, *Things My Mother Should Have Told Me: The Best of Good Housekeeping 1922 - 1940*, Ebury Press, Londra, 1991, s. 74.
65. Leonora Eyles, 'Sex Antagonism', *Lansbury's Labour Weekly*, 28 Kasım 1925, s 13.
66. Elise Johnson McDougald, 'The Double Task: The Struggle of Negro Women for Sex and Race Emancipation', *Survey Graphic*, 1925, Ed. Margaret Busby, *Daughters of Africa: An International Anthology of Words and Writings by Women of African Descent from the Ancient Egyptian to the Present*, Jonathan Cape, Londra, 1922, s. 184.
67. Garland Smith, ''The Unpardonable Sin', Ed. Elaine Showalter, *These Modern Women: Autobiographical Essays from the Twenties*, The Feminist Press, New York, 1978, s. 120.
68. Ruth Pickering, 'A Deflated Rebel', a.g.y., s. 62.
69. Dorothy Dunbar Bromley, alıntı a.g.y., s. 4.
70. Beatrice M. Hinkle, 'Why Feminism?', a g.y., s. 141.
71. Crystal Eastman, 'Now We Can Begin', 1920, Ed. Cook, *Crystal Eastman*, s. 53-4.
72. Suzanne La Follette, *Concerning Women*, Arno Press, New York, 1972, s.303.
73. Emma Goldman'dan Hutchinson Hapgood, 26 Ekim 1927, alıntı Candace Falk, *Love, Anarchy, and Emma Goldman: A Biography*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1984, s. 7.
74. Emma Goldman'dan Alexander Berkman'a, Aralık 1927, alıntı a.g.y., s. 10.

3. Cinsellik Sorunu

1. Lillian Harman, 'The Gospel of Self-Respect', *Lucifer*, Cilt. I, Sayı 16, 21 Nisan 1897, s. 125.
2. Sarah Holmes ('Zelm'), 'Love and Ideas, Ideals about Love', *Liberty*, Cilt. 5, No. 26, Sayı 130, 21 Temmuz 1888, s. 7.

3. Sears, *The Sex Radicals*, s. 252-3.
4. Lillian Harman, *Some Problems of Social Freedom*,The Adult, Londra, 1898, s. 4.
5. Holmes, 'Love and Ideas', s. 7.
6. Elmina Slenker, alıntı Blatt, *Free Love and Anarchism*, s. 153.
7. Elmina Slenker, 'Dianaism', *Lucifer*, Cilt. I, No. 15, 14 Nisan 1897, s. 117.
8. A.g.y.
9. Alice B. Stockham, *Karezza* (1896), alıntı Angus McLaren, *Birth Control in Nineteenth-Century England*, Holmes and Meier, New York, 1978, s. 204.
10. Dora Forster, *The Adult*, Ekim 1897, alıntı Bland, *Blandishing the Beast*, s. 172.
11. Amy Linnett, 'Continence and Contraception', *Lucifer*, Cilt. I, No. 18, 15 Mayıs 1897, s. 39.
12. Elizabeth Johnson, Mektup, *Lucifer*, Cilt. I, No. 42, 20 Ekim 1897, s. 335.
13. Rosa Graul, *Hilda's Home* (1897), alıntı Kessler, *Daring to Dream*, s. 203.
14. A.g.y.
15. Harman, *Some Problems of Social Freedom*, s. 8.
16. Lillie White, *Lucifer*, 19 June 1891, alıntı Sears, *The Sex Radicals*, s. 247.
17. Sarah Holmes ('Zelm'), 'The Problem which the Child Presents', *Liberty*, Cilt. 6, No. 2, Sayı 132, 1 Eylül 1888, s. 7.
18. Graul, *Hilda's Home*, alıntı Kesler, *Daring to Dream*, s. 203.
19. Kate Austin, 'A Woman's View of It', *Fireband*, 25 Nisan 1897, alıntı Jessica Moran, 'The Story of Kate Austin: Anarchist Revolutionary Writer', yayınlanmamış yazı 1999, Emma Goldman Belgeleri, Berkeley, California.
20. Blaine McKinley, 'Free Love and Domesticity: Lizzie M. Holmes, *Hagar Lyndon*, (1893), and the Anarchist-Feminist Imagination', *Journal of American Culture*, Cilt. 13, No. I, İlkbahar 1990, s. 90.
21. Edith Vance, 25 Şubat 1895, alıntı Ed. Oswald Dawson, *The Bar Sinister and Illicit Love: The First Biennial Proceedings of the Legitimation League*, W. Reeve, Londra, 1895, s. 228-9.
22. Shaw, *Whiteway*, s. 129.
23. Voltairine de Cleyre, 'Those Who Marry Do Ill', *Mother Earth*, Cilt. II, No. 11, Ocak 1908, Ed. Peter Glassgold, *Anarchy! An Anthology of Mother Earth*, Counterpoint, Washington, DC, 2001, s. 106.
24. Mona Caird, 'Marriage', *Westminster Review*, Cilt. 130, Ağustos 1888, alıntı Bland, *Banishing the Best*, s. 129.
25. Mona Caird, 'Phases of Human Development', alıntı Bland, *Banishing the Beast*, s. 129.
26. Caird, 'Marriage', alıntı Bland, *Banishing the Beast*, s. 129.
27. Margaret McMillan'dan John Bruce Glaiser'e, 2 Şubat 1893, alıntı Steedman, *Childhood, Culture and Class in Britain*, s. 123.

28. Meridel LeSueur, 'A Remembrance', Emma Goldman, *Living my Life: An Autobiography*, A Peregrine Smith Book, Gibbs M. Smith, Salt Lake City, Utah, 1982, s. v.
29. Bkz. Bland, *Banishing the Beast*, s. 95-111.
30. Bkz. David J. Pivar, *Purity Crusade: Sexual Morality and Social Control*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1973, s. 186, 204, 228-37.
31. Bland, *Banishing the Beast*, s.115.
32. Pivar, *Purity Crusade*, s. 261-73.
33. Hamilton, *Exploring the Dangerous Trades*, s. 92-3.
34. Maimie Pinzer, Mektup 27, Ed. Ruth Rosen ve Sue Davidson, *The Maimie Papers*, The Feminist Press, New York, 1977, s. 81.
35. Alıntı Mary Ritter Beard, *Woman's Work in Municipalities* (1915), Arno Press, New York, 1927, s. 148.
36. Dr. Rosalie Morton, alıntı a.g.y., s. 129.
37. The Women's Municipal League of Boston, alıntı a.g.y., s. 124.
38. Angela Heywood, *The Word*, Nisan 1887, alıntı Blatt, *Free Love and Anarchism*, s. 161.
39. Ezra Heywood, *The Word*, Temmuz 1884, alıntı a.g.y.
40. 'Ess Tee', 'Wanted: A New Dictionary', *The Adult*, Kasım 1897, alıntı Bland, *Banishing the Beast*, s. 273.
41. Maria Sharpe, 'Conclusion', 5 Temmuz 1889, alıntı a.g.y., s. 25-6.
42. Lizzie Holmes, Mektup, *Lucifer*, 28 August 1891, alıntı Sears, *The Sex Radicals*, s. 269.
43. Dora Marsden, *Freewoman*, 16 Mayıs 1912, alıntı Bland, *Banishing the Beast*, s. 273.
44. Dora Marsden, *Freewoman*, 23 Kasım 1911, s. 1-2.
45. Mabel Dodge Luhan, 'Magnetism', 1912, alıntı Rudnick, *Mabel Dodge Luhan*, s. 65.
46. Olive Schreiner'den Havelock Ellis'e, 7 Ağustos 1912, Ed. S. C. Cronwright- Schreiner, *The Letters of Olive Schreiner, 1876-1920*, T. Fisher Unwin, Londra, 1924, s. 312.
47. Kathlyn Oliver, 'Asceticism and Power', *Freewoman*, 15 Şubat 1912, s. 252.
48. New Subscriber, *Freewoman*, 22 Şubat 1912, s. 270; Kathlyn Oliver, *Freewoman*, 29 Şubat 1912, s. 290; New Subscriber, *Freewoman*, 7 Mart 1912, s. 313; Kathlyn Oliver, *Freewoman*, 14 Mart 1912, s. 331.
49. Edith Ellis'den Edward Carpenter'a, 5 Aralık 1905, Metin 358/7. Carpenter Koleksiyonu, Sheffield Arşivleri.
50. F. W. Stella Browne, 'The Sexual Variet and Variability among Women and their Bearing upon Social Reconstruction', 1915, Rowbotham, *A New World for Women*, s. 104.

51. A.g.y., s. 103-4.
52. Elsie Clews Parsons, 'Wives and Birth Control', 1916, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 159. Bu yeni kimlik duygusunun kökenleri için bkz. a.g.y., s. 125.
53. Stansell, *American Moderns*, s. 307.
54. Neith Boyce'den Hutchinson Hapgood'a, 13 Nisan 1899, alıntı Stansell, *American Moderns*, s. 261.
55. Neith Boyce'den Hutchinson Hapgood, Aralık 1905, alıntı, s. 285.
56. Bkz. Ed. Candace Falk, Barry Paterman, Jessica Moran, *Emma Goldman: A Documentary History of the American Years, Vol. I: Made for America, 1890 - 1901*, University of California Press, Berkeley, 2003, s. 13-14.
57. Emma Goldman'dan Ben Reitman'a, tarihsiz, alıntı Candace Falk, *Love, Anarchy and Emma Goldman: A Biography,* Holt, Reinhart and Winston, New York, 1984, s. 79-80.
58. Stansell, *American Moderns*, s. 295.
59. Almeda Sperry'den Emma Goldman'a, tarihsiz, 1912, alıntı Falk, *Love, Anarchy and Emma Goldman*, s. 173.
60. LeSueur, 'A Remembrance', Goldman, *Living My Life*, s. xv.
61. Janice R. MacKinnon and Stephen R. MacKinnon, *Agnes Smedley: The Life and Times of an American Radical,* Virago, Londra, 1988, s. 34.
62. Margaret Llewelyn Davies, Catherine Webb, *The Woman With the Basket,* için önsöz taslağı, alıntı Gill Scott, '"Working Out Their Own Salvaton": Women's Autonomy and Divorce Law Reform in the Co-operative Movement, 1910-1920', Ed. Yeo, *New Views of Co-operative,* s. 131.
63. Gawthorpe, *Up Hill to Holloway*, s. 151.
64. Ed. Tierl Thompson, *Dear Girl: The Diaries and Letters of Two Working Women, 1897-1917,* The Women's Press, Londra, 1987, s. 154-5.
65. A.g.y., s. 15.
66. Ada Nield Chew, alıntı Chew, *Ada Nield Chew*, s. 61.
67. Mary Archibald, *Seattle Union Record,* 29 Nisan 1918, alıntı Greenwald, 'Working-Class Feminism and the Family Wage Ideal', *Journal of American History*, Cilt. 76, No I, Haziran 1989, s. 136.
68. Rose Schneiderman'dan Pauline Newman'a, 11 Ağustos 1917, alıntı Orleck, *Common Sense and a Little Fire*, s. 137.
69. Elsie Clews Parsons, 'Changes in Sex Relations', Ed. Kirchwey, *Our Changing Morality*, s. 37.
70. Margaret Leech, alıntı Marion Meade, *Dorothy Parker: What Fresh Hell Is This?* , Heinemann, Londra, 1988, s. 76.
71. Ann Douglas, *Terrible Honesty: Mongrel Manhattan in the 1920s,* The Noonday Press, Farrar, Strauss & Giroux, New York, 1995, s. 47.
72. Carby, *Reconstructing Womanhood,* s. 173 - 4.

73. Mrs Bertrand Russell, *Hypatia or Women and Knowledge*, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Londra, 1925, s. 42 - 3.
74. Vera Brittain, *Halycon or the Future of Monogamy,* Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Londra, s. 17.
75. Mary Ware Dennett, alıntı Brittain, *Halcyon*, s. 24.
76. Sheila Rowbotham, Dora Russell ile röportaj, Metin Notları, 1974.
77. Leonora Eyles, *The Woman in The Little House,* Grant Richards, Londra, 1922, s. 129.
78. A.g.y., s. 133-4.
79. A.g.y., s. 136.
80. Annie Williams, Ed. McCridle ve Rowbotham, *Dutiful Daughters,* s. 39-40.
81. Martha, 'Problems of Real Life', *Lansbury's Labour Weekly,* 3 Ekim 1925, s. 2.
82. Leonora Eyles, 'And the Poor Get', *Landsbury' Labour Weekly,* 23 Mayıs 1925, s. 14.
83. Leonora Eyles, 'The Husband', *Landsbury's Labour Weekly,* 21 Mart 1925, s. 14.
84. Leonora Eyles, 'Doing Wrong', *Lansbury's Labour Weekly,* 5 Eylül 1925, s. 17.
85. Andrea Weiss, *Paris Was a Woman: Portraits of the Left Bank,* Pandora, Londra, 1995, s. 21.
86. Benstock, *Women of the Left Bank,* s. 184-85.
87. Weiss, *Paris Was a Woman,* s. 65-6.
88. Doan, *Fashioning Sapphism,* s. 185-94.
89. Vera Brittain, alıntı Marion Shaw, *The Clear Stream: A Life of Winifred Holtby,* Virago, Londra, 1999, s. 211.
90. Brittain, *Halycon*, s. 23.
91. A.g.y.
92. Russell, *The Right to be Happy*, s. 148.
93. Gilman, 'Toward Monogamy', Ed. Kirchwey, *Our Changing Morality,* s. 57-9.
94. Crystal Eastman, 'Alice Paul's Convention', Ed. Cook, *Crystal Eastman,* s. 62-3.
95. La Folette, *Concerning Women,* s. 98.
97. Parsons, 'Changes in Sex Relations' Ed. Kirchwey, *Our Changing Morality*,
s. 46.
98. A.g.y., s. 47.

4. Her Genç Kızın Bilmesi Gerekenler

1. Graul, *Hilda's Home, Ed.* Kessler, *Daring to Dream*, s. 203-4.
2. Lois Waisbrooker, 'Woman's Power', *Lucifer,* Cilt. I, No. 16, 21 Nisan 1897, s. 125.
3. Slenker, 'Dianaism', *Lucifer*, Cilt. I, No. 15, 14 Nisan 1897, s. 117.
4. Blatt, *Free Love and Anarchism*, s. 164.
5. Linnett, 'Continence and Contraception', *Lucifer,* Cilt. I, No. 18, 5 Mayıs 1897, s. 39.
6. DuBois, *Harriot Stanton Blatch,* s. 66-7. İstenen annelik konusunda bkz. Linda Gordon, *Woman's Body, Woman's Right: A Social History of Birth Control in America*, Viking Press, New York, 1976, s. 95-115.
7. Annie Besant, 'Preface', *The Law of Populations: Its Consequences and Bearing upon Human Conduct and Morals* (1891), Augustus M. Kelley, New York, 1970, s. 4.
8. Clapperton, *Scientific Meliorism*, s. 95.
9. Malthusian League, 'To Working Men and Women: Do Not Have a Large Number of Children', Malthusian League, tarihsiz, el ilanının yazardaki kopyası.
10. Moses Harman, 'The Social Side of Anarchism', *Lucifer*, Cilt. V, No. 39, 12 Ekim 1901, s. 7.
11. Beard, *Women's Work in Municipalities,* s. 68.
12. Jeffrey Weeks, *Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800,* Longman, Londra, 1981, s. 128-40.
13. Mark H. Haller, *Eugenics: Hereditarian Attitudes in American Thought,* Rutgers University Press, New Brunswick, 1984, s. 84, 178; Ewen and Ewen 7, *Typecasting: On the Arts and Sciences of Human Inequality,* Seven Stores Press, New York, 2006, s. 281-312.
14. Gilman, 'Humanness' (1913), alıntı Lane, *To Herland and Beyond*, s. 283.
15. Blatch, alıntı DuBois, *Harriot Stanton Blatch,* s. 67.
16. Anna Davin, *Growing up Poor: Home, School and Street in London 1870 - 1914,* Rivers Oram Press, Londra, 1996, s. 213.
17. Beard, *Woman's Work in Municipalities,* s. 69.
18. Sears, *The Sex Radicals*, s. 244.
19. Hamilton, *Exploring the Dangerous Trades,* s. 111.
20. McLaren, *Birth Control in Nineteenth Century England,* s. 226.
21. Hannah Mitchell, *The Hard Way Up,* Virago, Londra, 1977, s. 88-9.
22. Alice Drysdale Vickery, *A Women's Malthusian League: A Women's League for the Extinction of Poverty and Prostitution Through the Rational Regulation of the Birth-Rate,* Malthusçu Birlik kitapçığı, Londra, tarihsiz, s. 2-4.

23. Dora Forster, 'America Under Comstock', *New Generation*, Ocak 1927, s. 6.
24. Antoinette Konikow, alıntı Mari Jo Buhle, *Women and American Socialism, 1870 - 1920*, University of Illinois Press, Urbana, 1983, s.270. Konikow'un etkisi için bkz. s. 270-71.
25. Richard Drinnon, *Rebel in Paradise: A biography of Emma Goldman*, The University of Chicago Press, Chicago, 1961, s. 16-8.
26. Gordon, *Woman's Body, Woman's Right*, s. 214.
27. David M. Kennedy, *Birth Control in America: The Career of Margaret Sanger*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1970, s. 23. Bkz. Gordon, *Woman's Body, Woman's Right*, s. 209 - 36.
28. Margaret Sanger, 'Comstockery in America', *International Socialist Review*, Cilt. XVI, No. I, Temmuz 1915, s. 46, 48.
29. Stella Brown, Mektup, *Freewoman*, 1 Ağustos 1912, s. 217.
30. Stella Browne'dan Margaret Sanger'a, 7 Eylül 1915, Margaret Sanger Belgeleri Projesi, New York University.
31. Jane M. Jensen, 'The Evolution of Margaret Sanger's *Family Limitation* (1914-1921), Cilt. 6, No. 3, İlkbahar 1981, s. 548-55.
32. Margaret Sanger, *The New Motherhood*, Jonathan Cape, Londra, 1922, s. 225.
33. Agnes Smedley'den Margaret Sanger'a, Haziran 1924, alıntı MacKinnon and MacKinnon, *Agnus Smedley*, s. 98-9.
34. Robyn L. Rosen, *Reproductive Health, Reproductive Rights: Reformers and the Politics of Maternal Welfare, 1917-1940*, Ohio State University Press, Columbus, 2003, s. 93-5, 115, 120.
35. Mary Ware Dennett, alıntı Chen, *'The Sex Side of Life'*, s. 172.
36. Judge Burrows alıntı a.g.y., s. 290.
37. Dora Russell, *The Tamarisk Tree: My Quest for Liberty and Love*, Elek/Pemberton, Londra, 1975, s. 169.
38. Stella Browne, Mektup, *New Leader*, 5 Ocak 1923, s. 7; Dora Russell, Mektup, *New Leader*, 26 Ocak 1923, s. 13; Evelyn Sharp, Mektup, *New Leader*, 9 March 1923, s. 15.
39. Russell, *The Tamarisk Tree*, s. 172.
40. Rowbotham, *A New World for Women*, s. 54-9. Bkz. Clare Debenham, 'The Origins and Development of the Birth Control Movement in Manchester and Salford, 1917-1935', MA Machester Metropolitan University, 2006, s. 107-15.
41. Lesley A. Hall, 'Feminist Reconfigurations of Heterosexuality in the 1920s', Ed. Lucy Bland ve Laura Doan, *Sexology in Culture: Labelling Bodies and Desires*, Polity Press, Cambridge, 1998, s. 137; Hera Cook, *The Long Sexual Revolution: English Women, Sex, and Contraception 1800-1975*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 192-202.

42. Marie Stopes, *A Letter to Working Mothers on How to Have Healthy Children and Avoid Weakening Pregnancies,* Mothers' Clinic for Constructive Birth Control, Londra, 1926, s. 2.
43. A.g.y., s. 16.
44. Marie Stopes, alıntı Barbara Evans, *Freedom to Choose: The Life and Work of Dr. Elena Wright - Pioneer of Contraception,* Bodley Head, Londra, 1984, s. 114.
45. Marie Stopes, *Radiant Motherhood: A Book for Those Who Are Creating the Future*, G. P. Putnam and Sons, Londra, 1920, s. 176.
46. Margaret Sanger, 'Birth Control and Racial Betterment', 1919, Ed. Esther Katz, *The Selected Papers of Margaret Sanger, Vol. I, The Woman Rebel,* 1920, s. 45-6.
47. Katz, *The Selected Papers of Margaret Sanger,* s. 274.
48. Margaret Sanger, *Woman and the New Race*, Brentano's, New York, 1920, s. 45-6.
49. Stella Browne, 'Working Woman Supports Birth Control', *New Generation,* November 1922, s. 3.
50. Sheila Rowbotham, Dora Russell ile röportaj, Metin Notları, 1974.
51. 'SW', 'Birth Control and You', *Woman Worker,* No. 4, Temmuz 1926, s. 4.
52. W. E. B. Du Bois, 1921, alıntı Jessie M. Rodrique, 'The Black Community and the Birth Control Movement', Ed. Kathy Peiss ve Christina Simmons, *Passion and Power: Sexuality in History*, Temple University Press, Philadelphia, 1989, s. 142.
53. Alıntı, a.g.y., s. 145.
54. Suzie Fleming ve Globen Dallas, 'Interview with Jessie Stephen' Ed. Marsha Rowe, *Spare Rib Reader,* Penguin, Londra, 1982, s. 142.
55. Rowbotham, *A New World for Women,* s. 23, 56-8.
56. Crystal Eastman, 'Britiain's Labor Women', 1925, Ed. Cook, *Crystal Eastman,* s. 142.
57. Mrs E. Williams, Mektup, *Lansbury's Labour Weekly,* 11 Temmuz 1925, s. 14.
58. Hamilton, *Exploring the Dangerous Trades*, s. 112.
59. Marie Stopes, *Mother England: A Contemporary History,* John Bale and Danielsson, Londra, 1929, s. 183.
60. Russell, *The Tamarisk Tree*, s. 175.
61. Stella Brown, 'Birth Control in Taff Vale: A Socialist Synthesis', *New Generation,* Ekim 1923, s. 116.
62. Stella Browne, Mektup, *The Communist,* 19 Mayıs 1922, s. 8.
63. Parsons, 'Changes in Sex Relations', Ed. Kirchwey, *Our Changing Morality*, s. 49.
64. Russell, *The Right to be Happy*, s. 152.

65. Teresa Billington-Greig, 'Commonsense on the Population Question', 1915, alıntı Harrison, *Prudent Revolutionaries*, s. 63.
66. Dora Marsden, *Freewoman*, 2 Mayıs 1912, alıntı Bland, *Banishing the Beast*,s. 272.
67. Helen Winter, *Freewoman*, 7 Mart 1912, alıntı a.g.y., s. 234.
68. Crystal Eastman, 'Now We Can Begin', 1920, Ed. Cook, *Crystal Eastman*, s. 52.

5. Annelik

1. Russell, *The Tamarisk Tree*, s. 171.
2. Richard Evans, *The Feminist Movement in Germany, 1894 1933*, Sage, Londra, 1976, s. 121; Karen Offen, *European Feminisms, 1700-1950*, Stanford University Press, Stanford, 2000, s. 267; Graves, *Labour Women*, s. 101.
3. Pat Thane, 'Visions of Gender in the making of the British Welfare State: The Case of Women in the British Labour Party and social policy, 1906-1945, Ed. Gisela Bock ve Pat Thane, *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States*, Routledge, Londra, 1991, s. 102.
4. Andro Linklater, *An Unhusbanded Life: Charlotte Despard, Suffragette, Socialist and Sinn Feiner*, Hutchinson, Londra, 1980, s. 97-100.
5. Hollis, *Ladies Elect*, s. 437.
6. A.g.y., s. 439.
7. Thane, 'Visions of Gender', s. 102.
8. Liddington, *The Life and Times of a Respectable Rebel*, s. 213.
9. Thane, 'Visions of Gender', s. 102.
10. 'The Mothers' Arms', Sylvia Pankhurst Belgeleri, Uluslararası Toplum Tarihi Enstitüsü, Amsterdam: bkz. Winslow, Sylvia Pankhurst, s. 95-6.
11. Thane, 'Visions of Gender', s. 102.
12. Hollis, *Ladies Elect*, s. 438; bkz. Shena Simon, 'Margaret Ashton and her work', *The Woman Citizen*, (cilt sayısı yok), No. 281, Aralık 1937, s. 3, Margaret Ashton Belgeleri, Mancehester Başvuru Kitaplığı.
13. Hollis, *Ladies Elect*, s. 435.
14. Gillian Scott, *Feminism and the Politics of Working Women: The Women's Co-operative Guild 1880s to the Second World War*, UCL Press, Londra, 1998, s. 11-15. a.g.y., s. 118.
16. A.g.y., s. 118-20; Thane, 'Visions of Gender', s. 104-7.
17. Pivar, *Purity Crusade*, s. 204, 228-31; Molly Ladd-Taylor, *Mother-Work, Women, Child Welfare and the State, 1890 - 1930*, University of Illinois, Urbana, 1994, s.
18. Chicago Afro-American Mothers' Council, 1900, alıntı Anne Meis Knup-

fer, *Toward a Tenderer Humanity and a Nobler Womanhood: African American Women's Clubs in Turn-of-the-Century Chicago,* New York University Press, New York, 1996, s. 69.

19. Barbara Sicherman, *Alice Hamilton: A Life in Letters,* Harvard University Press, Cambridge, <mass. , 1984, s. 316; Beard, *Woman's Work in Municipalities*, s. 56-65, Ladd-Taylor, *Mother-Work,* s. 75-81.
20. Bkz. Gordon, 'Black and White Visions of Welfare: Women's Welfare Activism, 1890-1945' ve Shaw, 'Black Club Women and the Creation of the National Association of Colored Women', Ed. Hine, King ve Reed, *We Specialize in the Wholly Impossible',* s. 433-85.
21. Clotee Scott, alıntı Knupfer, *Toward a Tenderer Humanity,* s. 99.
22. Ladd-Taylor, *Mother-Work*, s. 81-91, 167-90.
23. Linklater, *An Unhusbanded Life,* s. 99.
24. Hollis, *Ladies Elect,* s. 462; Margaret McMillan hakkında bkz. Steedman, *Childhood, Culture and Class in Britain.*
25. Mary Chignell, alıntı Steedman, *Childhood, Culture and Class in Britain,* s. 60.
26. Elenor Rathbone hakkında, bkz. Alberti, *Eleanor Rathbone.*
27. Scott, *Feminism and the Politics of Working Women,* s. 119- 20.
28. Eleanor Rathbone, Mektup, *The Times,* 26 Ağustos 1918, s. 6.
29. Thane, 'Visions of Gender', s. 110.
30. Russell, *Hypatia*, s. 67.
31. Thane, 'Visions of Gender', s. 110.
32. Özel Ortak Komitenin Aile Yardımı Raporu, TUC ve İşçi Partisi, Londra, 1930, alıntı Ed. Suzie Fleming, *Elenor Rathbone, The Disinherited Family,* Falling Wall Press, Bristol, 1986, s. 73.
33. Joanne L. Goodwin, *Gender and the Politics of Welfare Reform: Mothers' Pensions in Chicago, 1911-1929,* University of Chicago Press, Chicago, 1997, s. 4-6, 101-5.
34. Beard, *Woman's Work in Municipalities,* s. 250-51.
35. Clara Cahill, alıntı Beard, *Woman's Work in Municipalities,* s. 252-3.
36. Ladd-Taylor, *Mother-Work,* s. 116 - 17, Rosen, *Reproductive Health, Reproductive Rights*, s. 46 - 8.
37. White House Conference on the Care of Dependent Children, alıntı Gwendolyn Mink, 'The Lady and the Tramp: Gender, Race and the origins of the American Welfare State', Ed. Linda Gordon, *Women, the State and Welfare,* University of Wisconsin Press, Madison, 1990, s. 109.
38. Mink, 'The Lady and the Tramp', s. 110.
39. Linda Gordon, *Pitied but not Entitled: Single Mothers and the History of Welfare, 1890-1935*, The Free Press, New York, 1994, s. 47-51.
40. A.g.y., s. 287-300.

41. Rathbone, Mektup, *The Times*, 26 Ağustos 1918, s. 6.
42. Dorothy Jewson, *Socialists and the Family: A Plea for Family Endowment*, ILP Publications, Londra, tarihsiz, s. 5.
43. Dorothy Evans alıntı Graves, Labour *Women*, s. 104.
44. Eastman, 'Now We Can Begin', Cook, *Crystal Eastman*, s. 54.
45. Ada Nield Chew, 'Mother Interest and Child- Training', *Freewoman*, 22 Ağustos 1912, Ed. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 250-51.
46. Benita Locke, 'The Latest Capitalist Trap', *Woman Rebel*, Cilt. I, No. I, Mart 1914, s. 4.
47. Stella Browne, 'The Disinherited Family', *New Generation*, Şubat 1925, s. 22.
48. Carrica Le Favre, *Mother's Help and Child's Friend*, Brentano's, New York, 1890, s. 139.
49. Alice B. Stockham, *Tokology*, L. N. Fowler, Londra, 1918, s. 131-31.
50. A.g.y., s. 33.
51. Charlotte Perkins Gilman, 'Moving the Mountain', 1911, Ed. Carol Farley Kessler, *Charlotte Perkins Gilman: Her Progress Toward Utopia with Selected Writings*, Liverpool University Press, Liverpool, 1995, s.161.
52. Graul, *Hilda's Home, Ed.* Kesler, *Daring to Dream*, s. 197.
53. Gilman, *Moving the Mountain*, s. 161.
54. Charlotte Perkins Gilman, *Herland*, Pantheon, New York, 1979, s. 69.
55. Mabel Harding, 'Social Motherhood', *Daily Herald*, 19 Nisan 1912.
56. Lillie D. White, alıntı Sears, *The Sex Radicals*, s. 245.
57. Georgia Kotsch, 'The Mother's Future', *International Socialist Review*, Cilt. X, No. 12, Haziran 1910, s. 1100.
58. De Cleyre, 'They Who Marry Do Ill', 1908, Ed. Glassgold, *Anarchy!*, s. 109.
59. 'A Freewoman's Attitude to Marriage', *Freewoman*, Cilt. 1, No. 8, 11 Ocak 1912, s. 153.
60. Beatrice Hastings, *New Age*, Cilt. XII, No. 10, 9 Ocak 1913, s. 237.
61. DuBois, *Harriot Stanton Blatch*, s. 216.
62. Ada Nield Chew, 'Mother Interest and Child-Training', Ed. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 248.
63. Henrietta Rodman, alıntı Ladd-Taylor, *Mother-Work*, s. 114.
64. A.g.y.
65. Crystal Eastman, 'Marriage under Two Roofs', 1923, Ed. Cook, *Crystal Eastman*, s. 76-83.
66. Women's Legislative *Congress*, 1918, alıntı Goodwin, *Gender and the Politics of Welfare Reform*, s. 143.
67. Leonora Eyles, 'Sleep', *Landsbury's Labour Weekly*, 14 Nisan 1925, s. 14.
68. Charlotte Perkins Gilman, *The Home: Its Work and Influence* (1903), University of Illinois, Urbana, 1972, s. 97.

69. Charlotte Perkins Gilman, *Women and Economics* (1898), Harper and Row, New York, 1966, s. 335.
70. Kotsch, 'The Mother's Future', s. 1100.
71. A.g.y.
72. Ada Nield Chew, 'Mother-Interest and Child-Training', Ed. Chew, *Ada Nield Chew,* s. 253.
73. A. D. Sanderson Furniss and Marion Phillips, *The Working Woman's House,* Swarthmore Press, London, 1919, s. 58-9.
74. Agnes Henry, Augustin Hamon, *Psychologie de l'anarchiste-Socialiste,* Stock, Paris, 1895, s. 224-59.
75. Gilman, *Moving the Mountain,* s. 173.
76. Steedman, *Chilhood, Culture and Class in Britain,* s. 96.
77. Russell, *The Tamarisk Tree,* s. 199.
78. Gilman, *The Home,* s. 258.
79. Gilman, *Moving the Mountain,* s. 173.
80. Lizzie Holmes, 1892, alıntı Margaret S. Marsh, *Anarchist Women, 1870 - 1920,* Temple University Press, Philadelphia, 1981, s. 119.
81. De Cleyre, 'Modern Educational Reform', alıntı Paul Alrich, *An American Anarchist: The Life of Voltairine de Cleyre,* Princeton University Press, Princeton, 1978, s. 218.
82. Emma Goldman, 'The Child and Its Enemies', 1909, alıntı Marsh, *Anarchist Women,* s. 119.
83. Annie Davison, Ed. McCrindle ve Rowbotham, *Dutiful Daughters,* s. 62.
84. Paul Buhle, *The Origins of Left Culture in the US, 1880 - 1940: An Anthology,* Cultural Correspondence, Boston, 1978, s. 45.
85. Russell, *The Right to Be Happy,* s. 185-6.
86. A.g.y.
87. A.g.y.

6. Yeni Ev işi: Yeni Ev

1. Gilman, *The Home,* s. 93.
2. Ellen Swallow Richards alıntı Jane Davison ve Lesley Davison, *to Make a House for Me: Four Generations of American Women and the Houses They Lived In,* Random House, New York, 1980, s. 102. Ellen Swallow Richard hakkında bakınız George F. Kunz, 'Tribute to Mrs Ellen Swallow Richards', Association of College Alumnae, tarihsiz, Ellen Swallow Richards Belgeleri, Kutu 1, Dosya 2, Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College, Northampton, Massachusetts.
3. Helen Campbell hakkında, bkz. Hayden, *The Grand Domestic Revolution, s. 185-6;* Kesler, *Charlotte Perkins Gilman, s. 27-8;* Hill, *Charlotte Perkins Gilman,* s. 238-58.

4. Sarah Leavitt, *From Catherine Beecher to Martha Stewart: A Cultural History of domestic Advice*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2002, s. 59-61.
5. Helen Campbell, alıntı Leavitt, *From Catherine Beecher to Martha Stewart*, s. 51.
6. Hill, *Charlotte Perkins Gilman*, s. 242.
7. Leavitt, *From Catherine Beecher to Martha Stewart*, s. 51-2.
8. The New York Ladies' Health Protective Association, 1894, alıntı Nancy S. Dye, Önsöz, Ed. Nora Lee Frankel ve Nancy S. Dye, *Gender, Class, Race and Reform in the Progressive Era*, The University Press of Kentucky, Lexington, 1991, s. 3.
9. Beard, *Woman's Work in Municipalities*, s. 306-7.
10. A.g.y., s. 212-13, 217-18.
11. Rheta Child Dorr, 1910, alıntı Paula Baker, 'The Domestication of Politics', Ed. Gordon, *Women, the State and Welfare*, s. 63.
12. Mabel Kittredge, alıntı Beard, *Woman's Work in Municipalities*, s. 11.
13. Martha Bensley Bruère ve Robert W. Bruère, *Increasing Home Efficiency*, The Macmillan Company, New York, 1913, s. 169.
14. Vicinus, *Independent Women*, s. 239.
15. Carol Dyhouse, *Feminism and the Family in England, 1880-1939*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, s.132.
16. 'Scotia', 'Our Woman's Corner', *Accrington Labour Journal*, No. 26, Temmuz 1914.
17. Mrs. Bury, alıntı Thompson, 'Domestic Drudgery will be a Thing of the Past', Yeo, *New Views of Co-operation*, s. 110-11.
18. 'Scotia', 'Our Woman's Corner'.
19. Thane, 'Vision of Gender', Ed. Bock ve Thane, *Maternity and Gender Politics*, s. 96.
20. Mitchell, *The Hard Way Up*, s. 99.
21. Ada Nield Chew, 'Men, Women and the Vote', *Accrington Observer*, 9 Eylül 1913, Ed. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 220.
22. Mary Macarthur, 'Editorial', *The Woman Worker*, 5 Haziran 1908, s. 1.
23. Margaret G. Bondfield, 'Women as Domestic Workers', 5 Haziran 1908, s. 87.
24. Alıntı Buhle, *Women and American Socialism*, s. 87.
25. Mary Archibald, 1918, alıntı Greenwald, 'Working-Class Feminism and the Family Wage Ideal', *Journal of American History*, Cilt. 76, No. 1, Haziran 1989, s. 136.
26. Lillie D. White, 'Housekeeping', *Lucifer*, 27 Ocak 1893, alıntı Sears, *The Sex Radicals*, s. 246.
27. White, 'Housekeeping', *Lucifer*, 20 Ocak 1893, alıntı a.g.y.

28. White , 'Housekeeping', *Lucifer,* 27 Şubat 1893, alıntı a.g.y.
29. Holmes, 'The "Unwomanly" Woman', *Our New Humanity,* Cilt. 1, No.3, Mart 1896, s. 10.
30. Kate Austin, alıntı Howard S. Miller, 'Kate Austin: A Feminist-Anarchist on the Farmer's Last Frontier', *Nature Society and Thought,* Cilt. 9, No. 2, Nisan 1966, s. 201.
31. Charlotte Perkins Gilman, 'What Diantha Did', alıntı Hayden, *The Grand Domestic Revolution,* s. 196.
32. Kotsch, 'The Mother's Future', *International Socialist Review*, Cilt. X, No. 12, Haziran 1910, s. 1101.
33. Gilman, *Women and Economics,* s. 343.
34. Emma Heller Schumm, Boston Walt Whitman Derneği'nde konuşma, 17 Mart 1901, Helena Born Belgeleri, Tamiment Kitaplığı ve Robert F. Wagner İşçi Arşivleri.
35. Chen, *'The Sex Side of Life',* s. 20-63; Eileen Boris, *Art and Labor: Ruskin, Morris and the Craftsman Ideal in America,* Temple University Press, Philadelphia, 1986, s. 32-52.
36. Bkz. Laurence C. Gerckens, 'Milestones in American City Planning', *Blueprints*, Cilt. X, No. 2, İlkbahar 1992.
37. Kathleen M. Slack, *Henrietta's Dream: A Chronicle of the Hampstead Garden Suburb - Varieties and Virtues,* Hampstead Garden Suburb Archive Trust, Londra, 1997, s. 11; Hollis, *Ladies Elect,* s. 450-51.
38. Hollis, *Ladies Elect,* s. 452.
39. Beard, *Woman's Work in Municipalities*, s. 307-8.
40. Jane Hume Clapperton, *A Vision of the Future-Based on the Application of Ethical Principals,* Swan Sonnenschein, Londra, 1904, s. 276-7.
41. A.g.y.
42. A.g.y.
43. Alice Melvin hk. bkz. Dyhouse, *Feminism and the Family in England,* s. 118-19.
44. Sochen, *Movers and Shakers*, s.36-41.
45. Clementina Black, *A New Way of Housekeeping,* W. Collins and Sons, Londra, 1918, s. 6-7, 61-75.
46. Lynn F. Pearson, *The Architectural and Social History of Cooperative Living,* Macmillan, Londra, 1988, s. 130.
47. Pearson, *The Architectural Social History of Co-operative Living*, s. 110-11.
48. Maxine S. Seller, 'Beyond the Stereotype: A New Look at the Immigrant Woman, 1880-1924', Ed. George F. Pozetta, *Ethnicity and Gender: The Immigrant Woman,* Garland, New York, 1991, s. 66.
49. Crystal Eastman, 'Mother Worship', Ed. Cook, *Crystal Eastman,* s. 43; Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 268-74.

50. Crystal Eastman, 'Lady Rhondda Contends that Women of Leisure are "Menace"', Ed. Cook, *Crystal Eastman,* s.105.
51. Clementina Black, 'The Domestic Service Problem', 1919, alıntı Pearson, *The Architectural and Social History of Cooperative Living,* s. 159.
52. Ben Jones, alıntı Thomson, '"Domestic Drudgery will be a Thing of the Past"', Ed. Yeo, *New Views of Co-operation,* s. 108. 1870'lerin başında dokuz saatlik iş günü eyleminde, 'Nine Hours a Day' şarkısı talebi kadınlara da uygulandı. Kathy Henderson, *My song is My Own: 100 Women's Songs,* Pluto, Londra, 1979, s. 128-9.
53. Tom Mann, 'Leisure for Workmen's Wives', *Halfpenny Short Cuts,* 28 Haziran 1890, s. 163.
54. Mitchell, *The Hard Way Up,* s. 113.
55. A.g.y., s.109.
56. Elizabeth Gurley Flynn, 'Problems Organizing Women', 1916, Ed. Rosalyn Fraad Baxandall, *Words on Fire: The Life and Writing of Elizabeth Gunley Flynn,* Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey 1987, s. 137.
57. Sylvia Pankhurst, *Delphos,* 1927, alıntı Harrison, *Prudent Revolutionaries,* s. 221.
58. Josephine Conger-Kaneko, 'Does a Woman Support Her Husband's Employer?', 1913, Ed. Rosalyn Baxandall ve Lindon Gordon, *America's Working Woman: A Documentary History 1600 to present,* W. W. Norton. New York, 1995, s. 186 - 7.
59. Cicely Hamilton, *Marriage as a Trade, Chapman* and Hall, Londra, 1912, s. 92-3, 97.
60. Crystal Eastman, 'Now We Can Begin', 1920, Ed. Cook, *Crystal Eastman,* s. 56.
61. A.g.y.
62. Mary Alden Hopkins, 'Fifty-Fifty Wives', *Woman Citizen,* 7 Nisan 1923, Hayden, *The Grand Domestic Revolution,* s. 288.
63. La Folette, *Concerning Women,* s. 194.
64. Bruère and Bruère, *Increasing Home Efficiency,* s. 200.
65. Eunice Freeman, alıntı Knupfer, *Toward a Tenderer Humanity,* s. 17.
66. Lillian M., *The Home Maker and Her Job,* D. Appleton and Co., New York, 1927, s. 5.
67. Martha Moore Trescott, 'Lillian Moller Gilbreth and the Founding of Modern Industrial Engineering', Ed. Joan Rothschild, *Machina Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology,* Pergamon Press, New York, 1983, s. 23.
68. Christine Frederick, *The New Housekeeping: Efficiency Studies in Home Management,* Doubleday, Page and Company, New York, 1916, s. 3.

69. A.g.y., s. xiii-xvi.
70. Gilbreth, *The Home-Maker and Her Job*, s. 29.
71. Hazel Hunkins, 'Keep a Budget', *Good Housekeeping*, December 1925, Ed. Braithwaite ve Walsh, *Things My Mother Should Have Told Me*, s. 47.
72. Lillian, alıntı Davison and Davison, *To Make a House a Home*, s. 76.
73. Frederick, *The New Housekeeping*, s. 68.
74. *House Beautiful*, alıntı Davison and Davision, *To Make a House a Home*, s. 76.
75. Christine Collette, *For Labour and for Women: The Women's Labour League, 1906 1918*, Manchester University Press, 1989, s. 161-2.
76. Mabel Tuke Priestman, alıntı Gwendolyn Wright, *Building the American Dream: A Social History of Housing in America*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1981, s. 160.
77. Mrs. Henry Wade Rodgers, alıntı Davison and Davison, *To Make a House a Home*, s. 75.
78. Frederick, *The New Housekeeping*, s. xiii-xiv.
79. Leavitt, *From Catherine Beecher to Martha Stewart*, s. 57.
80. Hewitt, *Southern Discomfort*, s. 165.
81. Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 274.
82. Gilman, *The Home*, s. 330.
83. Alıntı Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 276.

7. Tüketicinin Gücü

1. Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 151.
2. Pearson, *The Architectural and Social History of Cooperative Living*, s. 58; Angela V. John, *Evelyn Sharp: Rebel Woman, 1869 - 1955*, Manchester University Press, Manchester, 2009, s. 145.
3. Scott, *Feminism and the Politics of Working Women*, s. 58-9.
4. Dyhouse, *Feminism and the Family in England*, s. 122.
5. A.g.y., s. 123.
6. Crawford, *The Women's Suffrage Movement*, s.112.
7. A.g.y., s. 135.
8. Thomson, '"Domestic Drudgery Will be a Thing of the Past"', Ed. Yeo, *New Views of Co-operation*, s. 119-20.
9. Susan Strasser, *Never Done: A History of American Housework*, Pantheon, New York, 1982, s. 113.
10. Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 267-70.
11. Frank, *Purchasing Power*, s. 52-60.
12. Kathleen Waters Sander, *The Business of Charity: The Women's Exchange Movement 1832 - 1900*, University of Illinois Press, Urbana, 1998, s. 86-7.

13. Julia Dawson, *Why Women Want Socialism*, Clarion Pass on Pamphlet, No. 4, Clarion, Londra, tarihsiz, s. 6.
14. Herbert Morrison, *Better Times for the Housewife: Labour's Policy for the Homemaker*, İşçi Partisi broşürü, s. 16.
15. Beard, *Woman's Work in Municipalities*, s. 197-206.
16. Ravetz, *Council Housing and Culture*, s. 28.
17. Hollis, *Ladies Elect*, s. 452-3; Gillian Darley, *Villages of Vision: A Study of Strange Utopias*, Five Leaves Publications, Nottingham, 2007, s. 203.
18. Hollis, *Ladies Elect*, s. 454; bkz. Mary Higgs ve Edward E. Hayward, *Where Shall She Live: The Homelessness of the Woman Worker*, P. S. King and Son, Londra, 1910.
19. Ravetz, *Council Housing and Culture*, s. 74.
20. Hunter, *To 'Joy My Freedom*, s. 135.
21. Maggie Lena Walker, alıntı Elsa Barkley Brown, 'Womanist Consciousness', Ed. DuBois ve Ruiz, *Unequal Sisters*, s. 125.
22. A.g.y., s. 218.
23. Helen Campbell, *Prisoners of Poverty*, 1887, alıntı Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work*, s. 145.
24. Çalışan Kadınlar Cemiyeti, alıntı Tax, *The Rising of the Women*, s. 98.
25. Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work*, s. 308-11.
26. Marka mağazası Reklam Kurulu, 'Kadın Sendika Birliği', *Ladies' Garment Worker*, Cilt. II, No. 3, Mart 1911, s. 3.
27. 'Özel Konvansiyon Raporu ve İşlemleri, 1 Mayıs-3 Mayıs, 1913', *Ladies' Garment Worker*, Cilt. IV, No. 6, Haziran 1913, s. 3.
28. Greenwald, 'Working-Class Feminism and the Family Wage Ideal', *Journal of American History*, Cilt. 76, No. 1, Haziran 1989, s. 130-32; Frank, *Purchasing Power*, s. 113.
29. Clementina Black, 'Londra İl Meclisi, Sözleşme Özel Kurulu. Giyim Ticareti Koşulları Soruşturması' Ed. Rodney Mace, *Taking Stock: A Documentary History of the Greater London Council's Supplies Department*, Büyük Londra Belediyesi, Londra, 1984, s.29.
30. Reklam, 'Kötü Koşullarda Çalışma Sistemine Çare', *The Syndicalist*, Cilt. II, No 3-4, Mart-Nisan 1913, s. 6.
31. Teresa Billington-Greig, 'Tüketici İsyanı', yaklaşık 1912, Ed. Carol McPhee ve Ann FitzGerald, *The Non-Violent Militant: Selected Writings of Teresa Billington-Grieg*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1987, s. 284.
32. Margaretta Hicks, alıntı June Hannam ve Karen Hunt, *Socialist Women in Britain, 1880s to 1920s*, Routledge, Londra, 2002, s. 140.
33. A.g.y., s. 141-2.
34. Billington-Greig, 'Tüketici İsyanı', s. 270.
35. Mrs. Levy, 1902, alıntı Paula E. Hyman, 'Göçmen Kadınlar ve Tüketici Protestosu: New York Kenti 1902 Sığır Eti Boykotu', Ed. Pozzetta, *Ethnicity and Gender*, s. 93.

36. Marie Ganz Nat J. Ferber işbirliği, *Into Anarchy and Out Again,* Dodd, Mead and Co., New York, 1920, s. 251.
37. Ganz, *Into Anarchy and Out Again,* s. 252. Savaş militanlığı hk. bkz. Elizabeth Ewen, *Immigrant Women in the Land of Dollars: Life and Culture on the Lower East Side, 1890-1925,* Monthly Review Press, New York, 1985, s. 176-83.
38. Tutanak Defteri. Doğu Londra Oy Hakkı Savunucuları Federasyon Meclisi, 6 Ağustos 1914, Sylvia Pankhurst Belgeleri, Uluslararası Toplum Tarihi Enstitüsü, Amsterdam.
39. *The Woman Dreadnought,* 8 Mart 1914, alıntı Hannam and Hunt, *Socialist Women,* s. 180.
40. Mary Barnour, Helen Crawford ve Agnes Dolan hk. bkz. Ed. Elizabeth Ewan, Sue Innes, Siân Reynolds, *The Biographical Dictionary of Scottish Women,* Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, s. 28-9, 84-5, 98.
41. 'Glasgow'da Kadın ve Çocukların Sıra dışı Gösterisi' Elspeth King, *The Hidden History of Glasgow's Women,* Mainstream Publishing, Edinburgh, 1993, s. 136.
42. Parkhead Mağaza Görevlileri, alıntı Hannam and Hunt, *Socialist Women,* s. 146.
43. Sheila Rowbotham, *Friends of Alice Wheeldon,* Pluto Press, Londra, 1986, s. 87-92.
44. Martin Pugh, 'Women, Food and Politics, 1880-1930', *History Today,* Mart 1991, s. 17.
45. Colette, *For Labour and For Women,* s. 163; Noreen Branson, *Poplarism, 1919 - 1925; George Lansbury and the Councillors' Revolt,* Lawrence and Wishart, Londra, 1979, s. 234-7.
46. Hannam and Hunt, *Socialist Women,* s. 144.
47. Winslow, *Sylvia Pankhurst,* s. 91-2; Barbara Winslow, 'Sylvia Pankhurst and the Great War', Ed. Ian Bullock ve Richard Pankhurst, *Sylvia Pankhurst: From Artist to Anti-Fascist,* St. Martin's Press, New York, 1992, s. 102-3.
48. Mary Heaton Vorse, *A Footnote to Folly: Reminiscences,* Arno Press, New York, 1980, s.170.
49. Margaret Bondfield, 'Women as Domestic Workers', Ed. Malos, *The Politics of Housework,* s. 89.
50. Mitchell, *The Hard Way Up,* s. 208.
51. Pearson, *The Architectural and Social History of Cooperative Living,* s. 144.
52. Pat Thane, 'Women in the British Labour Party and the Construction of State Welfare, 1906 - 1939', Ed. Seth Koven ve Sonya Michel, *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States,* Routledge, New York, 1993, s. 363-6.

53. Margaret Allen, "The women are Worse than the Men": Women's Political Activism in Mining Communities, 1919 - 1939, Lisansüstü Tezi, Uluslararası İşçi Araştırmaları Merkezi, University of Manchester, 1997, s.15.
54. Alıntı Mark Swenarton, *Homes Fit for Heroes: The Politics and Architecture of Early State Housing in Britain*, Heinemann, Londra, 1981, s. 98.
55. Manchester Kadın Tarih Grubu, 'Ideology in Bricks and Mortar: Women's Housing in Manchester between the Wars', *North-West Labour History*, No. 12, 1987, s. 24-48.
56. 'Kadın Esnaf Birliği Kongresi, 1923', *The People's Year Book and Annual of the English and Scottish Wholesale Societies*, The Co-operative Wholesale Society, Manchester, 1924, s. 33-4 .
57. Branson, *George Lansbury and the Councillors' Revolt*, s. 233-7.
58. Bertha K. Landes, alıntı Sandra Haarsager, *Bertha Knight Landes of Seattle: Big-City Mayor*, University of Oklahoma Press, Norman and London, 1994, s. 134.
59. A.g.y., s. 152-3.
60. Ewen, *Immigrant Women*, s. 127.
61. Alıntı Orleck, *Common Sense and a Little Fire*, s. 222.
62. A.g.y., s. 217.
63. A.g.y., s. 225-40.
64. C. W. S. poster röprodüksüyonu, bkz. Ed. Lawrence Black ve Nicole Robertson, *Taking Stock*, Manchester University Press, Manchester, 2009; Pugh, 'Women, Food and Politics', *History Today*, March 1991, s. 18.
65. Stuart Ewen, *PR! A Social History of Spin*, Basic Books, New York, 1996, s. 180.
66. Mrs. Christine Frederick, *Selling Mrs. Consumer*, The Business Bourse, New York, 1928, s. 190; sinema, gösteriş ve tüketim hakkında bkz. Stuart Ewen ve Elizabeth Ewen, *Channels of Desire, Mass Images and the Shaping of American Consciousness*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992, s. 65-73.
67. Frederick, *Selling Mrs. Consumer*, s. 194.
68. A.g.y., s. 191.
69. A.g.y., s. 264.
70. Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 275.
71. Hazel Kyrk, *A Theory of Consumption*, Isaac Pitman and Sons, Londra, 1923, s. 46-64.
72. Hannam and Hunt, *Socialist Women*, s. 153-6.
73. *The Socialist*, 1 Aralık 1918, s. 4.
74. Ethel Puffer Howes, 1923, alıntı Hayden, *The Grand Domestic Revolution*, s. 270.
75. Louise Eberle, 'The Faking of Food', *Collier's*, Kasım 1910, Ed. Harvey Swados, *Years of Conscience, The Muckrakers: An Anthology of Reform Journalism*, Meridian Books, Cleveland, 1962, s. 261.

8. Emek Sorunları

1. Beatrice Potter'dan Sidney Webb'e, 12 (?) Eylül 1891, alıntı Seymour-Jones, *Beatrice Webb*, s. 216.
2. Beatrice Webb, Günlük, 1 Kasım 1887, alıntı Ed. Janice ve Norman Mackenzie, *The Diaries of Beatrice Webb*, Virago, Londra, 2000, s. 94.
3. Sidney Webb, 1891, alıntı Michéle A. Pujol, *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*, Edward Elgar, Aldershot, 1992, s. 55. Amerika'da aynı konu hakkında bkz. Deutsch, *Women and the City*, S. 109-12.
4. C. Helen Scott, Mektup, *The Oxford University Extension Gazette*, Nisan 1893, s. 95.
5. Clara Collet, Günlük, Mayıs 1900 (?), alıntı Rosemary O'Day, 'Women and Social Investigation', Clara Collet ve Beatrice Potter, Ed. David Englander ve Rosemary O'Day, *Retrieved Riches, Social Investigation in Britain 1840-1914*, Scolar Press, Aldershot, 1995, s. 177.
6. Harold Goldman, *Emma Paterson*, Lawrence and Wishart, Londra, 1974, s. 44-5.
7. Isabella Ford, *Women's Wages* (İnsani Yardım Birliği, Londra, 1893; Isabella Ford; *Women as Factory Inspectors and Certifying Surgeons* (Kadın Kooperatif Birliği, 1898; Isabella Ford, *Industrial Women and How to Help Them*, İnsani Yardım Birliği, Londra, yaklaşık 1901.
8. Kibritçi kadınlar hk. bkz. Louise Raw, *Striking a Light: The Bryant and May Matchwomen and Their Place in History*, Continuum, Londra, 2009; Besant ve Dilke hk. bkz. Hollis, *Ladies Elect*, s. 113; Black hk. bkz. Ed. Rodney Mace, *Taking Stock: A Documentary History of the Greater London Council's Supplies Department*, Londra Büyük Şehir Belediyesi, Londra, 1984, s. 29.
9. Elizabeth Morgan, alıntı Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work*, s. 210.
10. A.g.y., s. 233-8, 246-7.
11. Jenny Morris, *Women and the Sweated Trades: The Origins of Minimum Wage Legislation*, Gower, Aldershot, 1986, s. 142.
12. Eleanor Marx, 'A Women's Trade Union' Ed. Hal Draper ve Ann G. Lipow, 'Marxist Women Versus Bourgeois Feminism', *Socialist Register*, Merlin Press, Londra, 1976, s. 223 - 4.
13. *Commonweal*, 1 Kasım 1890, s. 351.
14. Alıntı Tax, *The Rising of the Women*, s. 49.
15. Ada Nield Chew, Ed. Chew, *Ada Nield Chew*, s. 75.
16. A.g.y., s. 75-6.
17. Mrs. Rigby, Kadın Kooperatif Birliği Konferansı, *Manchester Guardian*,

19 Haziran 1896, Kadınlara Oy Hakkı Koleksiyonu, Makara 11, Manchester Merkez Kitaplığı.

18. Kadın Sendika Birliği, *Quarterly Report and Review*, Nisan 1891, No. 1, Kadın Sendika Birliği, 1892, s. 13 - 14.
19. Mary Quaile, 'Margaret Ashton', *Woman Citizen*, (cilt numarası yok), No. 281, Aralık 1973, s. 5.
20. Nancy Schrom Dye, *As Equals and as Sisters: Feminism, Unionism and the Women's Trade Union League of New York*, University of Missouri Press, Columbia, 1980, s. 14-16.
21. Cooper, *A View from the South*, s. 254.
22. Maggie Lena Walker, alıntı Jacqueline Jones, *American Work: Four Centuries of Black and White Labor*, W. W. Norton, New York, 1998, s. 333.
23. Rosalyn Terborg-Penn, 'Survival Strategies Among African-American Women Workers: A Continuing Process', Ed. Ruth Milkman, *Women, Work and Protest: A Century of US Women's Labor History*, Routledge and Kegan Paul, Boston, 1985, s. 142 -4.
24. Sharon Harley, 'When Your Work is Not Who You Are: The Development of a Working Class Consciousness Among Afro-American Women', Ed. Hine, King, Reed, *'We Specialize in the Wholly Impossible'*, s. 28.
25. Doris Nield Chew, 'The Life', Chew, *Ada Nield Chew*, s. 27-8.
26. Avrich, *An American Anarchist*, s. 70-75.
27. Anzia Yezierska, alıntı Alice Kesler-Harris, *Out to Work*: A *History of Wage-Earning Women in the United States*, Oxford University Press, Oxford, 1982, s. 226. Anzia Yezierska hk. bkz. Showalter, *A Jury of Her Peers*, s. 318-21.
28. Charlotte Perkins Gilman, 1933, alıntı Lane, *To Herland and Beyond*, s. 324. Katherine'den ayrılınca Gilman'ın üzüntüsü hk. bkz. Charlotte Perkins Gilman'dan Emily (Perkins) Hale'e , 29 Mayıs 1897. Hale Aile Belgeleri, Kutu 108, Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College, Northampton, Mass.
29. Florence Kelley, alıntı Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work*, s. 179.
30. Eileen Boris, *Home to Work: Motherhood and the Politics of Industrial Homework in the United States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 112.
31. Kessler-Harris, *Out to Work*, s. 230.
32. Alice Kessler- Harris, 'The Paradox of Motherhood: Night Work Restrictions in the United States', Ed. Ulla Wikander, Alice Kesler-Harris ve Jane Lewis, *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States and Australia, 1880 - 1920*, University of Illinois Press, Urbana, 1995, s. 339.

33. Mary Mcarthur alıntı Sheila Lewenhak, *Women and Trade Unions: An Outline History of Women in the British Trade Union Movement,* Ernest Benn, Londra, s. 126.
34. Gertrude Tuckwell, 'Önsöz', *Handbook of the Daily News Sweated Industries Exhibition*, Kötü Koşullarda Çalışma Karşıtı Birlik, Londra, 1906, s. 13.
35. Sheila Rowbotham, 'Strategies Against Sweated Work in Britain, 1820-1920', Ed. Sheila Rowbotham ve Swasti Mitter, *Dignity and Daily Bread: New Forms of Economic Organizing Among Poor Women in the Third World and the First,* Routledge, Londra, 1994, s. 179-80.
36. Black Country Living Museum, *Women Chainmakers: By Anvil or Hammer,* TUC Black Country bölgesi, Dudley, 2009, s. 13.
37. Sylvia Pankhurst, *Daily Herald*, 29 Ekim 1912, Winslow, *Sylvia Pankhurst*,
s. 30.
38. Sally Alexander, 'The Fabian Women's Group', Ed. Alexander, *Becoming a Woman,* s. 153; Pujol, *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought,* s. 75-93.
39. Rose Safran, alıntı Leon Stein, *The Triangle Fire*, ILR Press, Cornell University Press, Ithaca, 2001, s. 168.
40. Rose Schneiderman, alıntı Orleck, *Common Sense and a Little Fire*, s. 39.
41. Clara Lemlich (Shavelson) alıntı Sarah Eisenstein, *Give Us Bread But Give us Roses: Working Women's Consciousness in the Unites States, 1890 to the First World War,* Routledge and Kegan Paul, Londra, 1983, s. 141.
42. Kate Ryrie, alıntı a.g.y., s. 144.
43. Colette A. Hyman, 'Labour Organizing and Female Institutions-Building: The Chicago Women's Trade Union League, 1904-1924', Milkman, *Women, Work and Protest,* s. 25-9, 34-7; Robin Miller Jacoby, 'The Women's Trade Union League Training School for Women Organizers, 1914-1926, Ed. Joyce L. Kornbluh ve Mary Frederickson, *Sisterhood and Solidarity*, Temple University Press, Philadelphia, 1984, s. 10 - 13; Ed. Dimand, Dimand, Forget, *Women of Value,* s. 47 50.
44. Orleck, *Common Sense and a Little Fire*, s. 76-8.
45. Helen Marot, *American Labor Unions* (1914), Arno and *New York Times,* New York, 1969, s. 68.
46. Elizabeth Gurley Flynn, 'Address to Workers', *Industrial Worker,* Cilt. 1, No. 18, 15 Temmuz 1909, s. 3.
47. Elizabeth Gurley Flynn, 'Lawrence', *Industrial Worker,* Cilt. 4, No. 10, 25 Temmuz 1912, s. 4.
48. Ardis Cameron, 'Bread and Roses Revisited: Women's Culture and Working-Class Activism in the Lawrence Strike of 1912', Milkman, *Women, Work and Protest*, s. 55-6.

49. Mary Heaton Vorse, 'The Trouble at Lawrence', *Harper's Weekly*, 1912, Ed. Garrison, *Rebel Pen*, s. 31, 35.
50. Ardis Cameron, *Radicals of the Worst Sort: Labouring Women in Lawrence, Massachusetts, 1860-1912*, University of Illinois Press, Urbana, 1993, s. 142-3.
51. Priscilla Long, 'The Women of the Colorado Fuel and Iron Strike, 1913-1914', Milkman, *Women, Work and Protest*, s. 81.
52. Ernest Baker, 'Equal Pay for Equal Work', *The Times*, 22 Ağustos 1918, s. 6.
53. Alıntı Philip S. Foner, *Women and the American Labor Movement: From the First Trade Unions to the Present*, The Free Press, New York, 1982, s. 262.
54. Kadın Sanayi Örgütleri Ortak Daimi Kurulu, 1917, alıntı Barbara Drake, *Women in Trade Unions*, Virago, Londra, 1984, s. 103.
55. Lewenhak, *Women And Trade Unions*, s. 182.
56. Drake, *Women in Trade Unions*, s. 68-110.
57. Lewenhak, *Women and Trade Unions*, s. 183.
58. Lily (Webb) Ferguson, 'Some Party History', yazara ait daktilo edilmiş metin. İşsiz kadınlar tartışması hakkında bkz. *Out of Work*, No 22 - 37, 1922.
59. Augusta Bratton Ed. Baxandall ve Gordon, *America's Working Women*, s. 205-6.
60. Frank, *Purchasing Power*, s. 104.
61. Elise Johnson McDougald, 'The Double Task: The Struggle of Negro Women for Sex and Race Emancipation' (1924), Ed. Busby, *Daughters of Africa*, s. 183.
62. DuBois, *Harriot Stanton Blatch*, s. 218-24.
63. Pauline Newman, alıntı Graves, *Labour Women*, s. 144-5.
64. Kesler-Harris, *Out to Work*, s. 207-14.
65. Graves, *Labour Women*, s. 141.
66. A.g.y., s. 143.

9. Çalışmayı Yeniden Ele Almak

1. Emma Goldman, 'Intellectual Proletarians', *Mother Earth*, Cilt. III, No. 12, Şubat 1914, s. 265.
2. Lily Gair Wilkinson, *Woman's Freedom* (kitapçık), Freedom Press, Londra, yaklaşık 1914, s. 15 - 16.
3. Olive Schreiner, *Woman and Labour*, T. Fischer Unwin, Londra, 1911, s. 196.
4. A.g.y., s. 65.

5. A.g.y., s. 123.
6. A.g.y., s. 201.
7. A.g.y., s. 204.
8. Cooper, *A View from the South,* s. 254.
9. Kate Austin, alıntı Miller, 'Kate Austin', *Nature, Society and Thought,* Cilt. 9, No. 2, Nisan 1996, s. 201.
10. Bkz. Liz Stanley, *Imperialism, Labour and the New Woman: Olive Schreiner's Social Theory,* Sociology Press, Durham, 2002, s. 88.
11. Ada Heather-Bigg, 1894, alıntı Pujol, *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*, s. 61.
12. Bkz. Rowbotham, *Edward Carpenter*, s. 124.
13. Alice Clark, Önsöz, *Working Life of Women in the Seventeenth Century,* Frank Cass and Company, Londra, 1968.
14. Bkz. Ed. Dimand, Dimand, Forget, *Women of Value,* s. 44, 47, 51, 53, 55; Maxine Berg; 'The First Women Economic Historians', *Economic History Review*, Cilt. 45, No. 2, Mayıs 1992, s. 308-29.
15. Clark, Önsöz, *Working Life of Women in the Seventeenth Century.*
16. Anthea Callen, *Angel in the Studies: women in the Arts and Crafts Movement1870 -1914,* Astragal Books, Londra, 1979, s. 7. Bkz. Ed. Judy Attfield ve Pat Kirkham, *A View from the Interior: Feminism, Women and Design,* The Women's Press, Londra, 1989.
17. Mary Ware Dennett alıntı Chen, *'The Sex Side of Life'*, s. 24-7.
18. Boris, *Art and Labor*, s.132.
19. Jane Addams, alıntı Boris, *Art and Labor*, s. 132.
20. Jane Addams, alıntı a.g.y.
21. A.g.y., s. 133.
22. Ellen Gates Star, 'Art and Labor', Ed. Jane Addams, *Hull-House Maps and Papers by Residents of Hull-House, A Social Settlement,* Thomas Y. Crowell, New York, 1895, s. 169.
23. Scudder, *Social Ideals in English Letters,* s. 231.
24. A.g.y., s. 294. Bkz. Vida Scudder, 'Early Days at Denison House', Vida Scudder Belgeleri, Seri I, Kutu I/I, Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College, Northampton, Mass.
25. Voltairine de Cleyre, 'The Dominant Idea', *Mother Earth,* Cilt. V, No. 3, Mayıs 1910, s. 134.
26. Emma Goldman, *Anarchism: What It Really Stands For* (kitapçık), Mother Earth Publishing Association, New York, 1911, sayfa numarası yok.
27. Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays,* Mother Earth Publishing Association New York, 1910, s. 75.
28. Lilly Gair Wilkinson, 'Women in Freedom', *Women Rebel,* Cilt. I, No. I, Mart 1914, s. 29.
29. Wilkinson, *Woman's Freedom*, s.15.

30. Susan Glaspell, alıntı Leslie Fishbain, *Rebels in Bohemia: The Radicals of the Masses 1911-1917*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982, s. 66.
31. Susan Lyn Englander, *Rational Womanhood, 1914-1935*, Doktora tezi, University of Califomia, Los Angeles, 1999, s. 114 - 18.
32. Ida M. Tarbell, ***All in the Day's Work: An Autobiography***, Macmillan Company, New York, 1939, s. 112.
34. A.g.y., s. 114.
35. A.g.y., s. 241-2.
36. June Jerome Camhi, *Women Against Women: American Anti-Suffragism, 1880-1920*, New York, 1994, s. 156-7.
37. Tarbell, *All in a Day's Work*, s. 282.
38. Josephine Goldmark, ***Fatigue and Efficiency: A Study in Industry***, Charities Publications Committee, New York, 1912, s. 44, 52.
39. A.g.y., s. 79-80.
40. A.g.y., s. 81-2.
41. A.g.y., s. 286.
42. Kathy Peiss, ***Cheap Amusements: Working Women and Turn-of-the-Century New York***, Temple University Press, Philadelphia, 1986, s. 40.
43. Elizabeth Hawes, alıntı Bettina Berch, *Radical by Design: The Life and Times of Elizabeth Hawes*, E. P. Dutton, New York, 1988, s.37.
44. Drake, *Women in Trade Unions*, s. 196-7.
45. Ed. Pauline Graham, ***Mary Parker Follett - Prophet of Management: a Celebration of Writings from the 1920s***, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 1995, s. 14 - 16; Englander, *Rational Womanhood*, s. 54 - 9.
46. Mary Parker Follett, ***Creative Experience***, Peter Smith, New Yor, 1951, s. 200.
47. Mary Parker Follett, ***Constructive Conflict***, alıntı Graham, *Mary Parker Follett*, s. 68.
48. A.g.y., s. 71.
49. Lewis Mumford, ***Sketches from Life: The Early Years***, The Dial Press, New York, 1982, s. 222-3.
50. Helen Marot, ***Creative Impulse in Industry: A Proposition of Educators***, E. P. Dutton, New York, 1918, s. 52.
51. A.g.y., s. 7.
52. A.g.y., s. 16-19.
53. A.g.y., s. 24.
54. Helen Marot, 'Why Reform is Futile', *the Dial*, 22 Mart 1919, alıntı Janet Polansky, 'Helen Marot: The Mother of Democratic Technics', Ed. Barbara Drygulski Wright, *Women, Work, and Technology: Transformations*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1987, s. 260.

55. Mumford, *sketches from Life*, s. 63.
56. Kyrk, *A Theory of Consumption*, s. 63.
57. A.g.y., s. 57.
58. Ed. Dimand, Dimand, Forget, *Women of Value*, s. 47-8, 60-64.
59. Carby, *Reconstructing Womanhood*, s. 170.
60. Nella Larsen, *Quicksand*, 1928, alıntı Carby, *Reconstructing Womanhood*, s. 170.

10. Günlük Yaşamı Demokratikleştirmek

1. Beatrice Webb, 'Introduction to "The Awakening of Women", A Special Supplement to the New Statesman', 1 Kasım 1913, Lengermann ve Niebrugge-Brantley, *The Women Founders*, s. 303.
2. Mitchell, *The Hard Way Up*, s. 98-9.
3. Cooper, *A View from the South*, s. 61.
4. Frances Ellen Harper, 'Duty to Dependent Races', Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Kadın Konseyi Tutanakları, internet adresi: http://womhist.binghamton.edu/aswpl/doc2.htm, s. 4, (erişim 05.06.02)
5. Scott, *Feminism and the Politics of Working Women*, s. 148.
6. Cooper, *A View from the South*, s. 31.
7. Terrell, 'The Progress of Colored Women', internet adresi: http://gos.sbc.edu/t/terrellmary.htm, s. 3.
8. Scott, *Feminism and the Politics of Working Women*, s. 148; bkz. Paula Giddins, *When and Where I Enter: the Impact of Black Women on Race and Sex in America*, Bantam Books, Toronto, 1988, s. 85-117.
9. Sarah Reddish, 1907, alıntı Hollis, *Ladies Elect*, s. 431.
10. Sarah Reddish, 1894, alıntı Scott, *Feminism and the Politics of Working Women*, s. 77.
11. Enid Stacy, 'A Century of Women's Rights', Ed. Edward Carpenter, *Forecasts of the Coming Century*, The Labour Press, Manchester, 1897, s. 100.
12. A.g.y., s. 101.
13. A.g.y., s. 97.
14. Mabel Atkinson, *The Economic Foundations of the Women's Movement*, Fabian Tract, No. 175, The Fabian Society, London, 1914, s. 22; bkz. Ed. Dimand, Dimand, Forget, *Women of Value*, s. 44.
15. Dorothy Jewson, *Socialists and the Family: A Plea for Family Endowment* (kitapçık), ILP Publications, Londra, tarihsiz, s. 6.
16. A.g.y., s. 5.
17. Mrs. Mabel Harding, 'Social Motherhood', *Daily Herald*, 19 Nisan 1912, s. 11.
18. Hannam and Hunt, *Socialist Women*, s. 145.

19. Hollis, *Ladies Elect*, s. 420.
20. Margaret Ashton, alıntı a.g.y.
21. A.g.y.
22. Margaret Ashton, alıntı a. g. y.
23. Virginia Woolf, 'Giriş' Ed. Llewelyn Davies, *Life As We Have Known It*, s. xv.
24. Florence Farrow, Kadın Birliği Kongresi, Rapor, *Derby Monthly Records*, Ekim 1919, s. 27.
25. Vorse, *A Footnote to Folly*, s. 168.
26. Beatrice M. Hinkle, 'Why Feminism?', Ed. Showalter, *These Modern Women*, s. 141.
27. Leavenworth, 'Virtue for Women', Ed. Kirchwey, *Our Changing Morality*, s. 86.
28. Crystal Eastman, 'Britain's Labour Women', *The Nation*, 15 Temmuz 1925, Ed. Cook, *Crystal Eastman*, s. 142.
29. Crystal Eastman, 'A Matter of Emphasis', *Time and Tide*, 5 Temmuz 1925, a.g.y., s. 139.
30. Eva Hubback, 1926, alıntı Harrison, *Prudent Revolutionaries*, s. 180.
31. La Follett, *Concerning Women*, s. 53.
32. A.g.y., s. 306.
33. A.g.y., s. 207.
34. Mary MacArthur, alıntı Drake, *Women in Trade Unions*, s. 45.
35. Drake, *Women in Trade Unions*, s. 31.
36. A.g.y., s. 209.
37. A.g.y., s. 197.
38. Nelson Lichtenstein, *State of the Union: A Century of American Labor*, Princeton University Press, Princeton, s.7.
39. A.g.y., s. 8-9.
40. Mumford, *Sketches from Life*, s.218.
41. A.g.y., s. 222.
42. Marot, *American Labor Unions*, s. 9.
43. Marot, *The Creative Impulse in Industry*, s. 63.
44. Mumford, *Sketches from Life*, s. 223.
45. Marot, *The Creative Impulse in Industry*, s. 144.
46. A.g.y., s. 144.
47. Mary Parker Follett, *The New State: Group Organization the Solution of Popular Government*, Peter Smith, Glouscester, Massachusetts, 1965, s. 330.
48. A.g.y., s. 330.
49. A.g.y., s. 238.
50. A.g.y., s. 235.
51. A.g.y., s. 233 - 5.

52. A.g.y., s. 222.
53. A.g.y.
54. A.g.y., s. 241.
55. A.g.y., s. 222.
56. A.g.y., 234, 240.
57. Showalter, Giriş, Ed. Showalter, *These Modern Women,* s. 3-29.
58. Ruth Pickering, 'A Deflated Rebel', Ed. Showalter, *These Modern Women*, s. 62.
59. Emma Goldman'dan Ben Reitman'a, 13 Aralık 1909, alıntı Falk, *Love, Anarchy and Emma Goldman*, s. 119.
60. Mary Heaton Vorse, alıntı Dee Garrison, *Mary Heaton Vorse: The Life of an American Insurgent*, Temple University, Philadelphia, 1989, s. 25.
61. A.g.y., s. 189.
62. Leonora Eyles, 'The Unattached Woman', *Good Housekeeping*, Mart 1918, Ed. Braithwaite ve Walsh, *Things My Mother Should Have Told Me*, s. 74.
63. Russell, *The Right to Be Happy*, s. 148.
64. Emma Brooke, 1886, alıntı Bland, *Banishing the Beast,* s. 28.
65. Mabel Dodge Luhan, 1914, alıntı Rudnick, *Mabel Dodge Luhan*, s. 73.
66. Holmes, 'The "Unwomanly" Woman', *Our New Humanity*, Vilt. I, No. 3, Mart 1896, s. 13.
67. Mary Heaton Vorse, alıntı Garrison, *Mary Heaton Vorse*, s.34.
68. Jane Addams, alıntı Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work,* s. 295.
69. Mary Kingsbury Simkhovitch, alıntı Deacon, *Elsie Clews Parsons*, s. 32.
70. A.g.y., s. 38.
71. Isabella Ford, *Women as Factory Inspectors and Certifying Surgeons* (kitapçık), Kadın Kooperatif Birliği, Londra, 1989, s. 4.
72. Sklar, *Florence Kelley and the Nation's Work*, s. 295. Britain hk. bkz. Eileen Janes Yeo, *The Contest for Social Sciences: Relations and Representations of Gender and Class*, Rivers Oram Press, Londra, 1996, s. 246-78.
73. Helena Born, *Scrapbooks 1870-1892, 'Whitman and Nature: Thoreau'*, konuşma metni notları, s. 5, Tamiment Enstitüsü Kitaplığı ve Robert F. Wagner İşçi Arşivleri.
74. Clara Cahill Park, alıntı Beard, *Woman's Work in Municipalities,* s. 252.
75. Cooper, *A View from the South,* s. 186.
76. Ford, *Industrial Women and How to Help Them,* s. 9.
77. Sınıf gerilimi hakkında bkz. E. P. Thompson, 'Education or Experience', E. P. Thompson, *The Romantics*, Merlin, Londra, 1997, s. 4-32.
78. Gilman, *Women and Economics*, s. 79. Bkz. Lane, *To Herland and Beyond*, s. 297.
79. Lane, Introduction to Gilman, *Herland*, s. xxi-xxii.
80. Lizzie (Swank) Holmes, 'Labor Exchanges' *Labor Exchange*, 30 Nisan 1887, s. 5.

81. Webb, 'Introduction to "The Awakening of Women"' Lengermann ve Niebrugge-Brantley, *The Woman Founders*, s. 303.
82. Mary Parker Follett, alıntı Beard, *Woman's Work in Municipalities*, s. 308.
83. Parsons, 'Changes in Sex Relations' Ed. Kirchwey, *Our Chamging Morality*,
s. 48.
84. Voltairine de Cleyre, 'Ideas of Anarchism' *Man: A Journal of the Anarchist Ideal and Movement*, Cilt. 3, No. 6, Haziran 1935, s. 5.
85. A.g.y.
86. De Cleyre, 'The Dominant Idea' alıntı Avrich, *an American Anarchist*, s. 169-70.
87. Vida Scudder, alıntı 'Miss Scudder's Criticized Speech', daktilo metin, s. 2, *The Boston Common*, 9 Mart 1912, Vida Dutton Scudder Belgeleri, Dosya 3, Makaleler ve Kesilmiş Yazılar, Sophia Smith Koleksiyonu, Smith College, Northampton, Mass.

Sonuç

1. Ed. Ray Strachey, *Our Freedom and Its Results*, Hogarth Press, Londra, 1936, s. 10.
2. Mary Beard'den Harriot Stanton Blatch'e, 15 Haziran 1933, alıntı DuBois, *Harriot Stanton Blatch*, s. 263.
3. Mary E. Van Cleves, alıntı Rosalyn Baxandall ve Elizabeth Ewen, *Picture Windows: How the Suburbs Happened*, Basic Books, New York, 2000, s. 71.
4. Darlene Clark Hine, 'The Housewives' League of Detroit: Black Women and Economic Nationalism' Ed. Nancy A. Hewitt ve Suzanne Lebsock, *Visible Women: New Essays on American Activism*, University of Illinois Press, Urbana, 1993, s. 223-4.
5. *Well Republic*, 8 Nisan 1936, alıntı Orleck, *Common Sense and a Little Fire*,
s. 239.
6. Mary Heaton Vorse, *Labor's New Millions*, Arno and The New York Times, New York, 1969, s. 292. Britain hk. bkz. Henry Srebrink, 'Class Ethnicity and Gender Intertwined: Jewish Women and the East London Rent Strikes, 1935-1940', *Women's History Review*, Cilt. 4, No. 3, 1995, s. 283 99.
7. Kate Weigand, *Red Feminism: American Communism and the Making of Women's Liberation*, John Hopkins University Press, 2001, s. 32-8, 102-13.
8. Dorothy Thompson, 'Occupations: Housewife, Observation of Everyday Life', Ed. Dorothy Thompson, *The Courage to be Happy*, Houghton Mifflin, New York, 1957, s. 203.

9. Stella Browne, Sağlık Bakanlığı Daireler Arası Kürtaj Kurulu Önünde Tanıklık, 1938, Ulusal Arşivler.
10. Naomi Mitchison, *The Home and a Changing Civilisation*, John Lane, The Bodley Head, Londra, 1934, s. 49-50, 143-5.
11. Elizabeth Hawes, 'Men Can Take It' (1939) Bettina Berch, *Radical by Design: The Life and Times of Elizabeth Hawes,* E. P. Dutton, New York, 1988, s. 81-2.
12. Jean Gaffin ve David Thomas, *Caring and Sharing: The Centenary History of the Cooperative Women's Guild,* The Co-operative Union, Manchester, 1983, s. 162.
13. Leon Trotsky, *Problems of Everyday Life* (1924), Pathfinder Press, New York, 1973, s. 65.
14. Michael E. Gardiner, *Critiques of Everyday Life,* Routledge, London, 2000, s. 34 9.
15. Henri Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World,* Allen Lane, Penguin Press, Londra, 1971, s. 92. *The Survival of Capitalism*, Allison and Busby, Londra, 1976, s. 74, Lefebvre 'kadın feveranı' sonucunda '*beden*'in nasıl yeniden 'yıkım' öğesi olarak ortaya çıktığından bahseder.
16. Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World,* s. 173.
17. Bkz. Ruth Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives,* Palgrave, Macmillan, New York, 2003; Kathleen Jones, *Compassionate Authority, Democracy and the Representation of Women,* Routledge, New York, 1993; Ed. Sheila Rowbotham ve Stephanie Linkogle, *Women Resist Globalization: Mobilizing for Livelihood and Rights,* Zed Books, Londra, 2001.
18. Linda Gordon, 'The New Feminist Scholarship on the Welfare State', Ed. Gordon, *Women, the State and Welfare*, s. 28.
19. Lois Waisbrooker, 'A Sex Revolution' (1894. Ed. Kessler, *Daring to Dream*, s. 179. 'Günlük yaşam yaratıcıları' terimi Danimarka'dan gelir, orada, günlük yaşam çerçevesinde yerel meselelerle ilgilenen eylemci kadın vatandaşları tanımlamak için kullanılır. Lister, *Citizenship*, s. 151.

Yararlanılan Arşivler

Enid Stacy'nin Angela Tuckett hakkındaki elyazması, Working-Class Movement Library (İşçi Sınıfı Hareketi Kitaplığı), Charlotte Perkins Gilman Collection, Schlesinger Library, Radcliffe Institute, Harvard University
Eleanor Rathbone Belgeleri, University of Liverpool
Ellen Gates Starr Belgeleri, Sophia Smith Collection, Smith College
Elizabeth Gurley Flynn Belgeleri, Tamiment Library and Robert F. Wagner Labor Archives
Emma Goldman Belgeleri, University of California, Berkeley
Ford Ailesi Belgeleri, Brotherton Library, University of Leeds
Ford Defterleri, Leeds Archive
Hale Ailesi Belgeleri, Sophia Smith Collection, Smith College
Havelock ve Edith Ellis Belgeleri, British Library
Helena Born Belgeleri,Tamiment Library and Robert F.Wagner Labor Archives
Helen Tufts-Bailie Belgeleri, Sophia Smith Collection, Smith College
H. J.Wilson Belgeleri, Sheffi eld Archives
Jane Addams Belgeleri, Sophia Smith Collection, Smith College
Karl Pearson Collection, University College, London
Margaret Ashton Belgeleri, Manchester Central Reference Library
Margaret Sanger Belgeleri Projesi, New York University
Marie Stopes Belgeleri, British Library
Mary E. Gawthorpe Belgeleri, Tamiment Library and Robert F. Wagner Labor Archives
Ministry of Health, Interdepartmental Committee on Abortion, National Archive
Richards Belgeleri, Sophia Smith Collection, Smith College
Samuel Bale Collection, Bristol Public Library
Sylvia Pankhurst Belgeleri, International Institute of Social History, Amsterdam
Vida Dutton Scudder Belgeleri, Sophia Smith Collection, Smith College
Wheeldon Belgeleri, National Archives
Women's Rights Belgeleri (Biyografiler), Sophia Smith Collection, Smith College
Women's Suffrage Collection, Manchester Central Reference Library

Resim Kaynakları

'Fabian Women's Pamphlet', London School of Economics Kitaplığı'ndan (2. Bölüm); 'Edith Ellis', Carpenter Koleksiyonu, Sheffield Arşivleri (3. Bölüm) Carpenter /8/83/; 'Cronwright ve Olive Schreiner 1894' (9. Bölüm), Carpenter/8/91; 'Bunty Pulls the Strings' [Bunty İpleri Eline Alıyor], National Cooperative Archive (7. Bölüm), *Woman's Outlook*, Cilt. 3, No. 28, Şubat 1922; 'The Women with Basket' [Sepetli Kadın] (10. Bölüm), *Woman's Outlook*, Cilt. 3; No. 27, Ocak 1922; 'The Tree of Life' [Yaşam Ağacı] (10. Bölüm) *Woman's Outlook*, Cilt. 1, No. 5, Mart 1920.

Seçilmiş Kaynakça

Addams, Jane, *Hull-House Maps and Papers by Residents of Hull-House: A Social Settlement*, Thomas Y. Crowell, New York, 1895.

Addams, Jane, *Twenty Years at Hull House*, Macmillan, New York, 1838.

Alberti, Johanna, *Eleanor Rathbone*, Sage Publications, Londra, 1966.

Allen, Polly Wynn, *Building Domestic Liberty: Charlotte Perkins Gilman's Architectural Feminism*, Pantheon, New York, 1990.

Alexander, Sally, *Becoming a Woman and Other Essays in 19th and 20th Century History*, Virago, Londra, 1944.

Attfield, Judy and Kirkham, Pat, *A View from the Interior: Feminism, Women and Design*, The Women's Press, Londra, 1994.

Baxandall, Rosalyn Fraad, (ed.), *Words on Fire: The Life and Writing of Elizabeth Gurley Flynn*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1987.

Baxandall, Rosalyn and Gordon, Linda (editörler), *America's Working Women: A Documentary History 1600 to the Present, Revised and Updated*, W. W. Norton, New York, 1995.

Baxandall, Rosalynn and Ewen, Elizabeth, *Picture Windows: How the Suburbs Happened*, Basic Books, New York, 2000.

Beard, Mary Ritter, *Woman's Work in Municipalities* (1915), Arno Press, New York, 1972.

Benstock, Shari, *Women of the Left Bank: Paris 1900 – 1940*, University of Texas, Austin, 1986.

Berch, Bettina, *Radical by Design: The Life and Times of Elizabeth Hawes*, E. P. Dutton, New York, 1988.

Besant, Annie, *The Law Of Population: Its Consequences and Bearing Upon Human Conduct and Morals* (1891), Augustus M. Kelley, New York, 1970.

Black, Clementina, *A New Way of Housekeeping*, W. Collins and Sons, Londra, 1918.

Bland, Lucy, *Banishing the Beast: English Feminism and Sexual Morality, 1885-1914,* Penguin Books, Londra, 1995.
Bland, Lucy and Doan, Laura, *Sexology in Culture: Labelling Bodies and Desires,* Polity Press, Cambridge, 1998.
Blatt, Martin Henry, *Free Love and Anarchism: The Biography of Ezra Heywood,* University of Illinois Press, Urbana, 1989.
Bloor, Ella Reeve, *We Are Many: An Autobiography,* International Publishers, New York, 1940.
Bock, Gisela and Thane, Pat, *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of European Welfare States*, Routledge, Londra, 1991.
Boris, Eileen, *Art and Labor: Ruskin, Morris and the Craftsman Ideal in America,* Temple University Press, Philadelphia, 1986.
Boris, Eileen, *Home to Work: Motherhood and the Politics of Industrial Homework in the United States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
Braithwaite, Brian and Walsh, Noelle (ed.), *Things My Mother Should Have Told Me: The Best of Good Housekeeping 1922 1940,* Ebury Press, Londra, 1991.
Brittain, Vera, *Halycon or the Future of Monogamy,* Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Londra, 1929.
Bruere, Martha Bensley and Bruere, Robert, *Increasing Home Efficiency,* The Macmillan Company, New York, 1913.
Buhle, Marie Jo, *Women and American Socialism 1870 1920,* University of Illinois Press, Urbana, 1983.
Buhle, Paul, *The Origins of Left Culture in the U.S. 1880-1940: An Anthology,* Cultural Correspondence, Boston, 1978.
Bullock, Ian and Pankhurst, Richard, *Sylvia Pankhurst: From Artist to Anti-Fascist,* St Martin's Press, New York, 1992.
Busby, Margaret (ed.), *Daughters of Africa: An International Anthology of Words and Writings by Women of African Descent from the Ancient Egyptian to the Present,* Jonathan Cape, London, 1992.
Callen, Anthea, *Angel in the Studio: Women in the Arts and Crafts Movement 1870- 1914,* Astragel Books, Londra, 1979.
Cameron, Ardis, *Radicals of the Worst Sort: Laboring Women in Lawrence Massachusetts,* 1860 1912, University of Illinois Press, Urbana, 1993.
Camhi, June Jerome, *Women against Women: American Anti-Suffragism 1880-1920,* Carlson, New York, 1994.
Campbell, Helen, *The Problem of the Poor,* Fords, Howard and Hulbert, New York, 1882.
Carby, Hazel, *Reconstructing Womanhood: The Emergence of the Afro-American Woman Novelist,* Oxford University Press, New York, 1987.
Carpenter, Edward, *Forecasts of the Coming Century,* The Labor Press, Manchester, 1897.

Chambers, John Whiteclay II, *The Tyranny of Change: America in the Progressive Era, 1890- 1920*, Rutgers University Press, New Brunswick, 2001.
Champney, *The Woman Question*, Comrade Cooperative Company, New York, 1903.
Chateauvert, Melinda, *Marching Together: Women of the Brotherhood of Sleeping Car Porters*, University of Illinois Press, Urbana, 1998.
Chen, Constance M., *'"The Sex Side of Life", Mary Ware Dennett's Pioneering Battle for Birth Control and Sex Education'*, The New Press, New York, 1996.
Chew, Doris (ed.), *Ada Nield Chew: The Life and Writings of a Working Woman*, Virago, Londra, 1982.
Clapperton, Jane Hume, *Scientific Meliorism and the Evolution of Happiness*, Kegan Paul, Trench and Co., Londra, 1885.
Clapperton, Jane Hume, *A Vision of the Future-Based on the Application of Ethical Principles*, Swan Sonnenschein, Londra, 1904.
Clark, Alice, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, (1919), Frank Cass and Company, 1968.
Cook, Blanche Weisen (ed.), *Crystal Eastman: On Women and Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1978.
Cook, Hera, *The Long Sexual Revolution: English Women, Sex, and Contraception 1800-1975*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
Cooper, Anna Julia, *A View from the South* (1892), Oxford University Press, New York, 1988.
Crawford, Elizabeth, *The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide, 1866-1928*, UCL Press, Londra, 1999.
Cromwright-Schreiner, S.C. (ed.), *The Letters of Olive Schreiner, 1876- 1920*, T. Fisher Unwin, Londra, 1924.
Darley, Gillian, *Villages of vision: A Study of Strange Utopias*, Five Leaves Publications, Nottingham, 2007.
Davies, Margaret Llewelyn (ed.), *Life As We have Known It*, Hogarth Press, Londra, 1931.
David, Anna, *Growing Up Poor: Home, School and Street in London 1870 – 1914*, Rivers Oram Press, Londra, 1996.
Davison, Jane and Davision, Lesley, *To Make A House for Me: Four Generations of American Women and the Houses They Lived In*, Random House, New York, 1980.
Dawson, Oswald, *The Bar Sinister and Illicit Love: The First Biennial Proceedings of the Legitimation League*, W. Reeves, Londra, 1895.
Deacon, Desley, *Elsie Clews Parsons: Inventing Modern Life*, The University of
Chicago Press, Chicago, 1997.
Delap, Lucy, *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Ear-*

ly Twentieth Century, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
Deutsch, Sarah, *Women and the City: Gender, Space, and Power in Boston, 1870-1940,* Oxford University Press, Oxford, 2000.
Dimand, Mary Ann, Dimand, Robert W., Forget, Evelyn L. (editörler), *Women of Value: Feminist Essays on the History of Women in Economics*, Edward Elgar, Aldershot, Hants, 1995.
Doan, Laura, *Fashioning Sapphism: The Origins of a Modern English Lesbian Culture*, Columbia University Press, New York, 2001.
Douglas, Ann, *Terrile Honesty: Mongrel Manhattan in the 1920s,* the Noonday Press, Farrar, Strauss and Giroux, New York, 1995.
Drake, Barbara, *Women in the Trade Unions* (1920), Virago, Londra, 1984.
Drinnon, Richard, *Rebel in Paradise: A Biography of Emma Goldman*, The University of Chicago Press, Chicago, 1961.
DuBois, Ellen Carol and Ruiz, Vicki L. (ed.), *Unequal Sisters: A Multicultural Reader in U. S. Women's History,* Routledge, New York, 1900.
DuBois, Ellen Carol, *Harriot Stanton Blatch and the Winning of woman Suffrage,* Yale University Press, New Haven, 1997.
Dyhouse, Carol, *Feminism and the Family in England, 1880-1939,*Basil Blackwell, Oxford, 1989.
Dyhouse, Carol, *No Distinction of Sex? Women in British Universities, 1870-1939,* UCL Press, Londra, 1905.
Eisenstein, Sarah, *Give Us Bread But Give Us Roses: Working Women's Consciousness in the United States, 1890 to the First World War,* Routledge and Kegan Paul, *Londra,* 1983.
Elshtain, Jean Bethke, *Jane Addams and the Dream of American Democracy*, Basic Books, New York, 2002.
Englander, David and O'Day, Rosemary (editörler), *Retrieved Riches: Social Investigation in Britain 1840-1914,* Scolar Press, Aldershot, Hants, 1995.
Evans, Barbara, *Freedom to Choose: The Life and Work of Dr. Helena Wright, Pioneer of Contraception,* The Bodley Head, Londra, 1984.
Ewan, Elizabeth, Innes, Sue, Reynolds (editörler), *The Biographical Dictionary of Scottish Women*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007.
Ewen, Elizabeth, *Immigrant Women in the Land of Dollars: Life and Culture on the Lower Side, 1890-1925,* Monthly Review Press, New York, 1985.
Ewen and Ewen 7, *Typecasting: On the Arts and Sciences of Human Inequality,* Seven Stores Press, New York, 2006.
Ewen, Stuart and Ewen, Elizabeth, *Channels of Desire: Mass Images and the Shaping of American Consciousness,* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992.
Ewen, Stuart, *PR! A social History of Spin,* Basic Books, New York, 1996.
Eyles, Leonora, *The Women in the Little House,* Grant Richards, Londra, 1922.

Falk, Candace, *Love, Anarchy and Emma Goldman: A Biography*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1984.
Falk, Candace, Pateman, Barry, Moran, Jessica (ed.) *Emma Goldman: A Documentary History of the American Years, Vol. 1: Made for America, 1890-1901*, University of California Press, Berkeley, 2003.
Fishbain, Leslie (ed.), *Rebels in Bohemia: The Radicals of the Masses 1911-1917*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982.
Fleming, Suzie (ed.), *Eleanor Rathbone, The Disinherited Family*, Falling Wall Press, Bristol, 1986.
Follet, Mary Parker, *The New State: Group Organization, The Solution of Popular Government* (1918), Peter Smith, Gloucester, Massachusetts, 1965.
Follet, Mary Parker, *Creative Experience* (1924), Peter Smith, New York, 1951.
Foner, Philip S., *Women and the American Labor Movement: From the First Trade Unions to the Present*, The Free Press, New York, 1982.
Foner, Philip S. and Miller, Sally M., Kate *Richards O'Hare: Selected Writings and Speeches*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1982.
Frank, Dana, *Purchasing Power: Consumer Organizing: Gender, and the Seattle Labor Movement, 1919-1929*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
Frankel, Nora Lee and Dye, Nancy S. (editörler) *Gender, Class, Race, and Reform in the Progressive Era*, The University Press of Kentucky, Lexington, 1991.
Freeman, Joshus (vd.), *Who built America? Working People and the Nation's Economy, Politics, Culture and Society*, Pantheon Books, New York, 1992.
Frederick, Christine, *The New Housekeeping: Efficiency Studies in Home Management*, Doubleday, Page and Company, New York, 1916.
Frederick, Mrs. Christine, *Selling Mrs. Consumer*, The Business Bourse, New York, 1928.
Gaffin, Jean and Thomas, David, *Caring and Sharing: The Centenary History of the Women's Co-operative Guild*, The Co-operative Union, Manchester, 1983.
Ganz, Marie, *Into Anarchy and Out Again*, Dodd, Mead and Co., New York, 1920.
Gardiner, Michael E., *Critiques of Everyday Life*, Routledge, London, 2000.
Garrison, Dee (ed.), *Rebel Pen: The Writings of Mary Heaton Vorse*, Monthly Review Press, New York, 1985.
Garrison, Dee, *Mary Heaton Vorse: The Life of an American Insurgent*, Temple University Press, Philadelphia, 1989.
Gawthorpe, Mary E. *Up Hill to Holloway*, Traversity Press, Penobscot, Maine, 1962.

Giddings, Paula, *When and Where I Enter: the Impact of Black Women on Pace and Sex in America*, Bantam Books, Toronto, 1988.
Gilbreth, Lillian M., The *Home Maker and Her Job*, D. Appleton and Co., New York, 1927.
Gilman, Charlotte Perkins, *Women and Economics* (1898), Harper and Row, New York, 1966.
Gilman, Charlotte Perkins, *The Home: Its Work and Influence* (1903), University of Illinois, Urbana, 1972.
Gilman, Charlotte Perkins, *Herland* (1915), Pantheon, New York, 1979.
Glassgold, Peter (ed.), *Anarchy! An Anthology of Emma* Goldman's *Mother Earth*, Counterpoint, Washington DC, 2001.
Goldman, Emma, *Anarchism and Other Essays*, Mother Earth Publishing Association, New York, 1910.
Goldman Emma, *Living My Life: An Autobiography* (1931), A Peregrine Smith Book, Gibbs M. Smith, Salt Lake City, 1982.
Goldman, Harold, *Emma Paterson*, Lawrence and Wishart, Londra, 1974.
Goodway, David (ed.), *The Anarchist Past and Other Essays: Nicolas Walter*, Five Leaves, Nottingham, 2007.
Goodwin, Joanne L., *Gender and the Politics of Walfare Reform: Mothers' Pensions in Chicago, 1911-1929*, The University of Chicago Press, Chicago, 1997.
Gordon, Linda, *Woman's Body, Woman's Right: A Social History of Birth Control in America*, Viking Press, New York, 1976.
Gordon, Linda, *Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence*, Virago, Londra, 1989.
Gordon, Linda (ed.), *Women, the State and Welfare*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1900.
Gordon, Linda, *Pitied but not Entitled: Single Mothers and the History of Welfare, 1890-1835*, The Free Press, New York, 1994.
Gordon, Peter and Doughan, David, *Dictionary of Women's Organisations 1825-1960*, Woburn Press, Londra, 2001.
Graham, Pauline, *Mary Parker Follett-Prophet of Management: A Celebration of Writings from the 1920s*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 1995.
Graves, Pamela M., Labour *Women in British Working Class Politics, 1918-1939*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
Haarsager, Sandra, *Bertha Knight Landes of Seattle: Big-City Mayor*, University of Oklahoma Press, Norman and London, 1994.
Haller, Mark H. , *Eugenics: Hereditarian Attitudes in American Thought*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1984.
Hamilton, Alice, *Exploring the Dangerous Trades* (1943), Northeastern University Press, Boston, 1985.

Hamilton, Cicely, *Marriage as a Trade,* Chapman and Hall, Londra, 1912.
Hamon, Augustine, *Psychologie de L'Anarchiste-Socialist*, Stock, Paris, 1895.
Hannam, June, *Isabella Ford*, Basil Blackwell, Oxford, 1989.
Hardy, Dennis, *Community Experiments, 1900 1945,* E. and F. N. Spon, Londra, 2000.
Hannam, June and Hunt, Karen, *Socialist Women in Britain, 1880s to 1920s,* Routledge, Londra, 2002.
Harrison, Brown, *Prudent Revolutionaries: Portraits of British Feminists Between the Wars*, Clarendon Press, Oxford, 1987.
Hayden, Dolores, *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods and Cities,* The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1982.
Henderson, Kathy (ed.), *My Song is My Own: 100 Women's Songs,* Pluto, Londra, 1979.
Hewitt, Nancy A., ve Lebsock, Suzanne (editörler) *Visible Women: New Essays on American Activism*, University of Illinois Press, Urbana, 1993.
Hewitt, Nancy A. , *Southern Discomfort: Women's Activism in Tampa, Florida, 1880s to 1920s,* University of Illinois Press, Urbana, 2001.
Higgs, Mary ve Hayward, Edward E. , *Where Shall She Live: The Homelessness of the Woman Worker,* P. S. King and Son, Londra, 1910.
Hill, Mary A. , *Charlotte Perkins Gilman: The Making of a Radical Feminist, 1860-1896,* Temple University Press, Philadelphia, 1980.
Hine, Darlene Clark, King, Wilma, Reed, Linda, (ed.), *'We Specialize in the Wholly Impossible': A Reader in Black Women's History,* Carlson Publishing, New York, 1995.
Hollis, Patricia, *Ladies Elect: Women in British Working-Class Politics, 1918-1939,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
Hunt, Karen, *Equivocal Feminists: The Social Democratic Federation and the Woman Question, 1884-1911,* Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
Hunter, Tera W., *To 'Joy My Freedom: Southern Black Women's Lives and Labours After the Civil War,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1996.
Jameson, Storm, *Journey from the North, Vol.1,* Virago, Londra, 1984.
John, Angela V., *Evelyn Sharp: Rebel Woman, 1869-1955,* Manchester University Press, Manchester, 2009.
Jones, Kathleen, *Compassionate Authority: Democracy and the Representation of Women*, Routledge, New York, 1993.
Jones, Jacqueline, *American Work: Four Centuries of Black and White Labor,* W. W. Norton, New York, 1998.
Katz, Esther, *the Selected Papers of Margaret Sanger, Vol. 1, The Woman Rebel, 1900-1928,* University of Illinois Press, Urbana, 2003.

Kennedy, David M., *Birth Control in America: The Career of Margaret Sanger*, Yale University Press, New Haven, 1970.
Kessler, Carol Farley (ed.), *Daring to Dream: Utopian Stories by United States Women 1836-1919*, Pandora Press, Boston, 1984.
Kessler, Carol Farley, *Charlotte Perkins Gilman: Her Progress Toward Utopia with Selected Writings*, Liverpool University Press, Liverpool, 1995.
Kessler-Harris, Alice, *Out to Work: A History of Wage-Earning Women in the United States*, Oxford University Press, Oxford, 1982.
King, Elspeth, *The Hidden History of Glasgow's Women*, Mainstream Publishing, Edinburgh, 1993.
Kirchwey, Freda, *Our Changing Morality: A Symposium*, Albert and Charles Boni, New York, 1924.
Kirk, Neville, *Labour and Society in Britain and the USA, Vol. 2*, Scolar Press, Aldershot, Hants, 1994.
Knupfer, Anne Meis, *Toward a Tenderer Humanity and a Nobler Womanhood: Afro-American Women's Clubs in Turn-of-the-Century Chicago*, New York University Press, New York, 1996.
Kornbluh, Joyce L. ve Frederickson, Mary (ed.), *Sisterhood and Solidarity*, Temple University Press, Philadelphia, 1984.
Koven, Seth ve Michel, Sonya (editörler), *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, Routledge, New York, 1993.
Kyrk, Hazel, *A Theory of Consumption*, Isaac Pitman and Sons, Londra, 1923.
Ladd-Taylor, Molly, *Mother-Work, Women and Child Welfare and the State, 1890-1930*, University of Illinois, Urbana, 1994.
La Follett, Suzanne, *Concerning Women* (1926), Arno Press, New York, 1972.
Lane, Ann J. (ed.), *Mary Ritter Beard, A Sourcebook*, Schocken Books, New York, 1977.
Lane, Ann J., *To Herland and Beyond: The Life and Work of Charlotte Perkins Gilman*, Pantheon, New York, 1990.
Leavitt, Sarah, *From Catherine Beecher to Martha Stewart: A Cultural History of Domestic Advice*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2002.
Lefebvre, Henri, *Everyday Life in the Modern World*, Allen Lane, The Penguin Press, Londra, 1971.
Lefebvre, Henri, *The Survival of Capitalism*, Allison and Busby, Londra, 1976.
Lengermann, Patricia Madoo ve Niebrugge-Brantley, Jill (editörler), *The Women Founders: Sociology and Social Theory 1830- 1930*, McGraw Hill, Boston, 1998.
Lewenhak, Sheila, *Women and Trade Unions: An Outline History of Women in the British Trade Unions Movement*, Ernest Benn, Londra, 1977.
Lichtenstein, Nelson, *State of the Union: A Century of American Labor*, Princeton University Press, Princeton, 2002.
Liddington, Jill, ve Norris, Jill, *One Hand Tied Behind Us: The Rise of the*

Women's Suffrage Movement, Virago, Londra, 1978.
Liddington, Jill, *The Life and Times of a Respectable Rebel: Selina Cooper, 1864-1946,* Virago, Londra, 1984.
Linklater, Andro, *An Unhusbanded Life: Charlotte Despard, Suffragette, Socialist and Sinn Feiner,* Hutchinson, Londra, 1980.
Lister, Ruth, *Citizenship: Feminist Perspectives,* Palgrave, Macmillan, 2003.
Lockhart, J. G., *Cosmo Gordon Lang,* Hodder and Stoughton, Londra, 1949.
MacKinnon, Janice ve Mac Kinnon, Stephen R., *Agnes Smedley: The Life and Times of an American Radical,* Virago, Londra, 1988.
McPhee, Carol ve FitzGerald, Ann (editörler), *The Non-Violent Militant: Selected Writings of Teresa Billington-Greig,* Routledge and Kegan Paul, Londra, 1987.
Malos, Ellen (ed.) , *The Politics of Housework,* Allison and Busby, Londra, 1980.
Mappen, Ellen, *Helping Women at Work: The Women's Industrial Council 1889-1914,* Hutchinson and Co., Londra, 1985.
Marot, Helen, *American Labor Unions* (1914), Arno and The New York Times, New York, 1969.
Marot, Helen, *Creative Impulse in Industry: A Proposition for Educators,* E. P. Dutton, New York, 1918.
Marsh, Margaret S., *Anarchist Women, 1870-1920,* Temple University Press, Philadelphia, 1981.
McCrindle, Jean ve Rowbotham, Sheila (editörler), *Dutiful Daughters: Women Talk About Their Lives,* Penguin, Londra, 1983.
McDonald, Deborah, *Clara Collett, 1860-1948, An Educated Working Woman,* Woburn Press, Londra, 2004.
McLaren, Angus; *Birth Control in Nineteenth Century England,* Holmes and Meier, New York, 1978.
Meade, Marion, *Dorothy Parker: What Fresh Hell is This?,* Heinemann, London, 1988.
Mikman, Ruth (ed.), *Women, Work and Protest: A Century of U. S. Women's Labor History,* Routledge and Kegan Paul, Boston, 1985.
Mitchell, Hannah, *The Hard Way Up,* Virago, Londra, 1977.
Mitchison, Naomi, *The Home and a Changing Civilisation,* John Lane, The Bodley Head, London, 1934.
Montefiore, Dora, *Singing Through the Dark,* Sampson Low & Co., London, 1898.
Morris, Jenny, *Women and the Sweated Trades: The Origins of Minimum Wage Legislation*, Gower, Aldershot, 1986.
Mumford, Lewis, *Sketches from Life: The Early Years,* The Dial Press, New York, 1982.
Oliver, Hermia, *the International Anarchist Movement in Late Victorian Lon-*

don, Croom Helm, Londra, 1983.
Orleck, Annelise, *Common Sense and a Little fire: Women and Working Class Politics in the United States, 1900-1965*, The North Carolina Press, Chapel Hill, 1995.
Pearson, Lynn F., *The Architectural and Social History of Co-operative Living*, Macmillan, Londra, 1988.
Peiss, Kathy, *Cheap Amusements: Working Women and Turn-of-the-Century New York*, Temple University Press, Philadelphia, 1989.
Peiss, Kathy ve Simmons, Christina, *Passion and Power: Sexuality in History*, Temple University Press, Philadelphia, 1989.
Pivar, David J., *Purity Crusade: Sexual Morality and Social Control*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1973.
Pozetta, George F., *Ethnicity and Gender: The Immigrant Woman*, Garland, New York, 1991.
Pujol, Michèle A., *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*, Edward Elgar, Aldershot, 1992.
Ravetz, Alison, *Council Housing and Culture: The History of a Social Experiment*, Routledge, Londra, 2001.
Raw, Louise, *Striking a Light: the Bryant and May Matchwoman and their Place in History*, Continuum, Londra, 2009.
Richards, Ellen H., *The Chemistry of Cooking and Cleaning: A Manual for Housekeepers*, Home Science Publishing, Boston, 1897.
Richard, Ellen H., *Food Materials and their Adulteration*, Whitcomb and Barrows, Boston, 1906.
Rosen, Robyn L., *Reproduction Health, Reproduction Rights: Reformers and the Politics of Maternal Welfare, 1917-1940*, The Ohio State University Press, Columbus, 2003.
Rosen, Ruth ve Davidson, Susan, *The Maimie Papers*, The Feminist Press, New York, 1977.
Rothschild, Joan (ed.), *Machina Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*, Pergamon Press, New York, 1983.
Rowbotham, Sheila (ed.), *A New World for Women: Stella Browne, Socialist Feminist*, Pluto, London, 1977.
Rowbotham, Sheila (ed.), *Dreams and Dilemmas: Collected Writings*, Virago, Londra, 1983.
Rowbotham, Sheila, *Friends of Alice Wheeldon*, Pluto Press, Londra, 1986.
Rowbotham, Sheila, *Women in Movement: Feminism and Social Action*, Routledge, New York, 1992.
Rowbotham, Sheila ve Mitter, Swasti (editörler), *Dignity and Daily Bread: New Forms of Economic Organising among Poor Women in the Third World and the First*, Routledge, Londra, 1994.

Rowbotham, Sheila, *Edward Carpenter: A Life of Liberty and Love,* Verso, Londra, 2008.
Rowe, Marsha (ed.), *Spare Rib Reader*, Penguin, Londra, 1982.
Rubenstein, David, *Before the Suffragettes: Women's Emancipation in the 1890s,* The Harvester Press, Brighton, Sussex, 1985.
Rudnick, Lois Palken, *Mabel Dodge Luhan: New Woman, New Worlds,* University of New Mexico Press, Albuquerque, 1984.
Rupp, Leila J. , *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement,* Princeton University Press, Princeton, 1997.
Russell, Mrs. Bertrand, *Hypatia or Women and Knowledge,* Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1925.
Russell, Dora, *The Tamarisk Tree: My Quest for Liberty and Love,* Elek/Pemberton, London, 1975.
Sander, Kathleen Waters, *The Business of Charity: The Woman's Exchange Movements 1832-1900,* University of Illinois Press, Urbana, 1998.
Sanderson Furniss, A. D. ve Phillips Marion, *The Working Woman's House,* The Swarthmore Press, Londra, 1919.
Sanger, Margaret, *Woman and the New Race,* Brentano's, New York, 1920.
Scott, Gillian, *Feminism and the Politics of Working Women: The Women's Co-operative Guild 18802 to the Second World War,* UCL Press, Londra, 1998.
Scudder, Vida D., *Social Ideals in English Letters,* Houghton, Mifflin and Co., 1898.
Searle, G. R., *A New England? Peace and War, 1886-1918,* Clarendon Press, Oxford, 2004.
Sears, Hal D., *The Sex Radicals: Free Love in High Victorian America,* The Regents Press of Kansas, Lawrence, 1977.
Seymour-Jones, Carole, *Beatrice Webb: Woman of Conflict,* Pandora, Londra, 1993.
Shaw, Marion, *The Clear Stream: A Life of Winifred Holtby,* Virago, Londra, 1999.
Shaw, Nellie, *Whiteway: A Colony in the Cotswolds*, C. W. Daniel, Londra, 1935.
Showalter, Elaine (ed.), *These Modern Women: Autobiographical Essays from the Twenties,* The Feminist Press, New York, 1978.
Showalter, Elaine (ed.), *A Jury of Her Peers: American women Writers from Anne Bradstreet to Annie Proulx,* Virago, Londra, 2009.
Sicherman, Barbara, *Alice Hamilton: A Life in Letters,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusettes, 1984.
Sklar, Kathryn Kish, *Florence Kelley and the Nations Work: The Rise of Women's Political Culture, 1830-1900,* Yale University Press New Haven, 1995.
Slack, Kathleen M., Henrietta's *Dream: A Chronicle of the Hampstead Garden*

Suburb, Hampstead Garden Suburb Archive Trust, Londra, 1997.
Sochen, June, *Movers and Shakers: American Women Thinkers and Activists, 1900-1970*, Quadrangle, The New York Times Book Co., New York, 1973.
Stanley, Liz, *Imperialism, Labour and the New Woman: Olive Schreiner's Social Theory*, Sociology Press, Durham, 2002.
Stansell, Christine, *American Moderns: Bohemian New York and the Creation of a New Century*, Metropolitan Books, Henry Holt and Co., New York, 2000.
Steedman, Carolyn, *Childhood, Culture and Class in Britain, 1860-1921*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1990.
Stein, Leon, *The Triangle Fire*, ILR Press, Cornell University Press, Ithaca, 2001.
Sterling, Dorothy, *The Black Foremothers: Three Lives*, The Feminist Press, New York, 1987.
Stockham, Alice B., *Tokology*, L. N. Fowler, Londra, 1918.
Stopes, Marie, *Radiant Motherhood: A Book for Those who are Creating the Future*, G. P. Putnam and Sons, Londra, 1920.
Strachey, Ray (ed.), *Our Freedom and Its Results*, Hogarth Press, Londra, 1936.
Strasser, Susan, *Never Done: A History of American Housework*, Pantheon, New York, 1982.
Swados, Harvey, *Years of Conscience, The Muckrakers: An Anthology of Reform Journalism*, Meridian Books, Cleveland, 1962.
Swenarton, Mark, *Homes Fit for Heroes: The Politics and Architecture of Early State Housing in Britain*, Heinemann, London, 1981.
Tarbel, Ida M., *All in the Day's Work: An Autobiography*, Macmillan Company, New York, 1939.
Tax, Meredith, *the Rising of the Women: Feminist Solidarity and the Class Conflict, 1880-1917*, Monthly Review Press, New York, 1980.
Thomson, Mathew, *Psychological Subjects: Identity, Culture and Health in Twentieth-Century Britain*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
Thompson, Dorothy (ed.), *The Courage to be Happy*, Houghton Mifflin, New York, 1957.
Thompson, E. P., *The Romantics*, Merlin, Londra, 1997.
Thompson, Tierl (ed.), *Dear Girl: The Diaries and Letters of Two Working Women 1897-1917*, The Women's Press, Londra, 1987.
Trotsky, Leon, *Problems of Everyday Life (1924)*, Pathfinder Press, New York, 1973.
Vicinus, Martha, *Independent Woman: Work and Community for Single Women, 1850-1920*, Virago, Londra, 1985.
Vorse, Mary Heaton, *A Footnote to Folly: Reminiscences* (1935), Arno Press, New York, 1980.

Vorse, Mary Heaton, *Labor's New Millions*, Arno and the New York Times, New York, 1980.
Walter, Nicolas (ed.), *Charlotte Wilson: Anarchist Essays*, Freedom Press, Londra, 2000.
Weeks, Jeffrey, *Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800*, Longman, Londra, 1981.
Weigand, Kate, *Red Feminism: American Communism and the Making of Women's Liberation*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2001.
Weiss, Andrea, *Paris Was a Woman: Portraits from the Left Bank*, Pandora, Londra, 1995.
Wikander, Ulla, Kessler-Harris, Alice, ve Lewis, Jane (ed.), *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the Unites States and Australia, 1880-1920*, University of Illinois Press, Urbana, 1995.
Winslow, Barbara, *Sylvia Pankhurst: Sexual Politics and Political Activism*, St. Martin's Press, New York, 1996.
Woollacott, Angela, *On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War*, University of California Press, Berkeley, 1994.
Wright, Barbara Drygulski, vd. (editörler), *Women, Work, and Technology Transformations*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1987.
Wright, Gwendolyn, *Building the American Dream: A Social History of Housing in America*, Rivers Oram Press, Londra, 1996.
Yeo, Eileen Janes, *The Contest for Social Science: Relations and Representation of Gender and Class*, Rivers Oram Press, Londra, 1996.
Yeo, Stepen (ed.), *New Views of Co-operation*, Routledge, Londra, 1988.

Yayınlanmamış Tezler ve Araştırmalar

Allen, Margaret, ' "The Women are Worse Than the Men": Women's Political Activism in Mining Communities, 1919-1939', Master Tezi, International Centre for Labour Studies, University of Manchester, 1997.
Barrow, Logie, 'The Socialism of Robert Blatchford and the Clarion Newspaper, 1889-1914', Doktora Tezi, University of London, 1975.
Debenham, Clare, 'The Origins and Development of the Birth Control Movement in Manchester and Salford, 1917 -1935', Master Tezi, Manchester Metropolitan University, 2006.
Englander, Susan Lyn, 'Rational Womanhood: Lillian M. Gilbret and the Uses of Psychology in Scientific Management, 1914-1935', Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, 1999.
Moran, Jessica, 'The Story of Kate Austin: Anarchist Revolutionary Writer, Unpublished Paper, 1999', Emma Goldman Arşivi, Berkeley, California

Yararlanılan Gazete ve Dergiler

Accrington Labour Journal
The Adult
The Alarm
Clarion
Commonweal
The Communist
Daily Herald
Eugenics Review
Freewoman
Halfpenny Short Cuts
Industrial Worker
International Socialist Review
Ladies' Garment Worker
Lansbury's Labour Weekly
Liberty
Lucifer
Manchester Guardian
Mother Earth
New Age
New Generation
New Leader
The Nineteenth Century
Out of Work
Oxford University Extension Gazette
The Socialist Democrat
The Syndicalist
The Times
Woman Citizen
Woman's Dreadnought/Workers' Dreadnought
Woman Rebel
Woman Worker
Women Workers: Quarterly Magazine of the Birmingham Ladies' Union.

DİZİN

A

Accrington Observer, 160, 308
Accrington Labour Jourl, 158, 159
Adams, Frank, 98
Addams, Jane, 17, 35, 44, 45, 71, 208, 234, 267, 268
A Doll's House, 37
A Dream of the Twenty-First Century, 287
Adult, 24, 297, 298, 341
Aile Refahı Vakfı, 119
Akıllıca Giyinme Derneği, 56
Akademik Eylemcilere Karşı, 268, 269
Alarm, 30, 289, 341
Aldred, Guy, 97, 117, 120, 121
American Labor Unions, 220, 261, 317, 322, 336
Amerikan İşçi Federasyonu, (AFL) 189, 211, 220
Ames, Blance, 119
Anaokulları, 134, 137, 148
Anarchist, 47, 289, 291, 292, 297, 307, 309, 316, 324, 333, 336, 337, 340
Anderson, Margaret, 102
Anneler Birliği, 19
Anneler Meclisi, 134
Anneliğin Korunması ve Cinsel Reform Birliği, 115, 129
Annelik, 10, 11, 17, 20, 35, 44, 80, 109, 112, 115, 116, 125, 129, 131, 132, 133, 134, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 152, 166, 233, 252, 253, 259, 270, 272, 277, 301
Annelik Kongresi, 129
Anne maaşı, 141
Anne ve Çocuk Sağlığı Yasası, 133
Anthony, Katharine, 77, 141
Anthony, Susan B., 40
Archibald, Mary, 97, 161, 299, 308
Armwood, Blanche, 176
Ashbee, Charles, 57, 234
Ashbee, Janet, 57
Ashton, Marget, 46, 132, 184, 210, 211, 254, 255, 304, 316, 322, 327
Aşk, 24, 25, 67, 71, 76-9, 81, 82, 83, 85, 88, 90, 91, 97, 98, 101, 105, 112, 117, 278, 280
  kesinlikle özgür, 81-2
  aşkın sürekli yakınlıkta basitleştirilmesi, 83 ayrıca *bkz.* özgür aşk
A Theory of Consumption, 203, 245, 314, 321, 335
Atkinson, Mabel, 18, 233, 253, 321
Atlanta Mahalle Derneği, 34
Austin, Kate, 29, 40, 81, 162, 231, 289, 294, 297, 309, 319, 328, 340
Aveling, Eleanor Marx, 32, 37, 44, 45, 206, 207, 209
A View from the South, 231, 316, 319, 321, 323, 330
A Vision of the Future, 164, 309, 330

B

Bağımsız İşçi Partisi, 32, 43, 67, 85, 136, 194, 212
Bahçe şehir, 184
Bailie, William, 42, 291, 327
Baker, Josephine, 65, 294, 308, 318
Barbour, Mary, 194
Barnett, Henrietta, 7, 21, 45, 163
Barney, Natalie, 58, 102, 103
Barrett, Janie Porter, 34
Bauer, Catherine Wurster, 275
Baxandall, Rosalyn, 275, 284, 310, 318, 324, 328
Beanland, Harriette, 131
Beard, Mary, 11, 46, 87, 88, 111, 113, 140, 156, 164, 183, 275, 287, 292, 298, 301, 305, 308-9, 312, 323-4, 328, 335
  güzel kent, 164
  kentin ev idaresi, 203, 156
Bebel, August, 44, 168
Bell, Diantha, 162
Bellamy, Edward, 22, 154, 272
Benstock, Shari 102, 294, 300, 328
Bergson, Henri 63, 262
Berkman, Alexander, 76, 296
Besant, Annie, 44, 45, 48, 109, 117, 207, 301, 315, 328
  iş hakkında, 207
Better Times for the Housewife (Morrison) 182, 312
Bilgi 12, 16, 18, 78, 93, 103, 113, 114, 119, 122, 128, 131, 132, 137, 158, 167, 225, 235, 269
Bilimsel yönetim, 240, 244, 246
Billington-Greig, Teresa, 26, 55, 190, 191, 192, 194, 293, 304, 312, 336
Birth Control Review, 118
Bisiklet, 67, 110, 155, 180, 279
Black, Clementina, 10, 19, 31, 32, 166-7, 190, 207, 210, 214, 287-92, 303, 305, 309-17, 321, 324, 328, 333, 334, 339
  ortaklaşa ev idaresi, 158, 166-7
  sendikacılık, 206-7
  ücretler, 200, 214,
Blatch, Harriot Stanton, 46, 109, 112, 141, 146, 227, 275, 292, 301, 306, 318, 324, 331
  eşit ücret, 226
  anne maaşı, 141
  iş ve annelik, 146, 156
Boas, Franz, 48
Bolton Anneler Okulu, 130
Bondfield, Margaret, 160, 197, 225, 308, 313
Booth, Charles, 206
Boris, Eileen, 235, 309, 316, 319, 329
Born, Helena, 31, 42, 53, 55, 57, 77, 163, 208, 251, 269, 285, 291, 293, 309, 323, 327
Boston Belediyesi Kadın Birliği, 88
Boyce, Neith, 72, 94, 299
Bradlaugh, Charles, 117
Brandeis, Louis, 214, 241
Bratton, Augusta, 226, 318
Breckinridge, Sophonisba, 17, 156, 157, 268
Brion, Hèléne, 115
Brittain, Vera, 99, 103, 104, 300, 329
Bromley, Dorothy Dunbar, 75, 296
Brooke, Emma, 266, 323
Brown, Corinne, 75, 208, 295, 302, 303, 312, 334
Browne, Stella, 7, 46, 91, 92, 93, 115, 118, 121-27, 143, 271, 277, 292, 298, 302-6, 325, 337
Bruère, Martha Bensley, 157, 172, 308, 310

Bruère, Robert, 157
Bryn Mawr College, 98
Butler, Josephine, 85
Byron, Lord, 45

C

Cadbury, George, 216
Caird, Mona, 45, 84, 297
Çalışan Kadınlar Derneği, 184, 188
Call, 116
Campbell, Helen, 20, 39, 43, 153, 154, 155, 186, 262, 291, 307, 308, 312, 329
  ev ekonomisi, 153, 155
Carby, Hazel, 65, 66, 288, 289, 294, 299, 321, 329
Carpenter, Edward, 42, 92, 94, 96, 101, 117, 121, 163, 230, 232, 238, 285, 291, 298, 319, 321, 328, 329, 338
Casusluk Yasası, 35
Cecil, Lord Robert, 133
Champney, Adeline, 26, 27, 289, 330
Channing, Grace Ellery, 42, 213
Chant, Laura Ormiston, 86, 87
Chesterton, 167
Chew, Ada Nield, 9, 31, 32, 47, 60, 67, 68, 97, 142, 146, 148, 159, 160, 209, 210, 212, 287, 289, 294, 295, 299, 306, 307, 308, 315, 316, 330
  çocuk bakımı, 142
  ev kadınının yüceltilmesi, 160
  iş, 209
  iş ve annelik, 146, 212
Chew, Doris Nield, 60
Chew, George, 97
Chicago Tribune, 30, 209, 289
Chicago Üniversitesi, 17, 156, 219, 268
Chignell, Mary, 137, 305
Children's Rosebud Fountains, 69, 295
Chopin, Kate, 12, 247
Cinsel ilişkiler, 70, 72, 82, 127
Cinsellik, 77-106
  ve beden, 80, 84, 88, 94, 97, 101-2, 107, 115, 120, 144
  eğitimi, 18, 88, 99, 104, 116, 143
  cinsellikten zevk almak, 78 80, 87, 91-100, 128
  eşitlik, 88
  ve dil, 89, 91
  ve politika, 85, 96, 104, 116, 122
  psikoloji, 24, 49, 73, 88, 93-4, 100, 115, 118
  ve ırk, 65
  toplumsal mesele olarak, 11, 24, 62-3, 85, 96, 104, 115
  cinsel safiyet, 32
Clapperton, Jane Hume, 40, 55, 109, 164, 165, 180, 291, 293, 301, 309, 330
Clarion, 55, 67, 68, 114, 182, 194, 233, 295, 312, 340, 341
Cleves, Mary E. Van, 276, 324
Clotee Scott Yardım Kurumu, 135
Çocuk bakımı, 137, 142, 144, 149, 259, 268
Çocuk Bürosu, 135, 136
Cohen, Leonora, 181
Cohn, Fannia, 47, 292
Colette, 62, 63, 313, 317
Collet, Clara, 206, 287, 315
Collier's, 204, 314
Colored American Magazine, 25, 172
Commonweal, 22, 290, 315, 341
Communist, 127, 303, 341

Comstock, Anthony, 77, 116, 118, 120, 302
Comstock Yasası, 77, 118
Concerning Women (La Folette), 76, 105, 259, 296, 300, 310, 322, 335
Conger-Kaneko, Josephine, 169, 310
Constructive Conflict (Follett), 243, 320
Contraception: Its Theory, History and Practice (Stopes), 122, 297, 301, 302, 303, 331
Cooley, Winnifred Harper, 9, 266, 287
Cooper, Anna Julia, 7, 39, 43, 211, 231, 248, 249, 250, 269, 290, 291, 316, 319, 321, 323, 330, 336
Cooper, Selina, 43
Cosmopolitan, 265
Courtney, Kate, 71, 295
Craddock, Ida, 114
Crane, Helga, 65
Crawford, Elizabeth, 181, 292, 293, 311, 313, 330
Crawford, Helen, 194
Creative Experience (Follet), 243, 320, 332
Crewe Chronicle 31
Çalışma; *bkz.* İş, Çalışma ve Emek

D

Daily Express, 61
Daily Herald, 145, 162, 253, 306, 317, 321, 341
Daily News, 216, 317
Daniel, E. S., 294, 338
Daniell, Miriam, 31, 42, 53, 208, 251
Darwin, Charles, 35, 89, 111
Dave, Victor, 115, 116
Davies, Margaret Llewelyn, 39, 96, 180, 291, 299, 322, 330
Davison, Annie, 151, 295, 307, 311, 330
Dawson, Julia, 67, 68, 83, 114, 182, 233, 295, 297, 312, 330
  teknoloji hakkında, 233
De Cleyre, Voltairine, 213, 237, 306, 307, 324
  çocuk bakımı, 151
  annelik içgüdüsünü kabul etmedi, 146
  iş düzenini bütünüyle eleştirmek, 237
Demiryolu Kadın Birliği, 224
Denison House, 35, 36, 236, 237, 319
Dennett, Mary Ware, 43, 45, 99, 104, 116, 119, 120, 163, 234, 300, 302, 319, 330
  el sanatları yaşamı, 163, 234
Dennison, Henry, 243
Designer, 164
Despard, Charlotte, 130, 136, 181, 304, 336
Dewe, E. S. 166
Dewey, John, 75, 150, 244, 262, 263
Dianacılık 79
Dilke, Charles, 209, 210, 214, 315
Dilke, Emilia, 207, 209, 210, 214
Discontent, 82
Dizden büzgülü bol pantolon 56
Doğu Londra Oy Hakkı Savunucuları Federasyonu, 131, 196
Doğum grevi, 112
Doğum kontrolü, 26, 46, 49, 75, 78, 89, 91, 94, 97, 99, 104, -32, 142, 163, 234, 258, 259, 264, 278
  İkinci Dünya Savaşı'dan sonra, 125

ve siyahlar ile, 124
İngiltere'de ilk klinik, 122
Stopes'in etkisi 122
ve işçilerin mücadelesi, 125
Dollan, Agnes, 194, 199
Domestic Service Problem, 310
Dorr, Rheta Childe, 157, 308
Drake, Barbara, 18, 24, 224, 233, 242, 260, 262, 318, 320, 322, 331
Dreier, Mary, 227
Drexel Sanat Enstitüsü 234
Du Bois, W. E. B. 15, 64, 124, 303
Duncan, Isadora, 58
Dünya Sanayi İşçileri, 22, 116, 169, 220, 261, 262

E

Eastman, Crystal, 7, 50, 56, 63, 75, 105, 125, 127, 128, 141, 142, 147, 152, 166, 167, 170, 171, 258, 293-6, 309, 310, 322, 330
ortaklaşa ev idaresi, 166
erkekler ve çocuk bakımı, 147
erkekler işi paylaşıyor, 170
anne maaşı, 141, 142, 147
Eberle, Louise, 204, 314
Economic Journal, 232
Educated Working Women, 206
Eğitim 11, 136, 137, 205, 219
emzirme, 135
çocuk, 150-2
yüksek okul mezunlarında artış, 226
arz talepten çok, 229
Eğitim Hizmetleri Yasası, 137
Eğitim Yasası, 136
Eliot, George, 218
Elliott, James, 213, 288
Ellis, Edith, 37, 42, 74, 89, 91, 92, 93, 94, 101, 118, 120, 124, 126, 290, 292, 298, 327, 328
El sanatları 57, 119, 163, 173, 175, 206, 233, 234, 236, 238
Ely, Richard, 156
Emek: *bkz.* İş, Çalışma ve Emek
Engels, Friedrich, 39, 44, 115, 291
Englishwoman, 233
Ergonomik, 172, 239
Erkek ve Kadın Kulübü, 47, 49, 89
Eşcinsellik, 92
hakkında bilgi eksikliği, 103
Esnaf Birliği Sosyalizmi, 243, 260, 261
Evans, Dorothy, 142, 284, 303, 304, 306, 331
Ev ekonomisi, 154, 155, 158, 179, 245
el sanatları, 155, 158-9, 163
tüketici ürünleri, 208
ortaklaşa ev idaresi, 154-7, 177
kapitalizme meydan okuyor, 154-6, 177
kooperatif çamaşırhaneleri, 168
aykırı sesler, 168
ev yaşamında değişiklikler, 168
evi sanatın şiirsel ifadesi, 168
bilimsel yönetim, 239, 240, 242
teknoloji inancı, 168-9, 173
Modern Dünyada Gündelik Hayat, 279, 325, 335
Ev Kadınları Birliği 276
Evlilik 72, 85, 87
işten kurtulmak, 218
çok aptalca, 87
Evrim 15, 43, 44, 49, 89
Ewen, Elizabeth 200, 275, 301, 313, 314, 324, 328, 331
Ewen, Stuart, 201
Exten-Hann, Florence, 55, 293
Eyles, Leonora, 73, 100, 101, 102, 125, 147, 265, 296, 300, 306, 323, 331
erkekler ve çocuk bakımı, 47

F

Fabian Kadın Grubu, 48, 216
Fabrika Yasası, 227
Fahişelik, 85, 86, 93
Family Limitation, 120, 302
Farrow, Florence, 255, 256, 322
Fatigue and Efficiency, 241, 320
Fauset, Jessie, 65, 125, 294
Fels, Joseph, 137
Feminizm, 9, 45, 103, 104, 257, 264, 275
Filene, Edward, 243
Fisher, H. A. L., 137, 298, 330
Flynn, Elizabeth Gurley, 7, 26, 116, 169, 221, 222, 276, 310, 317, 327, 328
Follett, Mary Parker, 243, 263, 264, 272, 289, 320, 322, 324, 333, 335
Ford, Isabella, 35, 42, 50, 53, 67, 206, 207, 208, 268, 269, 290, 295, 315, 323, 327, 334
Ford, Henry, 50
Forerunner, 23, 162
Forster, Dora, 78, 80, 297, 302
Fourier, Charles, 41
Frank, Dana, 98, 172, 219, 226, 239, 240, 295, 311, 312, 318, 319, 330, 332
Frederick, Christine, 7, 172, 173, 175, 176, 201, 202, 310, 311, 314, 332
Freedom, 47, 48, 238, 290, 291, 295, 297, 303, 312, 318, 319, 324, 331, 334, 339, 340
Freeman, Eunice, 172, 287, 310, 332
Freewoman, 25, 26, 32, 45, 90, 91, 96, 118, 146, 165, 295, 298, 302, 304, 306, 341
Freud, 74, 94, 149
Furniss, Averil Sanderson, 148, 307, 338

G

Galton, Francis, 111
Ganz, Marie, 193, 313, 332
Garvey, Marcus, 124
Gawthorpe, Mary, 26, 42, 96, 291, 299, 327, 332
Gebeliği önleme, 109, 115, 117, 118, 119
Geddes, Patrick, 244
Gilbreth, Lillian, 172, 174, 239, 240, 241, 310, 311, 333
Gilman, Charlotte Perkins, 7, 22, 23, 42-7, 58, 66, 70, 104, 112, 144-56, 162, 163, 166, 177, 182, 213, 218, 247, 253, 262, 270, 271, 288-95, 300, 301, 306-11, 316, 323, 327-28, 333-5
  çocuk bakımı, 144, 145, 148
  ortaklaşa ev idaresi, 154-5, 177
  ev ekonomisi, 153-5, 177
Glasgow Herald, 194
Glasgow Kadın Konut Derneği, 194
Glaspell, Susan, 72, 238, 296, 320
Goldman, Emma, 7, 25, 30, 31, 36, 37, 45, 70, 76, 85, 94, 95, 102, 115, 116, 151, 223, 229, 237, 264, 267, 295-2, 307, 315, 318, 319, 323, 327, 331-33, 340
  kapitalist iş yaşamı hakkında, 237
  çocuk eğitimi, 151
  sınırdışı edilmesi, 233
  eğitim ve iş hakkında, 229
  küstah aşığı, 264
Goldmark, Josephine, 214, 241, 320
Good Housekeeping, 73, 155, 174, 265, 296, 311, 323, 329

Gordon, Linda, 59, 103, 281, 284, 287, 288, 294, 301, 302, 305, 308, 310, 318, 325, 328, 333, 336
Grand Fountain United Order of True Reformers 69
Grevler, 27, 29, 31, 61, 80, 112, 125, 139, 191, 199, 202, 217, 227, 236, 261, 274, 280, 286
Graul, Rosa, 80, 81, 107, 144, 297, 301, 306
Green, T. H., 16, 263
Greenbelt Co-operator, 276
Güzel kent 156, 164

H

Hagar Lyndon (Holmes), 82, 297
Haigh, Emily Alice, 25, 146
Halcyon or the Future of Monogamy, 99, 104
Halfpenny Short Cuts, 168, 310, 341
Hall, Marguerite Radclyffe, 17, 38, 46, 62, 103, 136, 163, 263, 302, 310, 334
Hamilton, Alice, 17, 46, 87, 113, 126, 135, 292, 298, 301, 303, 333, 334, 338
Hamilton, Cicely, 170, 305, 310
Hann, Maurice, 55, 60, 293, 294
Hannam, June, 254, 295, 312, 313, 314, 321, 334
Hapgood, Hutchins, 76, 94, 95, 296, 299
Harding, Marbel, 145, 253, 306, 321
Hardy, Thomas, 218, 294, 334
Harlem Kadın Politika Birliği, 125
Harlem Rönesansı, 64
Harley, Sharon, 212, 316
Harman, Lillian, 24, 45, 78, 79, 81, 111, 114, 117, 144, 296, 297, 301
Harper, Frances Ellen, 9, 22, 23, 75, 249, 266, 287, 288, 307, 318, 321, 333
Hastings, Beatrice, 25, 72, 146, 296, 306
Hawes, Elizabeth, 242, 278, 320, 325, 328
Hayden, Dolores, 179, 203, 283, 288, 307, 309, 310, 311, 314, 334
Hayırseverler Derneği, 43, 269
Haymarket, 30, 209
Heap, Jane, 102
Heather-Bigg, Ada, 232, 319
Henry, Agnes, 42, 50, 149, 176, 240, 243, 287, 289, 307, 311, 324, 329, 339
Herland (Gilman) 145, 270, 289, 294, 301, 306, 316, 323, 333, 335
Hewitt, Nancy 176, 295, 311, 324, 334
Heywood, Angela, 88, 108
Heywood, Ezra, 24, 79
Hicks, Margaretta, 191, 195, 254, 312
Higgs, Mary, 164, 184, 312, 334
Hilda's Home (Graul), 80, 81, 107, 297, 301, 306
Hill, Octavia, 31, 36, 38, 43, 96, 163, 183, 288-99, 307, 308, 320, 332-37
Hine, Darlene Clark, 276, 288, 290, 305, 316, 324, 334
Hinkle, Beatrice M., 71, 72, 75, 257, 295, 296, 322
Hıristiyanlık 16
Hobson, J. A., 203
Hogarth Press 40, 291, 324, 330, 339
Hollis, Patricia 164, 254, 255, 287, 304, 305, 309, 312, 315, 321, 322, 334
Holmes, Lizzie 29, 30, 38, 53, 77,

78, 81, 82, 90, 113, 146, 150, 151, 162, 267, 271, 289, 290, 293, 296, 297, 298, 307, 309, 323, 336
Holmes, Sarah, 77, 78
Holmes, William, 30
Holtby, Winifred, 103, 300, 338
Hoover (ABD Başkanı), 203
Hope, Lugenia Burns, 34
Hopkins, Pauline Elizabeth, 25, 170, 289, 310, 324, 340
House Beautiful, 175, 176, 311
Household Economics, 20, 153, 155
Howe, Fanny Quincy 48, 62, 87, 292
Howes, Ethel Puffer, 166, 181, 203, 204, 314
Hubbock, Eva, 123
Hull House 7, 17, 30, 35, 36, 39, 46, 113, 135, 140, 150, 208, 213, 234, 235, 236, 267, 290, 328
  el sanatları, 234-6
Hunkins, Hazel 174, 311
Hunt, Karen, 254, 292, 312, 313, 314, 321, 334
Hunter, Jane Edna, 39, 290, 291, 312, 334
Hurston, Zora Neagle, 49
Hutchins, Bessie Leigh, 76, 94
Hypatia (Russell) 99, 139, 300, 305, 338

I-İ

Ibsen, Henrik 37, 42, 94
Illinois Kadın İttifakı 208
Impress, 43, 155
Increasing Home Efficiency, 172, 308, 310, 329
Industrial Women and How to Help Them, 269, 315, 323
Industrial Worker, 221, 317, 341
Ingersoll, Robert, 40
Inman, Mary, 276
International Socialist Review, 116, 146, 302, 306, 309, 341
İçki Karşıtı Hıristiyan Kadın Derneği, 21, 99, 134, 136
İngiliz Cinsellik Psikolojisi Araştırma Derneği 126
İngiliz Ortaklaşa Ev İdaresini ve Ev Hizmetlerini Geliştirme Derneği 165
İlişkiler
  ilişkileri çarpıtan sınıf sistemi, 237
  iş ilişkileri, 241
  yönetim-toplumsal ilişki, 74-8
  yeniden hayal ettiler, 233-4
  bilimsel yönetim, 239, 240, 242, 244 ,246
  cinsel, 72, 78, 81, 85, 100, 102, 109
  cinsel ilişkiler, 77, 106, 109, 115, 127, 128, 277-8
  birden çok erkeği arzulama, 80
  tahakküm ilişkileri, 247, 249
İstenen Ebeveynlik Birliği 119
İş, çalışma ve emek, 17-20, 29-33, 110, 134, 138, 142, 155, 180, 184, 188-95, 242, 251-53, 257, 259-62, 268, 271, 276
  ev işi, 153-177
  emek sorunları, 205-228
  çalışmayı yeniden ele almak, 229-246
İşçi Partisi 15, 18, 32, 43, 47, 51, 67, 85, 99, 122, 125, 126, 131, 133, 136, 139, 142, 148, 159, 182, 194, 195, 198, 201, 203, 212, 227, 243, 258, 259, 262, 305, 312
İşsizlik Sigortası Yasası 225
İyi Ev İdaresi Enstitüsü 176

İyi ücret, 255-6
cinsellik, 88, 89
ve sendikalar, 111, 120, 219

J

Jameson, Storm, 25, 26, 289, 334
Jerauld, Nellie M., 82
Jewson, Dorothy, 142, 253, 306, 321
Jim, Crow, 211
Johnson, Elizabeth, 74, 80
Johnson, Grace Nail, 62
Johnson, James Weldon, 62
Jones, Ben, 167, 222, 276, 290, 291, 295, 310, 315, 316, 325, 334, 338
Journal of a Feminist (Parsons), 63, 73

K

Kadın Enstitüsü, 195
Kadın İşçi Birliği, 131, 133, 175, 180, 198, 224
Kadın Kara Ordusu, 195
Kadın Kart ve Marka Birliği, 189
Kadın Kooperatif Birliği, 18, 40, 41, 114, 158, 175, 180, 181, 182, 194, 195, 196, 198, 210, 224, 250, 251, 255, 278, 315, 323
Kadın Koruma ve Yardım Birliği, 190, 206
Kadın Kulüpleri Genel Federasyonu, 21, 135, 140
Kadınlık, 13, 37, 60, 63, 87, 205, 222, 231, 257, 258, 278
Kadın Özgürlüğü Birliği, 181
Kadın Partisi, 105, 226
Kadın Sanayi Kurulu, 19, 190, 233
Kadın Sanayi Örgütleri Ortak Daimi Kurulu, 224, 318
Kadın Sendika Birliği, 69, 189, 190, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 214, 217, 219, 220, 223, 227, 237, 244, 312, 316
Kadın Yasama Kongresi, 147
Kadın Yerel Yönetim Derneği, 48
Kamuoyu oluşturma, 120, 201
Kapitalizm, 240, 241, 246, 272
aile yuvasını yıktığı, 162
ahlak ilkelerine uygun tüketim, 189
yemek koop., 180, 191
ev ekonomisi, 155, 179
işyerlerine düzenleme getirmeyi, 226, 227
daha ahlaki bir kapitalizm, 240
sermayenin üretim sürecini düzenlemek, 221
işcilerin fiziksel sınırları zorlama, 241
sosyal kapitalizm, 241
iş düzeni ve hedefleri, 237
Karşılıklılık, 69, 73, 223, 270
Karşıt Görüş Kulübü, 26, 75
Kelley, Florence, 17, 36, 39, 189, 208, 213, 214, 227, 241, 268, 288, 291, 292, 301, 312, 315, 316, 323, 328, 338
kötü koşullarda işçi çalıştırma, 208
iş ve aile, 213-4
iş yerinde düzenleme, 241
Kent planlamacılığı 163
Kessler-Harris, Alice, 316, 335, 340
Key, Ellen 144, 145
Kipling 101
Kiracılar Sendikası 200
Kirchwey, Freda, 64, 74, 98, 294, 295, 299, 300, 303, 322, 324, 335
Kittredge, Mary 157, 308
Kızıl korkusu, 74

Kollontai, Alexandra, 115, 127, 129
Komünist Partisi, 124, 170, 225, 276
Konikow, Antoinette, 115, 119, 127, 302
Kooperatif hareketi, 189, 200
Kotsch, Georgia 146, 148, 162, 306, 307, 309
Kötü Koşullarda Çalışma Karşıtı Birlik, 32, 190, 215-16, 317
Kropotkin, Peter, 41, 47
Kurtuluş Ordusu 32
Kürtaj Yasası Reformu Derneği, 126
Kyrk, Hazel, 203, 220, 245, 314, 321, 335

L

Labor Enquirer, 30
Labor's New Millions, 276, 324, 340
Lanchester, Edith, 24, 85
Landes, Bertha, 199, 200, 314, 333
Lang, Cosmo Gordon, 59, 294, 336
Lansbury, George, 100, 199, 296, 300, 303, 313, 314, 341
Larsen, Nella, 7, 65, 66, 125, 246, 321
Lathrop, Julia, 17, 30, 135
Lawrence, D. H., 70, 97, 222, 237, 261, 274, 289, 313, 314, 315, 317, 318, 329, 333, 338
Leavenworth, Isobel 64, 258, 294, 322
Leech, Peggy, 98, 299
Lees, Sarah, 7, 164, 183, 185, 290
Le Favre, Carrica 143, 306
Lefebvre, Henri, 279, 280, 325, 335
LeSueur 85, 95, 298, 299
Liberal Parti (İngiltere), 16, 86
Liberator, 170
Liberty, 47, 53, 77, 78, 81, 288, 291, 296, 297, 302, 328, 338, 341
Lichtenstein, Nelson, 261, 322, 335
Life and Labour of the People (Booth), 206
Linnett, Amy, 80, 108, 109, 297, 301
Little Review 102
Locke, Benita, 143, 306
Locust Street Social Settlement, 34
Geçmişe Bakmak (Bellamy), 22, 154, 272
Love and Marriage (Key) 144
Love's Coming of Age (Carpenter), 42, 96, 232
Lowell, Josephine Shaw, 188
Lucifer: The Light Bearer, 24
Lunn, Lola, 182
Lupton, Edith, 38, 209

M

Macarthur, Mary, 160, 214, 215, 216, 259, 308
MacDonald, Ramsay, 122
Mach, Ernst, 63
Maisie's Marriage (Film), 122
Malone, Leah L'Estrange, 129
Malthus, Thomas, 109
Malthusçu Birlik 110, 301
Manchester Guardian 210, 315, 341
Mann, Tom, 168, 310
Mansfield, Katherine 25
Marion, Kitty, 47, 118, 122, 148, 156, 195, 268, 299, 300, 307, 336, 338
Marksist Sosyal Demokrat Federasyonu, 47
Marot, Helen, 220, 221, 243, 244, 261, 262, 317, 320, 322, 336
Marriage as a Trade, 170, 310, 334
Married Love, 122

Marsden, Dora, 25, 90, 128, 298, 304
Marshall, Alfred, 57, 293
Marx 31, 32, 37, 44, 45, 126, 206, 207, 209, 266, 315
Maternity: Letters from Working Women, 133
Mead, Margaret, 49, 313, 332
Medical Review of Reviews 119
Melvin, Alice, 165, 309
Men Can Take It, 278, 325
Meşrulaştırma Birliği 24, 45, 78, 80, 82, 89
Messenger 61
Michel, Louise, 46, 149, 313, 335
Miller, Frieda, 98, 112, 289, 290, 309, 317, 319, 332
Mink, Gwendolyn, 141, 305
MIT 156, 288, 311, 334
Mitchell, Hannah, 7, 114, 159, 160, 168, 197, 247, 248, 301, 308, 310, 313, 321, 336
Mitchison, Naomi, 277, 325, 336
Moda 30, 51, 55, 56, 60, 62, 99, 105, 204, 231, 278
Modigliani, Amadeo, 72
Montefiore, Dora 44, 45, 48, 53, 293, 336
Morant, Robert, 136, 137
Morgan, Elizabeth 208, 315
Morris, William, 7, 22, 38, 42, 43, 58, 136, 163, 175, 233, 234, 235, 238, 241, 260, 309, 315, 329, 336
Morrison, Herbert, 182, 183, 312
Morton, Rosalie, 88, 298
Mother, Jones, 25, 83, 126, 143, 237, 287, 296, 297, 303-20, 323, 329, 333, 335, 341
Mother Earth, 25, 83, 237, 297, 318, 319, 333, 341
Mother England, 126, 303
Mothers' Arms, 20, 131, 132, 135, 303, 304, 305, 313, 333, 335
Mott, Lucretia, 40
Moving the Mountain (Gilman), 149, 150, 306, 307
Mumford, Lewis 244, 261, 262, 320, 321, 322, 336
Murphy, J. T., 195, 262

N

NAACP 62
Nantwich Vasiler Kurulu 32
Nation 74, 257, 276, 287-88, 291, 312, 315, 316, 322, 323, 332
Never Done (Strasse), 181, 311, 339
New Age, 25, 72, 146, 296, 306, 341
Newcastle Daily Journal, 62
New Deal, 20, 141
New Ideals in Business, 240
New Leader, 121, 302, 341
Newman, Pauline, 69, 97, 98, 217, 220, 227, 295, 299, 318
New Republic, 276
New Review, 48
News from Nowhere (Morris), 22
New Statesman 247, 321
Nietzsche 94, 126
Noyes, John Humprey, 108, 111, 112, 165

O-Ö

O'Connor, Julia 219
O'Hare, Kate Richards, 34, 35, 116, 290, 332
Okullara Sağlık Muayenesi, 136
Oliver, Kathlyn, 91, 292, 298, 337
Oneida 108, 111, 165
On the Threshold (Ford), 53
Orleck, Annelise, 200, 290, 292, 295, 299, 314, 317, 324, 337
Ortak evler 167

Our Changing Morality 64, 98, 258, 294, 295, 299, 300, 303, 322, 335
Our New Humanity 30, 162, 290, 309, 323
Out of Work 225, 318, 341
Owen, Brown 25, 40, 41
Öjenik, 110, 111, 112, 113, 114, 123, 124, 128
Ölüm
  bebek, 130, 133, 135
  anne, 129, 132, 135
Özgür aşk 24, 25, 78, 79, 82, 83, 91, 97, 105, 112, 117, 278, 280
  aşkın özü, 81, 82
  devlet müdahalesi, 85

P

Paine, Tom, 40
Paley, Mary, 56, 57, 71, 293
Pankhurst, Emmeline, 20, 25, 60, 125, 131, 166, 169, 193, 195, 196, 216, 223, 288, 304, 310, 313, 317, 327, 329, 340
Pankhurst, Sylvia, 20, 60, 125, 131, 166, 169, 193, 195-6, 216, 223
  ortaklaşa ev idaresi, 154-5
  kendine yetme girişimi, 131
  teknoloji ve elektrik, evde, 169
  asgari ücretler, eşit ücret, 203, 209
Paris Komünü, 149
Park, Clara Cahill, 140, 187, 269, 323
Parker, Dorothy, 27, 98, 243, 262, 272, 289, 299, 320, 322, 324, 332, 333, 336
Parsons, Albert, 7, 26, 30, 46, 48, 49, 63, 64, 72, 73, 93, 98, 105, 106, 127, 272, 292-300, 303, 323, 324, 330
Pass On (Dawson), 182
Paterson, Emma, 19, 206, 315, 333
Paul, Alice, 226, 247, 291, 300, 307, 312, 316, 317, 329, 330, 331, 336, 338
Pearson, Karl, 266, 309, 310, 311, 313, 327, 337
Peiss, Kathy, 242, 303, 320, 337
Pelletier, Madeleine, 115
Phillips, Marion, 47, 122, 148, 167, 195, 307, 338
Pickering, Ruth, 75, 264, 296, 323
Picture Windows, 275, 324, 328
Pinzer, Maimie, 87, 298
Pioneer, Club, 45, 292, 303, 331
Gündelik Hayatın Sorunları (Troçki), 279, 325, 339
Psikanaliz, 105
Punch 11, 287
Pym, Ruth, 166

Q

Quaile, Mary, 211, 316
Quicksand (Larsen), 65, 246, 321

R

Radiant Motherhood (Stopes), 122, 123, 303, 339
Randolph, A. Philip, 61
Rathbone, Eleanor, 7, 17, 138, 139, 141, 142, 143, 204, 208, 217, 288, 305, 306, 327, 328, 332
Reddish, Sarah, 130, 251, 321
Reeves, Maud Pember, 18, 330
Refah 17, 20, 22, 34, 44, 50, 155, 277, 278
Reitman, Ben, 76, 95, 264, 299, 323
Rhine, Alice, 182
Rice, Margery Spring, 123

Richards, Ellen Swallow, 7, 20, 34, 116, 153, 154, 155, 179, 288, 290, 300, 307, 327, 331, 332, 337
Rodgers, Henry Wade, 176, 311
Rodman, Henrietta, 166, 306
Rogers, Henry, 240
Roosevelt, Eleanor, 141, 240, 275
Roosevelt, Fraklin D., (ABD'nin 32. Başkanı)
Rose, Ernestine, 7, 40, 46, 97, 98, 117, 120, 217, 218, 219, 220, 299, 317
Ruskin, John, 42, 43, 46, 136, 154, 155, 163, 233, 234, 235, 236, 238, 241, 242, 262, 309, 329
Russell, Dora , 51, 75, 99, 100, 104, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 129, 139, 149, 152, 228, 265, 293, 300, 302, 303, 304, 305, 307, 323, 338
  çocuk bakımı, 152
  anne ölümü, 129
  kadının çalışmasını kabul etme, 228
  paylaşımcı ebeveynlik, 152
Russell, Bertrand, 120, 149
Ryrie, Katie, 218, 317

S

Sablich, Milka, 61, 294
Safran, Rose, 217, 317
Sağlıklı ve Sanatsal Giyim Birliği, 57, 58
Sanat, 45, 51, 163, 182, 234, 238
  evi sanatın şiirsel ifadesi, 43, 155-6, 163, 261-2
  el sanatları, 43, 57, 119, 163, 173, 176, 233, 234
Sanayi Kuruluşları Kongresi, 244
Sander, Kathlenn Waters, 182, 311, 338
Sanger, Margaret, 7, 25, 40, 46, 89, 94, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 127, 143, 222, 238, 302, 303, 327, 334, 335, 338
Sansür 88, 99, 118
Schneiderman, Rose, 7, 97, 98, 218, 219, 220, 299, 317
Schreiner, Olive, 7, 37, 45, 91, 230, 231, 232, 233, 253, 266, 290, 298, 318, 319, 328, 330, 339
Schumm, Emma Heler, 53, 55, 163, 293, 309
Scientific Meliorism and the Evolution of Happiness, 109, 291, 330
Scott, C. Helen, 135, 206, 284, 299, 304, 305, 311, 315, 321, 338
Scudder, Vida 7, 35, 36, 43, 220, 236, 237, 274, 290, 291, 319, 324, 327, 338
Seattle Union Record, 97, 299
Seguin, Edward, 149
Selling Mrs Consumer (Frederick), 201
Sendikacılık, 70, 159-60, 206-7, 219-22, 257-60
Sex (Müzikal), 89, 98, 112, 119, 226, 289-91, 296-309, 318-9, 321, 324-5, 330-3, 338, 340
Shakespeare 218
Sharp, Evelyn, 121, 180, 302, 311, 334
Sharpe, Maria 89, 298
Shavelson, Clara, 200, 217, 218, 317
Shaw, 57, 83, 94, 188, 288, 290, 291, 294, 297, 300, 305, 338
Sheppard-Towner Yasası 135
Showalter, Elaine, 264, 290, 296, 316, 322, 323, 338
Simmons, Mary, 55, 293, 303, 337
Siyahlar

doğum kontrolü, 124
boykot gücü, 189
işyerlerini destekleme, 276
iş bulma olanakları, 206-7
karşılıklı kendine yetme projeleri, 212, 219
anneliği daha iyi hale getirmek, 124-5
beyaz reformcu siyahi kadınlarla, 21
Sklar, Kathryn Kish, 208, 288, 291, 292, 312, 315, 316, 323, 338
Slate, Ruth, 96
Slawson, Eva, 96, 97
Slenker, Elmina Drake, 24, 79, 80, 81, 94, 107, 108, 297, 301
Smedley, Agnes, 96, 118, 119, 299, 302, 336
Smith, Garland, 21, 23, 36, 74, 154, 235, 236, 285-90, 296, 298, 307, 316, 319-27, 332, 333
Oğullar ve Sevgililer Lovers, 97
Sosyalist Partisi, 18, 34, 115, 191
Sosyal konut, 183, 184, 197, 198
Spencer, Herbert, 44
Sperry, Almeda, 95, 299
Stacy, Enid, 251, 252, 321, 327
Standard Oil 240
Stansell, Christine, 94, 95, 287, 294, 299, 339
Stanton, Elizabeth Cady, 40, 46, 56, 109, 112, 141, 146, 227, 275, 292, 293, 301, 306, 318, 324, 331
Star, Ellen Gates, 7, 35, 236, 285, 290, 319
Stein, Gertrude, 102, 317, 339
Stephen, Jessie, 125, 291, 299, 303, 336
Stepniak 47
Stetson, Walter, 70, 71, 291
Stone, Lucy, 40
Stopes, Marie, 89, 122, 123, 126, 266, 303, 327, 339
Strachey, Ray, 275, 324, 339
Strasser, Susan 181, 311, 339
Studies in the Psychology of Sex (Ellis), 89
Suffragette, 181, 287, 304, 336
Summers, Anne, 130
Suçluyorum, 218
Survey Graphic, 74, 296
Sutherland, Halliday, 122
Swartz, Maud, 97
Syndicalist 190, 312, 341

T

Talbot, Marion, 156, 268
Tampa Ev İdaresi Sanatları Okulu 176
Tarbell, Ida 240, 320
Taylor, Frederick, 172, 180, 244, 304, 305, 306, 335
Taylorizm 243
Teknoloji 50, 169, 174, 238, 240, 241, 244
Tenants' Weekly, 157
Tennyson 56, 248
Terrell, Mary Church, 7, 21, 33, 34, 40, 41, 250, 290, 291, 321
Thane, Pat, 159, 304, 305, 308, 313, 329
The Awakening, 12, 247, 321, 324
The Century of the Child, 144
The Consumer in Revolt, 190
The Co-operative Movement in Great Britain, 45
The Creative Impulse in Industry, 243, 322
The Dial, 244, 320, 336
The Dress of Women, 58
The Economic Foundations of the

Women's Movement, 253, 321
The Hard Way Up, 114, 168, 247, 301, 308, 310, 313, 321, 336
The Home, 172, 277, 306, 307, 310, 311, 325, 333, 336
The Home-Maker and Her Job, 172, 311
The Imaginary Mistress, 72
The Law of Population, 109
The New Housekeeping, 172, 173, 176, 310, 311, 332
The New Motherhood, 119, 302
The New State 27, 262, 289, 322, 332
Theory of the Leisure Class (Kyrk) 175
The Psychology of Management, 239
The Right to Be Happy, 127, 293, 307, 323
The Servantless House, 167
The Strike of a Sex, 112
The Tamarisk Tree, 302, 303, 304, 307, 338
The Times, 138, 305, 306, 318, 341
The Well of Loneliness, 62, 103, 104
The Woman in the Little House, 100
The Yellow Wallpaper, 71
Thompson, Dorothy, 41, 276, 284, 291, 292, 299, 308, 323, 324, 339
Thompson, William, 41
Thoreau, Henry David, 42, 323
Tilton, Lucy 24
Toklas, Alice B. 102
Tokology (Stockham), 143, 144, 306, 339
Tolstoy 79, 131
Toptancı Kooperatifi Derneği, 201
Toynbee, Hall, 17, 38, 136, 163, 206
Transandantalistler 42
Triangle Şömiziye Bluz Şirketi 217
Trotsky, Leon, 325, 339
Tucker, Benjamin, 47, 77
Tuckwell, Gertrude, 32, 214, 215, 317
Tüketici Birliği, 20, 188, 189, 190, 214, 217, 227, 234, 241
Tüketici gücü, 189
Tüketicilik, 236
Tüketim, 10, 11, 13, 20, 74, 175, 176, 186, 189-92, 195, 199, 201, 203, 232, 236, 237, 244-6, 278, 280, 314
  alternatif biçimleri, 186
  boykot, 186, 188-9, 192, 200
  ahlaki, 186, 188, 280
  yiyecek, 167, 176, 193-4
  gelir, 203
  bayan tüketici, 202
  politikası, 201
  devlet düzenlemesi, 189
  grev, 191-4, 207
Twining, Louisa, 34, 290

U-Ü

Ulusal Amerikan Kadın Oy Hakkı Derneği, 21
Ulusal Anneler Meclisi, 134
Ulusal Bebek Haftası, 135
Ulusal Doğum Kontrolü Derneği, 123
Ulusal Eşit Vatandaşlık Dernekleri Birliği, 227
Ulusal Ev Ekonomisi Derneği 20
Ulusal Gözetim Derneği, 32
Ulusal Kadın İşçi Federasyonu, 214, 259
Ulusal Kadın İttifakı, 18
Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği, 33, 40

Ulusal Kadın Oy Hakkı Dernekleri Birliği, 195
Ulusal Kadın Partisi, 226
Ulusal Yahudi Kadın Kurulu, 136
Unwin, 163, 164, 184, 298, 318, 330
Up Hill to Holloway, 96, 291, 299, 332
Ücret, 16, 32, 61, 138-9, 166-70
  eşit ücret, 50, 216-7, 223, 226
  asgari geçim, 190, 203, 207, 216, 223, 280
  asgari, 203, 209, 216, 224, 227, 243

V

Vance, Edith, 82, 297
Vanderbilt, W. K., 183
Vatandaşlık 17, 18, 50, 145, 146, 156
Veblen, Thornstein, 175, 244
Venture, 63
Vickery, Alice, 114, 301
Vorse, Mary Heaton, 70, 196, 222, 256, 257, 265, 267, 276, 295, 313, 318, 322, 323, 324, 332, 339, 340

W

Waisbrooker, Lois, 24, 107, 112, 113, 281, 301, 325
Walker, Maggie Lena, 7, 184, 186, 187, 211, 212, 284, 295, 312, 316
Ward, Lester, 43, 44, 219, 284
Washington, Booker T., 15, 33, 82, 129, 154, 267, 290, 297, 333
Webb, Beatrice, 7, 38, 39, 45, 47, 57, 59, 206, 216, 233, 247, 248, 257, 272, 274, 278, 290, 291, 295, 299, 315, 318, 321, 324, 338
Webb, Catherine, 41
Webb, Lily, 225
Webb, Sidney, 71, 205, 232
Weiss, Andrea, 102, 300, 340
West, Mae 98, 189, 292, 314
Wheatley, Phillis, 40
White, Lillie, 81, 113, 146, 161, 162, 288, 297, 305, 306, 308, 309, 316, 334
Whitman, Walt, 42, 45, 57, 80, 163, 237, 293, 309, 323
Wilkinson, Lily Gair 229, 237, 238, 318, 319
Willard, Frances 20, 33, 45, 289
Williams, Annie, 100, 126, 300, 303
Wilson, Charlotte, 41, 47, 48, 291, 292, 327, 340
Winter, Helen, 128, 304
Wisconsin Üniversitesi 156
Wise Parenthood 122
Witcop, Rose, 46, 97, 117, 120, 121
Woman and Labour (Schreiner), 230, 232, 318
Woman and the New Race (Sanger), 124, 303, 338
Woman Citizen 304, 310, 316, 341
Woman Rebel, 46, 116, 143, 238, 303, 306, 334, 341
Woman's Dreadnought, 341
Woman's Freedom (Wilkinson), 238, 318, 319
Woman's Home Companion, 23, 181
Woman's Journal, 23
Woman's Own, 125
Woman's Signal, 10, 287
Woman's Work in Municipalities (Beard), 87, 298, 301, 305, 308, 309, 312, 323, 324, 328
Woman Worker, 124, 303, 308, 312, 334, 341
Women and Economics (Gilman),

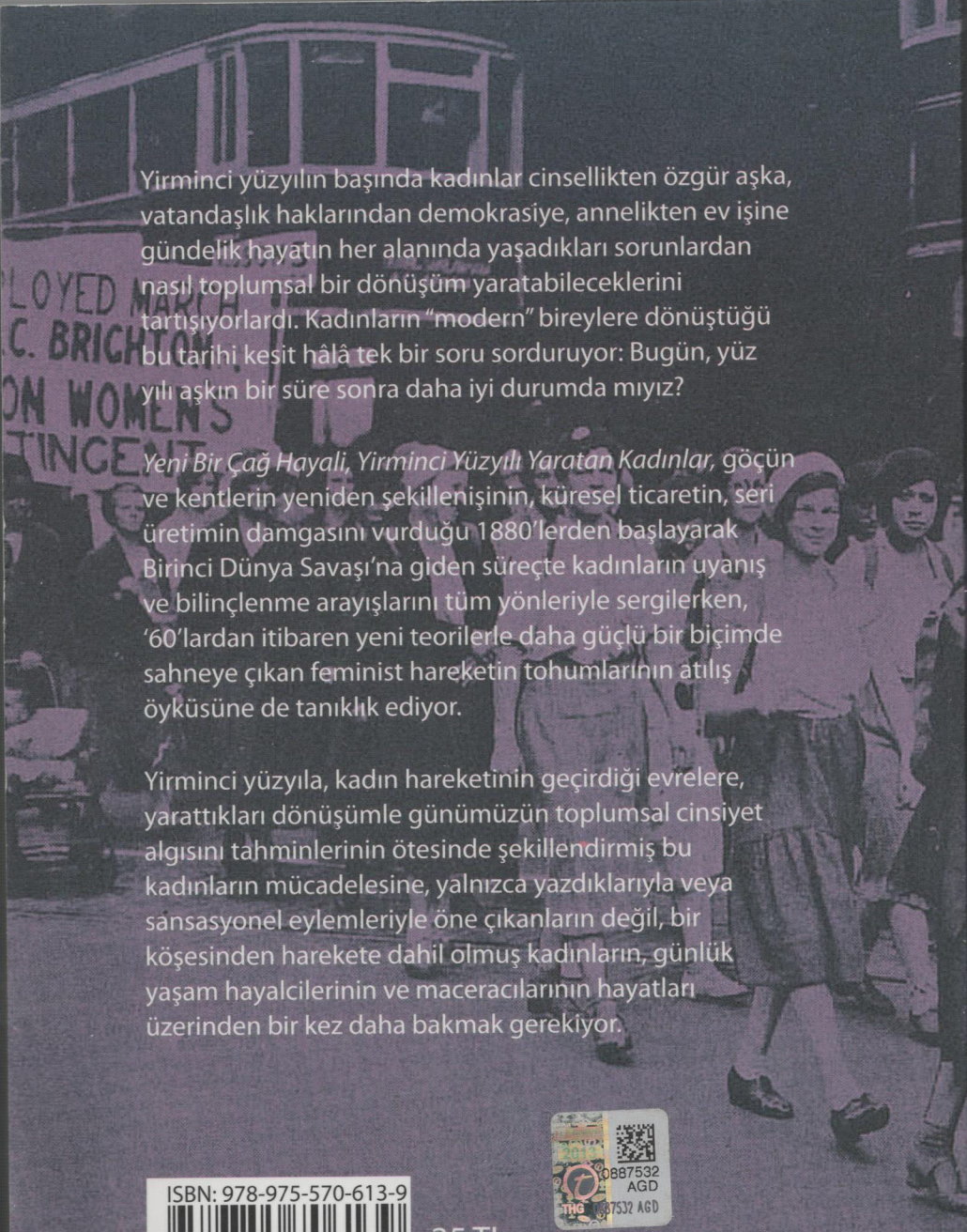
148, 162, 270, 307, 309, 323, 333
Women in Modern Industry, 233
Women in Trade Unions, 224, 242, 260, 318, 320, 322
Woolf, Virginia, 40, 255, 291, 322
Word, 24, 79, 298
Wright, Helena, 123, 303, 311, 320, 331, 340

Y

Yarros, Victor, 81
Yataklı Vagon İşçileri Kardeşliği 61
Yezierska, Anzia, 38, 290, 316
Yiyecek, 140, 158, 167, 176, 180, 192-96, 201, 204, 225, 244, 277
  kapitalizme karşı, 191
  ayaküstü, 201, 177
  protestoları, 192, 193
  vejeteryanlık, 180
Yiyecek Denetim Kurulu, 195
Yüksek Okul Yardımlaşma Derneği, 236
Yuva eğitimi 149

Z

Zetkin, Clara, 168
Zola, Emile, 218

Yirminci yüzyılın başında kadınlar cinsellikten özgür aşka, vatandaşlık haklarından demokrasiye, annelikten ev işine gündelik hayatın her alanında yaşadıkları sorunlardan nasıl toplumsal bir dönüşüm yaratabileceklerini tartışıyorlardı. Kadınların "modern" bireylere dönüştüğü bu tarihi kesit hâlâ tek bir soru sorduruyor: Bugün, yüz yılı aşkın bir süre sonra daha iyi durumda mıyız?

Yeni Bir Çağ Hayali, Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar, göçün ve kentlerin yeniden şekillenişinin, küresel ticaretin, seri üretimin damgasını vurduğu 1880'lerden başlayarak Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte kadınların uyanış ve bilinçlenme arayışlarını tüm yönleriyle sergilerken, '60'lardan itibaren yeni teorilerle daha güçlü bir biçimde sahneye çıkan feminist hareketin tohumlarının atılış öyküsüne de tanıklık ediyor.

Yirminci yüzyıla, kadın hareketinin geçirdiği evrelere, yarattıkları dönüşümle günümüzün toplumsal cinsiyet algısını tahminlerinin ötesinde şekillendirmiş bu kadınların mücadelesine, yalnızca yazdıklarıyla veya sansasyonel eylemleriyle öne çıkanların değil, bir köşesinden harekete dahil olmuş kadınların, günlük yaşam hayalcilerinin ve maceracılarının hayatları üzerinden bir kez daha bakmak gerekiyor.

ISBN: 978-975-570-613-9

25 TL

www.selyayincilik.com